Молодий Вчений

ISSN 2304-5809

9 (24)
2015

ISSN (Print): 2304-5809
ISSN (Online): 2313-2167

Науковий журнал

«Молодий вчений»

№ 9 (24) вересень, 2015 р.

Частина 2

Члени редакційної колегії журналу:

Вікторова Інна Анатоліївна – доктор медичних наук (Росія)
Глущенко Олеся Анатоліївна – доктор філологічних наук (Росія)
Змерзлий Борис Володимирович – доктор історичних наук (Україна)
Іртищева Інна Олександрівна – доктор економічних наук (Україна)
Лебєдєва Надія Анатоліївна – доктор філософії в галузі культурології (Україна)
Марусенко Ірина Михайлівна – доктор медичних наук (Росія)
Морозенко Дмитро Володимирович – доктор ветеринарних наук (Україна)
Нетюхайло Лілія Григорівна – доктор медичних наук (Україна)
Пекліна Галина Петрівна – доктор медичних наук (Україна)
Романенкова Юлія Вікторівна – доктор мистецтвознавства (Україна)
Стратонов Василь Миколайович – доктор юридичних наук (Україна)
Шаванов Сергій Валентинович – кандидат психологічних наук (Україна)
Шайко-Шайковський Олександр Геннадійович – доктор технічних наук (Україна)
Шапошникова Ірина Василівна – доктор соціологічних наук (Україна)
Швецова Вікторія Михайлівна – кандидат філологічних наук (Росія)
Шерман Михайло Ісаакович – доктор педагогічних наук (Україна)
Шипота Галина Євгенівна – кандидат педагогічних наук (Україна)
Яковлев Денис Вікторович – доктор політичних наук (Україна)
Яригіна Ірина Зотовна – доктор економічних наук (Росія)

Повний бібліографічний опис всіх статей журналу представлено у:
Національній бібліотеці України імені В.В. Вернадського,
Науковій електронній бібліотеці «КіберЛенінка»,
Науковій електронній бібліотеці Elibrary.ru, Polish Scholarly Bibliography

Журнал включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз:
РИНЦ, ScholarGoogle, OAJI, CiteFactor, Research Bible, Index Copernicus.
Index Copernicus (IC™ Value): 4.11 (2013)

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 18987-7777Р від 05.06.2012 р.
видане Державною реєстраційною службою України

Обкладинка журналу присвячена запровадженню в Україні національної валюти – гривні. Назва «гривня» походить від прикраси з золота або срібла у вигляді обруча, який носили на шиї (тобто – на «загривку»). Частіше за все це були м'яко закруглені обручі, з кінцями у вигляді голівок левів, прикрашені кольоровою емаллю. Перше згадування «гривні» у значенні грошової одиниці зустрічається в «Повісті минулих літ». Тобто вже у VIII-IX ст. при здійсненні торгових операцій, сплаті данини гривня використовувалась як міра ваги і лічби. З XII ст. в Київській Русі в обігу були так звані «київські» гривні, які мали шестикутну форму і важили 150 г срібла. До речі, символ цієї князівської київської гривні ви можете бачити і сьогодні на сучасних українських паперових гривнях із заднього боку, там, де вказано рік випуску купюри. Запровадження гривні стало визначною подією для України, адже національні гроші є невід'ємним атрибутом державності.

Відповідальність за зміст, добір та викладення фактів у статтях несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій. Матеріали публікуються в авторській редакції. Передрукування матеріалів, опублікованих в журналі, дозволено тільки зі згоди автора та редакції журналу.

© Науковий журнал «Молодий вчений», 2015
© Дизайн, Видавничий дім «Гельветика», 2015

ЗМІСТ

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Перчук О.В.
Особливості обліку доходів комунальних підприємств теплових мереж 8
Пилипчук В.П., Шиманська А.А.
Бенчмаркінг як інструмент підвищення ефективності маркетингової діяльності промислового підприємства 13
Попова А.М.
Глобалізація як фактор розвитку економіки України 17
Пугач О.А.
Оцінювання впливу загроз на конкурентоспроможність та стан економічної безпеки національної економіки 20
Русланова Н.Г.
Вирішення проблеми забезпечення житлом різних верств населення за допомогою посередницьких організацій ринку нерухомості 24
Сорочан В.О.
Особливості інноваційних процесів в просуванні та комерціалізації туристичного продукту 29
Терьошкіна Н.Є., Бут А.О.
Людський капітал як основа становлення інноваційної економіки України 33
Терьошкіна Н.Є., Токар А.І.
Малий інноваційний бізнес Миколаївського регіону: значення та проблеми розвитку 36
Трохимчук Т.В.
Оцінка трудового потенціалу: підходи та методи 39
Ужва А.М., Кайряк О.Р.
Проблемні аспекти нормативно-правового регулювання обліку витрат підприємства 42
Чирва І.В.
Факторний аналіз ефективності цукровобурякового виробництва в сільськогосподарських підприємствах регіону 45
Шепарська О.О., Поліщук І.І.
Особливості контролінгу маркетингової діяльності підприємства 49
Яценко О.В.
Методики оцінки фінансової цінності клієнта в банківській сфері 53

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

Лах М.Р.
Сформованість готовності студентів до використання інноваційних технологій у роботі з дітьми старшого дошкільного віку 58
Рожков Ю.Г.
Значення поняття професійної компетенції викладача 63
Сажко Г.І., Шеховцова В.І.
Формування фандрайзингових умінь у майбутніх інженерів-педагогів комп'ютерного профілю 66
Сіняговська І.Ю.
Роль керівника загальноосвітнього закладу в реформуванні системи освіти на засадах створення умов для самостійної навчальної діяльності учнів старшої школи 70
Стечак Г.М.
Підготовка майбутніх сімейних лікарів до виконання соціально-педагогічних функцій 74
Козак М.Я., Фаласеніді Т.М.
Нормативно-правове забезпечення інклюзивної освіти в Україні 77
Шевчук О.Р.
Культурно-просвітницька праця Іларія Карбулицького в контексті суспільного життя Північної Буковини міжвоєнного періоду (1918-1940 років) 81

МЕДИЧНІ НАУКИ

Дербак М.А.
Особливості клінічного перебігу хронічного гепатиту С у хворих із поєднаною патологією 86
Zaliavska O.V., Andrusiak O.V., Gaidychuk V.S.
Examination of the connective tissue metabolism indexes of patients with reactive arthritis and pyelonephritis 88
Кривда Р.Г., Стоева М.И.
Оптимизация способов выделения ДНК из скрытых следов биологического материала 92
Плаксива Т.С., Голюк Є.Л.
Консервативне лікування ортопедичних наслідків ДЦП: сучасний стан, питання та перспективи 95
Шатковська Б.В., Деніна Р.В., Соловій Р.Д.
Натрійуретичний пептид при гострому коронарному синдромі 99
Шейко В.И., Пантелеев П.Г.
Состояние иммунной системы в условиях миопии до -3 диоптрий 102

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Компанеєтс М.О.
Принципи проектування ефективних веб-сайтів 106
Романенкова Ю.В.
XVI століття як «батьківщина» автопортрету: передумови виникнення, світоглядні засади 109

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

Березка С.В.
Психологічні витоки деформацій особистості 120
Єзерська Н.В.
Аналіз проблем соціально-психологічної адаптації обдарованих учнів підліткового віку 123
Лазорко О.В.
Соціальна компетентність старшокласника в проспективній реальності моделювання його професійної безпеки 126

Отич Д.Д., Гузь К.В.
Креативність як копінг-ресурс підлітків......131
Склярук А.В.
Соціально-психологічний
портрет проблемної сім'ї..............................135
Суханов В.Ю.
Рольовий підхід і властивості
темпераменту: шлях до класифікації
через коло Айзенка......................................139
Франчук О.Ю.
Діалогічна взаємодія психолога
з респондентом – передумова
ефективності глибинного пізнання
психіки суб'єкта..145

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ТА СПОРТ

Червінко О.Е., Горго Ю.П.
Деякі особливості вивчення
біомеханіки людини
при підготовці спеціалістів
з фізичної реабілітації 152

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

Кіслов Д.В.
Міфологічні виміри
маркетингових комунікацій.........................156

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

Дорожкин А.С.
Молодежные субкультуры:
определение понятия
и условия возникновения............................162

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Сарбаш К.О.
Теоретичні перспективи типології
демократичного спектру
гібридного політичного режиму.................. 166

CONTENTS

ECONOMIC SCIENCES

Perchuk O.V.
Features of accounting income municipal enterprises heating network 8

Pilipchuk V.P., Shymans`ka A.A.
Benchmarking – the tool for enhancing the effectivness of marketing activity of industrial enterprises 13

Pugach A.A.
Assessment of threats influence on competitiveness and economic security of the national economy 17

Popova A.M.
Globalization as a factor of economic development of Ukraine 20

Ruslanova N.G.
Modern generalizations and conclusions are from decision of problems of housing of different layers of population 24

Sorochan V.O.
Features of innovative processes in the promotion and commercialization of the tourism product 29

Teryoshkina N.Y., But A.O.
Human capital formation as a basis for innovation economy of Ukraine 33

Teryoshkina N.Y., Tokar A.I.
Small innovative business of the Mykolaiv region: significance and development problems 36

Trokhymchuk T.V.
Evaluation of working potential approaches and methods 39

Uzhva A.M., Kayryak O.R.
Problematic aspects of legal regulation of enterprise cost accounting 42

Chyrva I.V.
Factor analysis of the effectiveness sugar beet production in agricultural enterprises of the region 45

Sheparskaya O.A., Polishchuk I.I.
Features controlling the marketing of the company 49

Yatsenko A.V.
The evaluation methods of financial value of client in the banking sector 53

PEDAGOGICAL SCIENCES

Lakh M.R.
Formation of readiness of students to use innovative technologies in work with children under school age 58

Rozhkov Yu.G.
Meaning of the concept of teacher's professional competence 63

Sazhko G.I., Shekhovtsova V.I.
Forming fundraising skills of future engineers-teachers computer profile 66

Siniahovska I.Yu.
The role of the head's secondary educational establishment in educational reforms implementation in terms of establishing certain conditions for high school students' independent educational activities 70

Stechak H.M.
Future family doctors' preparation to carry out social and educational functions 74

Kozak M.J., Falasenidi T.M.
Regulatory support of inclusive education in Ukraine 77

Shevchuk O.R.
Cultural and educational work of Ilarii Karbulytskyi in the public life of Northern Bukovina during the interwar period (1918-1940) 81

MEDICAL SCIENCES

Derbak M.A.
Features of the clinical course of chronic hepatitis C of patients with comorbidity 86

Zaliavska O.V., Andrusiak O.V., Gaidychuk V.S.
Examination of the connective tissue metabolism indexes of patients with reactive arthritis and pyelonephritis 88

Kryvda R.G., Stoieva M.I
Optimization of DNA-extraction methods in latent traces of forensic biological material 92

Plaksyva T.S., Holyuk Y.L.
Conservative treatment of orthopedic consequences Cerebral Palsy: current state and prospects of the question 95

Shatkovska B.V., Denina R.V., Soloviy R.D.
Natriuretic peptide and acute coronary syndromes 99

Sheiko V.I., Panteleev P.G.
State of immune system under myopia to -3 diopters 102

HISTORY OF ART

Kompaneyets M.A.
Principles of designing effective websites 106

Romanenkova J.V.
XVI century as «motherland» of self-portrait: background, ideological basis 109

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

Berezka S.V.
Psychological origins of deformation of a personality 120

Ezerskaya N.V.
Analysis of problems of social and psychological adaptation for talented teenagers 123

Lazorko O.V.
Social competence of high school pupil in prospective reality of modeling of his professional safety 126

Otych D.D., Guz K.V.
Creativity as coping resource teenagers..........131
Sklyaruk A.V.
Social and psychological portrait
of the problem family.....................................135
Suhanov V.Yu.
Role approach and the properties
of temperament: a way to classification
through Eysenck circle..................................139
Franchuk O.Y.
Dialogic interaction between
a respondent and a psychologist
as the prerequisite of efficient
deep cognition of the subject's psychics..........145

PHYSICAL EDUCATION AND SPORT

Chervinko A.E., Gorgo Yu.P.
Some character of human
biomechanics study in the training
of professionals study
on the physical rehabilitation........................152

STATE ADMINISTRATION

Kislov D.V.
Mythological dimensions
of marketing communications........................156

CULTURAL STUDIES

Dorozhkin A.S.
Youth subcultures: definition
of concept and conditions appearance...........162

POLITICAL SCIENCES

Sarbash K.O.
Theoretical perspectives typology
democratic of spectrum
of hybrid political regime...............................166

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

УДК 657

ОСОБЛИВОСТІ ОБЛІКУ ДОХОДІВ КОМУНАЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ ТЕПЛОВИХ МЕРЕЖ

Перчук О.В.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

Висвітлено результати наукового дослідження проблемних питань обліку різних видів доходів комунальних підприємств теплових мереж. Розглянуто складові доходів, принципи їх нарахування та визначення, а також рахунки для їх відображення. Особлива увага приділена фінансово-економічному обґрунтуванню обліку цільового фінансування комунальних підприємств теплових мереж.

Ключові слова: доходи, житлово-комунальне господарство, операційна діяльність, підприємства теплових мереж, фінансові результати, цільове фінансування.

Постановка проблеми. Важливим фінансовим показником, що характеризує господарську діяльність підприємства теплових мереж, є обсяг реалізації продукції (послуг) у вартісному вираженні, тобто величина його доходу. Це є загальна сума виручки, яку отримує підприємство від реалізації виробленої теплової енергії своїм споживачам (населенню, промисловості та ін.). Від абсолютної величини цього показника безпосередньо залежить прибуток того чи іншого підприємства, рівень рентабельності його фінансово-економічної діяльності.

Досвід роботи з підприємствами житлово-комунального господарства свідчить про проблеми в організації і методиці обліку доходів та роздільного обліку доходів за видами діяльності, що пов'язаний з ліцензійними вимогами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку житлово-комунального господарства й пошуку шляхів підвищення ефективності його функціонування, поліпшення якості житлово-комунальних послуг досліджувалися багатьма вітчизняними й російськими науковцями, зокрема, Л. Бражниковою, Н. Гурою, В. Дорошенком, Г. Онищуком, І. Осипенком, В. Полуяновим, Г. Ряховською, Г. Филюком та ін.

Вагомий внесок у дослідження теоретичних та практичних проблем обліку доходів зробили провідні вітчизняні вчені-економісти М. Білуха, Ф. Бутинець, С. Голов, З. Гуцайлюк, Л. Ловінська, Л. Нападовська, В. Озеран, В. Пархоменко, І. Пилипенко, М. Пушкар та ін.

Мета статті. Метою досльдження є вдосконалення методології та методики обліку доходів комунальних підприємств теплових мереж, включаючи доходи цільового фінансування.

Виклад основного матеріалу. Методологічні засади формування в бухгалтерському обліку інформації та її розкриття в фінансовій звітності про доходи підприємства визначені в П (С)БО 15.

У відповідності до П (С)БО 15 доходи підприємств – це збільшення економічних вигод у вигляді надходження активів або зменшення зобов'язань, які призводять до зростання власного капіталу (крім зростання капіталу за рахунок внесків власників) за звітний період [1].

Правильність обліку доходів на кожному підприємстві забезпечується наказом про облікову політику, в якому визначаються всі основні принципи організації обліку доходів на конкретному підприємстві та його особливості, в залежності від видів діяльності. В наказі відносно обліку доходів діяльності доцільно визначати:

принципи та критерії визнання і оцінки доходу;

класифікацію доходів підприємства (від основних видів діяльності та інших видів діяльності);

особливості визначення та обліку доходів від надання послуг теплопостачання;

облік доходів від надходження бюджетних коштів (цільового фінансування) (субсидій, пільг, дотацій, капітальних та поточних трансфертів).

Дохід визнається під час збільшення активу або зменшення зобов'язання, що зумовлює зростання власного капіталу (за винятком зростання капіталу за рахунок внесків учасників підприємства), за умови, що оцінка доходу може бути достовірно визначена. Доходи діяльності комунальних підприємств теплових мереж визначаються наростаючим підсумком за звітний період.

Визнані доходи класифікуються в бухгалтерському обліку підприємств теплових мереж за такими групами:

а) дохід (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) (обліковуються на рахунку 70);

б) інші операційні доходи (обліковуються на рахунку 71);

в) фінансові доходи (обліковуються на рахунку 73);

г) інші доходи (обліковуються на рахунку 74).

Чистий дохід комунальних підприємств теплових мереж формується за рахунок таких складових:

1) чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) (дохід від реалізації готової продукції та дохід від транспортування тепла; дохід від надання послуг центрального опалення та постачання гарячої води);

2) інші операційні доходи (отримані субсидії та пільги та ін.);

3) інші фінансові доходи;

4) інші доходи (асигнування з бюджету, дотації тощо).

Доходи від надання послуги опалення споживачам із тепловими лічильниками, розраховуються таким чином: тариф (грн/Гкал) помножити на кількість поданої теплової енергії (Гкал).

Доходи від надання послуги опалення споживачам без теплових лічильників розраховуються у такий спосіб: тариф (грн/кв.м) помножити на загальну опалювальну площу (кв.м).

Доходи від надання послуги гарячого водопостачання розраховуються так: тариф (гри/куб.м) помножити на обсяг поданої води (куб.м).

Підприємствам теплових мереж слід звернути особливу увагу на використання принципу обачності під час визнання в бухгалтерському обліку доходу від надання послуг.

Бухгалтерський облік доходів від реалізації комунальних послуг організовується по кожному об'єкту за відповідними групами споживачів, для яких відкривається окремий субрахунок. Як правило, на підприємствах теплових мереж використову-

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

© Перчук О.В., 2015

ється субрахунок 703 «Дохід від реалізації робіт і послуг» та субрахунок 704 «Вирахування з доходу».

Аналітичний облік доходів від реалізації послуг теплопостачання організовується абонентським відділом за видами комунальних послуг (гаряче водопостачання та постачання тепла) і групами споживачів (підприємства і організації, бюджетні установи, населення тощо) або за іншими напрямками діяльності підприємства.

На рисунку 1 представлена схема обліку доходів від основної діяльності комунальних підприємств теплових мереж.

В умовах збиткової діяльності більшості вітчизняних комунальних підприємств теплових мереж цільові надходження із державних та місцевих бюджетів відіграють визначальну роль у фінансуванні господарської діяльності підприємств даної сфери.

Цільове фінансування для житлово-комунального комплексу включає: по-перше, фінансування ремонту основних засобів, підготовку до осінньо-зимового періоду, цільове фінансування капітальних вкладень і субвенцій, та по-друге, фінансування державного регулювання цін (дотації, адресні субсидії малозабезпеченим категоріям населення, відшкодування пільг окремим категоріям громадян).

В діяльності підприємств теплових мереж мають місце господарські операції з обліку доходів від цільового фінансування щодо житлових субсидій і пільг окремим категоріям громадян з оплати послуг теплопостачання, цільового фінансування для здійснення капітальних інвестицій та асигнування з бюджету у вигляді дотацій на покриття різниці між затвердженим тарифом на послуги та фактичними витратами підприємства. Облік доходів по таким операціям має особливості.

Складні відносини цільового фінансування комунальних підприємств регламентуються такими законодавчими актами: Бюджетним кодексом, Законом України «Про місцеве самоврядування», Податковим кодексом, П (С)БО 15 «Дохід» та ін. Однак жоден із нині діючих нормативних актів не дає чітких і однозначних роз'яснень стосовно обліку цільового фінансування, де б враховувалися галузеві особливості та організаційно-правова специфіка діяльності комунальних підприємств, що являється стримуючим фактором у створенні ефективної фінансово-економічної моделі функціонування комунальних підприємств і налагодженої системи бухгалтерського і податкового обліку.

В Україні ще не прийняте положення (стандарт) бухгалтерського обліку, що регулює правила формування в бухгалтерському обліку інформації про отримання і використання державних субсидій та інших видів державної допомоги, що надаються підприємствам різних форм власності.

Проаналізуємо основні аспекти обліку держаної допомоги відповідно до Міжнародного стандарту фінансової звітності 20 «Облік державних грантів і розкриття інформації про державну допомогу» (далі – МСФЗ 20), що сприятиме правильному відображенню в бухгалтерському обліку і фінансовій звітності інформації про державні субсидії та інші види державної допомоги.

Згідно з МСФЗ 20 державна допомога – це захід уряду, розроблений для надання економічних пільг, визначених конкретно для одного підприємства або групи підприємств, які відповідають певним якісним критеріям. Проте державна допомога не включає непрямі вигоди, надання яких впливає на загальні умови функціонування підприємств, наприклад: створення інфраструктури (транспортної мережі, комунікацій тощо), встановлення торгових обмежень для конкурентів та ін [2].

Відповідно до нормативно-правових документів державну допомогу, що надається підприємствам України з бюджету, можна поділити на певні групи (рис. 2).

Одним з найпоширеніших видів державної допомоги є держані субсидії, дотації, трансферти (далі – державні субсидії).

Для обліку інформації про наявність та рух коштів, отриманих для здійснення заходів цільового призначення, використовується ра хунок 48 «Цільове фінансування і цільові надходження». Субсидії та пільги відображаються при нарахуванні боргу бюджету як дебіторська заборгованість.

Кошти цільового фінансування, які витрачено протягом місяця з їх отримання, зараховуються у доход записом: Д-т 48 і К-т 719 «Інші доходи опера-

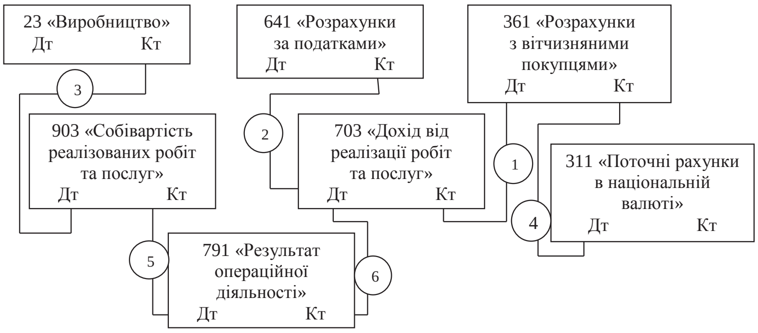

1. визнання доходу від надання послуг теплопостачання, в т..ч. ПДВ;
2. відображення податкового зобов'язання з ПДВ;
3. списання собівартості реалізованих послуг (робіт);
4. надходження грошових коштів в оплату послуг від споживачів;
5. списання собівартості реалізованих послуг (робіт) на фінансові результати;
6. списання доходу від реалізації на фінансові результати.

Рис. 1. Облік доходів від реалізації послуг теплопостачання та формування фінансового результату від основної діяльності

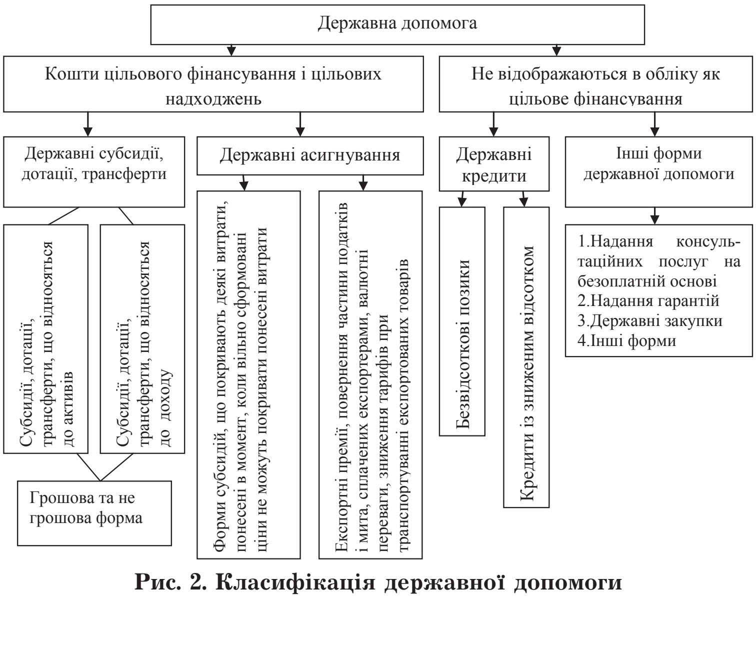

Рис. 2. Класифікація державної допомоги

ційної діяльності»; у свою чергу, невикористана частина коштів зараховується у доходи майбутніх періодів: Д-т 48 і К-т 69 «Доходи майбутніх періодів».

Дотації зараховуються в кредит субрахунку 718 «Дохід від безоплатно одержаних оборотних активів», а субсидії та пільги – в кредит субрахунку 703 як дохід від основної діяльності житлово-комунального підприємства.

Державні субсидії являють собою державну допомогу, що надається підприємству у формі передачі ресурсів (грошові кошти, земельні ділянки, природні ресурси та інше майно) в обмін на дотримання певних умов, пов'язаних з його виробничою діяльністю, за виключенням тих видів державної допомоги, вартість яких не може бути оцінена, або які неможливо виділити з звичайних торгівельних операцій підприємства.

Державні субсидії поділяються на:

– субсидії, що відносяться до активів (або кошти на фінансування капітальних витрат) – державні субсидії, основна умова надання яких полягає в тому, що підприємство повинно побудувати або придбати довгострокові матеріальні, нематеріальні активи або інвестиції;

– субсидії, що відносяться до доходу (або кошти на фінансування поточних витрат) – державні субсидії, які не розглядаються в якості субсидій, що відносяться до активів.

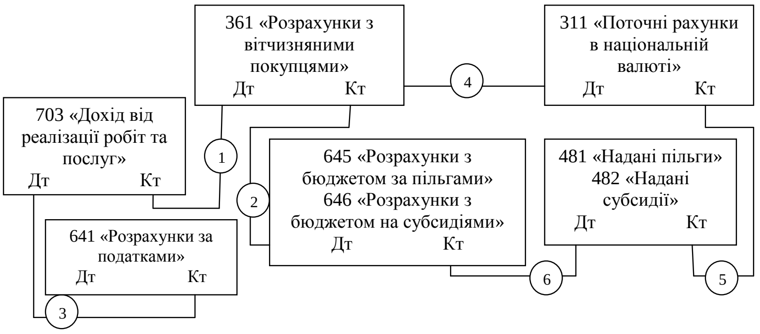

1. дебіторська заборгованість населення за реалізовані послуги теплопостачання за звітний період згідно тарифів, включаючи субсидії і пільги громадянам;

2. зменшення дебіторської заборгованості населення і відображення заборгованості за бюджетом в частині пільг і субсидій;

3. податкові зобов'язання з ПДВ на суму сплати населення та заборгованості бюджету з житлових субсидій і пільг громадянам;

4. надходження грошових коштів в оплату послуг від споживачів;

5. надходження грошових коштів з бюджету як цільове фінансування субсидій і пільг громадянам;

6. погашення заборгованості бюджету за субсидіями і пільгами громадян.

Рис. 3. Визнання доходів в частині субсидій і пільг громадянам

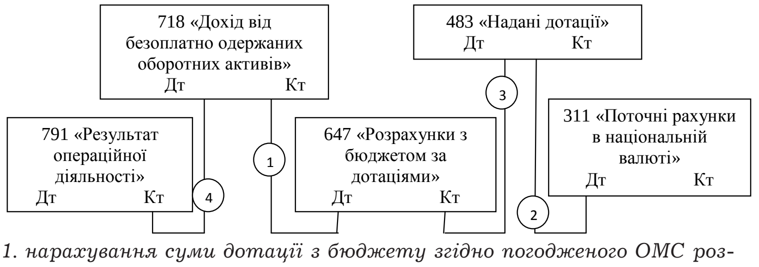

1. нарахування суми дотації з бюджету згідно погодженого ОМС розрахунку як відшкодування понесених підприємством збитків поточного періоду, без ПДВ, з одночасним визнанням доходів;

2. отримано грошові кошти у вигляді цільового фінансування, як дотація;

3. списана заборгованість бюджету;

4. списаний дохід від отриманої дотації на фінансовий результат.

Рис. 4. Визнання доходів від надходження дотацій з бюджету

За МСФЗ 20 існує два методу обліку державних субсидій [2]:

1. Метод капіталу, застосування якого обґрунтовується тим, що державні субсидії не зароблені підприємством (але вони являють собою стимул, наданий державою без пов'язаних з ними витрат). Тому державні субсидії не визнаються доходами, а відображаються у складі неосновного капіталу (цільове фінансування). Крім того, в період, коли не передбачається повернення субсидій, вони напряму відображають інтерес власників (акціонерів, пайовиків).

2. Метод доходу, застосування якого обґрунтовується такими аргументами:

– оскільки державні субсидії є грошовими надходженнями не від акціонерів, їх не можна відносити безпосередньо на акціонерний капітал, а слід визнавати як доходи;

– оскільки державні субсидії відносно безоплатні, їх слід розглядати як дохід і узгоджувати з відповідними витратами, які будуть компенсовані субсидією;

– оскільки податки на прибутки та інші податки вираховуються з доходу, державні субсидії слід визнавати як доходи.

Порядок обліку доходів від цільового фінансування в Україні в бухгалтерському обліку регулюється пунктами 16-19 П (С)БО 15 «Дохід». Відповідно до його норм підприємства при відображенні в обліку інформації про отриману держану допомогу використовують метод доходу.

Досвід інших країн показує, що підприємства для обліку державних субсидій:

– можуть вибирати один з двох методів (наприклад, в Киргизькій Республіки відповідно до МСБО 12 «Облік державних субсидій та інших видів державної допомоги»);

– застосовують такі умови: субсидії у вигляді короткострокових активів (матеріальних, нематеріальних, інвестиційних активів) або матеріалізованих короткострокових активів визнаються за методом доходу, а субсидії у вигляді довгострокових активів або матеріалізованих довгострокових активів – за методом капіталу (згідно з НСБО 20 «Облік субсидій та розкриття інформації про державну допомогу» Республіки Молдова). Застосування таких умов є найбільш доцільним для обліку різних видів державної допомоги.

В залежності від того, для яких цілей надходить фінансування, по різному буде визначено момент визнання доходу, як в бухгалтерському обліку так і при оподаткуванні.

Субсидії на оплату послуг та відшкодування пільг з бюджету включаються до доходу в бухгалтерському обліку в момент нарахування споживачам за надані послуги, тоді як зобов'язання з податку на додану вартість до бюджету (п.187.7 ПКУ) та доходи при визначенні податку на прибуток (п. 137.2.2 ПКУ) нараховуються в момент надходження бюджетних коштів на рахунки підприємства теплових мереж.

В аналітичних бухгалтерських записах обліковується окремо нарахування субсидій на оплату послуг та пільг окремим категоріям споживачів (громадян) та малозабезпечених сімей. Для обліку пільг і субсидій підприємствам необхідно відкрити субрахунки до рахунків 48 та 64. На рисунку 3 проілюструємо ви-

знання доходів в бухгалтерському обліку в частині субсидій і пільг громадянам з оплати послуг теплопостачання.

Особливістю діяльності підприємств теплопостачання є те, що тарифи на їх послуги є регульованими. У відповідності до ст. 31 Закону 1875 виконавці/виробники здійснюють розрахунки економічно обґрунтованих витрат на виробництво комунальних послуг і подають їх на затвердження ОМС згідно порядків, затверджених постановами КМУ про формування тарифів на послуги [3].

Органи місцевого самоврядування повинні затверджувати ціни/тарифи на комунальні послуги в розмірі економічно обґрунтованих витрат на їх виробництво. У разі затвердження цін/тарифів на житлово-комунальні послуги нижчими від розміру економічно обґрунтованих витрат на їх виробництво орган, що їх затвердив, зобов'язаний відшкодувати з відповідного місцевого бюджету виконавцям/виробникам різницю між затвердженим розміром цін/тарифів та економічно обґрунтованими витратами на виробництво цих послуг.

Видатки на відшкодування втрат підприємств, що пов'язані із затвердженням тарифів на комунальні послуги нижчими від розміру економічно обґрунтованих витрат на їх виробництво, відповідна сільська, селищна, міська рада передбачає у відповідному місцевому бюджеті.

Дотація – це грошові кошти, що надаються без повернення з державного бюджету для компенсації перевищення витрат над доходами підприємств, організацій.

Відповідно до пункту 19 П (С)БО 15 «Цільове фінансування для компенсації витрат (збитків), яких зазнало підприємство, та фінансування для надання підтримки підприємству без установлення умов його витрачання на виконання у майбутньому певних заходів визнаються дебіторською заборгованістю з одночасним визнанням доходу» [1].

В цій ситуації першою подією є надання послуг, тобто підприємство понесло витрати на надання комунальних послуг і утворилися збитки, а дебіторська заборгованість бюджету перед підприємством визнається лише з отриманням коштів на покриття збитків одночасно з визнанням доходу від цільового бюджетного фінансування.

На рисунку 4 приводиться рекомендована схема визнання в обліку доходів від надходження дотації з бюджету.

Відповідно до П (С)БО 15 «Дохід», цільове фінансування капітальних інвестицій визнається доходом впродовж періоду корисного використання відповідних об'єктів інвестування (основних засобів, нематеріальних активів тощо) пропорційно сумі нарахованої амортизації цих об'єктів.

З метою забезпечення можливості правильного відображення цільового фінансування, комунальному підприємству теплових мереж в Наказі про облікову політику необхідно передбачити наступне:

1) вказати всі можливі джерела надходження та напрями використання цільового фінансування на підприємстві;

2) зазначити первинні документи, що беруть участь в оформленні операцій із надходження та витрачання коштів цільового фінансування;

3) вказати аналітичні рахунки обліку цільового фінансування та цільових надходжень;

4) вказати відповідальних осіб та затвердити процедури і методи поточного контролю надходження й витрачання коштів цільового фінансування;

5) визначити строки подання та форму звітності за використаним цільовим фінансуванням.

Крім вище описаних видів доходів підприємства комунальних теплових мереж отримують й інші, так звані «випадкові доходи» – отримані штрафи, пені, неустойки, відшкодування раніше списаних активів, дохід від списання кредиторської заборгованості, дохід від безоплатно отриманих активів тощо, облік яких також необхідно організувати належним чином.

Застосування однакових правил для обліку різних по суті доходів приводить до формування не релевантної інформації. У фінансовий результат включаються суми, які носять випадковий характер, тобто за такими даними неможливо ухвалювати ефективні управлінські рішення.

Спільний облік доходів від різних операцій є некоректним внаслідок наступних причин:

1) за своєю суттю доходи, які з'являються в наслідок не контрольованих подій, є прибутком, оскільки є чистим збільшенням вартості капіталу;

2) на одному рахунку (фінансовий результат від операційної діяльності) накопичується інформація про різні за природою об'єкти;

3) по прийнятій методиці фінансовий результат визначається із застосуванням принципу нарахування і відповідності доходів і витрат, проте, його використання до доходів від зовнішніх подій неможливе. Таким чином, виникає ситуація, коли для формування однієї частки інформації, яка відображається на субрахунку 791 «Фінансовий результат операційної діяльності», застосуємо принцип, а до іншої – ні.

Це викликає необхідність визнання доходу (прибутку) від зовнішніх подій окремим елементом звітності і введення додаткового рахунку фінансового результату, для накопичення інформації про нього. Тобто, доцільно внести наступні корегування до Плану рахунків, що діє, а саме ввести субрахунок 795 «Прибутки від зовнішніх подій операційної діяльності» для обліку і узагальнення інформації про доходи (прибутки) від зовнішніх подій. По кредиту субрахунка 795 слід відображати суми в порядку закриття субрахунків доходів: 714 «Дохід від операційної курсової різниці», 715 «Отримані штрафі, пені, неустойки», 716 «Відшкодування раніше списаних активів», 717 «Дохід від списання кредиторської заборгованості», 718 «Дохід від безкоштовно отриманих оборотних активів». По дебету – суми в порядку закриття на субрахунок 441 «Нерозподілений прибуток».

Висновки і пропозиції. На основі аналізу чинного бухгалтерського законодавства та враховуючи специфіку комунальних підприємств теплових мереж можна зробити висновок, що на сьогодні питання обліку доходів суб'єктів даної сфери є мало досліджуваними. Пропозиції щодо відображення доходів від основної та інших видів діяльності дадуть можливість об'єктивно формувати фінансові результати діяльності комунальних підприємств теплових мереж.

Необхідно застосовувати неоднакові підходи до формування інформації про різні групи доходів, що сприятиме формуванню релевантної інформації для ухвалення ефективних управлінських рішень.

Визначення загальних принципів надання та використання державних субсидій та інших видів державної допомоги, відображення їх в бухгалтерському обліку потребує докладного висвітлення у нормативно-правовому полі, а саме доцільним є розробка та прийняття національного стандарту з обліку і звітності державних субсидій та інших видів державної допомоги, що сприятиме удосконаленню інформаційного забезпечення цієї ділянки обліку.

Важливим інструментом вдосконалення організації обліку доходів може стати саме облікова політика, оскільки чітко визначені методи і методики,які мають застосовуватися бухгалтерами в процесі їх діяльності, особливо в питаннях визначення та оцінки доходів від цільового фінансування, дозволять максимально ефективно побудувати обліковий процес на підприємстві та з більшою достовірністю оцінювати фінансові результати його діяльності.

Список літератури:

1. П (С)БО 15 «Дохід» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/z0860-99
2. МСБО 20 «Облік державних грантів і роз- криття інформації про державну допомогу» [Електронний ресурс]: за даними Міністерства фінансів України. – Режим доступу до електро- нного документу: http://www.minfin.gov.ua/document/92432/МСБО_20.pdf
3. Закон України «Про житлово-комунальні послуги» від 24.06.2004 [Електронний ресурс]. – режим доступу: http:// http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1875-15
4. МСБО 18 «Дохід» [Електронний ресурс]: за даними Міністерства фінансів України. – Режим доступу до електронного документу: http://www.minfin.gov.ua/document/92429/МСБО_18.pdf
5. Гура Н. Облік цільового фінансування на підприємствах житлово-комунального господарства / Н. Гура // Бухгалтерський облік і аудит. – 2004. – № 2. – С. 45–50.

Перчук О.В.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

ОСОБЕННОСТИ УЧЁТА ДОХОДОВ КОММУНАЛЬНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ ТЕПЛОВЫХ СЕТЕЙ

Аннотация
Представлены результаты научного исследования проблемных вопросов учета различных видов доходов коммунальных предприятий тепловых сетей. Рассмотрены составляющие доходов, принципы их начисления и определения, а также счета для их отображения. Особое внимание уделено финансово-экономическому обоснованию учета целевого финансирования коммунальных предприятий тепловых сетей.
Ключевые слова: доходы, жилищно-коммунальное хозяйство, операционная деятельность, предприятия тепловых сетей, финансовые результаты, целевое финансирование.

Perchuk O.V.
Pereyaslav-Khmelnitsky State Pedagogical University
named after Hryhoriy Skovoroda

FEATURES OF ACCOUNTING INCOME MUNICIPAL ENTERPRISES HEATING NETWORK

Summary
The results of scientific research accounting issues different types of income utility companies heat networks. The components of income, principles of calculation and determination as well as invoices for their display. Particular attention is paid to the financial and economic substantiation of accounting earmarked funding of utility companies heat networks.
Keywords: income, housing and communal services, the operating activities of the enterprise of heating networks, financial results, earmarking.

УДК 658:005.7:005.21

БЕНЧМАРКІНГ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ МАРКЕТИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА

Пилипчук В.П., Шиманська А.А.
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

У статті досліджено теоретичні основи бенчмаркінгу. Визначено основні його характеристики та складові, а також способи застосування та види, зокрема, внутрішній, конкурентний, спільний, процесний та стратегічний. Наведено детальний аналіз кожного виду та приклади практичного застосування в маркетинговій діяльності промислових підприємств, враховуючи зарубіжний досвід. Також авторкою зроблено акцент на основні проблеми впровадження бенчмаркінгу в маркетингову діяльність вітчизняних промислових підприємств та запропоновані шляхи їх усунення.
Ключові слова: бенчмаркінг, промислове підприємство, ефективність маркетингової діяльності, види бенчмаркінгу, маркетингова діяльність, економічна стратегія.

Постановка проблеми. В сучасних економічних умовах нестабільного зовнішнього середовища, в умовах постійної глобальної конкуренції здатністю до створення і збереження конкурентних переваг володіють лише ті промислові підприємства, які спроможні постійно вдосконалювати свої характеристики та оптимізувати усі своїх внутрішні можливості. Неоднозначний аспект цієї проблеми зумовив появу нових форм, методів та відповідних інструментів досягнення та формування конкурентних переваг підприємства. Одним з найефективніших інструментів, який дає можливість підприємству безперервно нарощувати продуктивність, підвищувати якість результатів свої діяльності, передувати конкурентам, є технологія бенчмаркінгу. На практиці бенчмаркінг використовується як своєрідний важіль, що спроможний зламати неефективну структуру підприємства, спосіб здійснення виробничої діяльності, орієнтуючись при цьому на кращі результати та досвід інших підприємств. На жаль, використання бенчмаркінгу на промислових підприємствах України досить обмежене. Тому досить актуальною сьогодні постає проблема впровадження основних елементів бенчмаркінгу в діяльність промислових підприємств та визначення його впливу на ефективність маркетингової саме діяльності, використовуючи зарубіжний досвід.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Питанню вивчення технологій бенчмаркінгу при виході фірми на зовнішні ринки в сучасному світі присвятили увагу такі вчені, як Б. Андерсен, Г. Армстронг, В. Вонг, П. Друкер, К. Л. Келлер, Ф. Котлер, Д. Коу, Д. Мінцберг, М. Портер, Дж. Сондерс, М. Спендоліні. В Україні окремі аспекти теорії бенчмаркінгу знаходять відображення у публікаціях таких авторів як А. Ашуєв, М. І. Дідківський, О. В. Коваленко, Н. Козак, А. А. Мазаракі, Ю. В. Макогон, Л. Місюра, В. В. Рокоча, А. П. Румянцев, Л. Савицька, В. Сліпенький, Н. Хананова, О. Ареф'єва та ін. З'являються переклади праць зарубіжних практиків, зустрічаються розробки російських дослідників, таких як Г. Багієв, О. Михайлова та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Процес бенчмаркінгу носить швидше інтуїтивний характер і здійснюється вітчизняними підприємствами досить поверхово, не проникаючи в систему маркетингової діяльності. Тому цілком адаптованого до українських умов бенчмаркінгу, який відображав би реалії функціонування українських промислових підприємств та здійснював би позитивний вплив на ефективність їх маркетингової діяльності, на даний час ще не існує, що й пропонується відобразити у даній статті.

Формулювання цілей статті. На сучасному етапі розвитку ринкової економіки України для більшості промислових підприємств формування ефективної економічної стратегії розвитку та функціонування стає пріоритетним завданням. Для цього необхідно не лише створити необхідний методичний інструментарій для кількісної та якісної оцінки запропонованої економічної стратегії, а й розробити відповідний механізм її реалізації. Зокрема, варто зосередити увагу на бенчмаркінгу як одному з основних інструментів. Тому основним завданням дослідження є визначення основних особливостей бенчмаркінгу в управлінні маркетинговою діяльністю вітчизняних промислових підприємств, проаналізувати бар'єри його та використання, а також розробити практичні рекомендацій впровадження його на практиці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток промислових підприємств в Україні відбувався паралельно зі значними економічними перетвореннями, що створювало благодатну основу для розвитку нових виробництва, використання новітніх теорій, технологій і напрямків розвитку маркетингової діяльності. Як свідчить практичний досвід, класичний маркетинг, в основі якого лежать відомі складові: Product, Price, Place, Promotion, далеко не вичерпний, так як не відображає взаємозв'язку процесів взаємодії всіх суб'єктів ринкової системи. Останнім часом з'явилися і стали вводитися в практику інші напрямки маркетингової діяльності (маркетинг взаємодії, стратегічна орієнтація маркетингу та ін.), одним з найбільш ефективних і популярних був і залишається бенчмаркінг, що з'явився ще на початку 70-х років (від англ. benchmark – bench (рівень, висота) і mark (відмітка)) [1, с. 15].

Застосування бенчмаркінгу полягає в чотирьох послідовних діях: розуміння деталей власних бізнес-процесів, аналіз бізнес-процесів інших компаній, порівняння результатів своїх процесів з результатами аналізованих компаній та впровадження необхідних змін для скорочення розриву.

На даний час існує велика кількість визначень бенчмаркінгу, що зумовлює необхідність їх аналізу. Найбільш поширеним є визначення концепції, яке належить Роберту Кемпу: «Бенчмаркінг – це пошук і застосування компанією практики, яка є еталонною для даної галузі і його результатом є удосконалення діяльності» [2]. Іншим, не менш відомим, є визначення, яке дав Майкл Спендоліні: «Бенчмаркінг – це безперервний систематичний процес оцінки продукції, послуг і виробничих процесів організацій, які визнані такими, що представляють «найкращу практику», з метою удосконалення власної організації» [3]. Відомий спеціаліст в області практики стратегічного управління Грегорі Р. Райтер вважає, що «бенчмаркінг – діяльність, за допомогою якої фірма вивчає

© Пилипчук В.П., Шиманська А.А., 2015

«найкращу» продукцію і маркетинговий процес, що використовується прямими конкурентами і фірмами, які працюють в інших подібних галузях, для виявлення фірмою можливих способів удосконалення її власних методів» [4].

Що стосується сучасних вітчизняних джерел, то думки їх авторів щодо поняття бенчмаркінгу дещо розходяться. Так, одні підтримують точку зору, згідно з якою бенчмаркінг – продукт еволюційного розвитку концепції конкурентоспроможності, що передбачає розробку програм покращення якості продукції. Інші стверджують, що бенчмаркінг – це альтернативний метод стратегічного планування і аналізу не від досягнутого, а відповідно до досягнень конкурентів, тобто орієнтиром у розробці стратегічних планів є не власні досягнення, а найкраща практика конкурентів. В той же час існує думка, що бенчмаркінг можна вважати дослідженням технологій, технологічних процесів і методів організації виробництва і збуту продукції

Таблиця 1

Цілі бенчмаркінгу

Ціль	Характеристика
Орієнтація підприємства на зовнішнє середовище	Пошук нових можливостей і протистояння потенційним загрозам
Прогнозування тенденцій розвитку сфери діяльності підприємства	Зміна потенціалу ринку, товарного асортименту, купівельної спроможності
Планування діяльності	Здійснення оцінки умов зовнішнього середовища
Розподіл ресурсів	Концентрація ресурсів на вирішенні основних проблем підприємства, що стоять на заваді успіху на ринку
Визначення показників конкурентоспроможності	Критерії прийняття рішення про покупку покупцями та оцінки якості
Виявлення позитивних і негативних факторів	Кількісний (або відсотковий) вимір їх впливу на діяльність підприємства
Пошук кращих методів управління	Узагальнення передового досвіду, прийняття оптимальних управлінських рішень
Генерування нових ідей	Результат порівняння господарських процесів або продукції підприємства з конкурентами або підприємствами з кращими методами здійснення господарської діяльності
Мотивація	Здійснення переходу до передових змін в існуючих прийомах господарювання, до інновацій
Спрощення і прискорення бізнес-процесів	Інтегрування функції відмінної якості, виявлення невикористаних можливостей (резервів)
Підвищення ефективності діяльності	Оперативна та стратегічна ефективність

Таблиця 2

Види бенчмаркінгу та приклади їх застосування промисловими підприємствами

Вид бенчмаркінгу	Основні характеристики	Приклад застосування промисловими підприємствами
Конкурентний (ринковий)	Порівняння методів здійснення діяльності підприємства з аналогічними методами конкурентів.	Найпоширеніший вид бенчмаркінгу на промислових підприємствах України. Використовується більшістю підприємств автомобілебудівної сфери.
Внутрішній	Порівняння діяльності різних підрозділів (структурних одиниць) одного підприємства.	Підприємства енергетичної, комп'ютерної, електронної галузі.
Спільний	Декілька підприємств (конкуренти чи ні) укладають угоду про обмін інформацією в межах закритої групи (бенчмаркінговий альянс).	Використовується підприємствами в галузі кораблебудування, машинобудування, а також авіаційної промисловості.
Виробничий	Порівняння виробничих процесів підприємств-конкурентів, технологій виготовлення продукції, техніки й устаткування, матеріальних ресурсів і виробничого персоналу з власними виробничими можливостями з метою збереження й подальшого підвищення своєї частки на ринку.	Використовується переважно закордонними промисловими підприємствами таких галузей, як машинобудівна, електротехнічна, енергетична (через оптимізацію використання ресурсів підприємства, підвищення якості виробленої продукції, скорочення виробничого циклу).
Процесний	Вивчення практики функціонування підприємств, що не є конкурентами, а іноді – підприємств іншої галузі, але мають подібну організаційну структуру та бізнес-процеси.	Фактично не використовується вітчизняними підприємствами. Як свідчить зарубіжний досвід, часто використовується підприємствами як допоміжний вид бенчмаркінгу і застосовується поряд із конкурентним чи стратегічним.
Стратегічний	Систематичний процес, спрямований на оцінку альтернативних рішень, вдосконалення характеристик продуктивності на основі вивчення успішних стратегій підприємств-партнерів.	Може використовуватись будь-яким промисловим підприємством. Користується популярністю серед таких підприємств, що займаються високотехнологічною, наукомісткою таенергозатратною. Головна умова – планування діяльності на перспективу.
Фінансовий	Порівняння системи фінансового планування конкурентів із власною системою організації руху фінансових, інвестиційних, матеріальних та інших потоків.	Використовується переважно закордонними промисловими підприємствами практично усіх галузей.

на кращих підприємствах партнерів і конкурентів з метою підвищення ефективності власного підприємства. Пропонуємо розглядати бенчмаркінг як особливий інструмент вивчення досвіду кращих гравців ринку, що позитивно впливає на ефективність маркетингової діяльності власного підприємства, за умови проведення якісного аналізу і правильного застосування отриманих результатів.

Ефективність бенчмаркінгу вже оцінили такі компанії, як Xerox, General Electric, DuPont і багато інших. Ідея про запозичення чужого досвіду близька і вітчизняним промисловим підприємствам. Але при впровадженні бенчмаркінгу в маркетингову діяльність підприємства не зовсім зрозуміло, які компанії брати за зразок, який саме досвід у них переймати і, нарешті, як це правильно робити. Використання бенчмаркінгу у світі – достатньо поширене явище, на відміну від країн на пострадянському просторі. В Україні термін «бенчмаркінг» з'явився в кінці XX ст. і являв собою систематичну діяльність, спрямовану на пошук, оцінку й навчання на прикладах підприємств, які досягли успіху [5, с. 9].

Як бачимо, наукові дослідження в області бенчмаркінгу є досить результативними для зарубіжних країн, щодо промислових підприємств України – існує ряд теоретичних моментів, які мають потребу в уточненнях. Насамперед для українських підприємств важливо оперувати таким визначенням бенчмаркінгу, яке б повною мірою у своєму формулюванні інформувало про зміст поняття.

Оскільки, бенчмаркінг є, в першу чергу, інструментом стратегічного управління, розуміння його сутності повинно торкатися не лише маркетингової діяльності, а й управління підприємством в цілому. Сьогодні доступна інформація про бенчмаркінг не знайде належної уваги з боку керівників вітчизняних промислових підприємств, так як категоріальний апарат є абстрактним, малоінформативним, або ж суто науковим. Також варто вказати на об'єктивну неприхильність до новітніх, до того ж малозрозумілих методик управління керівного складу більшості промислових підприємств України. Адже основна маса вищого керівництва підприємств володіє діючим операційним досвідом, що склався протягом тривалого періоду діяльності. Психологічні характеристики такої категорії керівників також передбачають усталену консервативність. Такий порядок речей є однією з причин відставання українських підприємств від світового рівня за багатьма показниками, зокрема, за їх неефективною маркетинговою діяльністю.

Крім того, існують й інші перепони на шляху впровадження бенчмаркінгу в маркетингову діяльність промислових підприємств України:

– помилкове розуміння інструментарію та призначення бенчмаркінгу (недостатня поінформованість керівного складу підприємств про функціональне призначення бенчмаркінгу і засобів, які використовуються в процесі його проведення; бенчмаркінг сприймається як промислове (комерційне) шпигунство або прояв недобросовісної конкуренції);

– недостатня кількість фахівців з досвідом роботи в даній сфері (або фактична їх відсутність);

– непрозорість ринку;

– недостовірність звітної інформації (огляду на недоліки вітчизняної системи фінансової звітності і наявні схем мінімізації оподатковуваних доходів й інших бюджетних платежів, достовірність інформації, що потрапляла до бази даних викликає великий сумнів; натомість, з боку закордонних фахівців

Рис. 1. Проблеми впровадження бенчмаркінгу на промисловому підприємстві

спостерігалося нерозуміння потреби приховування інформації, адже вони вважають таке дослідження самоаналізом);

– обмежений доступ до необхідної інформації (недоступність відкритої інформації для порівняння, неефективна інформаційна політика підприємства);

– досить повільне поширення бенчмаркінгу в країні загалом;

– відносно високі витрати на впровадження даного інструменту в маркетингову діяльність підприємства;

– нерозвиненість методології та інфраструктури бенчмаркінгу (керівний склад підприємства, що не використовує методик менеджменту під час ходу основних бізнес-процесів не здатний адекватно сприймати необхідність впровадження досвіду передових організацій шляхом добровільного обміну інформацією);

– складність вибору партнерів (відсутність клубів для пошуку партнерів з бенчмаркінгу);

– різні за своєю суттю методики порівняння та трактування ключових параметрів успіху з точки зору експертів та керівників підприємства.

Для успішного функціонування промислове підприємство має обрати відповідну стратегію, а також сформулювати основну мету своєї діяльності. Бенчмаркінг як інструмент маркетингової діяльності має бути направлений на ефективне досягнення поставленої підприємством мети. Тому зосередимо увагу на цілях бенчмаркінгу (таблиця 1).

Для більш чіткого розуміння сутті та переваг використання бенчмаркінгу промисловими підприємствами, зокрема впровадження його в маркетингову діяльність, пропонуємо детально розглянути деякі види даного інструменту та приклади їх функціонування на практиці (таблиця 2).

Промислові підприємства України, впроваджуючи бенчмаркінг в маркетингову діяльність, часто зустрічаються з рядом проблем та бар'єрів, що, в свою чергу, часто стоять на заваді успішного використання даного інструменту та ефективного функціонування підприємства в цілому. Таким чином пропонуємо розглянути дані проблеми з акцентом на їх економічну суть та способи усунення (рис. 1, авторська розробка).

Нині є мало фахівців, які мають достатній досвід для реалізації бенчмаркінг-проекту. Існують і деякі обмеження в доступі до інформації, без якої бенчмаркінг неможливий. Основним недоліком, який відрізняє бенчмаркінг від інших методів, є те, що бенчмаркінг, як метод, відносно молодий. Однак переваги бенчмаркінгу й позитивний ефект від його проведення компенсують можливі недоліки та проблеми [6].

Керуючись узагальненням відомих підходів до проведення бенчмаркінгового аналізу, пропонується така послідовність виконання бенчмаркінгу в маркетинговій діяльності на промисловому підприємстві:

– визначення об'єкта аналізу;

– оцінка власної діяльності підприємства;

– вибір партнерів по бенчмаркінгу;

– збір інформації;

– порівняння власної діяльності з діяльністю підприємства-партнера;

– аналіз інформації;

– розробка плану впровадження отриманого досвіду;

– впровадження в практику маркетингової діяльності отриманих результатів;

– контроль за процесом бенчмаркінгу.

Висновки і пропозиції. Таким чином, бенчмаркінг є особливим інструментом вивчення досвіду кращих гравців ринку, що позитивно впливає на ефективність маркетингової діяльності власного підприємства, за умови проведення якісного аналізу і правильного застосування отриманих результатів. Культура підприємницької діяльності буде орієнтована на такі цінності, як здатність підвищення власного потенціалу, що, у свою чергу, слугує поштовхом для розвитку підприємства. Використання бенчмаркінгу в практиці вітчизняних промислових підприємств досить обмежене, тому необхідна розробка методичної бази для його проведення. У результаті підприємства машинобудування, електроенергетики, вугільної, авіаційної промисловості – підприємства з високою часткою науко-місткої продукції отримають наступні переваги:

– здатність коригувати пареметри функціонування підприємства відповідно до вимог ринку;

– можливість планомірного визначення та усунення невідповідностей, що є бар'єрами для розвитку підприємства;

– адаптація високотехнологічних інновацій;

– запозичення найкращих методів подальшого розвитку;

– мотивація співробітників;

– набуття переваг у конкурентній боротьбі;

– досягнення підвищення ступеня задоволеності кінцевих споживачів.

Список літератури:

1. Терещенко О. О. Фінансова діяльність суб'єктів господарювання: навч. посіб. / О. О. Терещенко. К.: КНЕУ, 2003. – 554 с.
2. Кэмп С. Роберт. Легальный промышленный шпионаж: Бенчмаркинг бізнес-процессов:технологии поиска и внедрения лучших методов работы ваших конкурентов / Пер. с англ.; Под ред. О. Б. Максимовой. – Днепропетровск: Баланс-клуб, 2004. – 416 с.
3. Spendolini M. J. The Benchmarketing Book. 2nd edition – April, 2003.
4. Райтер Р. В лабиринтах современного управления (Стратегическое планирование, маркетинг, обслуживание клиентов, управление персоналом,оплата труда). Сб. статтей /ред. сост. Грегори Р. Райтер. Вып. 1. – М.: Экономика, 1999. – 248 с.
5. Бенчмаркинг: все лучшее – себе [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайта: http://www.management.com.ua/ct/ct032.html
6. Вишинська Т. Бенчмаркінг в Україні: психологічний аспект / Т. Вишинська // Практика продаж. – Хмельницький: Хмельниц. нац. ун-т, 2005. – № 3. – Березень.

Пилипчук В.П., Шиманская А.А.
Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана

БЕНЧМАРКИНГ КАК ИНСТРУМЕНТ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ МАРКЕТИНГОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРОМЫШЛЕННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
В статье исследованы теоретические основы бенчмаркинга. Определены основные его характеристики и составляющие, а также способы применения и виды, в частности, внутренний, конкурентный, общий, процессный и стратегический. Приведен подробный анализ каждого вида и примеры практического применения в маркетинговой деятельности промышленных предприятий, учитывая зарубежный опыт. Также автором сделан акцент на основные проблемы внедрения бенчмаркинга в маркетинговую деятельность отечественных промышленных предприятий и предложены пути их устранения.
Ключевые слова: бенчмаркинг, промышленное предприятие, эффективность маркетинговой деятельности, виды бенчмаркинга, маркетинговая деятельность, экономическая стратегия.

Pilipchuk V.P., Shymans`ka A.A.
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

BENCHMARKING – THE TOOL FOR ENHANCING THE EFFECTIVNESS OF MARKETING ACTIVITY OF INDUSTRIAL ENTERPRISES

Summary
In the article the theoretical basis of benchmarking, the main characteristics and its components and methods of use and types, including internal, competitive, corporate, process and strategic. Shows a detailed analysis of each type of practical application in marketing activities of industrial enterprises, including foreign experience. Also, the author focuses on the main problems in the implementation of benchmarking domestic marketing activities of industry and the ways to address them.
Keywords: benchmarking, industrial enterprise, effectiveness of marketing activities, types of benchmarking, marketing activity, economic strategy.

УДК 338.1

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Попова А.М.
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Досліджено питання формування іноземних інвестицій з урахуванням динаміки економічних процесів у світі, це дозволить використовувати зміни для оптимізації економічних процесів української економіки. Визначення можливостей глобалізації та її різних проявів як економічних, так і інформаційних, дасть можливість виконати дану задачу, використовуючи сучасні засоби комунікацій, універсальні джерела інформації, сучасні засоби обробки великих масивів даних. Так досвід інших держав в успішній реалізації заходів, можна використати щодо стабілізації економіки і модернізації виробництв та підвищення конкурентоспроможності вітчизняних товарів. Для цього потрібно визначити поточний стан економіки України у світовій економічній системі. Усе це дозволити визначити поточні проблеми та їх можливі шляхи розв’язання.
Ключові слова: глобалізація, теорія хаосу, світова економіка, капітал, іноземні інвестиції.

Постановка проблеми. Глобалізація відкриває можливості розвитку економіки та приносить втрати для слаборозвинутих країн. Ці тези наводять як прибічники так і противники глобалізації, однак можливості що відкриває це явище неможливо виключати, особливо аналізуючи поточний стан економіки України, що потребує реформування та підтримки. Наявні складності такі як відсутність прогресивних технологій та застарілість обладнання, низька продуктивність, відсутність конкурентоспроможності більшості вітчизняної продукції можна вирішити за допомогою залучення іноземних інвестицій. Для створення пріоритетних шляхів розвитку варто вивчити і використати світовий досвід залучення коштів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та методологічні питання глобалізації та трансформацій світових економік знайшли відображення в роботах вітчизняних і зарубіжних вчених Стриженко А.А., Коваленко А.Г., Плаксін М.А., Рогозіна К.І., вивчення теорії хаосу і фракталів Уїтні Х., Тома Р., Мазера Дж., Арнольд В.І., Пуанкаре А., Марковіц Г., Грінченка В.Т., Сардар З., Сімо К.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Можливий розгляд економічних процесів, що відбуваються в Україні використовуючи нові можливості, надані комп'ютерною обробкою і також можливе застосування різних теорій таких як теорія хаосу.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є глобалізаційні процеси, як фактор розвитку економіки

© Попова А.М., 2015

України. Виконано аналіз макроекономічних показників в динаміці для визначення точок біфуркації в макроекономічних показниках, використовуючи теорію хаосу. Що дасть можливість досягти мети дослідження, а саме дослідження змін української економіки, використовуючи світовий економічний досвід для залучення іноземних інвестицій.

Виклад основного матеріалу. Динамічні зміни зовнішньої середи та зміни, що відбулися в країні поставили перед Україною нові завдання, вирішення яких зможе стати визначним в процесі позитивних зрушень в економіці. Зміни викликані світовою кризою поглибили негаразди усіх економік світу, найбільш сильно похитнулися країни з перехідною економікою, такою як Україна. Де тільки но почали формуватися сталі відносини у банківському і фінансовому секторах, наявна висока недовіра з боку населення до банківських послуг і політичні зміни загострили ці процеси.

Так Україна в рейтингу BDO International Business Compass займає 89 місце, всього в рейтингу представлені 174 країни [1]. Так США на 14 місці, Китай – 83-й, Молдова – 87-я, Росія – 100-я, Узбекистан – 144-й. І, якщо враховувати сформовану економічну і політичну ситуацію в Україні, особливо важливим є швидке економічне зростання, який може забезпечити підвищення інвестиційної привабливості України і як наслідок підвищення економічного зростання і рівня добробуту країни.

Візуально зміни, що відбулися у світі та в Україні на протязі з 2000 по 2013 роки можна побачити на рис. 1, де наведено показник валового внутрішнього продукту (ВВП).

Так світові країни-лідери та країни, що розвиваються, повністю відчувають кризу 2008 року, коли період різкого зростання скінчився різким спадом. Як видно деякі країни більше реагували на кризу 2008, як наприклад Росія, а показники Китаю навпаки зросли і далі продовжили зростання.

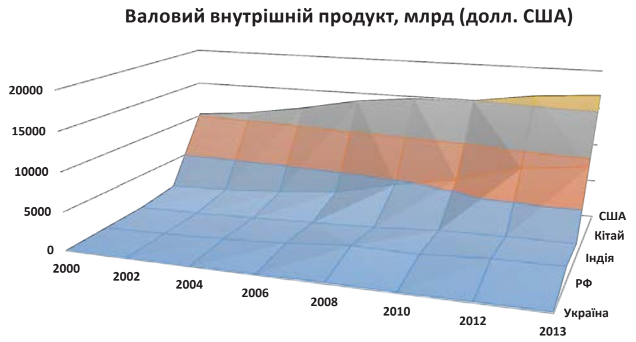

Рис. 1. Показник ВВП за 2000-2013 роки

Джерело: розроблено автором за даними [2]

Можна бачити значну різницю у показнику ВВП на душу населення Китая та США. У Китаї цей показник становить 7,6 тис. дол. в 2014 році, а в США – 54,7 тис. дол. [2].

Світовий банк знизив прогнозний показник зростання ВВП Китаю, а от Індія буде рости найшвидшими темпами серед країн БРІКС і вперше за 16 років обжене Китай за показниками економічного зростання в 2015 і 2016 роках, згідно прогнозів в доповіді Міжнародного валютного фонду (МВФ) World Economic Outlook. Зростання індійської економіки в поточному і наступному роках складе 7,5%, тоді як Китай, друга за величиною економіка в світі, сповільниться з прогнозованих раніше 7,5% до 7,2%. в 2015 році.

Однак на даній поверхні складно простежити всю динаміку зміни ВВП України, оскільки показник невеликий щодо показників країн-лідерів, проте добре видно тенденція в економіці країн США і Індії, які нароцують обсяги ВВП.

Більш чітко зміни ВВП можна побачити на рис. 2.

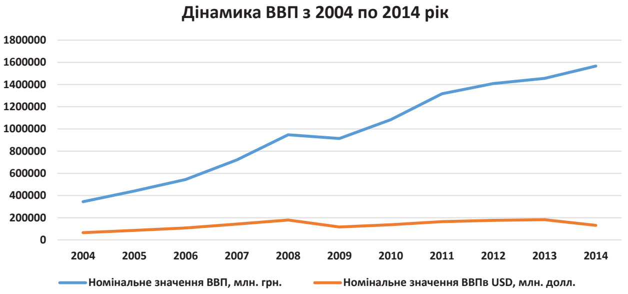

Рис. 2. Динаміка ВВП України з 2004 по 2014 роки

Джерело: розроблено автором за даними [3]

Різкі зміни, що відбувалися в Україні та світі, відбивалися на рівні ВВП на душу населення.

Політичні зміна та воєнні дії, зміни у керівництві держави, зміни у законодавстві, усі вищезгадані чинники та багато інших, негативно вплинули на інвесторів та їх бажання вкладати гроші в українську економіку. На тлі глобальної економічної кризи негативні наслідки призвели до рецесії економіки України, крім того невизначеність прогнозів по нашій країні у світовому банку, де каталізатором усіх чинників вказується препинення воєнного конфлікту на територій України [2].

Останні зміни, що трапилися в Україні та триваюча світова криза, негативно відбилися на економіці країни погіршивши і без того важке становище економіки. Різке знецінення національної валюти спричинило значне зниження ВВП і втрату купівельної спроможності українців, ускладнивши роботу галузей економіки, залежних від імпорту сировини.

Так зміни індексу інфляції майже повністю повторюють зміну вартості гривні відносно долара США, що підтверджує велику залежність української економіки від імпорту, що можна побачити на рис. 3 та 4.

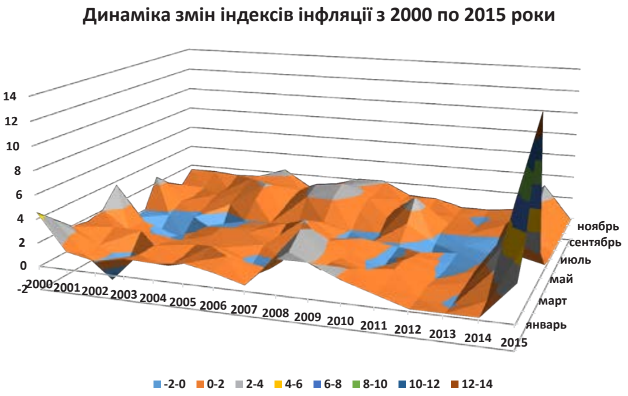

Рис. 3. Зміни індексів інфляції в Україні на протязі 2000-2015 років

Джерело: розроблено автором за даними [2]

Так кризу, що відбувається в економіці України можна розглядати за допомогою теорії хаосу, котра припускає, що в будь-якій системі, у тому числі й фінансової, безладні і хаотичні процеси, що не мають чітких правил насправді можуть бути досліджені за законом теорії катастроф.

Так Арнольд В.І. описує зміни, що відбуваються в системі: «Якщо стійке положення рівноваги, описує сталий режим в будь-якої реальної системі (ска-

жімо, економічній, екологічній або хімічній), то при його злитті з нестійким положенням рівноваги система повинна зробити стрибок, перескочивши на зовсім інший режим: при зміні параметра рівноважний стан в розглянутій околиці зникає» [4, с. 21].

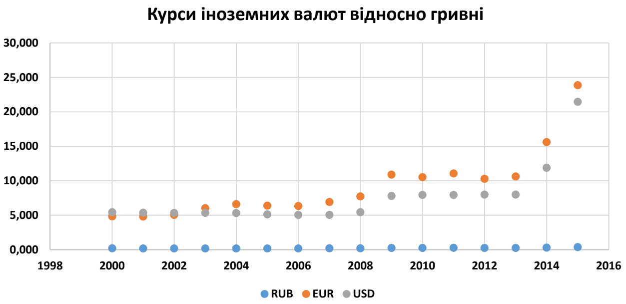

Рис. 4. Динаміка гривні на протязі 2000-2015 років

Джерело: розроблено автором за даними [2]

Відповідно до положень цієї теорії, відбувся процес біфуркації на макрорівні, тобто відбулася зміна усталених систем міжнародних взаємин і вихід на новий виток розвитку. Згідно з існуючими висновками вчених це може призвести до створення нової ефективної системи або до подальшого розпаду та реорганізації існуючих економічних систем [5, 6].

Тому для ефективного використання змін, що відбуваються в світі, Україна, враховуючи глобалізацію, потребує не тільки зниження імпорту, але і, в першу чергу, просуванні вітчизняних товаровиробників. Разом з використанням сучасних технологій у виробництві і новітніх засобів комунікацій зближенні з ринками інших країн, залученні додаткових інвестицій і новітніх технологій для зміни структури експорту. Разом з використанням сучасних технологій у виробництві і новітніх засобів комунікації можливий швидкий якісний стрибок у розвитку економіки.

Для цього, безсумнівно, необхідні великі обсяги інвестицій, джерела отримання фінансових ресурсів можуть бути різними, наприклад, фінансові ринки інших країн, транснаціональні корпорації, вивезений з України капітал та інші. Дослідження кожного з можливих джерел фінансування та створення умов для залучення їх в економіку України.

Так Україна може використати досвід Індії, яка активно залучає для інвестування капітал, вивезений з країни і засоби індійців, які проживають за кордоном. В Україні згідно даних Укрстату [3] основним інвестором є Кіпр і інвестується найбільше економіка Кіпру, що дозволяє зробити висновок, що при створенні більш привабливого інвестиційного клімату та прозорої законодавчої бази, можливе залучення більшого рівня інвестицій. Крім того, можливе повернення капіталу, інвестованого українськими громадянами за кордон. Створення більш привабливого інвестиційного образу України в світі і підвищення індексу інвестиційної привабливості можливі кроки по створенню інвестиційного потенціалу державою.

Сучасні умови світового господарювання припускають, що національні ресурси України є частиною світового капіталу, але при цьому і відповідно і частина світового капіталу може стати частиною української економіки. Використовуючи не тільки внутрішні, а й зовнішні ресурси країни можливе залучення інвесторів на територію України.

Висновки та пропозиції. Негативними наслідками у 2014 році були зниження життєвого рівня, обвал гривні, криза в енергетиці та жорстке скорочення видатків бюджету. Саме для подолання наслідків кризи і конфліктів українській економіці необхідно інвестування. Серед основних негативних чинників, що впливають на якість роботи вітчизняних підприємств: висока енергозатратність виробництв, залежність від зовнішніх джерел при постачанні сировини та комплектуючих, низька продуктивність виробництва та складність диверсифікації.

Однак попри підтримку МВФ та світової спільноти Україна повинна розглядати всі можливі шляхи залучення прямих іноземних інвестицій для чого слід подолати всі перепони для поліпшення фінансового стану і стабілізації ситуації. Наявні інвестиції вказують на слабку зацікавленість з боку українців що перебувають за кордоном, однак підтримка інновацій та виведення підприємництва «з тіні», створення прозорого оподаткування та гарантування прав власності, подолання корупції дозволить знайти приховані резерви, як це зробила Індія.

В умовах глобалізації сучасного світу питання трансформації економіки України набувають не тільки особливого науково-практичного значення для визначення стратегічних пріоритетів, оскільки відбувається поглиблення транснаціоналізації продуктивних сил та капіталів.

Список літератури:

1. BDO International Business Compass – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.bdo-ibc. com/.
2. The Word Bank – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.wordbank.org/.
3. Державна служба статистики – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.ukrstat.gov.ua/.
4. Арнольд В. И. Теория катастроф / В. И. Арнольд. – М.: Наука, 1990 г. – 128 с.
5. Gorodetski A. Minimal and strange attractors/ A. Gorodetski, Yu. Ilyashenko // International Journal of Bifurcation and Chaos. – 1996. – Vol. 6. – № 6. – 1177-1183 pp.
6. Гринченко В. Т. Введение в нелинейную динамику. Хаос и фракталы / В. Т. Гринченко, В. Т. Мацыпура, А. А. Снарский. – Изд.: ЛКИ, 2007 г. – 264 с.

Попова А.Н.
Харьковский национальный автомобильно-дорожный университет

ГЛОБАЛИЗАЦИЯ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ УКРАИНЫ

Аннотация
Исследованы вопросы формирования иностранных инвестиций с учетом динамики экономических процессов в мире, это позволит использовать изменения для оптимизации экономических процессов украинской экономики. Определение возможностей глобализации и ее различных проявлений как экономических, так и информационных даст возможность выполнить данную задачу, используя современные средства коммуникаций, универсальные источники информации, современные средства обработки больших массивов данных. Так опыт других государств в успешной реализации мероприятий, можно использовать по стабилизации экономики и модернизации производств и повышения конкурентоспособности отечественных товаров. Для этого нужно определить текущее состояние экономики Украины в мировой экономической системе. Все это позволить определить текущие проблемы и их возможные пути решения.
Ключевые слова: глобализация, теория хаоса, мировая экономика, капитал, иностранные инвестиции.

Popova A.M.
Kharkiv National Automobile and Highway University

GLOBALIZATION AS A FACTOR OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF UKRAINE

Summary
The problems of formation of foreign investment, taking into account the dynamics of economic processes in the world, it will change to optimize the use of economic processes of the Ukrainian economy. Determination of the opportunities of globalization and its various manifestations, both economic and information will make it possible to perform this task by using modern means of communication, universal sources of information, modern means of processing large amounts of data. So the experience of other countries in the successful implementation of measures can be used to stabilize the economy and modernization of production and increase the competitiveness of domestic goods. To do this, you need to determine the current state of Ukraine's economy in the global economic system. All this is possible to determine the current problems and their possible solutions.
Keywords: globalization, chaos theory, the global economy, capital, foreign investment.

УДК 338.1:330.3

ОЦІНЮВАННЯ ВПЛИВУ ЗАГРОЗ НА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ТА СТАН ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Пугач О.А.
Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка

Запропоновано модель ідентифікації загроз економічній безпеці національної економіки. Проведено оцінювання фактичних значень індикаторів економічної безпеки України. Виявлено системні загрози економічній безпеці України. Проаналізовано вплив системних загроз на конкурентоспроможність та стан економічної безпеки національної економіки. Обґрунтовано необхідність прогнозування загроз в системі забезпечення економічної безпеки держави.
Ключові слова: економічна безпека національної економіки, конкурентоспроможність, загроза, модель ідентифікації загроз, оцінювання впливу загроз.

Постановка проблеми. В умовах ситуації, що склалася в економіці України під тиском як економічних, так і неекономічних чинників, відбувається критичне зростання рівня загроз економічній безпеці національної економіки, насамперед у зв'язку з виникненням додаткових, принципово нових для України викликів, деструктивний вплив яких підсилюється системною дією значною кількості накопичених макроекономічних диспропорцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми забезпечення економічної безпеки держави досліджуються в численних працях українських науковців, зокрема В. Гейця, З. Варналія, О. Барановського, А. Сухорукова, О. Власюка, О. Користіна, В. Кириленка, С. Кірєєва, В. Мартиненко, О. Саєнка, С. Онищенко, О. Новікової, Т. Ковальчука та багатьох інших. У рамках формування концептуальних основ економічної безпеки держави відбувається становлення її категоріального апарату, методології оцінювання та системи забезпечення економічної безпеки.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У контексті формування системи забезпечення економічної безпеки держави існує необхідність розробки єдиного методичного підходу до виявлення та комплексного оцінювання впливу загроз на стан економічної безпеки держави та конкурентоспроможність національної економіки.

Мета статті. Аналіз та оцінювання сучасного стану загроз економічній безпеці України з метою виявлення системних ризиків і небезпек та їх впливу на конкурентоспроможність національної еконо-

© Пугач О.А., 2015

міки, яка є основою системи забезпечення економічної безпеки держави.

Виклад основного матеріалу. Оцінювання впливу загроз на рівень економічної безпеки держави здійснюється з використанням найбільш поширеного в науковій літературі методичного підходу щодо визначення, так званого, рівня загрози, який відображає кількісний вплив певної загрози на стан економічної безпеки шляхом розрахунку співвідношення фактичного й граничного значення відповідного індикатора економічної безпеки [2]. Проте даний підхід не дає можливості враховувати міру залежності варіації фактичних показників окремих загроз між собою, їх взаємовплив та взаємозалежність. Тому в процесі вирішення даної проблеми автором запропоновано модель ідентифікації загроз економічній безпеці, виходячи з наслідків їх впливу на національну економіку.

Ідентифікація загроз економічній безпеці національної економіки проводиться за окремими її сферами. Позначимо сфери виникнення загроз економічній безпеці країни через A_i, а загрози економічній безпеці країни – через a_{ij}, де індекс i відображає сферу, в якій виникає загроза, а індекс j – порядковий номер даної загрози в відповідний сфері. Загрози в фінансовій сфері позначимо через a_{ikj}, де індекс k відображає підсистеми даної сфери (1 – банківська, 2 – небанківського фінансового ринку, 3 – боргова, 4 – бюджетна, 5 – валютна, 6 – грошово-кредитна). Вказані позначення наведено вище в переліку сфер та загроз.

Сфери виникнення загроз економічній безпеці національної економіки:

1) виробнича (A_1),
2) демографічна (A_2),
3) енергетична (A_3),
4) зовнішньоекономічна (A_4),
5) інвестиційно-інноваційна (A_5),
6) макроекономічна (A_6),
7) продовольча (A_7),
8) соціальна (A_8),
9) фінансова (A_9).

Модель ідентифікації загроз економічній безпеці національної економіки представлена формулою 1:

$$M_{IЗЕ} = S_{ВЗ} \cap f : N_{ВЗ}\left(\bigcup_{i}\bigcup_{j} a_{ij} \cup \bigcup_{k}\bigcup_{j} a_{0hj}\right) = S_{ВЗ}\left((ПЕ \cap ДР \cap ЗФ) \leftrightarrow \bigcup_{i=1}^{9} A_i \leftrightarrow E\right) \cap f : N_{ВЗ} \qquad (1)$$

де $M_{IЗЕ}$ – модель ідентифікації загроз економічній безпеці національної економіки;

$S_{ВЗ}$ – сфери виникнення загроз;

$N_{ВЗ}$ – наслідки впливу загроз на національну економіку;

ПЕ – поточний стан національної економіки;

ДР – недоліки регулювання господарської діяльності;

ЗФ – зовнішні фактори, що впливають на національну економіку;

Е – національна економіка.

Згідно даної моделі виявлено вплив загроз на показники економічної безпеки для тієї галузі діяльності, де виникають ці загрози, та для національної економіки в цілому. Для оцінювання величини таких впливів визначено коефіцієнти детермінації між показниками, що відображають рівень даної загрози, та інтегральними показниками економічної безпеки. За результатами кореляційно-регресійного аналізу та за допомогою методу порівнянь було виявлено близько тридцяти загроз економічній безпеці України, проте найвищий рівень впливу мають такі з них:

1) низький обсяг виконаних будівельних робіт (a_{11});
2) висока енергоємність ВВП (a_{31});
3) значна питома вага провідного товару в загальному обсязі експорту товарів (a_{41});
4) низький рівень відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВВП (a_{51});
5) високий рівень «тінізації» економіки (a_{61});
6) значна частка витрат на продовольчі товари в споживчих грошових витратах домогосподарств (a_{81});
7) значна частка простроченої заборгованості за кредитами в загальному обсязі кредитів, наданих банками резидентам України (a_{911});
8) високий рівень відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП (a_{931});
9) високий рівень відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП (a_{932});
10) низький рівень відношення обсягу офіційних міжнародних резервів до обсягу валового зовнішнього боргу (a_{933});
11) високий рівень відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету (a_{941});
12) високий рівень індексу зміни офіційного курсу національної грошової одиниці до долара США (a_{951}).

Значна кількість виявлених загроз економічній безпеці України викликана системними диспропорціями в реальному секторі національної економіки, про що свідчить критичний стан основних індикаторів макроекономічної, виробничої та інвестиційно-інноваційної складових економічної безпеки України.

Найбільший деструктивний вплив на макрорівні в умовах сьогодення справляють загрози, пов'язані з руйнуванням виробничого потенціалу націо-

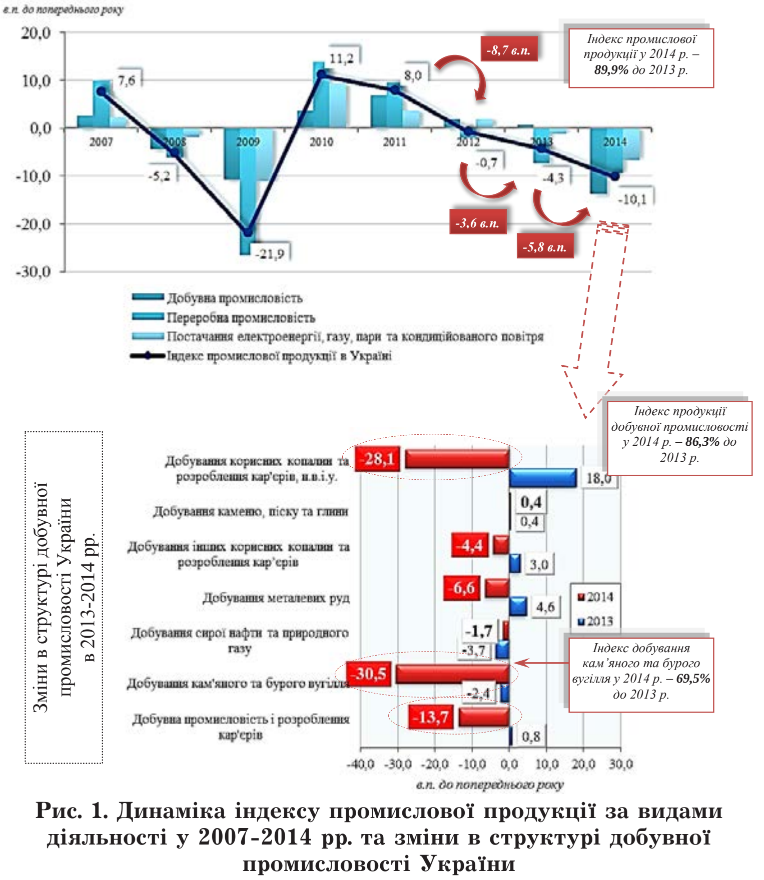

Рис. 1. Динаміка індексу промислової продукції за видами діяльності у 2007-2014 рр. та зміни в структурі добувної промисловості України

Джерело: розроблено автором за даними Держстату [8]

нальної економіки, які призводять до порушення зв'язків в системі економічної безпеки України та, як наслідок, незворотних змін, пов'язаних із структурними змінами в ній (рис. 1).

Падіння індексу промислової продукції України протягом у 2013 році й 2014 році на 4,3 в.п. та 10,1 в.п. відповідно [8] є додатково набутою загрозою економічній безпеці національної економіки, яка виникла головним чином, в зв'язку зі зменшенням виробництва кам'яного та бурого вугілля в січні-жовтні 2014 році на 22,9% порівняно з відповідним періодом 2013 року [8] в результаті бойових дій на сході країни, де зосереджено 80% виробничих потужностей вугільної галузі (рис. 1).

Руйнування транспортної інфраструктури, яке призводить до втрати транзитного потенціалу України, про що свідчить скорочення обсягів вантажоперезевень у 2014 році за офіційною статистикою на 10,1 в.п. в порівнянні з 2013 роком [8], а також руйнування виробничого потенціалу національної економіки, зокрема скорочення промислового виробництва підприємств гірничо-металургійного комплексу (внаслідок перебоїв у діяльності меткомбінатів через дефіцит коксу), хімічної промисловості та машинобудування, є найбільш небезпечними додатково набутими загрозами економічній безпеці національної економіки України, які справляють деструктивний вплив на всі її системо утворюючі складові.

За результатами комплексного оцінювання фактичних значень індикаторів економічної безпеки України виявлено критичну вразливість національної економіки перед низкою зовнішніх і внутрішніх викликів, у зв'язку з неготовністю протистояти сучасним макроекономічним деформаціям та багаторічним поглибленням кризових явищ унаслідок суперечливості державної економічної політики попередніх періодів та відсутністю ефективного реформування національної економіки, спрямованого на стимулювання модернізаційних зрушень і поліпшення макроекономічних балансів.

Значний рівень впливу даних загроз підсилюється існуванням системних загроз економічній безпеці України в зв'язку з накопиченням великої кількості макроекономічних диспропорцій.

Вплив системних загроз проявляється у зниженні конкурентоспроможності економіки України внаслідок інтенсивного типу економічного розвитку, про що свідчать дослідження міжнародних рейтингових агенцій: за індексом глобальної конкурентоспроможності Світового банку – 76 місце серед 148 країн світу (зменшення на 11 позицій у 2014 році порівняно з 2013 роком), за індексом легкості ведення бізнесу – 112 місце, за рівнем свободи економіки – 162 місце (табл. 1).

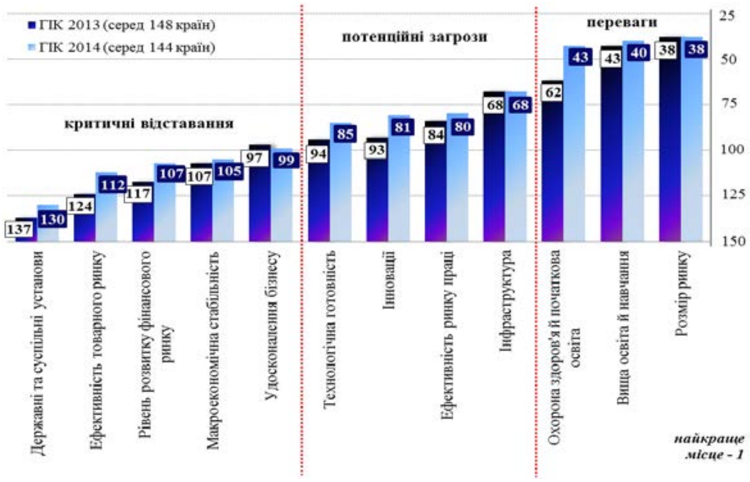

Рис. 2. Структура ГІК України у 2013-2014 роках

Джерело: розроблено автором за рейтингом Global Competitiveness Index (The World Economic Forum) [7]

Таблиця 1

Рейтинг України за типом розвитку економіки

Економіки країн за типом розвитку	Кількість країн	Бали у рейтингу (від 1 до 7)	ВВП на душу населення	Країни	Рейтинг 2014/2015
Екстенсивний розвиток	37	1-4,2	до 2 тис. дол. США	Чад	143
				Непал	102
				В'єтнам	**68**
Перехідні від екстенсивного до інтенсивного розвитку	16	3,5-5,2	2-3 тис. дол. США	Венесуела	131
				Молдова	**82**
				Кувейт	40
Інтенсивний розвиток	30	3,9-4,9	3-9 тис. дол. США	**Україна**	**76**
				Грузія	69
				Китай	**28**
Перехідні від інтенсивного до інноваційного розвитку	24	4,0-5,1	9-17 тис. дол. США	Аргентина	104
				Росія	**52**
				Польща	43
Інноваційний розвиток	37	3,9-7	понад 17 тис. дол. США	Греція	81
				Чехія	**37**
				Швейцарія	1

Джерело: розроблено автором за рейтингом Global Competitiveness Index (The World Economic Forum) [7]

Інтенсивний тип розвитку економіки України підтверджується не лише величиною ВВП на душу населення, яка використовується Світовим банком, а й основними індикаторами інвестиційно-інноваційної, виробничої та макроекономічної складових економічної безпеки, зокрема, переважанням сировинної та низькотехнологічної продукції в структурі загального її випуску, погіршенням динаміки рівня витрат на фінансування науково-технічних робіт та іншими показниками.

Аналізуючи зміну рейтингу України за глобальним індексом конкурентоспроможності було виявлено критичні відставання України за ефективністю державного управління, рівнем розвитку фінансового ринку, макроекономічною стабільністю та іншими субіндексами, при цьому потенційні загрози, які пов'язані з недостатнім рівнем технологічного та інноваційного розвитку, безпосередньо впливають на стан економічної безпеки національної економіки (рис. 2).

Отже, оцінювання рівня впливу загроз на стан економічної безпеки національної економіки дозволяє виявити загрози в реальному секторі економіки, які є найбільш небезпечними для системи економічної безпеки й конкурентоспроможності національної економіки та потребують прогнозування тенденцій їх розвитку в коротко- та середньостроковому періоді з метою формування пріоритетних напрямів забезпечення економічної безпеки національної економіки.

Висновки і пропозиції. Одним із найголовніших і найскладніших завдань системи забезпечення економічної безпеки національної економіки є прогнозування та упередження загроз, а не аналіз її негативних наслідків після порушення стану безпеки, що вже відбулося. Ретроспективний аналіз загроз є лише інструментом виявлення та оцінювання їх впливу на рівень економічної безпеки в рамках формування ефективної політики забезпечення економічної безпеки національної економіки.

Список літератури:

1. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України [Електронний ресурс] / Наказ Мінекономрозвитку України від 29.10.2013 р. № 1277 // Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. – Режим доступу: http://me.kmu.gov.ua/
2. Варналій З. С. Економічна безпека України: проблеми та пріоритети зміцнення: монографія / З. С. Варналій, Д. Д. Буркальцева, О. С. Саєнко. – К.: Знання України, 2011. – 299 с.
3. Економічна безпека: навч. посіб. / О. Є. Користін, О. І. Барановський, Л. В. Герасименко та ін. – К.: Алерта; КНТ; Центр учб. літератури, 2010. – 368 с.
4. Мартиненко В. В. Загрози економічній безпеці України в контексті викликів глобалізації / В. В. Мартиненко // Економічний часопис – XXI. – 2011. – № 7-8. – С. 40–43.
5. Саєнко О. С. Зміцнення економічної безпеки як чинник ефективного функціонування економічної системи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.01 / О. С. Саєнко. – Одеса, 2010. – 16 с.
6. Резнікова О. Актуальні тенденції в динаміці показників глобальної конкурентоспроможності: аналітична записка [Електронний ресурс] / О. Резнікова // Національний інститут стратегічних досліджень. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/articles/379/
7. The Global Competitiveness Report [Електронний ресурс] / The World Economic Forum. – Режим доступу: http://www.weforum.org/reports
8. Державна служба статистики України [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua

Пугач А.А.
Полтавский национальный технический университет имени Юрия Кондратюка

ОЦЕНКА ВЛИЯНИЯ УГРОЗ НА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ И СОСТОЯНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Аннотация
Предложена модель идентификации угроз экономической безопасности национальной экономики. Проведено оценивание фактических значений индикаторов экономической безопасности Украины. Выявлено системные угрозы экономической безопасности Украины. Проанализировано влияние системных угроз на конкурентоспособность и состояние экономической безопасности национальной экономики. Обоснована необходимость прогнозирования угроз в системе обеспечения экономической безопасности государства.
Ключевые слова: экономическая безопасность национальной экономики, конкурентоспособность, угроза, модель идентификации угроз, оценки влияния угроз.

Pugach A.A.
Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University

ASSESSMENT OF THREATS INFLUENCE ON COMPETITIVENESS AND ECONOMIC SECURITY OF THE NATIONAL ECONOMY

Summary
The model of identifying the threats to economic security of the national economy was proposed. It was estimated the actual values of Ukraine's economic security indicators. The systemic threats to economic security of Ukraine were detected. The influence of the systemic threats to competitiveness and economic security of the national economy was analyzed. It was grounded the necessity of forecasting the threats in the system of state economic security.
Keywords: economic security of the national economy, competitiveness, threat, model of threats identifying, assessment of threats influence.

УДК 332.6(075.8)

ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТЛОМ РІЗНИХ ВЕРСТВ НАСЕЛЕННЯ ЗА ДОПОМОГОЮ ПОСЕРЕДНИЦЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ РИНКУ НЕРУХОМОСТІ

Русланова Н.Г.
Харківський національний університет міського господарства

Досліджені проблеми організації та управління посередницькими структурами у складі галузевої системи України. Тема реорганізації посередницьких організацій в умовах України повинна сприяти економічній ефективності функціонування посередницьких організацій на ринку нерухомості. Вивчені теоретичні та практичні проблеми формування регуляторних механізмів і інструментів управління житловою нерухомістю. Розглядається проблема впливу соціально-економічних факторів на попит житлової нерухомості в Україні.

Ключові слова: фінансово-економічне середовище діяльності посередницьких організацій, організація та управління.

Постановка проблеми. За два останні десятиріччя соціально-економічних стосунків в умовах трансформації Україна не досягла повноцінного розвитку економіки, який дозволив би удосконалити реалізацію житлової політики. Забезпечення населення житлом на сьогодні залишається невирішеною проблемою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну основу дослідження з питань функціонування ринку нерухомості склали праці вітчизняних і зарубіжних вчених Алексеева В.А., Асаула А.Н., Бабкіна С.А., Балабанова І. Т. [2, 3], Горемикіна В.А., Коваленко М.А., Фелотова М.А. [7], Пазинича В.І., Свистуна Л.А., Торкатюка В. І. [6], Буркун І.І., Болдирєва В.С., Бондаренко Г.І. та інших.

Великого значення маркетинговим дослідженням для вивчення структури ринку жилої нерухомості надають західноєвропейські теоретики: Виссема Х., Берман Б., Болт Д., Бланк І.А. [4] Грейсон Дж.К., О'Дейл К., Котлер Ф., Лафта Дж. К., та інші. Деякі вчені акцентують увагу на стратегічному напрямку управління галузями (Аакер Д., Ансоф І. [1], Гровер Р. [5], Лафта Дж. К., Макелрой К.). Інші віддають перевагу комплексу управлінських інструментів у взаємозв'язку з посередницькою діяльністю такі автори: Бабаєв В.М., Коваленко М.А., Батаєв А.А., Авдонькина В.В., Бабкін С.А., Балабанов І.Т. [2, 3], Білокрис А.М., Осітнянко А.П. та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У вітчизняних вчених є непопулярним ретельне вивчення проблем організацій які надають посередницькі послуги по купівлі та продажу нерухомого майна на ринку житлової нерухомості та відповідного відображення їх функціонування, у залежності від характеру управління останніх. Маркетинг сучасного ринку нерухомості у крупніших містах України має свої ознаки та характеристики, які потребують аналітики.

Мета статті. Автор пропонує провести аналіз сучасного стану ринку нерухомості та посередницьких організацій які оперують на ньому, з метою підвищення якості послуг та покращення показників продажу нерухомого майна.

Виклад основного матеріалу. Національний ринок житлової нерухомості – це сукупність регіональних, місцевих, локальних ринків, які відрізняються один від одного: швидкістю розвитку, рівнем цін та ризиків, ефективністю інвестицій у нерухомість [2, 3]. Характерною ознакою цього ринку є відмінності товару (житлової нерухомості), якому притаманні різноманітні індивідуальні риси, але у силу складності його оцінювання є майже невивченим (таблиця 1).

Дані таблиці дозволяють:
– встановити класифікацію об'єкту нерухомості, згідно типології;
– визначити поле діяльності оператора (ріелтора);
– врахувати географію розміщення об'єкту нерухомості;
– врахувати конструктивно-технологічні характеристики об'єкту;
– забезпечити вибір пріоритетних заказів ріелторам-операторам.

Український ринок нерухомості існує 15-17 років і знаходиться у динаміці та у залежності від політичної, адміністративної, законодавчої та соціально-економічної ситуації в країні. Уповільнення процесів купівлі-продажу існуючих житлових об'єктів супроводжується численними зловживаннями, використанням шахрайських схем посередницькими організаціями, що надають послуги на ринку нерухомості. Однією з причин такого стану є відсутність системної організації посередницьких (ріелторських) структур та недосконалість методик управління саме організаціями. Великих проблем діяльності організацій додають – відсутність упорядкованості законодавчої бази. Досі в Україні немає вправного закону про ріелторську діяльність та її ліцензування, не визначено відповідними законами види послуг у даній сфері. Вивчивши зарубіжну практику продажу-купівлі нерухомості, можна зробити висновки, що основною ціллю ріелторських організацій є орієнтація операторів ринку на вимоги клієнтів з безумовним забезпеченням фінансової безпеки покупців житла (якість товару – ціна) [5].

Будівнича галузь яка тісно пов'язана з посередницькою діяльністю може розглядатися як перспективний бізнес-ресурс при вирішенні житлової проблеми населення. Але за останній час спостерігається зростання цін на будівельні матеріали, конструкції та послуги, що формує надмірно високі ціни квадратного метру новітньої жилої забудови. Останній фактор пов'язаний з невдалою ціновою політикою на первинне житло у висотних новобудовах. Цей ринок має обмежений попит населення, що призводить до уповільнення процесів будівництва та наявності значного обсягу житлового фонду не введеного в експлуатацію. Кількість сімей, які стоять у черзі на житло з кожним роком збільшується. Державною програмою розвитку житлового будівництва на період до 2015 р. у розрізі регіональної політики передбачалось збільшення у два рази обсягів житлового будівництва поряд з формуванням відповідної соціальної інфраструктури. Але таке явище упередженої житлової забудови міст, яке би відповідало різноманітним запитам та вимогам громадян крупніших міст України, – зараз не спостерігається.

© Русланова Н.Г., 2015

Основні фактори доступності житла: собівартість житла, сукупний сімейний дохід, умови іпотечного кредитування, інфляційні процеси, форми оподаткування нерухомості та розмір плати за житлово-комунальні послуги [2]. Ринкова складова економіки сьогодення дозволяє громадянам мати право вибору на придбання у власність житла за своїм смаком, та лише у межах, доступних громадянам у фінансовому плані. Наслідки соціально-економічних процесів у суспільстві – величезна міграція населення, безробіття, знецінення заробітної плати, інфляція, дефіцит платоспроможності населення, а у результаті – падіння показників продажу нерухомості.

Задача підвищення доступності житла в Україні вимагає подальшого розвитку ринку нерухомості за допомогою численних та різноманітних посередницьких організацій у вигляді: ріелторських, девелоперських, трастових, брокерських компаній з врахуванням особливостей формування попиту та пропозиції на нерухомість у регіонах. Дослідження автора у напрямку аналізу діяльності посередницьких організацій на прикладі ринку жилої нерухомості у місті Харкові показують, що найбільш значними економічними факторами, які стримують діяльність посередницьких організацій, є: великий тиск податкової системи та відповідні тіньові доходи, згідно даним статистичної служби м. Харкова та Харківської області, доходи від продажу майна за 2013 рік зменшились в вісім разів (рис. 1).

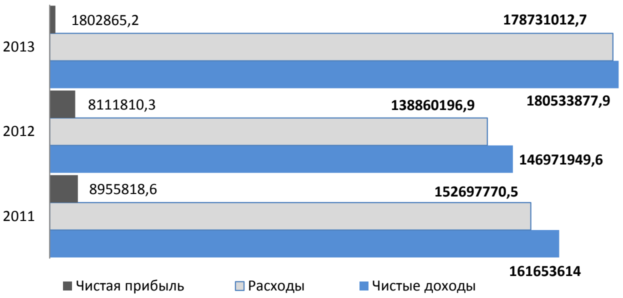

Рис. 1. Операції з нерухомим майном, м. Харків 2011-2013 рр., грн.

Розробка автора згідно джерел [8]

Згідно даних податкових служб України, автор розробив діаграму, яка наглядно показує динаміку укладених договорів з 2007 по 2013 р. (рис. 2).

Серед провідних факторів, що можна віднести до внутрішнього середовища посередницької орга-

Таблиця 1

Умови співвідношення характеристик міських типів будівель – класу житла (на основі реєстру даних ріелторських організацій та теоретичних положень)

Найменування типів житла	Тип споживчих якостей	Архітектурно-планувальні характеристики	Містобудівні характеристики	Конструктивно-технологічні характеристики інженерного устаткування
1. Соціальне житло	Низькі споживча якість	1. Останні поверхи 5-поверхових будівель, малогабаритні квартири, відсутність ремонту. 2. Квартири готельного типу. 3. Старі приватні будівлі.	Розташовані у непрестижних районах міст, віддалені від транспортних мереж, в екологічно брудних районах; можуть бути відсутніми об'єкти соціального призначення, інфраструктура.	Інженерне устаткування може бути у неналежному стані: застарілі газові колонки, інженерні мережі; відсутність каналізації та водопроводу.
2. Економ-клас	Типові малоповерхові будівлі (5 поверхові, 60-70 рр. забудови) середня споживча якість житла	1. Малогабаритні квартири цегляних капітальних будівель 2. Блочні будівлі з малогабаритними приміщеннями.	Розташовані у серединних та периферійних районах міста, недалеко від транспортних мереж, в екологічно незабруднених районах. Наявність об'єктів соціальної інфраструктури	Основні технічні характеристики на рівні нормативних вимог; можуть бути обладнані електроплитами чи газовими колонками.
3. Бізнес-клас	Будівлі 30-50 рр., старі доходні будинки	Квартири зі збільшеними габаритами приміщень. Загальна площа до 100 м кв., цегляні стіни, залізобетонні перекриття та сходи.	Розташовані у серединних та центральних престижних районах міста; поряд зі станціями метро та наземними транспортними шляхами; високий рівень благоустрою територій.	Основні технічні характеристики знаходяться на рівні нормативних вимог. У наявності повний спектр сучасного устаткування.
4. Преміум-клас	Сучасні будівлі з повним каркасом, котеджі	Квартири з великими габаритами приміщень, цегляні або блочні стіни, загальна площа приміщень 100-200 кв. м.	Розташовані у серединних, центральних, престижних районах міста; у транспортних шляхів, станцій метро або зелених зонах. Високий рівень благоустрою територій.	Основні технічні характеристики на рівні нормативних вимог. Повний набір сучасного устаткування, відео системи, охоронна сигналізація, соціальні та громадські об'єкті, розташовані у перших поверхах.
5. «Де-люкс»	Малоповерхові будівлі, вілли, 2-3 рівня	Цегляні та блочні стіни з облицюванням цегляною плиткою високої якості, загальна площа більше 200 кв. м.	Розташовані у престижних районах міста; на відстані від транспортних шляхів та станцій метро більш 500 м або у зелених зонах міста, екологічно чистих районах.	Повний набір сучасного інженерного устаткування; відео системи, охоронна сигналізація.

Розробка автора згідно джерел: [5, 6, 7]

нізації є: менеджмент організації та його структура, мотивація праці, кадрова політика та соціально-психологічний клімат.

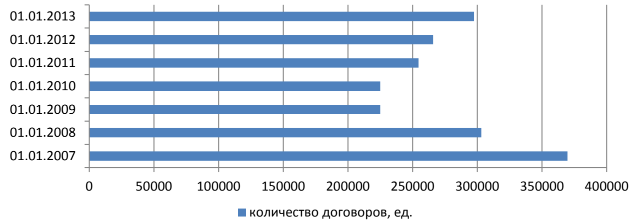

Рис. 2. Кількість угод покупки-продажу що зареєстровано приватними та державними нотаріусами в Україні з 2007 по 2013 рік

Розробка автора згідно джерел [9]

На основі соціологічних досліджень встановлено такі негативні риси співпраці з клієнтами, як:

– слабке володіння інформацією про клієнта та його потреби, смаки, вимоги;

– відсутність відповідного – «адресного» пошуку товару;

– неуважність, настирливість, надмірний раціоналізм агентів та пресинг на клієнтів з їх боку.

Визначено, що найбільш важливими факторами стриманості діяльності посередницьких (ріелторських) організацій є:

– нестача кваліфікованих кадрів в організаціях;

– агресивна конкуренція на ринку;

– недотримання кодексу етики;

– недосконала нормативна та законодавча база, та слабка співпраця операторів ринку нерухомості;

– слабка інформаційна база пошукових сайтів, дубляж та недостовірність інформації;

– відсутність розгорнутої методичної бази для самонавчання, або інших умов для підвищення кваліфікації кадрів.

Порівняльний аналіз функціональної діяльності (посередницьких) ріелторських організацій встановив відсутність взагалі, або часткове впровадження важливих функцій (таблиця 2). Вивчивши спектр послуг сайтів посередницьких ріелторських та девелоперських організацій м. Харкова, можна заключити, що консультації юристів надаються не в повному обсязі – в банках даних організацій не має інформації о правовоі історії об'єктів нерухомості, що виставляються на продаж, також оцінка нерухомого майна вторинного призначення не має технічної експертизи. Відсутність цих даних при укладанні договору покупки-продажу значною мірою впливає на незахищеність клієнтів-покупців нерухомого майна, тобто вони не застраховані від покупки товару-житла неналежної якості.

Згідно соціологічних обстежень, проведених автором та практичної роботи у складі посередницької організації можна зробити такі висновки – усі ці фактори знижують якість послуг посередницьких організацій та вказують на недосконалість методик управління. Тому адекватні дії задля ефективного функціонування посередницької діяльності можна виконати у двох напрямах, структурно розподіливши коло питань на дві частини – *зовнішню та внутрішню*.

У аспекті зовнішнього середовища, яке є динамічним, з часом – агресивним, іноді нестабільним та стагнуючим, можна задіяти такі форми та механізми управління *на першому рівні*:

– зміни у законодавчий базі, спрощення нормативних актів щодо супроводження контрактів купівлі-продажу житла (принцип «єдине вікно»);

– створення контролюючих інституцій за підприємницькою діяльністю у житловій сфері;

– створення повноцінних державних та регіональних структур захисту прав споживачів;

– створення незалежного інституту технічної експертизи (регіональний рівень) задля перевірки технічного стану об'єктів продажу;

– впровадження комплексу заходів державного регулювання та контролю будівельної галузі.

Таблиця 2

Порівняльний аналіз функціональної діяльності посередницьких (ріелторських) організацій

Основні функції ріелторської організації	Виконання основних функцій ріелторської організації на практиці
1. Оцінка нерухомості	проводиться частково самими ріелторами, а не суб'єктами оціночної діяльності
2. Організація конкурсів та аукціонів продажу нерухомого майна	аукціони продажу не проводяться взагалі
3. Проведення юридичних консультацій	виконуються
4. Надання консультативних послуг по операціям з нерухомістю	виконуються
5. Посередницькі послуги купівлі та продажу нерухомого майна (нового будівництва, вторинного призначення)	це основна діяльність усіх РО
6. Здача в оренду раніше куплених об'єктів комерційного призначення	виконують РО, що мають свою власність
7. Реалізація предметів залогу в банківських установах	реалізація предметів залогу в банківських установах – здійснюється деякими РО
8. Розселення будинків (відчуження)	розселення будинків (відчуження), як правило, – не виконується

Розробка автора

Існуюча структура посередницьких ріелторських організацій за вертикаллю включає:

– гільдію ріелторів;

– координаційні ради;

– раду директорів.

Вони виконують свої функції частково, потребують реформування разом з законодавчими та нормативними актами у руслі змін та участі в управлінні спеціалістів та експертів, як представників громадського співтовариства.

Виходячи з статистичних та аналітичних даних, натурних та соціологічних обстежень, проведених автором, а також враховуючи теоретичні положення, можна зробити рекомендації щодо змін форм діяльності *на другому рівні* (регіон):

1. Аналіз зовнішньої ситуації та розробку спільних зусиль у законодавчо-правовому полі задля захисту прав посередницьких організацій – менеджерів та агентів (ріелторів), зокрема (принцип «громадянського суспільства»).

2. Взаємодія на всіх рівнях з покупцями, забудовниками, продавцями жилої нерухомості з метою усунення недоліків і напрацювання нових видів та форм взаємодії (принцип «круглого столу»).

3. Моніторинг діяльності проблемних посередницьких організацій, може бути впроваджене Гільдією ріелторів, науково-дослідницькими струк-

турами та фіскальними органами з інформацією відкритою для спеціалістів.

4. Координація взаємодій посередницьких організацій, з можливим розподілом функцій, співпраця, професійна солідарність.

Комплексна програма дій посередницьких організацій також націлена на оптимізацію використання усіх ресурсів: людських, фінансових, матеріальних, енергетичних, технологічних, інформаційних. По кожному з цих ресурсних складових має бути програма впровадження інновацій, обумовлених потребами часу [6, 7].

На третьому рівні (внутрішнє середовище посередницьких організацій) передбачається комплекс заходів по підвищенню споживчого попиту на посередницькі послуги [3]:

1. Стратегія організації повинна бути пов'язана з забезпеченням повного спектру послуг у єдиному місці (принцип «єдиного вікна»).

2. Інноваційна інформаційно-аналітична політика включає:

– впровадження диференціації об'єктів продажу за ознаками та з врахуванням потреб різних верств населення;

– диференціацію об'єктів за споживчими якостями та структурування за можливостями покращення якостей об'єктів жилої нерухомості.

3. Консультації на різних стадіях інформаційної обізнаності про об'єкт, а також юридичне супроводження.

4. Експертна оцінка об'єкту: загальна, архітектурно-планувальна, будівельно-технічна, фінансова.

5. Страхування ризиків.

6. Управління нерухомістю (девелопмент, редевелопмент).

Вимоги сучасності потребують розробки менеджментом посередницьких організацій *стратегічного плану дій* з врахуванням можливих форс-мажорних обставин. Але, задля переходу на стратегічне управління, необхідно виконати реструктуризацію організації за певною програмою [1].

Автор робить акцент на тому, що нерухомість – являється товаром, який може приносити дохід посередницьким організаціям, якщо будуть враховуватись спроможність та потреби покупців, таким чином можна підвищити доступність житлової нерухомості для різних верств населення. У цьому розрізі можна запропонувати методику визначення потрібної жилої площі на основі демографічного показнику, яка ґрунтується на даних соціологічних обстежень та статистичних даних. Така методика використовується у містобудівних дослідженнях з метою адресного проектування. У посередницьких організаціях необхідно розраховувати співвідношення сімей у залежності від кількості членів сім'ї та балансу типів квартир згідно містобудівних досліджень, та проводити додаткові соціологічні обстеження з метою визначення споживчого попиту населення на обстежуваної території.

Оскільки інвестиційні проекти сучасних забудовників у більшості не мають значних переваг перед старою забудовою, окрім нарощування квадратних метрів, відповідно попит на таке житло знижується з кожним роком. Це передбачає впровадження нових технологій на будівництві та проведення моніторингу маркетингових досліджень споживчого попиту.

Наступним етапом має бути реалізація інвестиційних проектів у посередницьких організаціях з ціллю покращення функціональної складової існуючих об'єктів житлової забудови, та підвищення споживчого попиту населення. Важливим завданням стає не лише визначення характеру інвестиційного проекту, а насамперед його концепції та

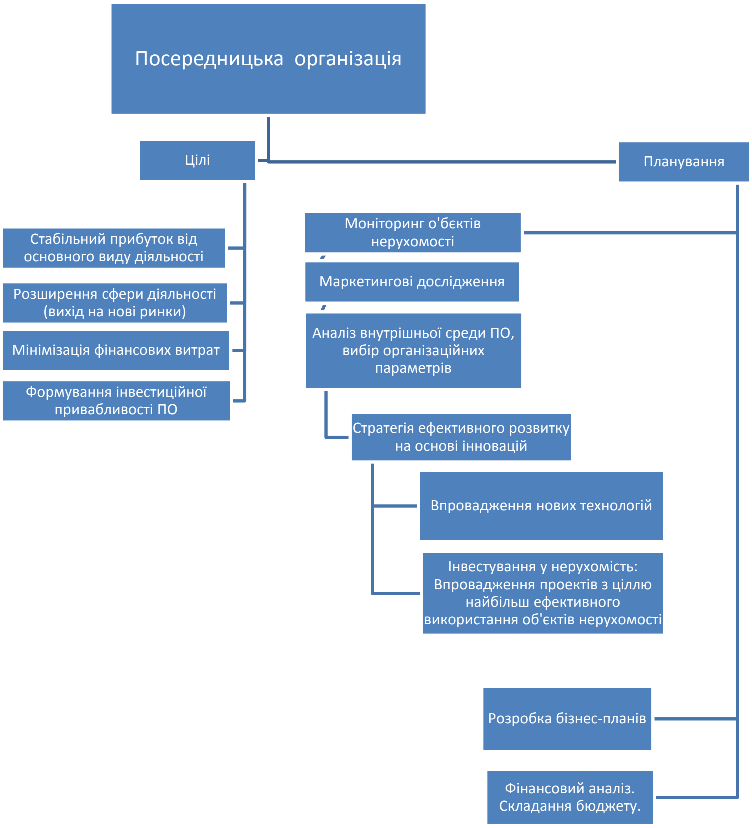

Рис. 3. Структура управління посередницької організації

Розробка автора

Таблиця 3

Вибір альтернативних інвестиційних проектів на основі показників ефективності

Показатель	Проект А (міни готель)	Проект Б (сімейне житло)	Формули
П	(60 грн. × 6 чел. × 30 дн. × 12 мес. – – 15% нал. на приб.) = = (129600–19440) × 10% = 121176 (грн.)	(4000 грн. міс. – 15% нал. на приб.) × × 10% = (48000-7200) × 10% = = 44880 (грн.)	П = (Пр. – Нал.) × Ин.к.
Т	4 роки	10 років	Т = К ÷ (П – Е)
К	380000 грн.	380000 грн.	Ин. = С + p_1 + p_2 + p_3...
Е	1000 грн. х 12 міс. = 12000 (грн.)	800 грн. в міс. х 12 мес. = 9600 (грн.)	
Р	121176 х 4 / (380000 + 4 х 12000) = = 484704 / 428000 = 1,13	44880 х 10 / (380000 + 10 х 9600) = = 448800 / 476000 = 0,94	Р = П × Т ÷ (К + Т × Е)

Розробка автора згідно джерел [4]

форми реалізації. Ефективність проекту полягає в оцінюванні соціальних, економічних та комерційних параметрів. Зниження собівартості послуг (платежів за оренду житла) направлене на виконання соціальних вимог. Підвищення якості житла від впровадження проектів це важливий економічний показник, який не можливо розрахувати із-за неповноти даних по технічному переоснащенню житлового фонду за рахунок приватних організацій. Для оцінки ефективності проекту використовувалась формула рентабельності проекту (таблиця 3).

Алгоритм розрахунку системи показників, які характеризують ефективність проекту, складається з декількох етапів:

1. Розрахунок економічного доходу (П), отриманого в 5 році реалізації проекту, який складається з розрахунку величини економічних результатів мінус податок на прибуток, з урахуванням ставки нарощення прибутку (ставка по депозитах у банках України).

2. Розрахунок інвестиційних вкладень (К) з обліком витрат на реконструкцію та ремонт.

3. Розрахунок строку окупності (Т) складається зі співвідношення капіталовкладень у проект та різниці між прибутком та експлуатаційними витратами.

4. Розрахунок експлуатаційних витрат (Е), згідно тарифів на комунальні послуги.

5. Розрахунок індексу рентабельності проекту (Р) складається у співвідношенні прибутку за Т-період та усіх витрат зв'язаних з проектом за Т-період.

Заключною стадією формування механізму оцінки ефективності проектів є розрахунок індексу рентабельності, який повинен бути більше одиниці, якщо рентабельність менше одиниці, проект не може бути прибутковим.

Загальна схема оцінки комерційної ефективності проекту ґрунтується на прогнозуванні доходів та витрат, зв'язаних з реалізацією проекту у плановому періоді, кожний рік необхідне коригувати ставку оренди шляхом підвищення ставки нарощення, якщо проект не окупається за плановий період. Використовуючи таку методику можливо впровадити диференціювання орендних платежів, в залежності від платоспроможності клієнтів.

Висновки і пропозиції. Таким чином, розроблений автором механізм підвищує ефективність функціонування посередницьких організацій шляхом їх реструктуризації при переході на стратегічне управління та реалізації рентабельних інвестиційних проектів. Результати роботи мають цікаві перспективи для подальшого розвитку у напрямках розробки нової теорії використання методик управління посередницькими організаціями на ринку житлової нерухомості, розробки інших інвестиційних напрямків в посередницьких організаціях.

Список літератури:

1. Ансофф И. Стратегическое управление / М.: Экономика, 1989 – С. 519.
2. Балабанов И. Т. Экономика недвижимости – СПб: Питер, 2000 – С. 208.
3. Балабанов И. Т. Инновационный менеджмент: Учеб. пособие для вузов. – СПб.: Питер, 2001. – С. 303.
4. Бланк И. А. Инвестиционный менеджмент – К.: ИТЕМ ЛТД, 1995. – С. 448.
5. Гровер Р., Соловьев М. Управление недвижимостью: междунар. Учебный курс; Высш. шк. приватизации и предпринимательства. – Ин-т – М.: ВШПП, 2007 – С.А.
6. Торкатюк В. І., Русланова Н. Г, Губина М. В. Дифференциация жилой недвижимости с учетом социально-экономических факторов / научн. техн. сб. «Коммунальное хозяйство городов» № 102. – Х.: ХНАГХ, 2012. – С. 68-72.
7. Фелотова М. А., Уткин Э. А. Оценка недвижимости и бизнеса. Учебник. – М.: ЭКСМО, 2000. – С. 352.
8. Головне управління статистики у Харківської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: //www.kh.ukrstat.gov.ua
9. Міністерство юстиції України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: //https: //minjust.gov.ua/.

Русланова Н.Г.
Харьковский национальный университет городского хозяйства

РЕШЕНИЕ ПРОБЛЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЖИЛЬЕМ РАЗНЫХ СЛОЕВ НАСЕЛЕНИЯ С ПОМОЩЬЮ ПОСРЕДНИЧЕСКИХ ОРГАНИЗАЦИЙ РЫНКА НЕДВИЖИМОСТИ

Аннотация
Исследованы проблемы организации и управления посредническими структурами в составе отраслевой системы Украины. Тема реорганизации посреднических организаций в условиях Украины должна способствовать экономической эффективности функционирования посреднических организаций на рынке недвижимости. Изучены теоретические и практические проблемы формирования регуляторных механизмов и инструментов управления жилой недвижимостью. Рассматривается проблема влияния социально-экономических факторов на спрос жилой недвижимости в Украине.
Ключевые слова: финансово-экономическая среда деятельности посреднических организаций, организация и управление.

Ruslanova N.G.
Kharkov National University of Municipal Economy

MODERN GENERALIZATIONS AND CONCLUSIONS ARE FROM DECISION OF PROBLEMS OF HOUSING OF DIFFERENT LAYERS OF POPULATION

Summary
Investigational problems of organization and management intermediary structures are in composition the branch of Ukraine. The theme of reorganization of intermediary organizations in the conditions of Ukraine must assist economic efficiency of functioning of intermediary organizations at the property market. The theoretical and practical problems of forming of regulator mechanisms and instruments of housing property administration are in-process lighted up. In that text to make describe of social-economics factors, at someone request of the immovable's of habitats in Ukraine.
Keywords: economic environment of activity of intermediary organizations, organization and managements.

УДК 338.48

ОСОБЛИВОСТІ ІННОВАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В ПРОСУВАННІ ТА КОМЕРЦІАЛІЗАЦІЇ ТУРИСТИЧНОГО ПРОДУКТУ

Сорочан В.О.
Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського

У статті досліджено інноваційні процеси в діяльності туристичних підприємств. Визначено, що невід'ємною складовою інноваційної діяльності туристичних підприємств є розробка та реалізація нового туристичного продукту. Встановлено основні етапи розробки нового туристичного продукту. Визначено основні інноваційні принципи у розробці та комерціалізації туристичного продукту. Виділено різноманітні фактори, які впливають на інноваційні процеси в розробці нового туристичного продукту.
Ключові слова: інноваційній процес, туристичний продукт, розробка туристичного продукту, комерціалізація, туристичні підприємства.

Постановка проблеми. Об'єктивні умови ефективного розвитку туристичних підприємств вимагають реалізації розширення масштабів робіт, пов'язаних із розробкою і впровадженням у практику нових туристичних продуктів. На сучасному етапі функціонування туристичної галузі України вже не існує сумнівів щодо необхідності переходу індустрії туризму на інноваційну модель економічного розвитку. Практика доводить, що саме інноваційні процеси в діяльності підприємств здатні забезпечити їх конкурентоспроможність, підвищити якість вітчизняних туристичних послуг. Таким чином, актуальність дослідження полягає у визначені особливостей інноваційних процесів у реалізації та комерціалізації туристичного продукту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання комерціалізації результатів інноваційної діяльності вивчали зарубіжні вчені-економісти, серед яких виділяють праці Б. Санто, Б. Твісса, Й. Шумпетера, Б.Заблоцького, М. Кондратьєва, Е. Менсфілд, С.В. Онишко [1-7].

Певні аспекти інноваційних процесів в сфері туризму розкривають науковці: Михайліченко Г. І., Зінов'єв Ф. В., Кіндрик Т. О. і Головінов О. М. та ін. [8-10]. Так, Зінов'єв Ф. В акцентує увагу на продуктових інноваціях, як ключових інноваціях для сфери туризму, оскільки вони зумовлюють трансформацію споживчих властивостей продукту та його позиціонування на ринку [10]. Вчені Кіндрик Т. О. і Головінов О. М. класифікували інновації в туристичній сфері, виокремивши їх у такі 4 групи, як продуктові, управлінські, сервісні та технологічні [9]. Михайліченко Г. І. досліджувала проблеми впливу інновацій на розвиток туристичних підприємств та забезпечення конкурентоздатності регіонів на основі формування інноваційних туристичних кластерів [8].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У наукових посібниках з різним ступенем теоретичного та практичного висвітлення розкривається сутність комерціалізації, методів, способів і специфіки її проведення. При цьому багато аспектів комерційної реалізації та забезпечення ефективності і стимулювання комерціалізації інновацій туристичного продукту досліджено недостатньо.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначити особливості інноваційних процесів у просуванні та комерціалізації туристичного продукту в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах комерціалізація постає як стратегічно значущий процес для економіки країни та її суб'єктів господарювання, що забезпечує їх конкурентоспроможність та інтенсивність соціально-економічного розвитку. У найзагальнішому вигляді комерціалізацію розглядають як підпорядкування діяльності підприємства, установи або організації меті отримання прибутку. Сучасне розуміння комерціалізації інновацій засноване на використанні цілого ряду підходів: технічного, інституційного, процесного, ринкового (маркетингового), проектного. При використанні процесного підходу комерціалізація постає як сукупність дій, спрямованих на трансформацію досягнень інноваційної діяльності в нові товари (послуги) у ринковому просторі. Процесний підхід до комерціалізації передбачає спільні та чітко послі-

© Сорочан В.О., 2015

довні дії, які спрямовані на певний результат – виведення на ринок нових видів товарів і послуг з обов'язковою умовою зростання доходів. Уявлення про комерціалізацію як про процес передбачає не тільки трансформацію результатів інноваційної діяльності у відповідні товари та послуги, але й своєчасність цих дій, тобто перспективність їх затребуваності суспільством.

Однією з ознак успіху на ринку є збільшення ринкової частки. Дослідження показують, що не реклама і не активне просування продукту забезпечують стійке зростання частки ринку, а інновації в усіх напрямках туристичної діяльності. Інноваційні процеси проходять в міждержавних та національних системах управління туристською діяльністю; освоєнні нових технологій (електронна торгівля, створення віртуальних туристських фірм); формах маркетингу, створення туристичного продукту.

Комерціалізація має ринкову природу, залежить від кон'юнктури ринку, що в подальшому визначає її маркетинговий зміст. При недостатній розробленості маркетингової підходу до комерціалізації на практиці відбувається стримування розвитку інноваційних процесів. Тому комерціалізацію потрібно розглядати як спеціалізовану та самостійну сферу маркетингової діяльності суб'єктів ринку інновацій.

Характерною рисою сучасної діяльності туристичних підприємств є пошук нових напрямків розвитку, що забезпечать підвищення конкурентоспроможності послуг, вихід на нові ринки і, відповідно, підвищення обсягів реалізації та прибутку. Успішна реалізація такого завдання вимагає нових підходів та ідей, тобто розвитку інноваційної діяльності на кожному туристичному підприємстві. За даними Державного комітету статистики України станом на 2014 р., впровадженням інновацій займались лише 2,8% підприємств [11]. Це обумовлено тим, що започаткування інноваційної діяльності в туристичній сфері пов'язане із значними фінансовими витратами, але лише невелика частка підприємств має можливість здійснення таких інвестицій, оскільки вони обмежені фінансовими результатами їх діяльності.

Розробка нового туристичного продукту має відповідати наступним принципам: принцип науковості, позитивності результатів, іманентності інвестиційним процесам, принцип відповідності інноваційної діяльності та її результатів рівню розвитку суспільства, принцип зв'язності, системності та безпеки (табл. 1).

Інноваційний процес у розробці туристичного продукту досить специфічний. Він одержує, як правило, своє визнання, з одного боку, через туристський ринок і ступінь задоволеності клієнта, а з іншої сторони, в основному завдяки прийняттю спільних рішень туристськими організаціями, органами управління галуззю в регіоні, органами місцевого самоврядування й громадськими організаціями, діяльність яких пов'язана з туризмом, а також завдяки оцінці галузі місцевим населенням. Тільки така взаємодія всіх елементів (суб'єктів і об'єктів) інноваційного процесу може привести до появи нового якісного туристичного продукту [16, с. 122].

Таблиця 1

Принципи інноваційного процесу у реалізації та комерціалізації туристичного продукту [12-15]

Принцип	Характеристика
Принцип науковості	використання наукових знань і методів для реалізації інновацій, які відповідають потребам туристів
Принцип системності	врахування всіх факторів та умов, що необхідні для задоволення потреб туристів під час відпочинку, ресурсних можливостей підприємства, території (економічних, фінансових, кадрових та ін.)
Принцип іманентності інвестиційним процесам	для проведення необхідних досліджень, розробки та матеріалізації інновацій використовуються інвестиційні ресурси, ефективність яких визначається ступенем важливості та масштабності нововведення. Після закінчення реалізації кошти повертаються інвестору і в подальшому знову можуть бути інвестовані в інноваційний процес
Відповідність інноваційної діяльності та її результатів рівню розвитку суспільства	нововведення, які для певного суспільства не відповідають конкретному етапу розвитку не можуть принести користь та користуватись попитом
Принцип зв'язності	інноваційний процес закінчується появою на ринку товару, який на певному етапі життєвого циклу повинен викликати потребу у створенні наступної інновації і забезпечити фінансову підтримку цього процесу
Принцип безпеки	інновації, що застосовуються в туризмі, повинні гарантувати відсутність шкоди як для навколишнього середовища, так і для людини та її діяльності
Принцип зворотного зв'язку	полягає у необхідності аналізу реакції туристів на впроваджувані нововведення. Інновації породжують нові туристичні потреби, максимальне задоволення яких є глобальною метою розвитку туризму. Отже, нові потреби туристів безпосередньо впливають на формування цілей та завдань кожного туристичного підприємства
Принцип адаптивності	передбачає процес освоєння туристичним підприємством інновацій, що адекватні умовам зовнішнього середовища, а також сприяють підвищенню ефективності функціонування в цьому середовищі. Врахування факторів зовнішнього середовища, що постійно змінюються, наприклад, у сфері законодавства, економіки, науки і т. д., визначають напрями інноваційного розвитку туристичних підприємств
Принцип врахування інноваційного потенціалу території	інноваційний потенціал, яким володіє регіон, безпосередньо впливає на ступінь застосування інновацій туристичними підприємствами: чим більшими інноваційними можливостями володіє регіон, тим вище рівень інноваційних розробок в туризмі
Принцип конкурентоздатності	обумовлює здійснення інноваційної діяльності з урахуванням конкурентоздатності впроваджених інновацій
Принцип керованості	відображає здатність інноваційної діяльності підпорядковуватись на всіх етапах управлінському впливу

Великий вплив на інноваційні процеси в розробці нового туристичного продукту здійснюють різноманітні фактори, такі як:

нові напрямки розвитку науки і техніки, поява нових технологій;

економічна і політична ситуація в країнах світу;

нововведення міжнародних організацій, правила економічних взаємовідносин, нові форми співпраці, рішення, прийняті міжнародними та регіональними туристичними організаціями, нові знання про туристичні ресурси в різних куточках світу;

державні закони та правові акти, які визначають економічні і політичні принципи функціонування туристичних підприємств, розробка державних концепцій розвитку туризму, прийняття нових нормативно – правових актів по соціально – економічним питанням;

зміна ситуації на ринку туристичних послуг: поява нових туристичних маршрутів, невідповідність запропонованих послуг потребам туристів, зміна структури попиту, поява нових вимог до якості туристичного продукту зі сторони споживача;

впровадження інновацій в діяльність виробничих підприємств, які тісно пов'язані з туристичним бізнесом (транспортні компанії, готелі, оздоровчі заклади, засоби зв'язку та ін);

прагнення туристичних компаній закріпитись на ринку, боротьба за виживання;

неочікувані події: екологічні та техногенні катастрофи, терористичні акти та ін.

Успіх комерційної діяльності на ринку туризму визначається, в першу чергу, привабливим туристським продуктом. Туристський продукт одночасно представляє собою сукупність дуже складних різнорідних елементів:

Природні ресурси (повітря, вода, сонце, ландшафти ін.) історичні, культурні, архітектурні пам'ятки, які можуть привабити туриста і спонукати його зробити подорож.

Обладнання (засоби розміщення туристів, ресторани, обладнання для відпочинку, занять спортом і т. д.), яка сама по собі не є чинником, що впливає на мотивацію подорожі, але при його відсутності виникають численні перешкоди можливого подорожі.

Можливості пересування, які в певній мірі залежать від моди на різні види транспорту, використовувані туристами. Такі можливості оцінюються, швидше за все, з точки зору їх економічної доступності, ніж з точки зору швидкості пересування.

У більшості випадків туристичний продукт – це результат зусиль багатьох підприємств. Як відомо, туристичний продукт – це будь-яка послуга, що задовольняє потреби туристів під час подорожей і підлягаючий оплаті з їх сторони. На практиці діє поняття основних і додаткових послуг [17]. Однак з точки зору споживчих властивостей, яких-небудь істотних відмінностей між ними немає. Так, включені до комплексне обслуговування екскурсії вважаються основними послугами, але якщо їх турист набуває самостійно на місці перебування, то вони вже стають додатковими.

Таким чином, різниця між основними і додатковими послугами полягає в їх відношенні до спочатку придбаного туристом пакету чи комплексу туристських послуг.

Основним туристським продуктом в практичній діяльності є комплексне обслуговування – стандартний набір послуг, який продається туристам в одному турі (пекідж-тури).

Розробкою нового продукту в індустрії туризму успішно займаються ті туристські компанії, які встановили формальні процедури для розробки, точніше – це великі корпорації, що мають системні програми розробки туристського продукту.

Складання нового продукту відбувається в кілька етапів. Спочатку компанії формулюють стратегію розробки туристського продукту, яка, у свою чергу, включає інновацію продукту, тобто встановлення виду необхідного продукту, модифікацію вже існуючих продуктів, а також розподіл ресурсів для створення продукту.

На сьогодні найважливішою характеристикою інновації є її новизна, яка сприяє: розширенню кола потенційних споживачів (туристів); зміні потреб споживача та розширенню функціональності турпродукту (спрямування не лише на туристів, а й на місцеве населення).

До інновацій в туризмі слід відносити перш за все ті нововведення, які супроводжуються:

відновленням і розвитком духовних та фізичних сил туристів;

якісно новими змінами турпродукту;

підвищенням ефективності функціонування інфраструктури туризму;

підвищенням ефективності управління стійким функціонуванням і розвитком туристичної сфери в країні;

підвищенням ефективності процесів формування, позиціонування та споживання туристичних послуг;

прогресивними змінами факторів виробництва (наприклад, скорочення терміну транспортування за рахунок впровадження нових швидкісних видів транспорту, покращення умов праці працівників туріндустрії, впровадження нових прогресивних методів (механізмів) перетворення факторів виробництва в послуги і т.п);

підвищенням іміджу і конкурентоздатності підприємств туріндустрії.

Отже, інноваційний процес – комплексний процес створення, поширення та використання нового практичного засобу (нововведення) для нової або для поліпшення задоволення уже відомої потреби людей; водночас це процес пов'язаних із запровадженням нововведення змін у тому соціальному й речовому середовищі, де здійснюється його життєвий цикл [13].

Після визначення стратегії починається етап генерації ідей. Багато фірм для цього використовують такі інструменти, як мозкова атака, матриці пошуку, морфологічний аналіз та ін. Потім ідеї перетворюються в концепції, які проходять обговорення у потенційних клієнтів і затверджуються.

Наступний етап розробки продукту туристськими фірмами – це бізнес-аналіз, коли прогнозуються початкові і повторні продажі, плануються ціни і передбачуваний прибуток. Далі створюється сам продукт, який проходить попереднє випробування на міцність. Цей етап дорогий, вимагає багато часу і зусиль.

Якщо не відкидається новий туристський продукт у стратегічному плані, в діяльності туристичного підприємства настає етап комерціалізації нового туристського продукту, тобто впровадження на ринок. Деякі туристські компанії залучають венчурні підприємства, створюють відділи нового продукту або тримають у своєму штаті менеджерів з нових продуктів, які оцінюють і враховують реакцію і дії у відповідь з боку конкурентів.

Між генерацією ідей і етапом втілення їх в життя і розміщення туристичного продукту на ринку часто проходить декілька років. А це означає, що зміни в економічних, політичних та інших умов можуть перетворити ринок і тим самим привабливість розробленого продукту.

Висновки і пропозиції. На основі проведених досліджень можна стверджувати, що сучасний інноваційний процес розвитку туристичних підприємств повинен носити інноваційний характер, що дозволить забезпечити їх стійке функціонування та ефективний розвиток. Невід'ємною умовою інноваційного розвитку туристичних підприємств є розробка нового туристичного продукту. На впровадження нового туристичного продукту має значний вплив потреби споживачів туристичного продукту, економічна ситуація в країні, соціальне положення суспільства, стан туристичного ринку, національне законодавство, міжурядові та міжнародні угоди та ін. Розроблений туристичний продукт дістає етапу комерціалізації Деякі туристські компанії залучають венчурні підприємства, створюють відділи нового продукту або тримають у своєму штаті менеджерів з нових продуктів, які оцінюють і враховують реакцію і дії у відповідь з боку конкурентів. Реалізація запропонованого туристичного продукту дасть змогу значно підвищити рівень інноваційної активності туристичних підприємств, стабілізувати прискорений процес оновлення його виробництва, ефективно використовувати внутрішні та залучені зовнішні інвестиції на інноваційну діяльність.

Список літератури:

1. Санто Б. Инновация как средство экономического развития / Б. Санто; пер. с венг. – М.: Прогресс, 1990. – 295 с.
2. Твисс Б. Управление научно-техническими нововведениями / Б. Твисс; сокр. пер. с англ. – М.: Экономика. – 1989. – 271 с.
3. Шумпетер Й. Теория экономического развития: Исследования предпринимательской прибыли, капитала, кредита и цикла конъюнктуры / Й. Шумпетер; пер. с нем. В. С. Автономова и др.; под общ. ред. А. Г. Милейковского. – М.: Прогресс, 1982. – 455 с.
4. Заблоцький Б. Ф. Економіка й організація інноваційної діяльності: навч. посіб. / Б. Ф. Заблоцький. – Львів: Новий Світ – 2000, 2007. – 456 с., 165.
5. Кондратьев Н. Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения. Избранные труды / Н. Д. Кондратьев, Ю. В. Яковец, Л. И. Абалкин. – М.: Экономика, 2002. – 766 с.
6. Онишко С. В. Механізм фінансового забезпечення інноваційного розвитку економіки України: дис.... д-ра екон. наук: 08.04.01 / Онишко Світлана Василівна. – К.: 2004. – 448 с.
7. Mansfield E. Economics USA / E. Mansfield, N. Behravesh. – 5th ed. – New York, 1998. – 664 p.
8. Михайліченко Г. І. Інноваційний розвиток туристичних підприємств: напрями змін та фактори впливу / Г. І. Михайліченко // Економіка. Управління. Інновації. – 2012. – № 1 (7).
9. Кіндрик Т. О. Інноваційна діяльність в туристичному господарстві України / Т. О. Кіндрик, О. М. Головінов // Матеріали конференції «Ефективні інструменти сучасних наук – 2010».
10. Зінов'єв Ф. В. Управлінський консалтинг як ін- струмент розвитку українських підприємств / Ф. В. Зінов'єв // Держава та регіони: Економіка та підприємництво: наук.- вироб. журн. – 2008. – № 6. – С. 88-91.
11. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/
12. Боголюбов В. С. Факторы и условия устойчивого развития системы туризма: региональный аспект: монография / В. С. Боголюбов, С. А. Севастьянова. – СПб., 2005. – 279 с.
13. Боголюбов В. С. Экономика туризма: учебное пособие / В. С. Боголюбов, В. П. Орловская. – М.: Академия, 2005. – 192 с.
14. Гарбера О. Є. Основні теоретичні та практичні аспекти інноваційної діяльності в туристичному господарстві України / О. Є. Гарбера // Інвестиції: практика та досвід. – 2009. – № 23. – С. 29-31.
15. Новиков В. С. Инновации в туризме / В. С. Новиков. – М.: Академия, 2007. – 208 с.
16. Севастьянова С. А. Регіональне планування розвитку туризму й готельного господарства: навчальний посібник / С. А. Севастьянова. – М.: КНОРУС, 2007. – 250 с.
17. Кифяк В. Ф. Організація туристичної діяльності в Україні [Навчальний посібник]. – Чернівці: Книги-XXI, 2003. – 300 с.

Сорочан В.О.
Донецкий национальный университет экономики и торговли
имени Михаила Туган-Барановского

ОСОБЕННОСТИ ИННОВАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В ПРОДВИЖЕНИИ И КОММЕРЦИАЛИЗАЦИИ ТУРИСТСКОГО ПРОДУКТА

Аннотация
В статье исследованы инновационные процессы в деятельности туристических предприятий. Определено, что неотъемлемой составляющей инновационной деятельности туристических предприятий является разработка и реализация нового туристического продукта. Установлены основные этапы разработки нового туристического продукта. Определены основные инновационные принципы в разработке и коммерциализации туристского продукта. Выделены различные факторы, которые влияют на инновационные процессы в разработке нового туристического продукта.
Ключевые слова: инновационный процесс, туристический продукт, разработка туристического продукта, коммерциализация, туристические предприятия.

Sorochan V.O.
Donetsk National University of Economics and Trade
named after M. Tugan-Baranovsky

FEATURES OF INNOVATIVE PROCESSES IN THE PROMOTION AND COMMERCIALIZATION OF THE TOURISM PRODUCT

Summary
The innovative processes in the activities of tourism enterprises are examined in the article. Determined, that an integral component of the innovation activity of tourism enterprises is the development and implementation of a new tourism product. The basic stages of a new tourism product development are established. Innovation principles in the development and commercialization of the tourism product are identified. Various factors that affect innovation processes in the development of new tourism product are highlighted.
Keywords: innovation process, tourism product, tourism product development, commercialization of tourist enterprise.

УДК 331.522.4

ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ ЯК ОСНОВА СТАНОВЛЕННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Терьошкіна Н.Є., Бут А.О.
Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова

Стаття присвячена дослідженню сутності та ролі людського капіталу в розвитку інноваційної економіки країни. Окреслено становлення теорії людського капіталу та надано його сучасне трактування. Визначена структура людського капіталу. Проаналізовано його стан та подальші перспективи в Україні. Обґрунтовано значення людського творчого потенціалу при розробці та впровадженні інновацій.
Ключові слова: людський капітал, інноваційна економіка, технологічний розвиток.

Постановка проблеми. Друга половина XX століття незаперечно довела, що наукове знання людини, втілене в нові технологічні розробки, є могутнім генератором економічного росту як на макро-, так і на мікроекономічному рівні. Завдяки базисним нововведенням в області мікроелектроніки, обчислювальної техніки, інформатики, нових матеріалів, біотехнології, – відбулися великі структурні зрушення в традиційних галузях обробної промисловості, і склалася група галузей високих технологій. У XXI столітті високотехнологічні галузі стали в індустріально розвитих країнах одним з найважливіших джерел зайнятості і доданої вартості. Керівники цих країн розуміють, що подальший розвиток можливий тільки з урахуванням державної підтримки та інвестицій саме в людський капітал, як основний носій інноваційних ідей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні аспекти людського капіталу, його значення та ролі у становленні інноваційної моделі розвитку держави досліджені в роботах таких зарубіжних і вітчизняних вчених, як О. Амоши, Г. Беккера, Д. Богині, В. Геєця, О. Грішнової, М. Долішного, Т. Шульця, Й. Шумпетера та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Але не дивлячись на щорічне зростання праць, в наукових колах до цього часу не приділено достатньої уваги взаємозалежності інноваційної економіки та людського капіталу. Отже, потреба в системному науковому дослідженні зазначених проблем обумовлює актуальність даної статті.

Метою статті є визначення сутності людського капіталу, значущість його в становленні інноваційної економіки, а також аналіз проблем та перспектив розвитку людського капіталу України.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі економіка в розвинутих країнах стала технотронною, що відображається в єдності «людина – комп'ютер – автоматизовані засоби виробництва». Саме тому соціально-економічний розвиток у другій половині минулого століття і початку нинішнього характеризується зростаючою роллю людського фактора. У таких умовах людина, що є головною продуктивною силою, повинна бути озброєна засобами виробництва і знаннями, тобто бути досить освіченою.

«Першовідкривачем» теорії людського капіталу прийнято вважати Теодора Шульца, який в своїх статтях «Формування капіталу освіти» (1960 р.) і «Інвестиції в людський капітал» (1961 р.) узагальнив основні положення концепції [7]. В своїх роботах він приділяє велику увагу освіті як фактору економічного зростання і вважає, що вкладення коштів в освіту є причиною поліпшення якості робочої сили. Такі вкладення трактуються ним як інвестиції і порівнюються зі стимулюючими технічний прогрес асигнуваннями, що направляються на вдосконалення і підвищення продуктивності засобів виробництва. Додаткове джерело доходу, забезпечуване знаннями, навичками, здібностями людини, було визначене як людський капітал.

Інший представник американської економічної школи Г. Беккер, який зробив значний внесок у розробку категоріального апарата, паралельно з Т. Шульцем опублікував статтю «Інвестиції в людський капітал» (1962 р.), а в 1964 р. – свою класичну роботу «Людський капітал: теоретичний і емпіричний аналіз» [7]. Ці роботи багато в чому визначили подальші дослідження в зазначеній області.

Під інвестиціями в людський капітал Г. Беккер мав на увазі витрати на виховання дітей, загальну і про-

© Терьошкіна Н.Є., Бут А.О., 2015

фесійну освіту, охорону здоров'я, пошук інформації, зміну роботи, а також інші вкладення, що сприяють розвитку продуктивної сили людини, її культурному й інтелектуальному зростанню [1]. Показавши високу результативність вкладень в людський капітал, школа Г. Беккера сприяла коректуванню державної економічної політики убік збільшення інвестицій в людський капітал. Людський капітал був визнаний як найбільш ефективний об'єкт інвестиційних вкладень, а не як невиробниче споживання.

Відмінна риса сучасного трактування категорії людського капіталу вітчизняними і закордонними авторами − врахування його соціальної складової. Такий підхід має безсумнівну перевагу перед технократичним підходом, коли розуміння категорії звужується до фактора виробництва

Отже, можна констатувати, що під людським капіталом розуміють економічну категорію, яка представляє собою сукупність творчих здібностей, особистих якостей і мотивації індивідів, що знаходяться в їх власності, накопичуються за рахунок інвестицій, використовуваних у національному господарстві протягом визначеного періоду часу з метою одержання ними майбутнього доходу і сприяють зростанню національного багатства і технологічного розвитку.

Структура людського капіталу складається з базових елементів, таких як природні здібності, освіта, здоров'я, професійна підготовка, мотивація, культура і доход (рис. 1). Всі елементи людського капіталу пов'язані між собою, наприклад, підвищуючи свою освіту, людина збільшує і капітал, і здоров'я, і відсоток свого доходу, і підвищує загальну культуру. Знання і навички, якими володіє працівник і які набуті ним завдяки освіті і професійній підготовці, включаючи вправність, одержувану з досвідом роботи, складають визначений запас капіталу. Грошова цінність цього запасу капіталу визначається ставками заробітної плати, за якими людський капітал можуть «орендувати» роботодавці на ринку праці. Пошук роботи і міграція збільшують цінність людського капіталу конкретних людей завдяки збільшенню ціни.

Значення Індексу Людського Розвитку (ІЛР) України за 2013 рік дорівнює 0,734 − цей показник належить до високої категорії людського розвитку − що ставить країну на 83 позицію з 187 країн і територій. За період з 1990 до 2013 рр. значення ІЛР України зросло з 0,705 до 0,734, або на 4,1 відсотка, тобто у середньому приблизно на 0,18 відсотка за рік. За період з 1980 до 2013 рр. очікувана тривалість життя при народженні в Україні зменшилася на 0,8 року, середня тривалість навчання зросла на 3,9 року, очікувана тривалість навчання збільшилася на 3,1 року. ВНД на душу населення в Україні за період з 1990 по 2013 р. зменшився приблизно на 24,2 відсотка. ІЛР України за 2013 рік (0,734) нижче середнього значення для країн із високим рівнем людського розвитку (0,735) і середнього для країн Європи та Центральної Азії (0,738). У Європі та Центральній Азії країнами, які є розташовані близько до України у рейтингу ІЛР 2013 р. та певною мірою можуть бути співставними за чисельністю населення, є Казахстан і Російська Федерація. Вони мають рейтинг за ІЛР відповідно 70 і 57 [5].

Але дослідження «Людський капітал України 2025», проведені у червні-жовтні 2012 року із залученням широкого кола експертів, підприємців, менеджерів вищої ланки за методологією форсайту надали дуже неприємні дані щодо подальшого стану людського капіталу України. Так його результати прогнозують зростання частки старіючого населення, значну втрату кваліфікованих кадрів, прогресуючу урбанізацію, посилення міграції між містами країни, згортання державної пенсійної системи та ін. [2].

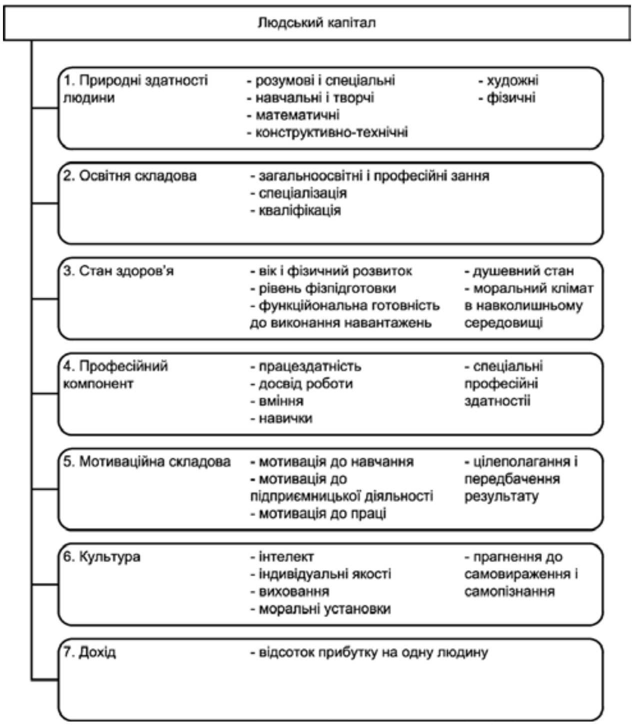

Рис. 1. Структура людського капіталу

Джерело: розроблено автором

Такі негативні прогнозні тенденції та сучасна кризова ситуація значно впливають на подальше становлення і розвиток людського капіталу, який, в свою чергу, затримує вкрай необхідне формування інноваційної економіки країни.

Відомо, що інновація являє собою утілення кращої ідеї в реальність, що можливо тільки за допомогою творчого процесу, який здійснює людина, генеруючи серію новаційних заходів. Тобто інновації дозволяють ідеям перетворюватися в нову вартість. Причому інновації не можуть існувати без природної здатності людини до творчості та натхнення. Без інновацій будь-яке підприємство починає швидко застарівати і втрачати конкурентноздатність. Інновації виступають основою всіх переваг у конкурентній боротьбі, засобами прогнозування і задоволення нових потреб клієнтів.

Інновації виникають при обміні між різними людьми досвідом і джерелами інформації, які, у свою чергу, накопичують і зберігають людські знання. У результаті такого обміну інформація не тільки накопичується, але і генерує нові знання, ідеї, яких не було до цього.

Інновації вимагають свіжий погляд на речі, розуміння та підприємницьку готовність ризикувати і працювати. Ідеї не можуть стати інноваціями, поки вони не будуть широко прийняті і включені в повсякденне життя людей. Більшість людей пручаються змінам, тому ключовою основою виникнення інновацій є здатність переконати інших людей, що нова ідея гарна.

Підприємства в усім світі випробують так називані радикальні зміни і виклики, що зв'язані з ростом цін на енергоносії та матеріальними витратами, жорсткою міжнародною конкуренцією, безперервною появою нових технологій, усе більш широким використанням засобів автоматизації і комп'ютерів. Усі ці фактори представляють собою основні про-

блеми, що вимагають невідкладних відповідей від підприємця і рішучих дій по удосконаленню систем управління підприємством і його працівниками, з перспективою вижити і процвітати в майбутньому.

Причому, коли фінансові ресурси обмежені, ліквідність підприємства має кризові значення, інновації стають найбільш необхідними для подолання цих проблем. Вони дозволяють використовувати спеціальні підприємницькі й управлінські навички, створювати особливу організаційну культуру та оптимальні умови для подолання кризи.

Й. Шумпетер під поняттям інновації мав на увазі використання винаходу, з метою створення нового комерційного продукту або послуги, який є ключовою силою в створенні нового попиту і, таким чином, нового багатства. Інновації створюють новий попит і підприємці приносять інновації на ринок. Це руйнує існуючі ринки і створює нові, котрі, у свою чергу можуть бути зруйновані для нових продуктів або послуг. Шумпетер називав цей процес «творчими руйнуваннями» [3, 4].

Інновації дають можливість успішно розвивати конкурентні переваги і, таким чином, вони є ключем до підприємницької діяльності. Підприємці є «мрійниками», що приймають у свої руки відповідальність за створення інновацій. Наявність інновацій відрізняє підприємців від інших людей. Тому інновації дозволяють підприємцям підвищувати конкурентноздатність через зусилля, спрямовані на омолодження, відновлення і переосмислення місії і цілей підприємства, його ринків або галузі.

Ф. Фіцпатрик визначила наступні елементи інновацій [6]:

1. Задача: те, що ми намагаємося змінити або виконати.
2. Клієнт: створення вартості для своїх клієнтів.
3. Творчість: створення та обмін ідей.
4. Зв'язок: потік інформації та ідей.
5. Співробітництво: люди збираються разом, щоб працювати над ідеєю.
6. Завершення: упровадження нової ідеї.
7. Споглядання: навчання та обмін досвідом.
8. Культура: ігрове поле інновацій містить у собі:
– лідерство (бачити можливості і організовувати команду до дії);
– людей (різні групи);
– основні цінності (довіра і повага як відмітні риси інноваційного підприємства).
9. Контекст: інновації у формі взаємодії зі світом.

Таким чином, людський капітал та інновації є взаємозалежними та нероздільними поняттями. Розвиток інноваційної економіки не можливий без відповідного розвитку людського капіталу, як основної її продуктивної сили. Людина виступає суб'єктом інноваційного процесу, інновації відповідно – його об'єктом, а творчій потенціал – головним ресурсом інноваційного виробництва. Ефективність інноваційної діяльності напряму залежить від зростання творчих здібностей людини, тому існує прямий зв'язок між процесом виробництва інновацій та самовдосконаленням працівників.

Висновки та пропозиції. Проаналізувавши підходи до поняття та ролі людського капіталу в інноваційній сфері, можна зробити наступні підсумки: 1) людський капітал є головною цінністю сучасного суспільства, основним фактором економічного росту, як окремого підприємства, так і країни в цілому, фактором, що збільшує національне багатство країни та є головною рушійною силою становлення і розвитку нових технологічних укладів; 2) сучасний етап розвитку людської цивілізації безпосередньо зв'язаний з її переходом до нового технологічного укладу. Швидкими темпами в економіці розвинутих країн росте сфера високих технологій, нанотехнологій, у зв'язку з чим різко зростає роль людського фактора, удосконалюються форми і методи управління виробництвом, відбувається якісний стрибок у розвитку продуктивних сил, формується нова структура суспільного виробництва, підсилюється значимість світових господарських зв'язків.

Список літератури:

1. Беккер Г. С. Человеческое поведение: экономический поход. Избранные труды по экономической теории [Текст] / Г. С. Беккер. – М.: ГУ ВШЭ, 2003. – 672 с.
2. Людський капітал України 2025. Підсумки форсайту [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://wikicitynomica.org/future/lyudskiy-kapital-ukraini-2025-pidsumki-forsaytu.html
3. Шумпетер И. Теория экономического развития. – М.: Прогресс, 2007. – 243 с.
4. Шумпетер Й. Десять великих экономистов от Маркса до Кейнса. – М.: Изд. Института Гайдара, 2011. – 416 с.
5. 2014 Human Development Report [Electronic resource] – Mode of access: http://hdr.undp.org/en/content/2014-human-development-report-media-package
6. Friday O. Okpara The value of creativity and innovation in entrepreneurship [Text] / Friday O. Okpara // Journal of Asia Entrepreneurship and Sustainability. – Volume III. – Issue 2. – September 2007.
7. Schulz T. The economic importance of Human Capital in Modernization [Text] / T. Schulz // Education Economics. – 1993. – Vol 1. Issue l. – P. 10-32.

Терёшкина Н.Е., Бут А.А.
Национальный университет кораблестроения имени адмирала Макарова

ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ КАПИТАЛ КАК ОСНОВА СТАНОВЛЕНИЯ ИННОВАЦИОННОЙ ЭКОНОМИКИ УКРАИНЫ

Аннотация
Статья посвящена исследованию сущности и роли человеческого капитала в развитии инновационной экономики страны. Очерчено становление теории человеческого капитала и представлено его современная трактовка. Определена структура человеческого капитала. Проанализировано его состояние и дальнейшие перспективы в Украине. Обосновано значение человеческого творческого потенциала при разработке и внедрении инноваций.
Ключевые слова: человеческий капитал, инновационная экономика, технологическое развитие.

Teryoshkina N.Y., But A.O.
Admiral Makarov National University of Shipbuilding

HUMAN CAPITAL FORMATION AS A BASIS FOR INNOVATION ECONOMY OF UKRAINE

Summary
The article investigates the nature and role of human capital in the development of innovative economy. Outlined the formation of human capital theory and presented his modern interpretation. The structure of human capital. Analyze its condition and future prospects in Ukraine. Justified the importance of human creativity in the development and implementation of innovations.
Keywords: human capital, innovation economy, technological development.

УДК 330.341.1:334.722.2

МАЛИЙ ІННОВАЦІЙНИЙ БІЗНЕС МИКОЛАЇВСЬКОГО РЕГІОНУ: ЗНАЧЕННЯ ТА ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ

Терьошкіна Н.Є., Токар А.І.
Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова

Стаття присвячена дослідженню малого інноваційного бізнесу Миколаївської області. Визначено головні переваги малих підприємств в здійсненні інноваційної діяльності та необхідність їх державного регулювання. Проаналізовано вклад малого бізнесу у розвиток області та особливості його регіональної підтримки. Окреслені основні проблеми, які заважають становленню малого інноваційного підприємництва.
Ключові слова: малий інноваційний бізнес, інноваційна діяльність, державне регулювання.

Постановка проблеми. Специфічні особливості соціального й економічного розвитку України, у тому числі Миколаївської області, полягали останні два десятиліття в концентрації основної уваги на створенні нормативної основи і необхідних умов для успішного просування ринкових реформ. Тому, поки західні розвинуті країни направляли свої головні зусилля і фінансові ресурси на підвищення ролі інновацій (інноваторів) і збільшення технологічного відновлення, наша держава була зосереджена на формуванні ринкової економіки. Отже, не дивлячись на значний наявний інноваційний потенціал держави, ці обставини призвели до істотного відставання в інноваційній сфері та дуже низьких показників інноваційної активності підприємств.

При чому, у даний час виняткова роль у розвитку економіки належить інноваційної діяльності саме малих підприємств, що є активними учасниками переміщення нових знань від науки до промисловості та ринку. Такі підприємства є основою побудови інформаційного суспільства, у якому нові технології і знання стають визначальними факторами економічного росту і розвитку суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні проблеми вивчення ролі та стану малих інноваційних підприємств розглядаються в роботах зарубіжних і вітчизняних вчених: А. Бутенко, З. Варналія, В. Геєця, Д. Кейнса, В. Парсяка, Л. Федулової, Й. Шумпетера та ін. Публікації навколо інновацій, розвитку малих підприємств з кожним роком збільшуються.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Але не дивлячись на таке зростання, в наукових колах до цього часу не приділено достатньої уваги малим інноваційним підприємствам Миколаївського регіону. Отже, потреба в системному науковому дослідженні зазначених проблем обумовлює актуальність даної статті.

Метою статті є дослідження значення та стану розвитку малого інноваційного бізнесу Миколаївського регіону.

Виклад основного матеріалу. Досвід більшості розвинутих країн свідчить про той факт, що малі бізнеси-структури досить ефективні і представляють найбільш динамічно зростаючий сектор [6]. Не дивлячись на те, що великі корпорації мають незаперечний пріоритет у можливостях залучення фінансових, матеріальних і трудових ресурсів для здійснення великих інноваційних проектів, досвід показує, що для багатьох видів діяльності оптимальним і самим продуктивним є малий бізнес. Розвиток і впровадження нововведень відносяться саме до таких сфер діяльності.

Головні переваги малих інноваційних підприємств були досліджені досить глибоко, підтверджуються практикою господарської діяльності всіх країн з ринковою економікою і включають: 1) гнучкість, ініціативність, динамізм і маневреність у прийнятті управлінських рішень; 2) відсутність інерції, формалізму і бюрократії, властивих великим підприємствам; 3) значну здатність до абсорбції та дифузії нових, оригінальних нововведень і технологій; 4) високий рівень у забезпеченні диверсифікованості товарів і послуг; 5) більш швидку окупність інвестицій.

Доцільність підтримки малого бізнесу державою порозумівається низкою факторів, у тому числі соціальними і макроекономічними аспектами:

– допомагають скорочувати безробіття, що сприятливо позначається не тільки на соціальному розвитку суспільства, але і на темпах економічного росту;

– сприяють у формуванні середнього класу, що підвищує стабільність соціальної системи;

© Терьошкіна Н.Є., Токар А.І., 2015

– створюють здорове конкурентне середовище;

– звичайно є відповідальними партнерами і дисциплінованими платниками податків;

– сприяють створенню найбільш сприятливих умов для творчої, вільної інноваційної діяльності;

– дуже часто на таких підприємствах винахідник, власник і менеджер – одна особа, це дозволяє уникнути корпоративних протиріч великого бізнесу;

– нові інформаційні технології створюють сприятливі умови для роботи малих підприємств, що раніш були можливі тільки на великих фірмах.

Посилення регіонального компоненту в реалізації інноваційної політики держави і формування передумов інтелектуальної економіки обумовлює важливість розвитку регіонального науково-технічного потенціалу та підвищення ефективності його використання. Тому слід приділяти більше уваги малому інноваційному бізнесу окремої області, його специфічним рисам та бар'єрам у розвитку.

Основні показники стану малого бізнесу Миколаївського регіону наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Основні показники малого бізнесу Миколаївської області у 2013 році

Показник	Усього	Малі підприємства	У% до загальної кількості
Кількість підприємств, од.	10767	10400	96,6
Кількість зайнятих працівників, осіб	134930	49051	36,3
Витрати на оплату праці, тис. грн.	4426447,2	860008,5	19,4
Обсяги реалізованої продукції (товарів, послуг), тис. грн.	54129635,9	13144539,2	24,3
Фінансові результати до оподаткування (сальдо), тис. грн.	1068499,3	188848,7	17,7

Джерело: складено за даними [3]

Як видно з табл. 1 малий бізнес Миколаївської області найбільш чисельний у загальній кількості підприємств, в ньому зайнято більш 1/3 усіх працівників, він оплачує працю 1/5 усіх робітників регіону та реалізує 1/4 продукції (товарів, послуг) у загальному об'ємі.

Інструментом реалізації на регіональному рівні державної політики розвитку підприємництва була Програма розвитку малого і середнього підприємництва у Миколаївській області на 2015-2016 роки [4]. Програма являє собою узгоджений за ресурсами, виконавцями і строками реалізації комплекс заходів (проектів), спрямованих на створення нормативно-правових, фінансових, ресурсних, інформаційних та інших умов розвитку малого та середнього підприємництва в регіоні. Ця програма тісно пов'язана з Програмою економічного і соціального розвитку Миколаївської області на 2015-2017 роки «Миколаївщина-2014» і є логічним продовженням Регіональної програми підтримки малого підприємництва у Миколаївській області на 2013-2014 роки.

За станом на 01.07.2015 в Миколаївській області зареєстровано 634 об'єкти інфраструктури підтримки малого підприємництва, у тому числі: 11 бізнес-центрів, 7 лізингових компаній, 305 небанківських фінансово-кредитних установ, 3 фонди підтримки підприємництва, 32 інвестиційних та інноваційних фонди та компанії, 241 інформаційно-консультативну установу (у тому числі: юридичні фірми, консалтингові компанії, навчальні центри тощо), 35 громадських об'єднань суб'єктів підприємництва [1].

Основна кількість бізнес-центрів, бізнес-інкубаторів, інноваційних центрів та інших об'єктів інфраструктури підтримки підприємництва області зосереджена в 5 містах обласного значення, у тому числі у м. Миколаєві. В районах області консультаційну підтримку надають фізичні особи – підприємці, а також фахівці регіонального фонду підтримки підприємництва у Миколаївській області в рамках виконання Програми розвитку малого і середнього підприємництва у Миколаївській області на 2015-2016 роки [1].

У Миколаївській області діє «Лабораторія інноваційних технологій», основною метою якої є створення та підтримка новітнього середовища ведення малого та середнього бізнесу. Основний напрям діяльності – дослідження й вивчення нових шляхів та методів отримання доходу підприємцями, основні сфери досліджень – Інтернет-технології, Hi-Teh технології [5].

Але, не дивлячись, на державну підтримку малий інноваційний бізнес Миколаївської області випробує значні труднощі у своєму становленні і подальшому розвитку. Так А. Бутенко зазначає, що серед основних причин, які стримують розвиток малого інноваційного підприємництва, необхідно відзначити низький рівень нормативно-правового забезпечення інноваційної діяльності, незадовільний рівень економічної мотивації учасників інноваційного бізнесу (розроблювачів, виробників, інвесторів); відсутність державної політики міжнародного співробітництва у сфері інноваційно-технологічної діяльності [2]. Окрім вище перерахованих факторів, на наш погляд, необхідно також вказати на значне технологічне відставання країни та області, застарілі основні фонди, несприятливий економічний стан країни, недостатній рівень державної фінансової підтримки малого інноваційного бізнесу та декларативність інноваційної політики.

Також слід враховувати такий фактор, як недостатньо високий внутрішній інноваційний потенціал малих підприємств, що є основною перешкодою для впровадження ефективних інноваційних процесів.

Однією з головних причин зростаючого відставання Миколаївського регіону є те, що ідеї інноваційного розвитку, які взяті на озброєння світовим співтовариством, в Україні все ще залишаються на периферії реальних пріоритетів соціально-економічного розвитку держави. Крім того, низькими залишаються рівень реалізації науково-технічних досягнень і на внутрішньому ринку.

Є декілька напрямків вирішення економічно-соціальних проблем Миколаївського регіону. Перший полягає у наданні регіону статусу проблемного або депресивного і очікуванні підтримки з боку органів державної влади. Найчастіше депресивними регіонами вважають території з негативною динамікою ключових соціально-економічних показників, пригніченим розвитком, господарською стагнацією та недостатністю. Але в умовах системної кризи, коли майже всім регіонам притаманні вищенаведені ознаки, цей підхід стає все більше спрощеним і не може зарадити труднощам.

Тому, більш реальним є другий варіант, при якому у нинішній ситуації Миколаївському регіону необхідно розраховувати на власні сили та знаходити додаткові внутрішні можливості, здійснювати самостійний пошук виходу із кризової ситуації.

Для того, щоб активізувати інноваційну діяльність та на її основі підвищити соціально-економічний розвиток окремих міст, необхідно розробити місцеву еко-

номічну політику, ключовим завданням якої є активізація господарської діяльності в реальному секторі економіки міста. Кожна територія має свій певний набір факторів, які створюють конкурентні переваги.

Досвід розвинутих країн підтверджує вибір організаційно-економічних заходів, які сприяють підвищенню розвитку інноваційної діяльності регіонів, зокрема це:

– формування регіонального законодавства з інноваційної діяльності;

– здійснення спеціальних цільових програм на національному, регіональному та місцевому рівнях;

– прямі державні субсидії та цільові асигнування регіональних (місцевих) органів влади;

– податкові пільги, спрямовані на стимулювання регіонального інноваційного розвитку (наприклад, пільги щодо відведення землі, надання оренди);

– формування наукових (технологічних, інноваційних) парків;

– створення інкубаторів малого інноваційного бізнесу;

– організація управлінського консультування підприємців тощо.

Значна увага в Миколаївських регіональних програмах розвитку інноваційної діяльності повинна бути спрямована на поліпшення координації ринкового попиту та пропозиції на інноваційні технології. Причому, якщо відсутні явні стимули для підвищення попиту на інноваційні результати і не були виявлені потенційні користувачі інновацій, украй важко визначити перспективні напрямки розвитку малого бізнесу і визначити його інноваційний потенціал.

Стимулювання попиту для інноваційного розвитку може бути реалізоване у зовнішньому бізнесі-середовищі на основі більш строгих вимог щодо контролю ефективності програм при їхній реалізації. Але ці методи здатні стимулювати лише невелике збільшення інноваційної активності, яка не зможе забезпечити довгостроковий стабільний економічний ріст.

Ситуація також ускладнюється наявністю значного числа компаній-монополістів, які не ставлять високу конкурентноздатність на передній план і, отже, не стимулюють інновації. Таким чином, інноваційна активність буде зростати, якщо будуть поліпшені механізми конкуренції в кожній окремій галузі. Так як основною передумовою для росту інноваційного потенціалу країни і переходу до інноваційної економіки з інтенсифікацією малих інноваційних підприємств є саме конкуренція.

Отже, здійснений аналіз переконує, що мале інноваційне підприємництво слід розглядати як особливу частину економічної системи, що має власні специфічні функції, завдяки яким воно може стати дійовим джерелом підвищення життєздатності економіки в майбутньому. Подолання проблемних питань регіонального розвитку потребує державного втручання стосовно територій, які опинились у скрутному становищі і мають низький рівень ресурсного потенціалу для відродження конкурентоспроможної виробничої діяльності.

Висновки та пропозиції. Результати аналізу ролі та проблем у розвитку малого інноваційного бізнесу Миколаївської області показують наступні результати: 1) перехід економіки регіону на інноваційний шлях розвитку припускає активну участь у даному процесі підприємств малого бізнесу, оскільки специфіка даних підприємств надає можливість у гнучкому оперативному управлінні, невисоких управлінських витратах, швидкої оборотності капіталу і скороченні термінів реалізації інноваційних проектів; 2) для такого переходу потрібно підвищення зацікавленості держави, громадських організацій, підприємств і приватних осіб, вкладати значну частину своїх доходів в інноваційну діяльність малих підприємств за рахунок пільгового оподатковування і кредитування, забезпечення захисту прав інтелектуальної власності як наукових колективів, так і окремих вчених і розроблювачів, розвиток конкурсних початків у розподілі засобів на наукові програми і проекти при відкритості прийнятих рішень і залученні наукового співтовариства до контролю за використанням коштів.

Список літератури:

1. Аналітична довідка про хід виконання Програми розвитку малого і середнього підприємництва у Миколаївській області на 2015-2016 роки за станом на 01.07.2015 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.mykolayiv-oda.gov.ua/ua/regulat/1366095952
2. Бутенко А. І. Тенденції розвитку малого інноваційного підприємництва в Миколаївському регіоні [Текст] / А. І. Бутенко, Н. В. Гришина // Економічні інновації. – 2013. – № 52. – С. 249-254.
3. Головне управління статистики у Миколаївській області [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.mk.ukrstat.gov.ua
4. Програма розвитку малого і середнього підприємництва у Миколаївській області на 2015-2016 роки [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.mykolayiv-oda.gov.ua/ua/regulat/1366095952
5. Узагальнений звіт про стан виконання регіональних та місцевих програм розвитку малого і середнього підприємництва в Україні у 2013 році [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.dkrp.gov.ua/info/3023.htm
6. Templeman M. Innovation: Small Businesses Live It, Big Businesses Buy It [Electronic resource] – Mode of access: http://www.entrepreneur.com/article/231962

Терёшкина Н.Е., Токарь А.И.
Национальный университет кораблестроения имени адмирала Макарова

МАЛЫЙ ИННОВАЦИОННЫЙ БИЗНЕС НИКОЛАЕВСКОГО РЕГИОНА: ЗНАЧЕНИЕ И ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ

Аннотация
Статья посвящена исследованию малого инновационного бизнеса Николаевской области. Определены главные преимущества малых предприятий в осуществлении инновационной деятельности и необходимость их государственного регулирования. Проанализирован вклад малого бизнеса в развитие области и особенности его региональной поддержки. Очерченные основные проблемы, которые мешают становлению малого инновационного предпринимательства.

Ключевые слова: малый инновационный бизнес, инновационная деятельность, государственное регулирование.

Teryoshkina N.Y., Tokar A.I.
Admiral Makarov National University of Shipbuilding

SMALL INNOVATIVE BUSINESS OF THE MYKOLAIV REGION: SIGNIFICANCE AND DEVELOPMENT PROBLEMS

Summary
The article investigates the Small Business Innovation Mykolaiv region. Identify the main advantages of small enterprises in the implementation of innovation and the need for government regulation. The contribution of small business in the development of the region and especially its regional support. Outlined the main problems that hinder the formation of small innovative businesses.
Keywords: small business innovation, innovative activities, government regulation.

УДК 331.108.26

ОЦІНКА ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ: ПІДХОДИ ТА МЕТОДИ

Трохимчук Т.В.
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

Величезний вплив у сучасних соціально-економічних умовах на розвиток регіонів і країн здійснюють виробничі ресурси, які потребують постійного управлінського впливу. У сучасних умовах на перший план серед факторів розвитку виробництва та економіки виходять трудові ресурси, які характеризуються категорією трудовий потенціал. Досліджено проблеми, які виникають при управлінні трудовим потенціалом та підходи, котрі варто застосовувати для його оцінки. Визначено, що необхідною умовою формування якості трудового потенціалу є його оцінка, з метою подальшого планування управлінського впливу. У роботі розкриті підходи до оцінки трудового потенціалу як основи його формування та розвитку. При проведенні оцінки визначено, що найефективнішим є метод анкетування.
Ключові слова: праця, трудові ресурси, трудовий потенціал, управління персоналом, трудова діяльність; управління.

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні існують проблеми відставання в розвитку трудового потенціалу як прогресивного напрямку зростання економіки. Це зумовлено: низькою сприйнятливістю трудового потенціалу до інновацій, що перешкоджає їх впровадженню в практичну діяльність підприємств або демонструє їх украй повільну адаптацію; відсутністю або нестачею фахівців, що володіють високим рівнем кваліфікації, науковим і творчим мисленням, націлених на постійний розвиток, через професійне навчання та ефективне використання своїх умінь, знань у практичній діяльності; часте неефективне використання трудового потенціалу, як на рівні суспільства, так і окремого підприємства, окремого працівника; відсутністю налагодженого механізму формування трудового потенціалу, через розвиток принципово нових професійних та інноваційних компетенцій, таких, як інноваційне мислення, вміння генерувати ідеї, ефективно використовувати і сприймати інновації, здатність нестандартно і оперативно підходити до вирішення стратегічних завдань; слабка підтримка державою ідеї формування трудового потенціалу суспільства, починаючи з його первинної ланки – підприємства (у тому числі малого та середнього бізнесу) і закінчуючи трудовим потенціалом великих територій та провідних галузей економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням дослідження підходів та методів трудового потенціалу займалися як вітчизняні так і іноземні науковці. Докладно цю тему досліджували такі вчені: В.В. Адамчук, Б.М. Генкін, А.А. Валітова, Н.А. Рухманова та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Оцінку трудового потенціалу на підприємствах енергозабезпечення ефективно використовувати задля забезпечення збалансованої роботи всіх структурних елементів даного підприємства. Застосування методів оцінки трудового персоналу організації підвищують рівень кваліфікації працівників та якість наданих послуг.

Мета статті. Метою статті є пошук актуальних підходів та методів до розвитку трудового потенціалу підприємств енергетичної галузі.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах значимість трудового потенціалу, як феномена, формованого специфічними характеристиками трудових ресурсів і робочої сили, а також як складного багатогранного явища, що втілив сукупність характеристик, здібностей, можливостей робочої сили досить велика. Трудовий потенціал утворюється послідовно і поступово, під впливом розвитку економіки, змін у трудових відносинах, вимог до працівника, у формах управлінського впливу. Трудовий потенціал – це інтегрована якісна характеристика, що формується під впливом ефектів емерджентності і середовищного впливу, що створює індивідуальність трудових потенціалів різних регіонів у різні періоди його формування та функціонування.

Трудовий потенціал, як збірна категорія, включає в себе трудовий потенціал окремих особистостей, трудовий потенціал певних верств і груп населення (насамперед об'єднаних рівнем освіти і професійної підготовки), трудовий потенціал організацій різного профілю діяльності і галузей. Таким чином, трудовий потенціал, як самостійна категорія, володіє вже своїм відособить змістом, більшим, ніж проста сума доданків складових його частин.

Для формування підходів до розвитку трудового потенціалу та рішенням вищеназваних проблем

© Трохимчук Т.В., 2015

необхідно його оцінювати, що і є предметом досліджень багатьох автором.

На практиці сформувалися різні підходи та методи оцінки трудового потенціалу. Підходи до оцінки трудового потенціалу, можливо, структурувати залежно від одиниць вирази: натуральний підхід або вартісний підхід. Натуральний підхід до сприйняття і оцінки трудового потенціалу використовує натуральні одиниці виміру, вартісний підхід сприймає трудовий потенціал через його вартість, обидва ці підходи сприймають трудовий потенціал як ресурс виробництва і можуть взаємно перетинатися з погляду якісної і кількісної характеристики трудового потенціалу. Так через натуральні одиниці виміру, як правило, показують чисельність робочої сили і чисельність кваліфікованої робочої сили, фонд робочого часу і якість фонду робочого часу. У вартісному вираженні трудовий потенціал можна охарактеризувати через рівень зарплати – кількісний показник або витрати на розвиток робочої сили – якісна характеристика. У деяких дослідженнях пропонують оцінювати окремі показники трудового потенціалу, що характеризують його структурні одиниці.

В даному випадку, для оцінки трудового потенціалу актуальним є облік наступних вимог: характеристики трудового потенціалу регіону повинні відображати його фактичний стан, а також демонструвати перспективи його розвитку, ці вимоги породжені динамічністю соціально-економічного розвитку.

У результаті вивчення описаних в літературі методів оцінки трудового потенціалу різних рівнів, можливо, їх структурувати і згрупувати. Таким чином, для оцінки трудового потенціалу використовують:

– метод бальної оцінки компонентів, кожен компонент диференційовано виражається кількісними значеннями в певних межах;

– метод кластерного аналізу – це оцінка з використанням еталонів, ранжируваних бальних оцінок, з визначенням високого, середнього та низького рівня значення;

– метод індексів, дає можливість перекладати і оцінювати якісні показники в кількісні значення, шляхом співвідношення фактичних значень з нормованими значеннями;

– інтегральний метод дозволяє отримати результат у вигляді одного показника, в якому об'єднуються кількісні та якісні оцінки структурних складових складного явища.

Залежно від джерела отримання інформації методи оцінки трудового потенціалу можна поділити на ті що базуються на офіційній статистиці і використовують інструменти спеціальних (економічних, соціологічних) досліджень та ті що базуються на неофіційній статистиці.

Спочатку натуральні оцінки трудового потенціалу переважали в дослідженнях, пізніше з'явилися вартісні оцінки трудового потенціалу, а ще пізніше у зв'язку з потреба виявлення динаміки стану трудового потенціалу стали застосовується відносні оцінки. Значення оцінки трудового потенціалу завжди було значимо для планування соціально-економічного розвитку, на сьогоднішній день її значимість зростає у зв'язку із затребуваністю стратегічного та програмно-цільового управління територіями.

Трудовий потенціал, іноді оцінюють, через можливий фонд робочого часу, так пропонували оцінювати трудовий потенціал В.В. Адамчук, М.Є. Сорокіна і О.В. Ромашов. [10, с. 112]

Індексний метод оцінки трудового потенціалу (на різних рівнях господарювання) пропонували використовувати С.Г. Радько, В.Б. Бичина, В.Н. Бобков і Асал А. М. [10, с. 198], Б.М. Генкін [2, с. 165].

На думку Ю.Г. Одєгова [5, с. 414], трудовий потенціал можна вимірювати за допомогою показників характеризують його елементи:

– професійно-кваліфікаційний потенціал (професійна, функціональна, кваліфікаційна, освітня структура);

– психофізіологічний потенціал (структура за віком і статтю, тяжкість і інтенсивність праці, рівень захворюваності та працездатності персоналу);

– творчий потенціал (число рацпропозицій і винаходів, участь в інноваційній діяльності); мотиваційний потенціал (задоволеність працею, плинність кадрів),

– моральний потенціал персоналу.

Проблемою при даному підході оцінки трудового потенціалу може з'явитися те, що деякі показники не мають одиниць виміру або одиниці виміру не співставні між собою, що ускладнює оцінювання та інтерпретацію висновків.

Деякі автори розробляють і описують вартісний аналіз трудового потенціалу, це С.М. Бухонова і М.А. Дорошенко [1, с. 70] в даних методиках як правило враховуються доходи і витрати пов'язані з трудовим потенціалом.

Дослідники Давлетбаева А. і Юсупов К. запропонували оцінку трудового потенціалу регіону на основі співвідношення позитивно характеризують трудовий потенціал показників (зайняті, народжуваність, чисельність населення з вищою освітою, тривалість життя, міграційний приріст, обсяг виробництва) і негативних показників (безробіття, смертність, травматизм, міграційне вибуття), дані показники розглядають в динаміці [9, с. 132-135].

Дослідники Н.А. Рухманова [10, с. 165] Л.А. Попова і М. Терентьєва [4, с. 51-69] пропонують використовувати для оцінки трудового потенціалу індексний метод, використовуючи такі базові показники як: тривалість трудового життя, рівень зайнятості, фондоозброєність праці, внутрішній регіональний продукт на душу населення і рівень професійної освіти. Дані методики дозволяють зіставляти і порівнювати між собою різні регіони і території за рівнем розвитку трудового потенціалу, на основі застосування експертних оцінок аналізуючи потенційні можливості трудової діяльності населення, з урахуванням його чисельності.

Іноді дослідники (Ю.Г. Одегов) пропонують оцінювати трудовий потенціал через показники, що характеризують трудову активність робочої сили, при цьому зазвичай їх ділять на наступні групи:

– виробничо-економічні показники;

– показники творчої активності;

– показники розвитку особистості;

– показники громадської активності у сфері виробництва та послуг [7, с. 485].

Г.В. Якшібаева [8, с. 57-65] запропонувала методику системного аналізу трудового потенціалу на основі індексного методу. У даній методиці оцінюються п`ять індикаторів (частка працездатного населення в загальній чисельності, рівень освіти і кваліфікації, рівень заробітної плати, оснащеність праці, рівень зайнятості), зіставляючи фактичне, мінімальне і максимальне значення даних індикаторів виводиться інтегральний індекс від 0 до 1. З використанням базових індикаторів індекси, яких розраховуються за єдиною формулою, за допомогою синтезу виводиться загальний індекс розвитку трудового потенціалу. У даній методиці при оцінці використовують офіційну статистику.

Не менш цікавою є методика з встановленням еталонних вимог до компонентів трудового потенціал, наприклад, таким як: здоров'я, активність, орга-

нізованість, освіченість, професіоналізм, визначати рівень їх значимості для якості трудового потенціалу в цілому. Далі визначається фактичний рівень для кожної з оцінюваної компоненти, з урахуванням вагової значимості компоненти виводиться інтегрована оцінка трудового потенціалу [7, с. 351].

Методики на основі моніторингу з використанням анкетування населення (концепція якісних характеристик населення) працездатного віку пропонували: дослідники Т.В. Хлопова і М.П. Дьяковіч, В.А. Ільїн, Н.А. Смирнова, Тимофєєва, Г.В. Леонідова, К.А. Гулін, В.В. Давидова – це представники різних дослідницьких інститутів і шкіл. Ця методика базується на використанні шкали Лайкерта, при аналізі результатів опитувань у рамках проведених соціологічних досліджень. У підсумку оцінювання складові трудового потенціалу: психофізіологічний, інтелектуальний, комунікативний та інші потенціали оцінюються в інтервалі від 1 до 0, результати інтерпретуються.

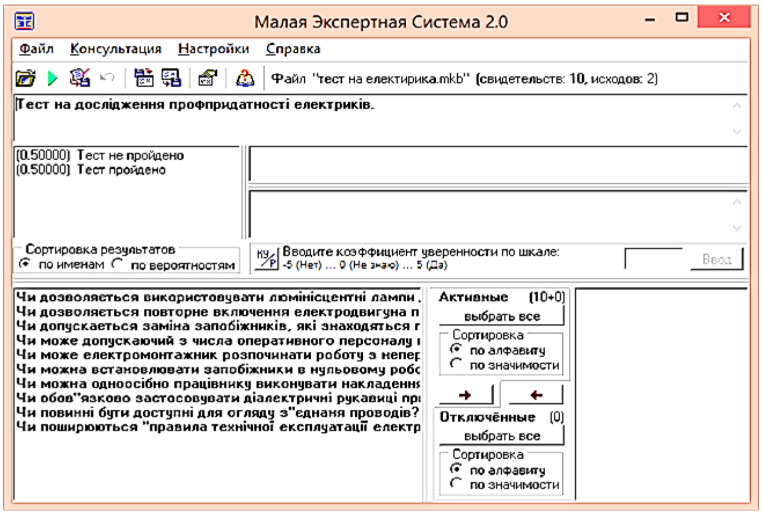

Рис. 1. Експертна система для визначення профпридатності працівників за посадою «електрик»

Для оцінки методу анкетування на підприємстві енергозабезпечення було розроблено експертну систему для визначення профпридатності працівників за посадою «електрик». Експертна система була розроблена на основі використання програмного засобу «Малая ЭС v.2.0». Було проведено анкетування трьох електриків, відсоток правильних відповідей коливався в діапазоні 85-98%. Отже тест було пройдено всіма працівниками, які брали участь в опитуванні. З цього можна зробити висновок, що дана експертна система є ефективною для категорії працівників «електрик».

Висновки і пропозиції. Таким чином проблему оцінки трудового потенціалу дослідники вирішують по-різному: одні його аналізують через фонд часу як кількісну категорію, інші за допомогою оцінки показників характеризують його елементи, треті хочуть оцінити через вартісні показники: через витрати на трудовий потенціал і доходи. Аналіз різних підходів і методів до оцінки трудового потенціалу, показав, що чітко розробленої і загальноприйнятої методики і системи показників на сьогоднішній день не існує, що підтверджує актуальність вивчення даної проблеми. Одним із найефективніших методів оцінки трудового потенціалу є метод анкетування. На підприємстві енергозабезпечення було розроблено експертну систему для визначення профпридатності працівників за посадою «електрик». Було проведено анкетування працівників і визначено, що дана система є ефективною. Сучасне управління трудовим потенціалом є стратегічною концепцією, що базується, насамперед, на його оцінку, на основі сучасних підходів і методів і, як наслідок, впливає на результативність розвитку трудового потенціалу.

Список літератури:

1. Бухонова С. М., Дорошенко Ю. О. Теоретичні та методичні основи економічної оцінки трудового потенціалу // Російське підприємництво. 2004, № 6 (54).
2. Генкін Б. М. Економіка і соціологія праці / 7-е вид. Доп. – М.: Норма, 2007.
3. Якість трудового потенціалу населення Вологодської області / В. А. Ільїн, Н. А. Смирнова, Я. Б. Тимофєєва. – Вологда: ВНКЦ ЦЕМІ РАН, + 1998.
4. Леонідова Г. В., Панов А. М. Трудовий потенціал: територіальні аспекти якісного стану // Проблеми розвитку територій, Вип. 3. – № 65. – 2013.
5. Одегов Ю. Г., Ніконова Т. В. Аудит і контролінг персоналу: підручник. 2-е вид., Перераб. і доп. – М.: Видавництво «Альфа-Пресс», 2010.
6. Попова Л. А., Терентьєва М. Трудовий потенціал російської півночі // Арктика і північ, № 4. – 2014.
7. Трудовий потенціал регіону: стан і розвиток / В. А. Ільїн, К. А. Гулін, Г. В. Леонідова, В. В. Давидова. – Вологда: ВНКЦ ЦЕМІ РАН, + 1998.
8. Хадасевіч Н. Р. Трудовий потенціал регіону: структура і зміст // Кадровик. – 2014. – № 11.
9. Економіка праці: підручник: [у напрямку 080100 «Економіка»]: відповідає Федеральному державному освітньому стандарту 3-го покоління / [Асал А. М., Бичина В. Б., Бобков В. Н. и др.]; під ред. А. М. Асаліева. – Москва: ИНФРА-М, 2014.
10. Юсупов К., Давлетбаева А. Ризики у використанні трудового потенціалу регіонів // РИЗИК: ресурси, інформація, постачання, конкуренція. – 2010. – № 1.

Трохимчук Т.В.
Винницкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

ОЦЕНКА ТРУДОВОГО ПОТЕНЦИАЛА: ПОДХОДЫ И МЕТОДЫ

Аннотация
Огромное влияние в современных социально-экономических условиях на развитие регионов и стран осуществляют производственные ресурсы, которые нуждаются в постоянном управленческом воздействии. В современных условиях на первый план среди факторов развития производства и экономики выходят трудовые ресурсы, характеризующиеся категорией трудовой потенциал. В данном исследовании, во-первых обозначены проблемы в управлении трудовым потенциалом; во-вторых рассматриваются подходы к оценке трудового потенциала, в-третьих группируются подходы к оценке. Исследование показало, что необходимым условием формирования качества трудового потенциала является его оценка, с целью дальнейшего планирования управленческого воздействия. В работе раскрыты подходы к оценке трудового потенциала как основы его формирования и развития. При проведении оценки определено, что наиболее эффективным является метод анкетирования
Ключевые слова: труд; трудовые ресурсы; трудовой потенциал; управление персоналом; трудовая деятельность; управления.

Trokhymchuk T.V.
Vinnitsa Trade and Economic Institution
Kyiv National University of Trade and Economics

EVALUATION OF WORKING POTENTIAL APPROACHES AND METHODS

Summary
The huge influence in modern social and economic conditions in developing regions and countries engaged in industrial resources that require constant management influence. In modern conditions the foreground among the factors of production and labor resources out of the economy, characterized by employment potential categories. In this study, first identified problems in the management of working potential; second the approaches to the estimation of working potential, third grouped approaches to evaluation. The study showed that a necessary condition for the formation of quality of working potential is its rating, to further planning managerial influence. The paper disclosed approaches to assessing the employment potential as the basis of its formation and development. The evaluation determined that the most effective method of questioning
Keywords: work; human resources; working potential; HR; employment; management.

УДК 657.44:347.728.1

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОБЛІКУ ВИТРАТ ПІДПРИЄМСТВА

Ужва А.М., Кайряк О.Р.
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

Досліджено нормативно-правове забезпечення обліку та аналізу. Розкрито особливості державного регулювання витрат. Вказано основні види і групи актів нормативно-правового забезпечення обліку та аналізу витрат підприємств. Проаналізовано вплив міжнародного законодавства на формування обліку витрат. Запропоновано відповідні заходи щодо покращення цього забезпечення.
Ключові слова: витрати, державне регулювання, нормативно-правове забезпечення обліку та контролю, економічний контроль, міжнародні стандарти.

Постановка проблеми. Система бухгалтерського обліку та економічного контролю за витратами і доходами в сучасних підприємствах не може повноцінно існувати без належного їхнього нормативно-правового забезпечення. Таке забезпечення формувалось протягом двох останніх десятиріч і перебуває в процесі постійних змін, які супроводжується політичними, економічними, інтеграційними, соціальними та іншими чинниками. Організація нормативно-правового забезпечення облікового і контрольного процесів є сервісною функцією стосовно як обліку витрат і доходів, так і процесів їх організації. Ядром такого забезпечення стає відповідна документація та її компоненти у вигляді нормативно-довідкової інформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями проблеми нормативно-правового забезпечення обліку та контролю в Україні займались, такі вчені: Гуцаленко Л. В., Жук В. М., Кірейцев Г. Г., Пантелеєв В. П., Пархоменко В. М., Пилипів Н. І., Пушкар М. С., Сук Л. К. та ін. [1-8]. Проте багато проблем обліку, контролю, звітності залишилось невирішеними як з об'єктивних так і з суб'єктивних причин.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Недостатньо уваги приділено

© Ужва А.М., Кайряк О.Р., 2015

науковцями глибокому критичному аналізу діючій зараз нормативно-правовій базі обліку та її порівнянню з колишньою, з'ясуванню неузгодженостей, які виникають у процесі використання нормативно-правових актів з обліку та контролю, витрат підприємств, видів економічної діяльності.

Мета статті. Оцінка і критичний аналіз стану нормативно-правового забезпечення обліку та контролю витрат підприємств.

Виклад основного матеріалу. Нормативно-правове забезпечення обліку і контролю – це, за нашим розумінням, сукупність нормативно-правових актів найвищих гілок влади у державі (законодавчої, виконавчої та представницької),Міністерства фінансів України, інших міністерств та відомств, і, власне,кожного підприємства зокрема, які забезпечують повноцінне функціонування та динамічний розвиток бухгалтерського обліку, фінансової звітності й економічного контролю в нашій державі. Загальне регулювання здійснює Верховна Рада України у формі законів та постанов. Метою державного регулювання діяльності підприємств є безперебійне і надійне функціонування господарської діяльності, яке б забезпечувало сталий розвиток економіки. Належне нормативно-правове забезпечення обліку і контролю витрат є важливою умовою ефективної організації обліку та контролю в підприємствах. Без такого забезпечення підприємство приречене на значні штрафи, пені та, в кінцевому результаті, на банкрутство.

Погоджуємось з думкою Г.Г. Кірейцева, що формування прогресивних систем і моделей бухгалтерського обліку, як і нормативно-правової бази ведення обліку справа непроста і нелегка. Вона потребує найвищого рівня теоретичної підготовки вчених і практиків, які розробляють рекомендації з удосконалення обліку та його системи [3, с. 21]. М.С. Пушкар, М.Т. Щирба нормативно-правове регулювання фінансового обліку в Україні відповідно до МСФЗ розглядають на чотирьох рівнях: законодавчому, нормативному, методичному і організаційно-розпорядчому [9, с. 41]. Звідси, вважаємо, що I рівень можна було б назвати найвищим рівнем, II – вищим, III – середнім, а IV – базовим.

Л.К. Сук та П.Л. Сук переконані, що основними нормативними документами, які забезпечують регламентацію бухгалтерського обліку в Україні є такі документи як Закон України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні», П (С)БО, Плани рахунків бухгалтерського обліку (повний і спрощений) «Положення про документальне забезпечення записів у бухгалтерському обліку» [11, с. 30-31]. Л.В. Гуцаленко переконана в тому, що реформа вітчизняного бухгалтерського обліку проводиться з метою створення і введення в дію Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» і національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку, зразком для створення яких були міжнародні стандарти.

Т.Г. Маренич відзначає, що уже до 2005 р. «Програма реформування системи бухгалтерського обліку із застосуванням міжнародних стандартів», затверджена постановою Кабінета Міністрів України від 28 жовтня 1998 р. № 1706, повністю виконана і, навіть, перевиконана. В результаті цього в нашій державі почала функціонувати така нормативно-правова база, котра, в основному, відповідає як міжнародним, так і європейським нормам ведення бухгалтерського обліку [6, с. 21].

Щодо нормативно-правової бази економічного контролю, то вона реформована, за нашим переконанням, лише в частині аудиторського контролю. В.П. Пантелеєв детально і, основне, вдало описав законодавчі засади внутрішньо-господарського та внутрішнього аудиту в Україні за період з 1991 до 2008 рр. Зокрема, він наводить перелік з 29 назв документів, що визначають межі етапу регламентації та нормативні положення з регламентації внутрішнього контролю і внутрішнього аудиту, чинні під час даного етапу. Серед цих документів і Закони України («Про підприємства», «Про господарські товариства», «Про банки і банківську діяльність», «Про захист економічної конкуренції» і т. д.); рішення аудиторської палати України (національні нормативи аудиту; міжнародні стандарти аудиту; програма постійного удосконалення професійних знань аудиторів України; перелік послуг, які можуть надавати аудитори (аудиторські фірми) тощо); державні стандарти України, накази, постанови, рішення, розпорядження НБУ, Державного казначейства України, ДКЦПФР України, Міністерства фінансів України щодо затвердження положень, методичних рекомендацій та вказівок про організацію бухгалтерського обліку і звітності, внутрішнього аудиту і т.д.

До основних видів нормативно-правового забезпечення обліку і аналізу витрат підприємств, з нашої точки зору, варто відносити: Закони України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», «Про аудиторську діяльність», Міжнародний Стандарт бухгалтерського обліку 23 «Витрати на позики»; Укази Президента України; постанови і рішення Кабінету Міністрів України; накази, постанови, розпорядження, листи, роз'яснення міністерств та відомств; П (С)БО 9 «Запаси» (в частині списання запасів на витрати виробництва), 16 «Витрати», 31 «Фінансові витрати», Кодекси України (Податковий, Бюджетний, Господарський, Цивільний, про адміністративні правопорушення, законів про працю тощо); методичні рекомендації з формування собівартості перевезень, вказівки, інструкції, положення; наказ про облікову політику підприємства; графіки документообігу.

Методологічні засади формування в бухгалтерському обліку інформації про витрати та її розкриття у фінансовій звітності визначає Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати». Норми названого стандарту поширюються на всі підприємства, організації незалежно від форми власності. П (С)БО 16 «Витрати», як і багато інших стандартів, було розроблено відповідно до стандартів міжнародного призначення. Питання, які пов'язані і стосуються визнання, складу та оцінки витрат, розкрито у Концептуальних основах складання та подання фінансових звітів, у МСБО 1 «Подання фінансових звітів», у МСБО 2 «Запаси» та в МСБО 16 «Основні засоби».

Здійснивши порівняння такого поняття, як «витрати» у стандартах національного та міжнародного призначення, доцільно зазначити, що наведені визначення майже схожі. Тобто, у Концептуальних основах складання та подання фінансових звітів згідно п. 70, витратами визнаються зменшення економічних вигод за весь обліковий період, які перебувають у вигляді амортизації активів чи їх вибутті, або взагалі у вигляді виниклих зобов'язань, результатом чого виступає зменшення власного капіталу, окрім випадків,пов'язаних із зменшенням виплат учасникам. Аналогічну вимогу викладено в національних стандартах.

Однак, не зважаючи на розробку національних стандартів відповідно до стандартів міжнародного призначення, деякі вчені все ж таки здійснюють критичний аналіз П (С)БО 16 «Витрати». І. Білоусова

та М. Чумаченко у своїй праці запропонували взагалі відмінити даний стандарт у зв'язку із відсутністю його назви у переліку Міжнародних стандартів, а також автори схиляються до думки, що трактування, які викладені у стандарті, не дозволяють підвищувати рівень економічної роботи на підприємствах.

С.Ф. Голов вказує на те, що витрати виступають багатоаспектною категорією, а це в свою чергу показує існування відмінностей даного визначення щодо цілей бухгалтерського обліку та його зв'язку із економічною теорією. Тобто, автор зазначає, що різні витрати необхідні для різних цілей.

Однак, не зважаючи на розбіжності у думках та критичний аналіз даного стандарту, П (С)БО 16 «Витрати» залишається головним і необхідним нормативним документом для підприємств та організацій щодо формування інформації про витрати у фінансовій та інших видах звітності. Причому фінансова звітність, в основі якої покладено принцип щодо повного висвітлення інформації (НП (С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності») містить усі можливі дані відносно проведених операцій та подій, які можуть чинити вплив на рішення, що виникли або були прийняті на їх підставі.

Основною проблемою при визнанні витрат та їх оцінці є розбіжності, що існують між П (С)БО та МСФО в частині відображення витрат. Порівнюючи оцінку та визнання витрат за Міжнародними стандартами фінансової звітності, Положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку можна зробити висновок, що основними ознаками порівняння є: визначення терміну витрат, класифікація та групування витрат, елементи витрат, визнання витрат та оцінка витрат. У МСФЗ відсутні спеціально викладені в окремому стандарті правила відносно оцінки витрат підприємства. Поняття витрат розкривається в окремих положеннях МСБО 1 «Подання фінансових звітів» та МСБО 23 «Витрати на позики». В Україні методологічні засади формування в бухгалтерському обліку інформації про витрати підприємства та розкриття такої інформації у фінансовій звітності регулює П (С)БО 16 «Витрати», НП (С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» (в частині визначення терміну) та деякі інші.

Витрати відображаються у Звіті про прибутки та збитки, коли існує зменшення майбутніх економічних вигід, пов'язаних зі зменшенням активу або зі збільшенням зобов'язань, що може бути достовірно визначено.

Щодо порівняння витрат за елементами, то слід відзначити, що МСФЗ передбачає класифікацію за характером витрат та функцією витрат.

При оцінці витрат слід врахувати, що в МСБО та П (С)БО відсутні спеціальні правила оцінки витрат, але така оцінка міститься в окремих стандартах з врахуванням особливостей оцінки витрат при здійсненні операцій з активами, зобов'язаннями та капіталом.

Існують суттєві розбіжності і при відображенні витрат майбутніх періодів у складі витрат. При складанні звітності за МСФЗ необхідно провести перекваліфікацію таких витрат. З цією метою проводиться аналіз кожної статі та застосовуються критерії визнання, описані в МСФЗ.

При оцінці незавершеного виробництва необхідно врахувати, що це питання не достатньо врегульоване діючими П (С)БО, але МСБО 2 «Запаси» визначає методи оцінки запасів, створених на підприємстві, у тому числі незавершеного виробництва. МСФЗ підтримує методи оцінки, які забезпечують ефективне управління витратами в умовах конкурентної ринкової економіки.

У зв'язку з тим, що МСБО постійно змінюються, усе більше спостерігається розбіжностей між ними й П (С)БО. Оскільки згідно із Законом України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні» П (С)БО не можуть суперечити міжнародним стандартам, у майбутньому слід очікувати внесення відповідних змін у стандарти щодо обліку та оцінки витрат.

Аналіз чинного законодавства свідчить, що воно знаходиться ще на етапі становлення і розвитку і неповною мірою відповідає етапу ринкової економіки.

Висновки і пропозиції. В результаті дослідження нормативно-правового регулювання обліку витрат діяльності, нами виявлено, що бракує спеціальних законодавчих актів для ринку послуг. З іншого боку, простежується певна уніфікованість чинного законодавства, яке визначає основні засади ведення обліку витрат в усіх організаціях. Ринок товарів та послуг розвивається, що зумовлює збільшення діапазону та різноманітності здійснюваних господарських операцій, які потребують адекватного їх відображення в обліковій системі організації. Відтак, процедура обліку витрат набуває дедалі більше специфічних рис і потребує своєчасного нормативно-правового регулювання, зважаючи на євроінтеграційний поступ вітчизняної економіки.

Для покращення нормативно-правових актів України щодо обліку та контролю витрат і доходів підприємств необхідно зробити такі кроки: провести повну інвентаризацію всіх нормативно-правових актів України, пов'язаних з обліком і контролем витрат та доходів з метою виявлення дублювання й неузгодження положень цих актів та неврегульованих ситуацій, організувати та щомісячно (щоквартально) оновлювати довідково-інформаційну базу підприємств з питань обліку, контролю, оподаткування, в тому числі щодо витрат і доходів, головним бухгалтерам, контролерам-ревізорам, аудиторам, науковцям, що постійно працюють з нормативно-правовими актами України, які стосуються обліку та аудиту, проводити робочі нотатки виявлених ними суперечностей та висловлювати свої висновки і пропозиції у фахових бухгалтерських виданнях.

Список літератури:

1. Гуцаленко Л. В. Адаптивна система обліку і контролю результатів діяльності сільськогосподарських підприємств: монографія / Л. В. Гуцаленко. – К.: ННЦ ІАЕ, 2009. – 372 с.
2. Жук В. М. Наукове забезпечення обліку в системі управління аграрним сектором економіки: теорія і практика: наукова доповідь / В. М. Жук. – К.: Інститут аграрної економіки, 2008. – 90 с.
3. Кірейцев Г. Г. Регулювання розвитку бухгалтерського обліку в сільському господарстві України: наукова доповідь на Міжнар. наук-практ. конф. Подільського держ. аграрно-техніч. університету 24–25 вересня 2009 року / Г. Г. Кірейцев. – Кам'янець-Подільський, 2009. – 32 с.
4. Національне Положення (стандарт) Бухгалтерського Обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»: Наказ Міністерства фінансів України від 07.02.2013 р. № 73.
5. Пантелеєв В. П. Внутрішньогосподарський контроль: методологія та організація: монографія / Пантелеєв В. П.; Державна академія статистики, обліку та аудиту. – К.: ДП «Інформ-аналіт агентство», 2008. – 491 с.

6. Пархоменко В. Розвиток бухгалтерського обліку: Від реформування до адаптації та застосування / В. Пархоменко // Бухгалтерський облік і аудит. – 2009. – № 8–9. – С. 3–21.
7. Пилипів Н. І. Облік і контроль затрат на газотранспортних підприємствах: монографія / Н. І. Пилипів. – Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ, 2007. – 364 с.
8. Положення (стандарт) Бухгалтерського Обліку 16 «Витрати», затверджене наказом Міністерства фінансів України від 31 грудня 1999 р. № 353 зі змінами і доповненнями.
9. Пушкар М. С. Теорія і практика формування облікової політики: монографія / М. С. Пушкар, М. Т. Щирба. – Тернопіль: Карт-бланш, 2009. – 260 с.
10. Сук Л. К. Організація бухгалтерського обліку: підручник / Л. К. Сук, Л. П. Сук. – К.: Каравела, 2009. – 624 с.

Ужва А.Н., Кайряк А.Р.
Николаевский национальный университет имени В.А. Сухомлинского

ПРОБЛЕМНЫЕ АСПЕКТЫ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ УЧЕТА РАСХОДОВ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
Исследована нормативно-правовое обеспечение учета и анализа. Раскрыты особенности государственного регулирования расходов. Указано основные виды и группы актов нормативно-правового обеспечения учета и анализа затрат предприятий. Проанализировано влияние международного законодательства на формирование учета расходов. Предложены соответствующие меры по улучшению этого обеспечения.
Ключевые слова: расходы, государственное регулирование, нормативно-правовое обеспечение учета и контроля, экономический контроль, международные стандарты.

Uzhva A.M., Kayryak O.R.
Mykolayiv National University named after V.O. Sukhomlynsky

PROBLEMATIC ASPECTS OF LEGAL REGULATION OF ENTERPRISE COST ACCOUNTING

Summary
The regulatory and legal framework for accounting and analysis. The features of state regulation costs. The specified main types of groups and legal acts providing accounting and analysis costs. The influence of international law on the formation of cost accounting. Proposed appropriate measures for improving this software.
Keywords: costs, government regulation, regulatory and legal framework for accounting and control, economic control, international standards.

УДК 338.43:664.1

ФАКТОРНИЙ АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ ЦУКРОВОБУРЯКОВОГО ВИРОБНИЦТВА В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ РЕГІОНУ

Чирва І.В.
Полтавська державна аграрна академія

Представлені результати факторного аналізу ефективності цукровобурякового виробництва в сільськогосподарських підприємствах регіону. Досліджено залежність ефективності виробництва цукрових буряків від концентрації посівів. Встановлено взаємозв'язок ефективності виробництва цукрових коренеплодів і їх урожайності. Відображено залежність ефективності буряківництва від виробничих витрат в сільськогосподарських підприємствах Полтавської області. Проведено кореляційний аналіз залежності урожайності від витрат на добрива та насіння.
Ключові слова: фактори,цукровобурякове виробництво, концентрація посівів, урожайність, витрати.

Постановка проблеми. Ефективність цукровобурякового виробництва є результатом діяльності сільськогосподарських підприємств, взаємодії різних факторів та використання сукупності ресурсів. Питання формування обсягу витрат знаходить відображення в раціональному їх використанні, а саме: пального, насіння, добрив, засобів захисту рослин та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні аспекти ефективності цукровобурякового виробництва досліджували В. Бондар, Є. Імас, М. Коденська, П. Саблук, Ю. Лупенко, А. Фурса, О. Чернієнко та ін.

Нестабільність у розвитку галузі нині є найбільш негативним явищем, що деформує внутрішній ринок цукрових буряків і цукру, спричиняє щорічні коливання посівних площ, валових зборів, виробництва цукру і рівня оптово- відпускних цін на нього [1, с. 20].

© Чирва І.В., 2015

Проблема підвищення економічної ефективності буряківництва зумовлена потребою вирішення питання зростання дохідності підприємств, підвищення конкурентоспроможності на ринку [5, с. 44].

Конкурентоспроможність галузі проявляється насамперед через конкуренцію за розподіл і використання земельних, матеріальних, енергетичних, трудових, інтелектуальних, інвестиційних ресурсів і зумовлюється їхнім ефективним використанням [2, с. 39].

Чіткий механізм регулювання економічних відносин сприятиме підвищенню ефективності функціонування цукробурякового виробництва в умовах ринкової економіки [3, с. 35].

Виділення раніше не вирішених частин загальної проблеми. Метою нашого дослідження було проведення аналізу ефективності буряківництва в регіоні.

Мета статті. Проведення факторного аналізу ефективності цукровобурякового виробництва в сільськогосподарських підприємствах Полтавської області.

Виклад основного матеріалу. Інвестиції мають подвійну властивість і в результаті виробництва перетворюються у витрати.

З метою детального аналізу інвестування розвитку цукровобурякового виробництва проведемо факторний аналіз буряківництва у сільськогосподарських підприємствах, в результаті якого виявлено певні закономірності. У 2012 році цукрові буряки на Полтавщині вирощували – 54 сільськогосподарських підприємства згідно ф. № 50 сг. Фактори згруповано за відповідними показниками, а саме: – за концентрацією посівів на 1 господарство області, за рівнем урожайності на 1 га, сумою виробничих витрат на 1 га посівів та ін.

Одним із факторів, що сприяє підвищенню ефективності виробництва є концентрація посівів. Нами проведено групування господарств за площею посівів цукрових буряків (табл. 1). Але кількість господарств із площею понад тисячу гектар незначна – 11 підприємств або 20%. Частка цукрових буряків у посівах Полтавської області є оптимальна при досягненні 20%, а в середньому питома вага посівів цукрових буряків у посівах становила 13,5%.

Лише 43% підприємств із часткою посівів вище 10%, що відображає тенденцію до скорочення посівів і низьку насиченість сівозміни коренеплодами. Але господарства з площею посівів до 1 тис. га і концентрацією менше 17% – збиткові.

З наведених у таблиці даних видно, що у 10 сільськогосподарських підприємствах цукрові буряки вирощували на площі менше 100 га, відповідно урожайність становила 340 ц/га. При збільшенні посівних площ підвищується рівень урожайності цукрових буряків, але неоднозначно. Так у групі господарств з площею посівів до 200 га урожайність становить 505 ц/га, а у групі до 400 га – 355 ц/га, до 1000 га – 399, більше 1000 га – 447 ц/га. В останній групі при частці посівів буряків у структурі посівів господарств – 17,3%, і було досягнуто прибутковості і рентабельності виробництва, хоча витрати на 1 га посівів високі – 16,7 тис. грн. Проте ціна реалізації тут теж найвища із усіх досліджуваних груп – 43,48 грн. У цілому буряківництво в господарствах регіону було збитковим – 3,6% хоча рівень урожайності був достатньо високим – 436 ц/га.

При високому рівні урожайності було забезпечено рентабельність і прибутковість виробництва, а при урожайності до 500 ц/га – збитковість галузі, не дивлячись на те, що вища концентрація посівів у 4 та 5 групах понад 5%. Майже по усіх групах спостерігається залежність між урожайністю та витратами на 1 га посівів, а саме чим більші витрати – тим вищий рівень урожайності, за виключенням 7 групи (при урожайності 580 ц/га було витрачено на 1 тис. грн. витрат менше попередньої групи) та 5 групи (при урожаї – 463 ц/га витрати менше 4 групи на 2,3 тис. грн.).

Як видно з даних табл. 2 із підвищенням рівня урожайності покращується економіка підприємства, а саме: знижується собівартість продукції, збільшується прибуток, підвищується рівень рентабельності галузі буряківництва. Встановлено, що потужній вплив на прибутковість і рентабельність аграрних підприємств здійснює головний фактор – урожайність цукрових буряків.

Таким чином, підвищити прибутковість і покращити рентабельність цукрових буряків можливо шляхом зменшення собівартості продукції на основі підвищення урожайності, покращення якості продукції, раціонального використання наявних ресурсів та запровадження ресурсоощадних технологій.

Для ефективного дослідження необхідно врахувати витрати на 1 га посівів (табл. 3). Наразі ціни

Таблиця 1

Залежність ефективності виробництва цукрових буряків від концентрації посівів у сільськогосподарських підприємствах Полтавської області, 2012 рік

Показники	Групи господарств за площею, га					
	до 100	101-200	201-400	401-1000	більше 1000	У середньому
Кількість бурякосійних господарств у групі, од	10	10	11	12	11	54
Середня площа посівів на господарство, га	70	140	288	725	4789	1234
Частка цукрових буряків у структурі посівів, %	3,9	2,3	7,8	12,4	17,3	13,5
Урожайність, ц/га	340	505	355	399	447	436
У розрахунку на 1 господарство:						
– вироблено цукрових буряків, тис. т	2,4	7,1	10,2	29,0	214,1	53,9
– реалізовано, тис. т	1,8	3,5	7,0	13,2	24,9	10,4
% реалізації продукції	77,0	49,5	68,2	45,7	11,6	19,3
Витрати на 1 га посівів, тис. грн	11,1	17,8	11,8	16,2	16,7	16,4
Собівартість реалізованої продукції, грн/ц	39,58	40,38	38,93	44,37	42,69	42,41
Ціна реалізації, грн/ц	34,91	38,75	35,88	39,64	43,48	40.79
Одержано прибутку від реалізації, грн	-4,67	-1,62	-3,05	-4,73	0,79	-1,62
Рівень рентабельності, %	-11,8	-4,0	-7,9	-10,7	1,8	-3,8

Джерело: розроблено автором за даними [4]

на пальне, добрива, засоби захисту цукрових буряків зростають швидкими темпами, що пов'язано із коливанням іноземної валюти. Тому формування раціонального обсягу витрат знаходиться в площині важливості, у 4 групі, досягнуто рентабельності із площею бурякового поля 1,5 тис. га, що вище середньої площі, при цьому питома вага в посівах 21,4% більше від середньої на 8,1 в. п., урожайність – 446 ц/га, вище середньої на 10 ц/га, витрати на 1 господарство 16,5 тис. грн. Тільки у цій групі маємо прибутковість, так як підвищення витрат до 21 тис. грн. і менші витрати до 12 тис. грн. призвели до збитковості галузі.

При збільшенні витрат урожайність зростає, проте остання 5 група з найвищими витратами на 1 га 21,1 тис. грн. та урожайністю 488 ц/га не відшкодовується ціною, а звідси і збитковість виробництва -5%. Тобто високі витрати не забезпечили відповідного рівня урожайності, хоча із збільшенням витрат урожайність підвищувалась, проте ціна реалізації була нижча ніж собівартість. Отже відсутній взаємозв'язок між показниками собівартості і ціни реалізації, сумою витрат і прибутковістю та рентабельністю виробництва.

Витрати зростають більш швидшими темпами ніж урожайність: у 2 групі урожайність зросла на 24 відсоткових пункти, а витрати на 41%; 3 група – 10% і 53%; 4 група – 14% і 109%; 5 група – 10% і 166%. Але все ж таки при збільшенні витрат на 1 га підвищується урожайність цукрових буряків і пропорційно зростає собівартість продукції, а відповідно і ціна реалізації. Тому розглянемо структуру витрат на виробництво цукрових буряків за групами дослідження.

Найбільші витрати на оплату праці – 5,9% в 1 групі господарств до 10 тис. грн., а найменше 3,9% в 3 групі від 12 тис. грн. до 14 тис. грн. Високі витрати на мінеральні добрива у 3 групі – 23,8%, низькі у 1 групі – 10,2%. У 4 групі 21,6% велика сума становлять витрати на оплату праці сторонніх організа-

Таблиця 2

Взаємозв'язок ефективності виробництва цукрових буряків і їх урожайності у сільськогосподарських підприємствах Полтавської області, 2012 рік

Показники	Групи господарств за урожайністю, ц/га							
	до 300	301-350	350,1-400	401-450	451-500	501-550	більше 550	Усього
Кількість господарств у групі	7	7	9	12	6	7	6	54
Урожайність, ц/га	261	325	387	424	463	524	580	436
Середня площа буряків на господарство, га	333	358	1974	1341	1929	2252	102	1234
Частка цукрових буряків у структурі посівів, %	12,4	6,5	10,5	16,2	17,3	20,7	2,4	13,5
У розрахунку на 1 господарство:								
– вироблено цукрових буряків, тис. т	8,7	11,6	76,3	56,9	89,2	118,0	5,9	53,9
– реалізовано, тис. т	7,1	9,4	6,9	18,7	3,3	17,6	2,9	10,4
Витрати на 1 га посівів, тис. грн	9,4	11,5	12,6	18,8	16,4	19,9	18,8	16,4
Собівартість реалізованої продукції, грн/ц	44,84	41,47	44,49	43,56	43,02	40,16	31,98	42,41
Ціна реалізації, грн/ц	34,70	35,89	40,79	43,17	38,80	42,28	37,59	40,79
Одержано прибутку від реалізації, грн	-10,14	-5,58	-3,70	-0,40	-4,22	2,12	5,61	-1,62
Рівень рентабельності, %	-22,6	-13,5	-8,3	-0,9	-9,8	5,3	17,5	-3,8

Джерело: розроблено автором за даними [4]

Таблиця 3

Залежність ефективності буряківництва в сільськогосподарських підприємствах Полтавської області від виробничих витрат, 2012 рік

Показники	Групи господарств за виробничими витратами на 1 га посівів, грн.					
	до 10000	10001-12000	12001-14000	14001-18000	більше 18000	Усього
Кількість господарств у групі	6	14	8	14	12	54
Витрати на 1 га посівів, тис. грн.	7,9	11,1	12,1	16,5	21,1	16,4
Середня площа буряків на господарство, га	214	393	2017	1535	1852	1234
Частка цукрових буряків у структурі посівів, %	8,0	8,4	9,6	21,4	15,3	13,5
Урожайність, ц/га	289	357	392	446	488	436
У розрахунку на 1 господарство:						
– вироблено цукрових буряків, тис. т	6,2	14,1	79,1	68,5	90,3	53,9
– реалізовано, тис. т	3,6	7,9	8,1	17,2	10,3	10,4
Собівартість реалізованої продукції, грн.	41,85	40,37	40,85	42,22	45,51	42,41
Ціна реалізації, грн.	36,81	34,93	40,45	42,66	43,23	40,79
Одержано прибутку від реалізації, грн.	-5,04	-5,44	-0,40	0,44	-2,28	-1,62
Рівень рентабельності (+), збитковості (-), %.	-12,0	-13,5	-1,0	1,0	-5,0	-3,8

Джерело: розроблено автором за даними [4]

цій, очевидно всі технологічні операції проводились сторонніми організаціями, ці амортизаційні відрахування у оплаті сторонніх організацій. Відповідно не точна інформація в структурі матеріальних витрат і щось необхідно міняти в обліку витрат на вирощування цукрових буряків, особливо в холдингах для більш досконалого розуміння структури витрат.

Дослідивши витрати на добрива виявили, що при групуванні витрат до 5 тис. грн. прибутковості галузі не досягнуто звідси – збиток, а при витратах в господарствах понад 5 тис. грн. отримали лише 0,4% рентабельності і це лише 8 господарств регіону, натомість в цій групі маємо високу концентрацію посівів 18,5%. А темпи росту урожайності значно відрізнялись від витрат на добрива, безперечно залежність є але вона не висока, за нашими розрахунками 10%.

Групування витрат на насіння відображає залежність між урожайністю і структурою витрат. Зі збільшенням витрат на насіння зростає урожайність і спостерігається рентабельність по 3 і 5 групах – 2,4% і 0,7%. Відповідно у цих групах найвища урожайність 466 і 454 ц/га. Але розрахована нами залежність за допомогою кореляційного аналізу свідчить, що урожайність лише на 9% залежить від витрат на насіння.

Висновки і пропозиції. Ефективним шляхом підвищення конкурентоспроможності галузі є концентрація виробництва цукросировини у крупних сільськогосподарських підприємствах, які вирощують цукрові буряки за інтенсивними технологіями. Це забезпечить істотне збільшення урожайності та їх валового збору. Але концентрація посівів має певні межі і нераціональне використання ресурсів теж, при яких має місце зниження ефективності виробництва.

Виявлено, що підвищення урожайності цукрових буряків є одним із головних факторів зменшення собівартості продукції і на цій основі покращення ефективності цукровобурякового виробництва.

Список літератури:

1. Бондар В. С. Цукробуряковий підкомплекс України: напрями стабілізації та індикатори розвитку до 2020 року / В. С. Бондар, А. В. Фурса // Економіка АПК. – 2014. – № 1. – С. 20-29.
2. Коденська М. Ю. Економічна ситуація в цукровобуряковому виробництві та основні засади інвестиційного забезпечення його конкурентоспроможності / М. Ю. Коденська // Агроінком. – 2012. – № 1-3. – С. 39-42.
3. Цукробурякове виробництво України: проблеми відродження, перспективи розвитку: Монографія / [П. Т. Саблук, М. Ю. Коденська, В. І. Власов та ін.]; за ред. акад. П. Т. Саблука, проф. М. Ю. Коденської. – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – 390 с.
4. Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах Полтавської області за 2012 рік: Статистичний бюлетень. 2012 / Відп. за вип. Л. В. Романенко. – П., Державна служба статистики України Головне управління статистики у Полтавській області, 2013. – 96 с.
5. Чернієнко О. О. Розвиток цукробурякової галузі Хмельниччини / О. О. Чернієнко // Економіка АПК. – 2011. – № 9. – С. 44-48.

Чирва И.В.
Полтавская государственная аграрная академия

ФАКТОРНЫЙ АНАЛИЗ ЭФФЕКТИВНОСТИ САХАРНОСВЕКОЛЬНОГО ПРОИЗВОДСТВА В СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ РЕГИОНА

Аннотация
Представленные результаты факторного анализа эффективности сахарносвекольного производства в сельскохозяйственных предприятиях региона. Исследована зависимость эффективности производства сахарной свеклы от концентрации посевов. Установлена взаимосвязь эффективности производства сахарних корнеплодов и их урожайности. Отражена зависимость эффективности свекловодства производственных затрат в сельскохозяйственных предприятиях Полтавской области. Проведен корреляционный анализ зависимости урожайности от затрат на удобрения и семена.
Ключевые слова: факторы, сахарносвекольное производство, концентрация посевов, урожайность, затраты.

Chyrva I.V.
Poltava State Agrarian Academy

FACTOR ANALYSIS OF THE EFFECTIVENESS SUGAR BEET PRODUCTION IN AGRICULTURAL ENTERPRISES OF THE REGION

Summary
The results of the factor analysis of the effectiveness cukrovarnicka production in agricultural enterprises of the region. The dependence of the efficiency of sugar beet production on the concentration of crops. The correlation between the efficiency of production of sugar crops and their yields. Reflects the dependence of the efficiency of sugar beet production costs in agricultural enterprises of Poltava region. Conducted correlation analysis of the dependence of productivity on the costs of fertilizers and seeds.
Keywords: factors, sugar beet production, the concentration of crops, yields, costs.

УДК 658.8.012.32

ОСОБЛИВОСТІ КОНТРОЛІНГУ МАРКЕТИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Шепарська О.О., Поліщук І.І.
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

Досліджено особливості контролінгу маркетингової діяльності підприємства. Розглянуто необхідність використання контролінгу маркетингу на підприємстві, як одного з елементів системи маркетингового менеджменту. При цьому увагу зосереджено на функціях, завданнях та базового інструментарію маркетингового контролінгу підприємства.
Ключові слова: контролінг, маркетинг, маркетинговий менеджмент, стратегічний контролінг маркетингу, тактичний контролінг маркетингу.

Постановка проблеми. В сучасних умовах господарювання питання забезпечення умов економічного зростання суб'єктів господарювання виходять на перший план. Розвиток підприємств є неможливим без інновацій, спрямованих на підвищення його ефективності, забезпечення його відповідності суспільним запитам, гнучкості реагування на зміни в економічному середовищі та адаптивності до них. Тому питання контролінгу маркетингу підприємства як концепції забезпечення ефективного управління інноваційними процесами суб'єкта господарювання є актуальними.

В сучасних ринкових умовах господарювання підприємству для введення підприємницької діяльності на застарілих принципах і методах маркетингового менеджменту стає просто не можливим. Через те, особливої актуальності набуває запровадження контролінгу маркетингу на підприємствах, як нової концепції маркетингового менеджменту підприємства, через вдосконалення і оптимізацію системи управління і управлінського процесу, орієнтацію на стратегічний розвиток (побудову стратегічно-орієнтованої поведінки підприємства на ринку), підвищення координації усіх бізнес-процесів та структурних елементів підприємства та підвищення ефективності прийняття управлінських маркетингових рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо визначення сутності контролінгу, його функціонального та інструментального наповнення, практичного застосування його принципів і засад на підприємствах досліджували чимало вчених, як зарубіжних, так і українських, зокрема, М. Базь, Л. Балабанова [1], Ю. Вебер, О. Гудзинський [2], А. Дайле, Н. Данілочкіна, В. Карманова, О. Кармінський, І. Кушнір, П. Лебедєв, Л. Мартюшева, І. Млинко [5], М. Новак, М. Пушкар, А. Прайснер [4], В. Толчак [3], С. Фалько, Х. Фольмут, А. Шеремет, А. Штангрет та інші.

Науковці, в своїх роботах, доводять необхідність застосування концепції контролінгу, як дієвої системи управління на підприємствах різних сфер підприємницької діяльності. Для прикладу М. Тарасюк [2] адаптував систему контролінгу для управління на його засадах торговельними мережами; Н. Шульга, А. Криклій, Г. Лавінський, І. Кушнір займались дослідженнями специфіки банківського контролінгу; С. Ільїна, Л. Балабанова [1] розробили систему контролінгу для підприємств харчової промисловості; І. Стефанюк визначив теоретико-методичні засади контролінгу в системі державного регулювання економіки тощо [5].

Виділення раніше не вирішених частин загальної проблеми. В особливому контексті питання використання концептуальних засад контролінгу маркетингу не знайшли теоретичного відображення та практичного використання. Тому, даний напрям досліджень є актуальним, потребує детального вивчення та апробації результатів на практиці.

Мета статті. Відповідно до вищезазначеного, метою даної статті є аргументація необхідності запровадження контролінгу маркетингової діяльності у практику суб'єктів господарювання; актуальність умов функціонування контролінгу маркетингу на підприємстві.

Виклад основного матеріалу. Однією з найпоширеніших причин кризових явищ та процесів, що виникають на українських підприємствах, через необхідність швидкого реагування, а часом і передбачення змін ринкового середовища, є низький рівень маркетингового менеджменту організації. Без побудови адаптивної системи управління маркетингом здобути конкурентні переваги в умовах сьогодення неможливо.

Щоб відповідати сучасним вимогам, система управління маркетингом повинна бути гнучкою і багатогранною. Якщо дана система виявиться дуже громіздкою та складною, тоді її не можна буде застосувати на практиці і вона створить «свалку» даних, а працівники, які відповідальні за прийняття управлінських маркетингових рішень, будуть збиті з пантелику істотним обсягом суперечливої інформації. Саме тому виникає потреба в системах маркетингового управління, які, на думку А. Прайснера [6] включають наступні вимоги:

– не протирічать одне одному у виявленні чинників успіху;
– швидко адаптуються до зміни у споживчій поведінці учасників ринку;
– демонструють і зберігають чітку структуру в умовах складного зовнішнього середовища;
– відповідають різноманітності завдань, які існують на теперішній момент;
– відповідають сучасним уявам щодо маркетингового управління.

Однією з таких систем управління маркетинговою діяльністю, що відповідає усім вище перерахованим вимогам і буде актуальною для впровадження на українських підприємствах є маркетинговий контролінг.

Слід зазначити те, що в залежності від цільової орієнтації маркетингового контролінгу на підприємстві систематизують: стратегічний маркетинговий контролінг і тактичний маркетинговий контролінг.

Стратегічний маркетинговий контролінг підприємства орієнтований на потенціал підприємства (покликаний забезпечити оптимальне його використання, враховуючи усі фактори зовнішнього і внутрішнього середовища, використовуючи при цьому інструментарій маркетингового стратегічного аналізу) і на технологію здійснення маркетингового контролінгу. До його завдань включають: організа-

© Шепарська О.О., Поліщук І.І., 2015

цію та постійне вдосконалення системи маркетингового контролінгу; пошук та впровадження науково-обґрунтованих методик здійснення маркетингового контролінгу; підтримку стратегічного управління маркетинговою діяльністю; використання маркетингового потенціалу; пошук та ліквідацію вузьких місць маркетингової діяльності.

За результатами наших досліджень було визначено те, що основними завданнями тактичного маркетингового контролінгу суб'єктів господарювання є розробка і реалізація заходів для досягнення стратегічних цілей маркетингового контролінгу, забезпечення правильного використання інструментарію та методик маркетингового контролінгу, забезпечення прибутковості маркетингових заходів, організація дієвої системи інформаційного забезпечення маркетингового процесу та підвищення ефективності витрат на маркетинг.

На основі отриманих результатів, вважаємо за доцільне розглядати дві групи функцій контролінгу маркетингу підприємства: загальнокорпоративні, що стосуються діяльності цілого підприємства, та власні функції контролінгу, притаманні саме сектору контролінгу. Схематично цей поділ зображено на рис. 1. За даними рис. 1 видно те, що до загальнокорпоративних функцій контролінгу віднесено інформаційну, обліково-контролюючу, аналітичну, координаційну та регулюючі функції. Інформаційна функція перед-

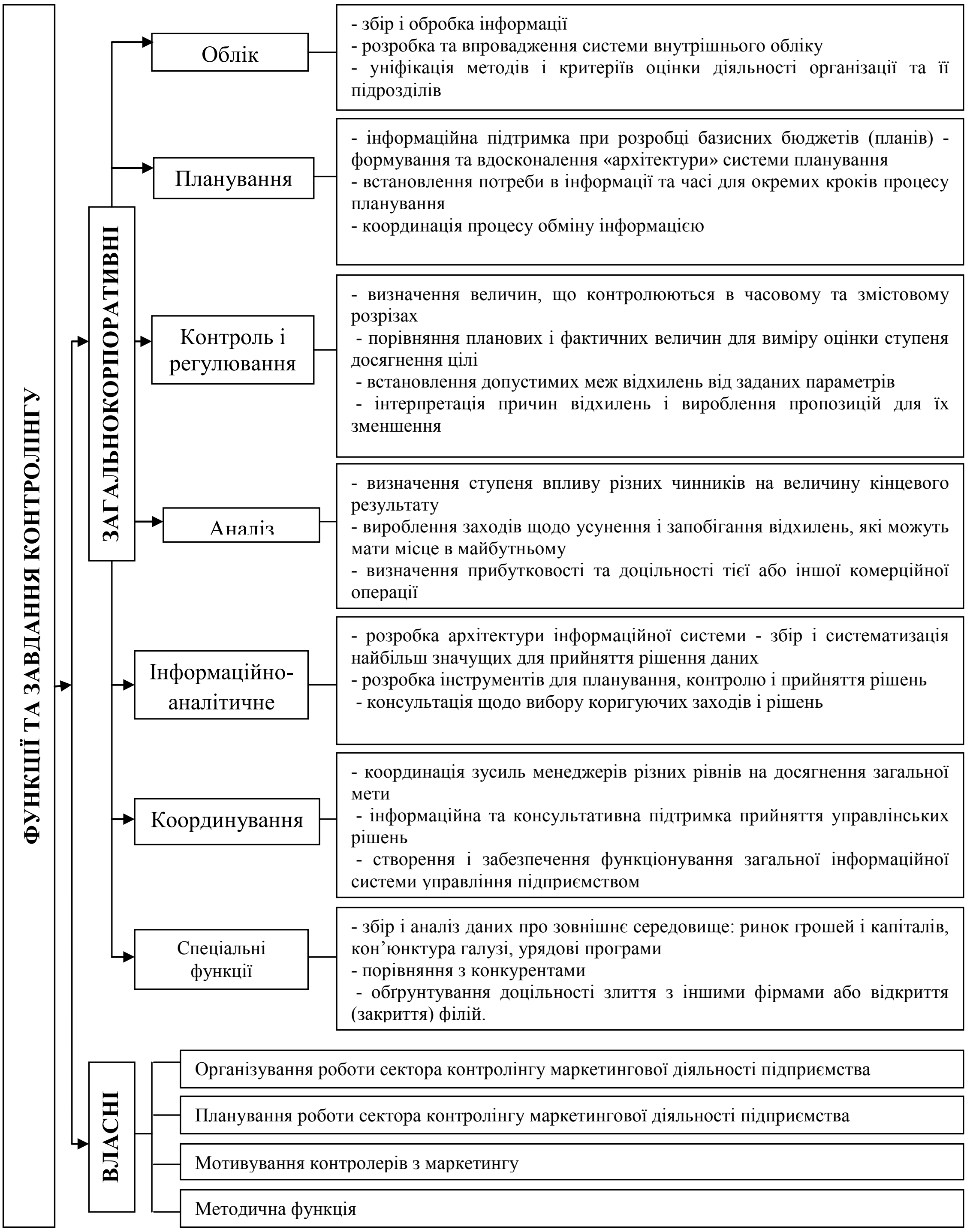

Рис. 1. Функції та завдання контролінгу маркетингової діяльності підприємства

Джерело: розроблено авторами за даними [1; 2].

бачає створення маркетингової інформаційної системи на підприємстві для раціоналізації та оптимізації управлінських рішень, шляхом надання актуальної, своєчасної та вичерпної інформації. Обліково-контролююча функція реалізується через вчасне виявлення відхилень від запланованих кількісних та якісних показників діяльності. Аналітична функція забезпечує ТОП-менеджерів аналітичною базою, підготовленою контролерами, яка необхідна для прийняття управлінських маркетингових рішень.

Координаційна функція контролінгу маркетингової діяльності підприємства реалізується через ко-

Таблиця 1

Базовий інструментарій контролінгу маркетингової діяльності підприємства

Інструменти стратегічного контролінгу маркетингу		Інструменти тактичного контролінгу маркетингу	
Маркетинговий інструмент	Коротка характеристика	Маркетинговий інструмент	Коротка характеристика
SNW-аналіз	Аналіз сильних, слабких та нейтральних сторін підприємства за допомогою встановлених критеріїв оцінки маркетингової діяльності	XYZ-аналіз	Класифікація змінності показників в залежності від ступеня їх вагомості
SWOT-аналіз	Аналіз сильних і слабких сторін підприємства, а також, його ринкових можливостей і загроз, з урахуванням положення основних ринкових конкурентів	Аналіз точки беззбитковості	Розрахунок критичної величини реалізованої продукції підприємства, при якому прибуток від реалізації продукції дорівнює її повній собівартості
PEST-аналіз	Ситуаційний аналіз зовнішнього середовища функціонування підприємства за політичними, економічних, соціальних і технологічних показниками	Маржинальний прибуток	Розрахунок сум покриття, тобто різниці між доходом від реалізації продукції та умовно-змінними витратами
Конкурентний аналіз за М. Портером	Ситуаційний аналіз п'яти рушійних сил, що визначають рівень конкуренції на ринку	Аналіз вузьких місць у маркетингу	Ідентифікація нестачі кожної одиниці, засобу чи організаційного елементу маркетингу, який унеможливлює процес задоволення існуючих потреб групи зацікавлених осіб
Матриця Ансоффа	Аналітичний інструмент контролінгу маркетингу, що допомагає визначити стратегію позиціонування товару на ринку	Гуртки якості	Добровільна робота персоналу у певних групах щодо виявлення та обговорення проблем, що впливають на ефективність виробництва і якість продукції
Матриця McKinsey-GE	Портфельний аналіз довгострокової привабливості галузі та конкурентоспроможності стратегічної бізнес одиниці	Аналіз знижок	Аналіз доцільності зниження ціни на товар для збільшення обсягів реалізації продукції
BKG-аналіз	Розподіл продукції підприємства по стратегічним бізнес одиницям	Аналіз ринків збуту	Пошук оптимальних ринків збуту продукції підприємства шляхом аналізу структури ринку та його кон'юнктури
Матриця (DPM) Shell	Аналіз направленої політики підприємства за критеріями «привабливість галузі – конкурентоздатність галузі»	Розрахунок результату	Розрахунок фінансового результату діяльності підприємства (прибутку чи збитку)
Аналіз ЖЦТ	Визначення стадій життєвого циклу товарів підприємства для більш ефективного управління ними	Оцінка ефективності маркетингу	Розрахунок доцільності маркетингових програм шляхом співставлення отриманих результатів від їх реалізації до понесених маркетингових витрат за певними показниками
Бенчмаркінг	Порівняння конкретних параметрів досліджуваного підприємства з аналогічними показниками інших підприємств чи конкуруючих організацій	Бюджетування маркетингових витрат	Планування величини маркетингових витрат в короткостроковому періоді
GAP-аналіз	Співставлення запланованих показників до найбільш імовірних значень, визначення різниці між ними дозволить своєчасно коректувати стратегії для попередження даних відхилень	Функціонально-вартісний аналіз	Пошук резервів зниження собівартості продукції з збереженням відповідного рівня якості
Аналіз стратегічних розривів	Аналіз, в довгостроковій перспективі, відхилень очікуваної траєкторії розвитку підприємства до найбільш бажаних результатів		
Розробка сценаріїв	Проектування найбільш оптимістичної і песимістичної перспектив розвитку підприємства		
Оцінка маркетингових інвестицій	Економічне обґрунтування маркетингових витрат у довгостроковій перспективі	ABC-аналіз	Ранжування показників роботи підприємства, що вираженні в грошовому чи натуральному значенні, за їх питомою часткою у фінансових результатах підприємства

Джерело: розроблено авторами за даними [4; 5]

ординацію дій усіх функціональних підрозділів підприємства на досягнення єдиної місії. Регулююча функція маркетингового контролінгу передбачає розробку пропозицій для досягнення намічених показників і результатів, або корекцію планів у випадку не можливості усунення перешкод для їх реалізації.

Слід зазначити те, що для вирішення покладених на систему маркетингового контролінгу підприємства завдань і функцій, вона оперує набором аналітичних інструментів, кожен з яких має власну сферу аналізу і певну специфіку практичного застосування. Використовуючи інструменти маркетингового контролінгу підприємства можуть оперативно і з більшою точністю промоніторити зміни зовнішнього середовища, виявляти власні сильні сторони та можливості, що гарантує існування підприємства у довгостроковій перспективі (табл. 1).

Зауважити доцільно на те, що обов'язковою умовою функціонування маркетингового контролінгу на підприємствах і новизною, яка відрізняє контролінг маркетингу від інших управлінських концепцій, є виокремлення (створення) в організаційній структурі взаємодоповнюючих систем: системи маркетингового планування, системи маркетингового інформаційного забезпечення та системи маркетингового контролю.

Так, створення системи маркетингового планування на підприємстві дозволить розробляти не тільки детальні річні плани і програми маркетингу для досягнення поставлених завдань на всіх етапах управління. Новизною системи маркетингового планування контролінгу є акцентування уваги на плануванні прибутків, тобто бюджетуванні, шляхом визначення завдань для кожної структурної одиниці, координації цих завдань з процесом планування конкретних заходів і акцій. Це дозволить контролювати і аналізувати відхилення, а також, визначити вплив конкретних управлінських маркетингових рішень на прибуток підприємства.

Маркетингова інформаційна система необхідна для підтримки процесу прийняття управлінських маркетингових рішень. Аналіз своєчасної маркетингової інформації може допомогти спрогнозувати тенденції змін в поведінці споживачів та передбачити зміни в конкурентному середовищі, а відтак прийняти відповідні управлінські маркетингові рішення і покращити свої ринкові позиції. Варто відзначити, це дасть можливість вільного доступу до маркетингової інформації усім зацікавленим особам (користувачам).

Наявність системи маркетингового контролю на підприємстві дозволить контролювати виконання планів та відстежувати зміни контрольованих показників. Відбір підконтрольних показників є досить важливим етапом, оскільки, від правильності їх вибору та кількості залежить подальша аналітична робота. А також, особливу увагу необхідно приділити підконтрольним маркетинговим показникам, так як цей напрям є одним з самих витратних на підприємстві і разом з тим досить важливим для здобуття ринкових переваг.

Однією з перешкод популяризації маркетингового контролінгу є висока вартість його впровадження, через зміни існуючої організаційної структури управління, створення нових відділів і осередків відповідальності, брак кваліфікованих працівників та необхідність навчання персоналу.

Висновки і пропозиції. На основі вище викладеного матеріалу, констатуємо наступне. Контролінг маркетингової діяльності є дієвою управлінською технологією, яка може допомогти вітчизняним підприємствам вийти з кризи і почати розвиватись, шляхом досягнення стратегічних і тактичних цілей через забезпечення інтеграції і координації всіх служб і підрозділів сучасного суб'єкта господарювання.

Основною перешкодою на шляху популяризації контролінгу маркетингової діяльності на підприємствах є його абсолютна вартість, адже, переважаюча кількість господарюючих суб'єктів не може виділити великі кошти на реорганізацію і покращення існуючої системи маркетингового менеджменту. З огляду на це, необхідно більше уваги приділити питанням послідовного, поетапного впровадження маркетингового контролінгу, що і стануть предметом подальших досліджень авторів.

Список літератури:

1. Балабанова Л. В. Маркетинговий контролінг: теорія та методологія: монографія / Л. В. Балабанова, О. О. Гасило; Донецьк. держ. ун-т економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. – Донецьк, 2006. – 220 с.
2. Гудзинський О. Д. Контролінг в системі менеджменту: монографія / О. Д. Гудзинський, М. М. Аксентюк, О. М. Деменіна; за заг. ред. О. Д. Гудзинський; Ін-т підготов. кадрів держ. служби зайнятості України. – К.: ІПК ДСЗУ, 2009. – 225 с.
3. Концепция контроллинга: Управленческий учет. Система отчетности. Бюджетирование / пер. с нем.: В. Толкача, С. Данишевич, М. Гавриша; науч. ред.: В. Толчак; ред.: В. Григорьева. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. – 269 с.
4. Прайснер А. Сбалансированная система показателей в маркетинге и сбыте: планирование и контроль на базе ключевых показателей эффективности: пер. с нем. / Андреас Прайснер; пер. с нем.: Н. Коцюба, М. Крысанова. [2-е изд.]. – М.: Гребенников, 2009. – 303 с.
5. Млинко І. Б. Впровадження контролінгу маркетингу на підприємствах ВПГ України: необхідність, основні переваги та проблеми / І. Б. Млинко // Економіка: реалії часу. Науковий журнал. – 2013. – № 1 (6). – С. 89-94.

Шепарская О.А., Полищук И.И.
Винницкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

ОСОБЕННОСТИ КОНТРОЛЛИНГА МАРКЕТИНГОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
Исследованы особенности контроллинга маркетинговой деятельности предприятия. Рассмотрена необходимость использования контроллинга маркетинга на предприятии, как одного из элементов системы маркетингового менеджмента. При этом внимание сосредоточено на функциях, задачах и базовом инструментарии маркетингового контроллинга предприятия.

Ключевые слова: контроллинг, маркетинг, маркетинговый менеджмент, стратегический контроллинг маркетинга, тактический контроллинг маркетинга.

Sheparskaya O.A., Polishchuk I.I.
Vinnitsa Trade and Economic Institution
Kyiv National University of Trade and Economics

FEATURES CONTROLLING THE MARKETING OF THE COMPANY

Summary
The features controlling the marketing of the company. The necessity of controlling the use of marketing in the company as one of the elements of marketing management. It focuses on the functions, tasks and basic tools for controlling marketing company.
Keywords: controlling, marketing, marketing management, strategic marketing controlling, controlling tactical marketing.

УДК 336.71:339.138

МЕТОДИКИ ОЦІНКИ ФІНАНСОВОЇ ЦІННОСТІ КЛІЄНТА В БАНКІВСЬКІЙ СФЕРІ

Яценко О.В.
Одеський національний економічний університет

У статті визначене місце фінансової цінності клієнта в системі управління взаємовідносинами з клієнтами. Проаналізовані фактори, що впливають на вартість життєвого циклу клієнта. Автором розглянуті переваги та недоліки таких методів оцінки CLV, як базова структурна модель, модель RFM, економетричні моделі. Проведена порівняльна характеристика методів оцінки вартості неконтрактних клієнтів. Розглянута можливість оцінки цінності клієнта, що користується тільки депозитними продуктами.
Ключові слова: клієнт, банк, фінансова цінність клієнта, вартість життєвого циклу, управління взаємовідносинами з клієнтами.

Постановка проблеми. В останні роки було опубліковано багато робіт, присвячених вартості життєвого циклу клієнта (Customer Lifetime Value). Це також пов'язано з розвитком концепції управління взаємовідносинами з клієнтами (Customer Relationship Management), яка робить акцент на вартості взаємодії фірми та клієнта. Для оцінки стратегій CRM фірмам необхідний вихідний показник, в якості якого може виступати вартість клієнтської бази.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вченими приділяється багато уваги оцінці фінансової цінності клієнтів. Наразі існує велика кількість методик та моделей оцінки, які враховують різні фактори. Так, найбільш відомою є базова структурна модель оцінки CLV, якій присвячена увага в роботах С. Гупти [4, 5], Д.Л. Лемана [4], В. Кумар [6], що враховує видимі грошові потоки. Дану модель удосконалювали шляхом включення в неї непрямих вигод від співпраці з клієнтами та створення нових продуктів. Особливе місце займають економетричні моделі, серед яких виділяються RFM модель та модель Парето [1, 2, 7].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Не зважаючи на значні досягнення вчених у цьому питанні, на наш погляд мало приділено уваги можливостям практичного застосування запропонованих моделей, зокрема у банківській діяльності.

Мета статті. Метою нашого дослідження є аналіз методик, що можуть бути застосовані для оцінки фінансової цінності клієнтів банку. Відповідно до мети цілями роботи є:

1) визначення передумов розвитку підходів до оцінки CLV та її ролі в системі управління взаємовідносинами з клієнтами;

2) визначення факторів, що впливають на вартість клієнтів для банку;

3) порівняльний аналіз методів, що можуть бути використані для оцінки CLV клієнтів банку.

Виклад основного матеріалу. Фінансова цінність клієнта або цінність життєвого циклу клієнта (CLV) не має однозначного визначення. Так, Двайер визначає її як отримані вигоди від співпраці зі споживачем за винятком прямих витрат на сервіс та обслуговування [8, с. 137]. Згідно іншого визначення фінансова цінність клієнта – це сума усіх грошових потоків, продисконтованних на середньозважену вартість капіталу (WACC) [5, с. 141]. Варто зазначити, що лише частина визначень враховує додаткову цінність, що створює клієнт для банку опосередковано, наприклад, створення ефекту «сарафанного радіо» або залучення друзів та рідних [8, с. 35].

У більшості галузей можна використовувати будь-яке з запропонованих визначень. Але банківський бізнес передбачає наявність двох груп клієнтів, кожна з яких є обов'язковою умовою функціонування банку. Перша – клієнти-позичальники, саме вони формують позитивні грошові потоки банку. Для розрахунку їх вартості, використовуючи найпростіший метод, достатньо вирахувати усі кошти, що були сплачені клієнтом на користь банку, та витрати, пов'язані з його обслуговування, в результаті чого отримаємо чистий операційний дохід.

Інша ж група – клієнти-вкладники та ті, що користуються розрахунково-касовими послугами – не становить за даними методами обчислення будь-який інтерес для банку. В даному випадку виникає питання в доцільності роботи з такими клієнтами. Якщо, з точки зору статистики, такі клієнту одразу попадають в групу нецікавих клієнтів, то з точки зору економічного змісту стає зрозумілим, що даний підхід не враховує специфіки банківської діяльності. Тому варто, або застосовувати даний метод обчислення лише для позичальників, або сформувати єдину методику, яка буде пропорційно

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

© Яценко О.В., 2015

збільшувати цінність клієнтів-вкладників залежно від суми вкладу, строку та витрат, які пов'язані з обслуговуванням даного клієнту, потенційними вигодами (наприклад, залучення ними нових клієнтів).

Передумовами розширення досліджень в напрямі CLV стали наступні фактори. По-перше, стало зрозумілим, що старі критерії ефективності маркетигової діяльності не дають виявити дійсний результат. Темп росту обсягів продажів, відсоток клієнтів, що зробили повторну покупку, зростання вартості бренду не завжди викликані маркетинговими заходами.

По-друге, було виявлено, що не всі клієнти є однакового прибутковими [5, с. 140]. Тому показники доходу або ринкової вартості не дозволяють оцінити потенційний дохід та виділити найбільш перспективні сегменти. Показник CLV вирішує дану проблему та надає можливість виявляти окремих клієнтів, які не лише не приносять прибуток, а й є збитковими у обслуговуванні. Таким чином можна направляти різні ресурси для обслуговування сегментів, сформованих на основі оцінки CLV. Проте не слід забувати про так звану пастку кращих клієнтів, коли привабливим клієнтам з точки зору дохідності починають надавати привілеї, що з часом переважають вигоди, що отримує банк. Якщо розглядати клієнтський капітал як нематеріальний актив, то сума CLV буде відповідати вартості клієнтської бази, яку в свою чергу доцільно включити разом із вартістю бренду до ринкової оцінки банку.

По-третє, сучасні технології, що використовуються для управління клієнтською базою дозволяють збирати та аналізувати усі напрями взаємодії споживача з банком. Аналітичні можливості програмних продуктів включають оцінку якісних параметрів клієнтів, які впливають на дохідну та витратну частину його обслуговування. Тобто, окрім необхідності та теоретичних здобутків наразі існує достатнє програмно-технічне забезпечення для постійного аналізу вартості життєвого циклу клієнтів.

Першочерговою задачею в оцінці фінансової цінності клієнтів банку є визначення тих критеріїв, які здійснюють вплив на доходи та витрати, пов'язані з обслуговуванням клієнтів.

Розглянемо відповідно дві групи факторів, які впливають на доходи та витрати (рис. 1).

На дохідну частину, що має цінність для банку, в першу чергу впливають тарифи, встановлені на відповідні послуги кредитування та розрахунково-касові операції. Чим вищі тарифи, тим більше потенційний дохід банку. Проте в цьому разі слід пам'ятати, що банк є не єдиним гравцем на ринку, тому в своїй роботі він також повинен керуватись середньо ринковими цінами, якщо його послуги відповідають стандартним умовам. Вищі за середньо ринкові ціни можуть бути застосовані в тому випадку, якщо банк надає своїм клієнтам додаткову цінність. Така цінність може виявлятись не лише в сервісі, а й в бренді, вищій сприймаємій надійності банку. До витратної частини в банківській діяльності можна віднести вартість залучення ресурсів, амортизація обладнання та техніки, витрати часу персоналу та різноманітні розхідні матеріали.

За допомогою крос-продажів можна підвищити середній чек клієнта, а, отже, і його фінансову цінність. Їх якість та результат залежать від правильно обраної стратегії. Тобто одні й ті ж витрати (реклама на біл-бордах або контекстна реклама) в результаті матимуть різну ефективність, що в свою чергу вплине на вартість приведеного клієнта. Аналогічно сформований бренд та гарна якість послуг та обслуговування можуть спричинити ефект «сарафанного радіо», який буде «безкоштовно» генерувати лідів. Проблему для оцінки цього напряму становить відстеження клієнтів, що прийшли до банку за порадою того чи іншого існуючого клієнта банку. В маркетинговій практиці широку популярність для даної цілі отримав метод-акція «приведи друга».

Слід також пам'ятати, що при оцінці вартості життєвого циклу клієнта на довгострокову перспективу варто враховувати фактор часу та ті ризики, які з ним пов'язані. Тому в цілому ряді моделей використовується дисконтування. В якості такої ставки може бути використана середньозважена вартість капіталу.

Зростання CLV є однією з цілей управління взаємовідносинами з клієнтами. Розглянуті раніше фактори в свою чергу залежать від якості взаємовідносин. Чим вище рівень задоволеності клієнта, його довіри, тим відповідно буде вищою лояльність клієнта, більша кількість друзів та знайомих, які дізнаються про банк, більший обсяг продуктів та послуг. В свою чергу якість взаємовідносин є головним об'єктом маркетингу взаємовідносин. Таким чином впровадження CRM не можливе без формування системи оцінки та управління вартістю життєвого циклу клієнта. Постає питання щодо вибору коректної та доцільної методики оцінки CLV клієнта.

В своїй роботі, присвяченій моделям CLV, С.С.Сінг та Д.С. Джейн [7, с. 18-25] розподіляють моделі за своїми функціональними можливостями на декілька груп. В основі їх поділу покладений зміст відносин, що оцінюється. Так, вченими виділяються контрактні та неконтрактні послуги, основна їх відмінність полягає в наявності або не наявності наперед визначеного строку обслуговування клієнта. Це особливо актуально для банківської діяльності. Відповідно клієнти, що користуються поточними та депозитними рахунками, банківськими скриньками та кредитними продуктами, можуть бути віднесені до контрактних. Для їх оцінки, на думку вчених, слід використовувати класичну модель оцінки CLV, модель RFM та модель ставки ризику.

Базова структурна модель оцінки CLV визначає цінність клієнта як сукупність дисконтованих них грошових потоків за винятком витрат, спричинених створенням цих доходів [7, с. 18-20]. Формула розрахунку має наступний вигляд:

$$CLV = \sum_{i=1}^{n} \frac{(R_i - C_i)}{(1+d)^{i-0,5}}$$

де i – період взаємодії з клієнтом; R_i – дохід, який приносить клієнт, в i-й період; C_i – загальні витрати, пов'язані з наданням послуг клієнту в i-й період.

Перевагами даної моделі є в першу чергу простота розрахунку, можливість

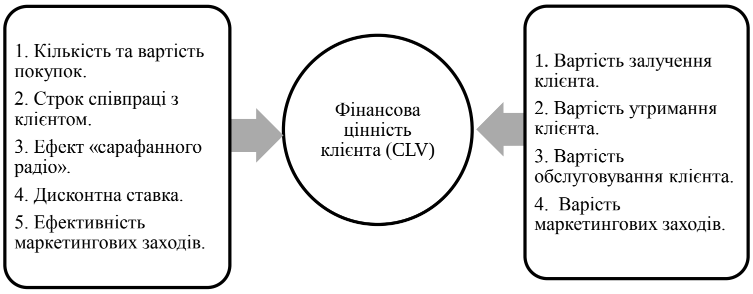

Рис. 1. Фактори, що впливають на фінансову цінність клієнтів [3; 5, с. 141-145; 8, с. 6-14; 9]

адаптації в будь-якій галузі. Методика враховував чистий операційний дохід від співпраці з клієнтом, при цьому всі грошові потоки приводяться до поточної вартості. Останнє дещо нівелює той факт, що методика не враховує можливі ризики такі, як зміна курсу валют, інфляція. Ми також погоджуємося з думкою цілого ряду вчених [4, с. 36; 6, с. 21-22], що цей підхід не враховує ринкову ситуацію, коли в різні періоди коефіцієнт утримання клієнтів буде залежати від активності конкурентів банку. Даний недолік можна частково усунути частішим проведенням оцінки вартості клієнтської бази.

RFM-модель – це метод сегментації, який враховує три критерії: 1) дата останньої покупки (recency) – чим ближче ця дата до теперішньої, тим вище вірогідність повторної покупки; 2) частота (freqency) або загальна кількість покупок – чим більше це значення, тим вище вірогідність повернення за новою послугою чи продуктом; 3) загальна вартість здійснених покупок (monetary) – цей показник на відміну від попередніх оцінює купівельну спроможність клієнта [1, с. 164]. На основі цих критеріїв виділяють групи клієнтів, які подібні за своїми звичками та поведінкою. Наприклад, якщо за кожним критерієм буде виділено три сегменти, то в результаті клієнтська база буде розподілена на 18 сегментів. Методика дозволяє спрогнозувати поведінку окремих груп на наступний період. До переваг підходу також слід віднести простоту аналізу.

Проте слід відзначити і недоліки, до яких, на наш погляд, слід віднести неврахування витрат на обслуговування клієнтів та відповідно того факту, що дії клієнта можуть пов'язані з тими чи іншими маркетинговими заходами. П. Фадер та Б. Харді та П. Бергер в своїй роботі [2, с. 418-423] також відзначають, що недоліками моделі є те, що вона дозволяє прогнозувати лише на наступний період. Вартим уваги є також той факт, що за останніми дослідженнями модель RFM показала гірші результати, ніж моделі, які базувались на оцінці реальних грошових потоків [2, с. 420].

Особливе місце займають економетричні моделі оцінки вартості життєвого циклу клієнта. Ці методики відрізняють врахуванням більш широкого спектру факторів: коефіцієнти залучення, утримання та розширення продуктового кошику клієнтів, прибуток, що генерується клієнтом, зовнішні чинники. Відповідно першим етапом є визначення та оцінка впливу тих факторів, що здійснюють вплив на поведінку клієнта, і лише наступним сам прогноз поведінки споживачів, що дозволяю оцінити потенційну вартість клієнтської бази. Такі підходи є більш чіткими відносно прогнозування, оскільки враховують велику кількість факторів; дозволяють проводити оцінку різних сценаріїв; враховують не лише доходи, а й витрати. Зрозуміло, що такі методи потребують збір великих обсягів інформації та відповідного програмного забезпечення для їх обробки, що часто є вагомим фактором при виборі підходу.

Висновки і пропозиції. Отже, наразі існує значна кількість підходів та моделей для оцінки вартості життєвого циклу клієнтів. При виборі моделі варто враховувати, що не всі з них, можуть бути застосовані для оцінки разових операцій з клієнтом. Для контрактних відносин найбільш поширеними є класична модель CLV, модель RFM та економетричні моделі. Якщо банк має достатньо ресурсів, то оптимальним вибором для оцінки вартості клієнтської бази є економетричні моделі. В іншому випадку прийнятною є базова модель, що оцінює продисконтовані чисті грошові потоки, які генеруються клієнтом.

Недоліком останньої моделі є неврахування додаткових вигод, що може бути усунений шляхом додавання в модель вартості отриманої вигоди. На наш погляд, цей напрям дослідження дозволить точніше проводити оцінку клієнтів. З врахуванням додаткових можна проводити більш коректну сегментацію клієнтів, коли одні й ті ж клієнти за прямими вигодами будуть відноситись до різних груп. Таким чином, банк зможе виділити тих клієнтів, які є його ядром.

В подальшому важливо провести аналіз взаємозв'язку якості взаємовідносин з клієнтами та вартості життєвого циклу. У зв'язку з розвитком Інтернету та зростання послуг, наданих онлайн-сервісами, доцільним було б провести порівняльний аналіз вартості клієнтів, що здійснюють покупки оффлайн та онлайн.

Список літератури:

1. Donkers B. Modeling CLV: A test of competing models in the insurance industry / Bas Donkers, Peter C. Verhoef, Martijn G. de Jong // Quant Market Econ. – 2007. – № 5. – 163-190 p. – [Electronic resource]. – Access mode: http://www.rug.nl/staff/p.c. verhoef/qme2007.pdf
2. 2. Fader P. S. RFM and CLV: Using iso-value curves for customer base analysis / P. S. Fader, B. G. Hardie, K. L. Lee // Journal of Marketing Research. – 2005. – № 42 (4). – 415-430 p.
3. Gripp G. A comprehensive Guide To Customer Lifetime Value. – 2014. – [Electronic resource]. – Access mode: http://www.clv-calculator.com/
4. Gupta S. Valuing customers / S. Gupta, D. R. Lehmann, J. A. Stuart // Journal of Marketing Reasearch. – 2004. – Vol. 41. – 29-39 p.
5. Gupta S. Modeling Customer Lifetime Value / S. Gupta, D. Hanssens, B. Hardie, W. Kahn, V. Kumar, N. Lin, N. R. S. Sriram // Journal of Service Research. – 2006. – Volume 9, № 2. – 139-155 pp.
6. Kumar V. Customer Lifetime Value Approaches And Best Practice Application / V. Kumar, G. Ramani, T. Bohling // Journal of Interactive Marketing. – 2003. – Vol. 18, № 3. – 15-27 p.
7. Li M. The Customer Value Strategy in the Competitiveness of Companies // International Journal of Business and Management. – 2009. – Vol. 4, № 2. – 136-141 p.
8. Singh S. S. Measuring Customer Lifetime Value: Models and Analysis / S. S. Singh, D. C. Jain // Insead. – 2013. – 50 p. – [Electronic resource]. – Access mode: http://www.insead.edu/facultyresearch/research/doc. cfm?did=51835
9. Zimmy F. DachisGroup's Social Business Power Map. – [Electronic resource]. – Access mode: http://www.slideshare.net/fred.zimny/dachis-group-social-business-map-2010

Яценко А.В.
Одесский национальный экономический университет

МЕТОДИКИ ОЦЕНКИ ФИНАНСОВОЙ ЦЕННОСТИ КЛИЕНТА В БАНКОВСКОЙ СФЕРЕ

Аннотация
В статье определено место финансовой ценности клиента в системе управления взаимоотношениями с клиентами. Проанализированы факторы, влияющие на стоимость жизненного цикла клиента. Автором рассмотрены преимущества и недостатки таких методов оценки CLV, как базовая структурная модель, модель RFM, эконометрические модели. Проведена сравнительная характеристика методов оценки стоимости неконтрактных клиентов. Рассмотрена возможность оценки ценности клиента, которые пользуется только депозитными продуктами.
Ключевые слова: клиент, банк, финансовая ценность клиента, стоимость жизненного цикла, управление взаимоотношениями с клиентами.

Yatsenko A.V.
Odessa National Economic University

THE EVALUATION METHODS OF FINANCIAL VALUE OF CLIENT IN THE BANKING SECTOR

Summary
The place of the financial value of the customer in the customer relationship management was defined in this article. The factors affecting the value of a customer life cycle were analyzed. The author considered the advantages and disadvantages of CLV methods such as a basic structural model, RFM model, econometric models. The comparative characteristic of evaluating methods of non-contractual customer's value was conducted. The possibility of evaluating client who uses only deposit products was considered.
Keywords: client, bank, financial value of client, customer lifetime value, customer relationship management.

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

УДК 373.1

СФОРМОВАНІСТЬ ГОТОВНОСТІ СТУДЕНТІВ ДО ВИКОРИСТАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У РОБОТІ З ДІТЬМИ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Лах М.Р.
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

У статті означено актуальність проблеми формування готовності студентів до використання інноваційних технологій в роботі з дітьми старшого дошкільного віку. Охарактеризовано констатувальний етап експериментальної роботи. Майбутнім вихователям було запропоновано коротку характеристику основних інноваційних технологій. Було конкретизовано рівні сформованості готовності студентів до впровадження інноваційних технологій; висвітлено зміст понять «когнітивно-мотиваційний критерій», «репродуктивно-комунікативний критерій», «креативно-інноваційний критерій».
Ключові слова: когнітивно-мотиваційний критерій, репродуктивно-комунікативний критерій, креативно-інноваційний критерій, самооцінка, констатувальний етап.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Традиційна дошкільна освіта більшою мірою спрямована на передачу знань, умінь і навичок, натомість інноваційне навчання, відкрите для змін, творчого підходу, постійного оновлення, забезпечує особистісну ініціативу індивіда, його свободу саморозвитку, що пов'язано зі змінами в суспільстві. У Законі України «Про дошкільну освіту», Коментарі до «Базового компонента дошкільної освіти в Україні», Державній національній програмі «Освіта (Україна XXI століття)» однією з пріоритетних цілей є інноваційний характер освітньої діяльності, використання сучасних виховних та навчальних технологій.

Впровадження і розвиток інноваційних технологій набуває поширення у 80-и х роках XX століття у зв'язку з демократичними тенденціями в суспільстві в межах колишнього Радянського Союзу. Діяльність педагогів-новаторів Ш.О. Амонашвілі, І.П. Волкова, М.П. Гузика, О.А. Захаренка, Є.М.Ілліна, С.М. Лисенкової, М.М. Палтишева, В.Ф. Шаталова, М.П. Щетиніна та інших представників гуманістичного напряму відома як «педагогіка співробітництва», основною ідеєю якої є особистісно орієнтоване навчання.

Проте інноваційні тенденції в дошкільній освіті пов'язані з низкою суперечностей, зокрема між використанням старих методів навчання, виховання і розвитку дітей і новими умовами життя, необхідністю удосконалення знань, умінь і навичок вихователів та усталеністю змісту, методичних підходів у педагогічній діяльності.

Поняття *«інноваційні технології»* у досліджуваному нами аспекті варто розуміти як цілеспрямований, систематизований комплекс радикально нових чи вдосконалених прийомів, засобів організації навчально-виховної діяльності дітей старшого дошкільного віку.

У сучасній дошкільній освіті до найбільш розповсюджених інноваційних технологій відносять наступні: дидактичні (К. Люшук), психолого-педагогічне проектування (Т. Піроженко), технологія саморозвитку (М. Монтессорі), технологія раннього навчання (М. Зайцев), технологія фізичного розвитку дітей (М. Єфименко), технологія розвитку творчої особистості (Г. Альтшуллер), гуманно-особистісна технологія (Ш. Амонашвілі) та інші. Використання інноваційних технологій є складним і специфічним процесом та потребують від вихователя дітей старшого дошкільного віку ґрунтовних знань, умінь та навичок, а також творчих здібностей.

Постановка проблеми. У зв'язку з об'єктивними потребами в формуванні готовності майбутніх вихователів ДНЗ використовувати інноваційні технології у навчально-виховному процесі дана стаття є актуальною. Ознайомлення студентів з інноваційними технологіями сприятиме вищому рівню їх педагогічної підготовки, професійної компетентності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Освіта сьогодення змушена реагувати на зміни у країні і світі, які як ускладнюють навчально-виховний процес ДНЗ, так і дозволяють оновити систему форм, методів та засобів підготовки педагогів. Відповідно формування готовності студентів до впровадження інноваційних технологій, які постійно удосконалюються, потребує особливої уваги. Тому, враховуючи зазначене вище, ми провели опитування викладачів та студентів вищих навчальних закладів щодо важливості використання інноваційних технологій у навчально-виховному процесі ДНЗ.

У дослідженні взяло участь 279 студентів 4-5 курсів спеціальності «Дошкільна освіта» та 35 викладачів вищих навчальних закладів, які працюють зі студентами спеціальності «Дошкільна освіта». Питання складено на основі досліджень Н. Дівінської: 1) Чи вважаєте Ви важливим використання інноваційних технологій у педагогічному процесі ДНЗ? 2) Чи використовуєте Ви інноваційні технології в педагогічній діяльності? 3) Чи інноваційні технології підвищують ефективність засвоєння навчального матеріалу [2]?

Таким чином, всі респонденти (35 осіб) вважають, що використання інноваційних технологій у педагогічному процесі є важливим. Проте не всі використовують їх у своїй професійній діяльності. Лише 20% (7 осіб) викладачів часто впроваджують інноваційні технології у роботу зі студентами, 63% (22) осіб рідко і 17% (6) опитаних не вдаються до застосування означених технологій. У процесі дослідження ми спробуємо з'ясувати, чому педагоги наполягають на необхідності, проте несистематично впроваджують інноваційні технології. Відтак визначали їх вплив на ефективність засвоєння навчального матеріалу, на думку викладачів; ствердно відповіло 57% (20) осіб, «мабуть» – 37% (13), «не знаю» – 6% (2) опитаних.

Аналогічне опитування було проведено зі студентами вузів.

Результати опитування засвідчили, що переважна більшість студентів (91% (254 особи)) усвідомлювали важливість використання інноваційних технологій у роботі з дітьми дошкільного віку. 13 осіб (5%) вважали, що використання інновацій не є важливим, 12 опитаних (4%) не визначилися. Проте не всі використовували їх на практиці (лише 27%, 74 особи), також не всі усвідомлювали їх вплив на ефективність засвоєння навчального матеріалу дошкільни-

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

© Лах М.Р., 2015

ками, оскільки ствердно відповіло 31% (87) осіб. 56% (157) опитаних мали сумніви і 13% (35) осіб не знали про їх ефективність. Інтерв'ю з майбутніми вихователями вказаних вище закладів дозволили констатувати, що студенти, володіючи знаннями про ту чи іншу технологію, не знали як правильно застосувати її на практиці; траплялися ситуації, коли майбутні педагоги, розпочавши працювати з тією чи іншою технологією під час педагогічної практики не знали, що робити, коли траплялися конфліктні ситуації або дошкільникам ставало нецікаво; іноді бракувало обізнаності щодо тих технологій, які застосовували вихователі у процесі взаємодії з дітьми.

Окрім того, після інтерв'ювання вихователів ДНЗ м. Івано-Франківська було з'ясовано, що педагоги вкрай обережно ставляться до використання інноваційних технологій у роботі з дітьми старшого дошкільного віку. Основними причинами, як зізналися вихователі ДНЗ, є страх невдачі у використанні тієї чи іншої групи технологій, низький рівень методичної підготовки щодо їх застосування, недостатність матеріального забезпечення ДНЗ, небажання вихователів щось змінювати у професійній діяльності.

На основі отриманих даних було зроблено висновок про необхідність розробки і впровадження спеціальної системи щодо удосконалення знань майбутніх вихователів і формування їх умінь використання інноваційних технологій у навчанні дітей старшого дошкільного віку, оскільки більшість опитаних усвідомлює їх значущість, проте лише мала кількість респондентів використовує у навчально-виховному процесі.

Експериментальну роботу в зазначеному руслі було проведено у три етапи: перший – констатувальний, другий – формувальний, третій – заключний. Проаналізуємо перший етап – констатувальний.

Метою першого етапу стало визначення рівнів готовності майбутніх вихователів ДНЗ до впровадження інноваційних технологій у роботі з дітьми старшого дошкільного віку.

На констатувальному етапі експериментальної роботи нами було передбачено реалізацію таких завдань:

1) конкретизувати критерії, показники та рівні сформованості готовності майбутніх вихователів ДНЗ до впровадження інноваційних технологій;

2) визначити стан готовності й рівні вмінь студентів до використання інноваційних технологій у процесі навчання старших дошкільників.

Перш за все, згідно з поставленими цілями, було визначено критерії та показники сформованості готовності студентів до використання інноваційних технологій. Основними критеріями окреслено наступні: когнітивно-мотиваційний, репродуктивно-комунікативний, креативно-інноваційний.

1. **Когнітивно-мотиваційний критерій** передбачав теоретичну готовність і мотивацію майбутніх вихователів дітей старшого дошкільного віку до впровадження інноваційних технологій. Його співвіднесено з такими показниками:

1) розуміння змісту понять «інновація», «технологія», «новація», «новизна», «інноваційна технологія»;

2) знання специфіки розвитку і навчальної діяльності дітей старшого дошкільного віку;

3) знання структури, ознак та видів інноваційних технологій, які використовують у процесі навчання старших дошкільників;

4) мотивація до впровадження інновацій у роботі з дітьми старшого дошкільного віку.

2. **Репродуктивно-комунікативний критерій** включав у себе комплекс знань, умінь та навичок щодо практичного застосування інноваційних технологій у процесі навчання старших дошкільників. Було визначено наступні показники:

1) уміння підбирати конкретну технологію у процесі навчання дітей старшого дошкільного віку у відповідності до їх вікових можливостей і психологічних особливостей;

2) уміння використовувати передовий педагогічний досвід у процесі роботи;

3) володіння педагогічною технікою і врахування особистісно-орієнтованого підходу у навчанні старших дошкільників;

4) професійна спостережливість і рефлексія (за Н. Дівінською).

3. **Креативно-інноваційний критерій** характеризував творчу діяльність вихователя ДНЗ у поєднанні з інноваційною у процесі навчання старших дошкільників. Його показниками були:

1) уміння розвивати творчу уяву дітей старшого дошкільного віку засобами інноваційних технологій;

2) уміння самостійно складати плани-конспекти занять та визначати зміст інших форм роботи для навчання дітей старшого дошкільного віку з використанням інноваційних технологій;

3) уміння підбирати необхідні матеріали для використання інноваційних технологій у навчанні дітей старшого дошкільного віку;

4) уміння оцінювати і планувати свою діяльність.

На основі визначених критеріїв і відповідних показників було конкретизовано рівні сформованості готовності студентів до впровадження інноваційних технологій у навчанні дітей старшого дошкільного віку: початковий (елементарний), середній (репродуктивний), високий (креативний).

1. **Початковий (елементарний) рівень** був властивий студентам, які не вміли або мали значні труднощі з впровадженням інноваційних технологій у навчання дітей старшого дошкільного віку.

2. **На середньому (репродуктивному) рівні** перебували студенти, які характеризувалися посередніми показниками критеріїв. Вони мали деякі знання щодо впровадження інноваційних технологій в навчальний процес ДНЗ, проте часто простежувалися труднощі у вмінні застосовувати їх на практиці.

3. **Високий (креативний) рівень** притаманний студентам які готові до впровадження інноваційних технологій у навчальний процес дітей старшого дошкільного віку, вони здатні творчо підходити до реалізації поставлених цілей, є активними учасниками навчально-виховного процесу ДНЗ.

З метою отримання достовірних даних дослідження і визначення рівнів готовності студентів до впровадження інноваційних технологій ми використовували як самооцінку майбутніми педагогами власної діяльності, знань, вмінь і навичок, так і діагностику даних.

Для того, щоб продіагностувати кожен із компонентів готовності майбутніх вихователів ДНЗ до використання інноваційних технологій у навчальному процесі ми використовували різні методи на конкретних етапах дослідження. Для діагностування мотиваційного компонента, окрім спеціальних завдань, доцільними були, на нашу думку, самооцінка студентами власної діяльності, бесіди та тестування; комунікативно-інформаційного – бесіди, інтерв'ю, спостереження, аналіз планів конспектів занять, свят майбутніх вихователів та інших видів роботи; інноваційно-пошукового – інтерв'ю, моделювання і аналіз різних форм роботи із використанням інноваційних технологій в ДНЗ.

Самооцінка майбутніми педагогами рівнів розвитку своїх досягнень є важливим аспектом усвідомлення студентами значущості обраної професії, прогалин у навчанні та перспектив власного розвитку. З цією метою студентам було запропоновано

визначити стан знань, вмінь і перспективи подальшої професійної діяльності та використано адаптовану методику (автор С. Будак) [1].

З метою конкретизації прогалин у знаннях студентів та задля визначення подальших напрямків дослідження їм було запропоновано заповнити діагностичну карту (адаптована методика за Т. Демиденко, І. Піскарьовою) [4]. Майбутнім вихователям дітей старшого дошкільного віку ЕГ та КГ потрібно було оцінити свої знання та вміння за допомогою 3-бальної системи, де 3 бали – це високий (креативний) рівень готовності до впровадження інноваційних технологій в ДНЗ, 2 бали – середній (репродуктивний), 1 бал – початковий (елементарний).

Аналізуючи отримані дані, зазначимо, що найменш сформованими виявилися вміння підбирати інноваційну технологію у процесі навчання дітей старшого дошкільного віку у відповідності до їх вікових можливостей і психологічних особливостей, самостійно складати плани-конспекти занять та використовувати різноманітні форми роботи з використанням інноваційних технологій, здатність оцінювати і планувати свою діяльність, професійна спостережливість і рефлексія. Низькою виявилася мотивація до впровадження інновацій в ДНЗ за самооцінкою. Також стало очевидним, що найбільш сформованими були знання специфіки розвитку і навчальної діяльності дітей старшого дошкільного віку, володіння педагогічною технікою і врахування особистісно-орієнтованого підходу у навчанні дітей вказаної вікової категорії. На нашу думку, це пов'язано з тим, що ці питання детально вивчалися студентами під час вивчення дисциплін «Педагогіка дошкільна», «Психологія дитяча» та методик дошкільної освіти.

У підсумку було з'ясовано, що рівень розвитку знань і вмінь майбутніх вихователів ДНЗ до впровадження інноваційних технологій в навчанні старших дошкільників (за самооцінкою) – середній (репродуктивний).

Наступним кроком дослідження стало діагностування готовності студентів щодо впровадження інноваційних технологій в навчанні дітей старшого дошкільного віку. Для цього було розроблено анкети, які дозволили детально вивчити і проаналізувати досліджувані показники. Окрім того, ми використовували бесіди, спостереження та інтерв'ю зі студентами. Вони стали основою для отримання результатів когнітивно-мотиваційного критерію. Було передбачено відповіді на наступні запитання і завдання.

1. Що Ви вкладаєте у зміст понять «інновація», «технологія», «новація», «новизна», «інноваційна технологія»? Яка різниця між цими поняттями? Наведіть приклади (показник «розуміння змісту понять «інновація», «технологія», «новація», «новизна», «інноваційна технологія»«).

2. Обґрунтуйте вікові та індивідуальні особливості дітей старшого дошкільного віку, розвиток їх психічних функцій. В чому полягає специфіка процесу навчання старших дошкільників в ДНЗ? (показник «знання специфіки розвитку і навчальної діяльності дітей старшого дошкільного віку»).

3. Назвіть ознаки інноваційних технологій. Конкретизуйте їх структурні компоненти, основні види (показник «знання структури, ознак та видів інноваційних технологій, які використовують у процесі навчання старших дошкільників»).

Проаналізувавши одержані відповіді студентів щодо першого питання, дійшли висновку, що студенти не чітко визначають зміст поняття «інновація». Так, його розуміли як «щось нове в педагогічному процесі», «досягнення чогось нового», «якесь нововведення, інформаційні технології, які можуть бути використані в освітній галузі», «введення в роботу чогось нового, що раніше не використовувалось», «упровадження чогось нового», «новітні технології, програми, методи в освіті та інших галузях», «щось нове, нововведення», «впровадження новітніх технологій, методик і форм роботи», «креативний, свіжий підхід до вже існуючого», «введення нових видів роботи в навчально-виховний процес», «впровадження технології для кращого, ефективнішого, зручнішого навчання чи роботи з чимось чи кимось». Різницю між поняттями «інновація», «технологія», «новація», «новизна», «інноваційна технологія» студентам було конкретизувати складно, у відповідях простежено неточності, повторення, більшість опитаних не розуміли відмінностей у змісті цих термінів і у відповідях заміняли їх визначення одне одним.

Щодо вікових психофізіологічних особливостей дітей старшого дошкільного віку, то більшість майбутніх вихователів чітко обґрунтувала особливості розвитку мовлення, мислення, пам'яті, уяви, уваги дітей старшого дошкільного віку, проте виникли труднощі у студентів з виокремленням індивідуальних особливостей та аналізом процесу навчання дітей 5-6 року життя.

З'ясовуючи рівні знань студентів про ознаки інноваційних технологій, ми одержали такі варіанти відповідей: «ефективність і зрозумілість», «сприймання соціумом», «креативність», «бажання робити якісний продукт без думок про вигоду», «чіткість», «відповідність суспільним потребам та віковим особливостям», «технічний прогрес», «пошук нових методів, форм роботи», «логічність», «доступність», «актуальність», «яка від неї користь» тощо. Як бачимо, простежуються неточності у диференціації ознак, критеріїв і умов ефективного використання інновацій. Конкретизувати майбутнім фахівцям структуру педагогічних інновацій, які можна застосовувати в роботі з дітьми старшого дошкільного віку, було складно, оскільки виникли труднощі з визначенням їх видів. Як правило, студенти визначали такі види як комп'ютерні, мультимедійні, рідше – предметні, звукові, механічні, технічні засоби навчання. Тобто знання не носили системного характеру. Дехто з майбутніх педагогів не міг назвати вид або навести приклад інноваційної технології. Тому ми використали схему, основою якої стали базові характеристики новизни методологічних і цільових інноваційних педагогічних технологій, розроблені Л. Машкіною [3, с. 75-88]. Майбутнім вихователям було запропоновано коротку характеристику основних інноваційних технологій і систему балів для визначення рівня обізнаності з кожною з них.

– Гуманно-особистісна технологія (Ш. Амонашвілі) – становлення і виховання благородної людини через розкриття її особистісних якостей, розвиток пізнавальних здібностей.

– Технологія навчання «Будинок вільної дитини» (М. Монтессорі) – створення предметно-просторового середовища, в якому старший дошкільник міг би розкрити свій внутрішній потенціал в індивідуальному темпі у процесі самостійної діяльності.

– Вальдорфська педагогіка (Р. Штайнер, Е. Грюнеліус) – духовний розвиток особистості дитини старшого дошкільного віку.

– Технологія «Створення ситуації успіху» (А. Бєлкін) – психологічна підтримка розвитку особистості старшого дошкільника, створення відповідних умов для надання можливості кожному вихованцю відчути радість досягнення цілей, усвідомлення своїх здібностей, віри у власні сили.

– Технологія навчання ранньому читанню і лічбі (М. Зайцев) – навчання читанню і лічбі на основі оригінальних кубиків.

– Технологія навчання ранньому читанню (О. Декролі) – самовдосконалення дитини через розвиток її здібностей.

– Технологія навчання ранньому читанню (Л. Шелестова) – формування інтересу до читання за допомогою розвивальних завдань, вправ, ігрових ситуацій; навчання читати склади та слова; розширення уявлень про навколишній світ.

– «Школа ейдетики» (Е. Менш, І. Матюгін) – залучення до роботи резерви мислення дитини, розвиваючи її природну здатність мислити образами.

– Дослідницька технологія (А. Савенков) – розвиток у дітей старшого дошкільного віку дослідницьких умін і навичок.

– Використання схем-моделей для навчання дітей (Т. Ткаченко, О. Дяченко, К. Крутій) – навчання старших дошкільників складанню описових, творчих розповідей, розвиток в них словесно-логічного мислення, вироблення умінь користуватися основними логічними прийомами й операціями.

– Ігрова технологія (Г. Селевко та інші) – навчання засобами гри, розвиток творчих здібностей дітей.

– Технології психолого-педагогічного проектування (О. Ліннік, Л. Новіцька) – розвиток вільної творчої особистості дитини, який визначається завданнями дослідницької діяльності.

– Технологія розвитку творчої особистості (Г. Альтшуллер) – навчання дітей розв'язувати проблеми різного рівня складності з використанням винахідницьких завдань, навчання творчій діяльності.

– Технологія «елементарного музикування» (К. Орф) – навчання дітей любити музику, розвиток музичних, мовленнєвих та танцювальних здібностей, формування вмінь супроводжувати спів грою на дитячих му-зичних інструментах, відтворювати різними звуками ритм музики, імпровізувати.

– Технологія «Театр фізичного розвитку та оздоровлення дітей» (М. Єфименко) – становлення рухових навичок дитини, виховання людини майбутнього через рух і гру.

Провівши дослідження, ми бачимо, що студенти найбільш обізнані з технологією навчання «Будинок вільної дитини» М. Монтессорі та ігровою технологією. Натомість простежуємо низький рівень знань і вмінь майбутніх педагогів щодо використання технологій «Створення ситуації успіху» А. Бєлкіна, «Театр фізичного розвитку та оздоровлення дітей» М. Єфименка, навчання ранньому читанню і лічбі. Майбутні вихователі визнали, що мають низький рівень знань про технології навчання ранньому читанню (автори О. Декролі, Л. Шелестова), «Театр фізичного розвитку та оздоровлення дітей» М. Єфименка, «Елементарне музикування» К. Орфа, «Створення ситуації успіху» А. Бєлкіна.

Наступним етапом дослідження когнітивно-мотиваційного критерію готовності майбутніх вихователів до впровадження інновацій у роботу зі старшими дошкільниками стало визначення мотивації. Це було одним із ключових моментів, оскільки від рівня мотивації залежить і рівень готовності професіонала до конкретного виду діяльності, в нашому випадку – інноваційної. Також із цим пов'язана ефективність навчально-виховного процесу ДНЗ. Було проаналізовано відповіді на такі запитання:

1. Чи цікаво Вам використовувати інновації в роботі з дітьми старшого дошкільного віку? Чому?

2. В яких випадках, зазвичай, Ви використовуєте інноваційні технології в професійній діяльності?

3. Які чинники, на Вашу думку, перешкоджають впровадженню інноваційних технологій в роботу з дітьми старшого дошкільного віку?

4. Що, на Вашу думку, є основою досягнення успіху у процесі використання інноваційних технологій в ДНЗ?

Більшість опитаних зізналася, що їм цікаво використовувати інноваційні технології в ДНЗ (88%). Решта опитаних з обережністю ставилися до інновацій. Перешкоджають їх впровадженню, на думку більшості студентів, недостатній рівень знань, вмінь, досвіду і мотивації педагога, слабка матеріальна база, а також нерозуміння їх доцільності, байдужість вихователя до використання чогось нового. Основою досягнення успіху є вміння співпрацювати з дітьми і правильно підбирати технологію в конкретних умовах, зацікавленість педагога у її використанні.

Наступним етапом нашого дослідження стало з'ясування даних комунікативно-інформаційного компонента підготовки студентів (репродуктивно-комунікативний критерій). Було передбачено бесіди, інтерв'ю, спостереження, аналіз планів конспектів занять, свят майбутніх вихователів та інших видів роботи. Зокрема, студентам було запропоновано спеціальні завдання, подані нижче.

1. Які чинники варто врахувати, щоб правильно підібрати інноваційну технологію у процесі навчання дітей старшого дошкільного віку? (показник «уміння підбирати конкретну технологію у процесі навчання дітей старшого дошкільного віку у відповідності до їх вікових можливостей і психологічних особливостей»).

2. Як, на Вашу думку, можна було б використати передовий педагогічний досвід для покращення стану використання інноваційних технологій у роботі з дітьми старшого дошкільного віку? (показник «уміння використовувати передовий педагогічний досвід у процесі роботи»).

3. У процесі роботи з дітьми старшого дошкільного віку яким чином будете впроваджувати інноваційні технології (використання існуючих розробок, їх адаптація чи реалізація власних ідей тощо)? Як реалізовуватимете особистісно-орієнтований підхід? (показник «володіння педагогічною технікою і врахування особистісно-орієнтованого підходу у навчанні старших дошкільників»).

Для того, щоб правильно підібрати інноваційну технологію, студенти вважали, що важливим є вміння пристосовуватись до певних умов, педагогічна майстерність, спеціальна підготовка педагога і дітей, розуміння її необхідності, постановка мети та її покрокова реалізація, підтримка завідувача ДНЗ і вихователя-методиста. Передовий педагогічний досвід, на думку майбутніх педагогів, є важливим, але не всі знали яким чином його можна використати, обмежуючись методичними розробками. Більшість опитаних (78%) планувала використовувати вже існуючі розробки на практиці, інша частина (15%) – планувала їх адаптовувати, решта (7%) – творчо підходити до цієї діяльності.

З метою одержання даних інноваційно-пошукового компонента підготовки (креативно-інноваційний критерій) нами було передбачено інтерв'ювання, моделювання форм роботи із використанням інноваційних технологій в ДНЗ, а також спостереження за діяльністю студентів під час практики. У процесі роботи використовували розробки Н. Сулаєвої (модифікований варіант автора дисертаційної роботи) [5].

Уміння розвивати творчу уяву дошкільників засобами інноваційних технологій та підбирати необхідні матеріали досліджували у процесі спостережень під час моделювання педагогічних ситуацій експериментального навчання та практики в ДНЗ (показники «уміння розвивати творчу уяву дітей старшого дошкільного віку засобами інноваційних

технологій» і «уміння підбирати необхідні матеріали для використання інноваційних технологій у навчанні дітей старшого дошкільного віку»).

Для з'ясування даних згідно з іншими показниками інноваційно-пошукового критерію додатково було передбачено наступні завдання.

1. Складаючи план-конспект заняття, свята чи розваги з використанням інноваційних технологій, Ви використаєте готовий, адаптуєте вже розроблений чи створите власний (показник «уміння самостійно складати плани-конспекти занять та визначати зміст інших форм роботи для навчання дітей старшого дошкільного віку з використанням інноваційних технологій»).

2. Чи доцільно планувати наперед заняття чи іншу форму роботи з використанням інновацій з дітьми старшого дошкільного віку? Чи варто враховувати результати досягнень дітей, систематично здійснювати самоаналіз власної педагогічної діяльності? Обґрунтуйте свою відповідь (показник «уміння оцінювати і планувати свою діяльність»).

Після аналізу результатів діяльності майбутніх фахівців, бесід і спостережень одержали результат, що найбільш сформованими виявилися уміння самостійно складати плани-конспекти занять та визначати зміст інших форм роботи для навчання дітей старшого дошкільного віку з використанням інноваційних технологій.

Проаналізувавши одержані результати, які продемонстрували досить низький рівень готовності майбутніх педагогів ДНЗ до впровадження інноваційних технологій, з'ясовано, що у навчальних програмах підготовки студентів недостатньо уваги приділено цій проблемі, яка, як доведено вище, вкрай актуальна. Тому, на наше переконання, процес підготовки студентів до означеної діяльності буде ефективнішим за дотримання певних умов. В руслі дослідження означеної проблеми виокремлено такі з них, які сприяли б формуванню вичерпних теоретичних знань студентів про інноваційні технології в ДНЗ, вмінь практично і творчо використовувати їх у роботі з дітьми старшого дошкільного віку.

Основними **педагогічними умовами** є наступні:

1) формування теоретичних знань студентів про інноваційні технології і особливості навчальної роботи з дітьми старшого дошкільного віку через доповнення циклу психолого-педагогічних дисциплін;

2) організація цілеспрямованого процесу формування знань, умінь і навичок через упровадження у навчально-виховний процес навчання майбутніх вихователів ДНЗ спецкурсу «Інноваційні технології в педагогічному процесі дошкільних навчальних закладів»;

3) дидактико-методичне забезпечення підготовки майбутніх вихователів ДНЗ до впровадження інноваційних технологій.

Висновки дослідження. Підсумовуючи одержані результати констатувального етапу дослідження, зазначимо:

1) згідно з самооцінкою студентів їх готовності до впровадження інноваційних технологій в ДНЗ було з'ясовано, що їх рівень здійснювати означену діяльність середній;

2) на основі конкретизації критеріїв (когнітивно-мотиваційний, репродуктивно-комунікативний, креативно-інноваційний), показників та рівнів (високий (креативний), середній (репродуктивний), початковий (елементарний)) після проведеної діагностики готовності майбутніх педагогів до впровадження інноваційних технологій у процесі навчання дітей старшого дошкільного віку визначено, що недостатній рівень сформованості готовності майбутніх вихователів до використання інноваційних технологій в ДНЗ потребував удосконалення системи підготовки;

3) на нашу думку, одним зі шляхів ефективної підготовки студентів до означеної діяльності міг стати спецкурс, який допоміг би сформувати систему необхідних знань, умінь і навичок.

Список літератури:

1. Будак С. В. Формування готовності студентів до іншомовної діяльності з дошкільниками: монографія зі спецпрактикумом у двох книгах / Будак С. В.–К.: Слово, 2008. – 288 с.
2. Дівінська Н. О. Формування у студентів філологічних факультетів професійних умінь проведення навчально-педагогічних ігор: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Дівінська Наталя Олександрівна. – К., 2006. – 214 с.
3. Машкіна Л. А. Підготовка студентів педагогічних училищ та коледжів до використання інноваційних технологій в дошкільних закладах: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Машкіна Людмила Андріївна. – Рівне, 2000. – С. 75-88.
4. Пискарева И. Е. Формирование готовности студентов педагогического вуза к инновационной деятельности: дис. ... канд.пед.наук: спец. 13.00.08 / И. Е. Пискарева. – Кострома, 1999. – 150 с.
5. Сулаєва Н. В. Підготовка майбутніх вчителів початкових класів до використання дидактичної мистецької гри у навчально-виховному процесі: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Сулаєва Наталія Вікторівна. – Полтава, 2000. – 309 с.

Лах М.Р.
Прикарпатский национальный университет имени Василия Стефаника

СФОРМИРОВАННОСТЬ ГОТОВНОСТИ СТУДЕНТОВ К ИСПОЛЬЗОВАНИЮ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В РАБОТЕ С ДЕТЬМИ СТАРШЕГО ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Аннотация
В статье отмечено актуальность проблемы формирования готовности студентов к использованию инновационных технологий в работе с детьми старшего дошкольного возраста. Охарактеризованы констатирующий этап экспериментальной работы. Будущим воспитателям было предложено краткую характеристику основных инновационных технологий. Были конкретизированы уровне сформированности готовности студентов к внедрению инновационных технологий; освещены содержание понятий «когнитивно-мотивационный критерий», «репродуктивно-коммуникативный критерий», «креативно-инновационный критерий».

Ключевые слова: когнитивно-мотивационный критерий, репродуктивно-коммуникативный критерий, креативно-инновационный критерий, самооценка, констатирующий этап.

Lakh M.R.
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

FORMATION OF READINESS OF STUDENTS TO USE INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN WORK WITH CHILDREN UNDER SCHOOL AGE

Summary
The article defines urgency of formation of readiness of students to use innovative technologies to work with children under school age. It characterizes statement stage of experimental work. Prospective teachers are offered a brief description of the main innovative technologies. It specifies levels of readiness of students to innovative technologies; highlights the meaning of «cognitive-motivational criterion», «reproductive and communicative criterion», «creative and innovative criterion».
Keywords: cognitive-motivational criterion, reproductive-communicative criterion, creative and innovative criterion, self-esteem, statement stage.

УДК 326.72

ЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ ВИКЛАДАЧА

Рожков Ю.Г.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

Розглянуто питання змісту професійної компетентності викладача, проаналізовано такі поняття, як «компетентність» та «компетенція». В результаті проведеного аналізу було зроблено висновок, що компетенція є похідним поняттям від компетентності і означає сферу діяльності, в якій людина застосовує свої знання. Встановлено, що під «професійною компетентністю викладача» слід розуміти інтегровану особистісну характеристику, що включає психологічну (розуміння та усвідомлення власної діяльності) та теоретичну (набуття особистісно значущих знань та вмінь) готовність педагога до діяльності, його здатність вирішувати на практиці педагогічні задачі та виконувати роботу в цілому.
Ключові слова: професійна компетентність, педагогічна діяльність, професійні цінності, мотивація.

Постановка проблеми. Визначення поняття професійної компетентності та компетенції на сьогоднішній день розглянуто багатьма вченими, проте визначення різниці між цими поняттями залишається актуальним. Компетентність викладача є актуальним питанням сьогодення, оскільки правильне її формування є однією з ключових задач вітчизняної педагогіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема педагогічної діяльності широко висвітлюється в працях Н. В. Кузьміної, О. І. Щербакова. Серед науковців, які розглядали питання професійної компетентності можна виділити Р. Бернса, Т. Г. Браже, А. К. Маркову, В. Г. Леонтьєва.

Мета дослідження. Розглянути питання змісту поняття професійна компетентність викладача, проаналізувати такі поняття як «компетентність» та «компетенція»

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш ніж розглянути питання змісту професійної компетентності викладача, необхідно проаналізувати такі поняття, як «компетентність» та «компетенція». У сучасній психолого-педагогічній літературі немає однозначного визначення окреслених понять. Тому, щоб зрозуміти, власне доцільність та коректність їх вживання, необхідно звернутися до низки інших дефініцій, які допоможуть нашому вивченню.

Компетентність передбачає наявність у людини внутрішньої мотивації до якісного виконання своїх професійних завдань, наявність професійних цінностей. Компетентний спеціаліст виходить за рамки предмета своєї професії, має певний творчий потенціал саморозвитку. У той же час вивчення енциклопедичних, філософських, економічних, педагогічних та інших джерел свідчить про існування різних підходів до розуміння змісту та сутності поняття «компетентність'. Тому вважаємо за необхідне розглянути основні позиції науковців та сформулювати власне розуміння цього поняття. Насамперед, зміст досліджуваного поняття знаходимо у різноманітних словниках. Так, у «Словнику іноземних мов та висловів», «Великому тлумачному словнику російської мови», «Новому тлумачному словнику української мови» та інших знаходимо, що компетентний (лат. competens – належний, відповідний від competo – взаємно прагну, відповідаю, підходжу) – це той:

– що має достатні знання, який з чим-небудь добре обізнаний, тямущий [1, с. 261];

– обізнаний в певній галузі, знаючий, який за своїми знаннями має право робити, вирішувати що-небудь [2, с. 305];

– знаючий, авторитетний в певній галузі [3, с. 446];

– правосильний; який володіє необхідною інформацією [4, с. 541].

У сучасній науковій літературі часто зустрічається паронімічний термін «компетенція' – (лат. competentia – належний до права, від competere – досягати, прагнути, відповідати) – 1. Коло повноважень якої-небудь організації, установи або особи. 2. Коло питань, в яких дана особа має певні повноваження, знання, досвід [5-7, 248].

У результаті проведеного аналізу можна сказати, що компетенція є похідним поняттям від компетентності і означає сферу, в якій людина застосовує свої знання, вміння та навички. У той самий час компетентність – це семантично первинна категорія, що представляє знання, вміння та навички, сукупність яких складають так званий «розумовий багаж' людини, котрий вона залучає до особистого досвіду.

© Рожков Ю.Г., 2015

У таблиці 1 зображено співставлення змістовного наповнення понять «компетенція» та «компетентність» [8].

Таблиця 1

Поняття	Значення (ключове слово)	У чому знаходить відображення?	Як визначається?
Компетенція	Коло повноважень	нормативно-правовий документ (диплом, наказ, статут тощо)	відповідно до займаної посади та роду занять
Компетентність	здатність	знання, уміння, навички, способи діяльності	у діяльності

Аналізуючи в даному дослідженні поняття педагогічної діяльності, слід зауважити, що у психолого-педагогічній літературі професійна компетентність інтерпретується як:

– система знань та вмінь педагога, що виявляється при вирішенні на практиці професійно-педагогічних задач [9, с. 40];

– система знань та вмінь, на основі яких формується творчий потенціал педагога та будується його діяльність [10, с. 90];

– система знань та вмінь, адекватних структурі та змісту педагогічної діяльності [11, 14], культура професійної діяльності, професійні цінності та стереотипи [12, с. 112].

Як бачимо, знання та вміння є, безперечно, ключовими категоріями в розумінні сутності поняття «професійна компетентність», від ступеня розвитку яких залежить якість педагогічної діяльності. На думку Р. Бернса, Т. Г. Браже, А. К. Маркової, В. Г. Леонтьєва та інших, важливими та необхідними умовами якісної діяльності є її мотивація, розуміння кола тих питань, що визначає професія, усвідомлення «себе» в своїх діях, визначення ролі та свого місця в діяльності. Лише за таких умов педагог буде цілеспрямовано підходити до оволодіння системою знань та вмінь. Педагогічна майстерність, наприклад, трактується як комплекс властивостей особистості, який забезпечує високий рівень самоорганізації професійної педагогічної діяльності.

Безперечно основою педагогічної майстерності є професійні знання. При цьому йдеться про усвідомлення педагогом основоположних психолого-педагогічних знань, таких як закони і закономірності розвитку студента, наукові теорії, концепції, факти тощо, всього того, що називається знаннями в даній галузі. На думку Н. В. Кузьміної, педагогічна майстерність відображає найвищий рівень педагогічної діяльності. Її суть полягає в тому, що педагог за конкретно відведений час досягає оптимальних результатів. О. І. Щербаков розуміє педагогічну майстерність як синтез наукових знань, умінь і навичок, методичної компетентності й особистісних якостей педагога.

Отже, сутність педагогічної майстерності включає багато компонентів, до яких передусім належить професійна компетентність педагогічних працівників, відображена у знаннях ними свого предмета і методики його викладання, історії і теорії педагогіки, психології. Крім цих знань, у це поняття включається також обізнаність у галузі суспільно-економічних, соціально-економічних та інших наук, сформованість умінь і навичок, широка ерудиція, педагогічна техніка, педагогічний етикет, авторитет, якості особистості тощо [13, с. 19-20].

Визначаючи професіоналізм як якісну характеристику суб'єкта діяльності, що детермінується тим, наскільки даний представник своєї професії володіє сучасними засобами вирішення професійних завдань, продуктивними способами займатися професійною діяльністю, Н. В. Кузьміна пропонує загальну структуру суб'єктивних властивостей компетентного педагога, що складається з таких факторів:

1) тип спрямування,

2) рівень здібностей,

3) компетентність, до складу якої входять: професійна, соціально-психологічна, диференціально-психологічна, аутопсихологічна компетентність.

Таким чином, дана структура охоплює три основні компоненти: особистісний, індивідуальний, а також професійні знання та вміння, тобто професійна компетентність визначається за фахом спеціаліста та за рівнем його саморозвитку. Важливою є також запропонована диференціація власне компетентності, у складі якої виділяється такий рівень, як аутопсихологічна компетентність, що базується на понятті соціального інтелекту, який розуміється як «стійка й обумовлена специфікою мислительних процесів ефективного реагування та накопичення соціального досвіду здібність розуміти самого себе, а також інших людей, їх стосунки та прогнозувати міжособистісні зв'язки». Аутопсихологічна компетентність співвідноситься з поняттям професійного самоусвідомлення, самопізнання та саморозвитку.

Згідно з визначенням, яке дає Н. В. Кузьміна, професійно-педагогічна компетентність – це здібність *(чи здатність?)* педагога перетворювати спеціальність, носієм якої він є, в засоби формування особистості того, хто навчається, з урахуванням тих обмежень і умов, яким повинен відповідати навчально-виховний процес. Аналізуючи педагогічну діяльність, Н. В. Кузьміна розглядає модель, що складається з п'яти функціональних компонентів, серед яких – гноститичний, проектувальний, конструктивний, організаційний та комунікативний. Проектувальний та гноститичний види діяльності (а також відповідні вміння) виявляються у якості методичного забезпечення навчального курсу, тобто під час складання викладачем навчальної програми. У свою чергу конструктивний, організаційний та комунікативний компоненти матеріалізуються під час підготовки та проведення конкретних занять, що вимагає застосування таких умінь:

1) репрезентація навчальної інформації;

2) організація пізнавальної діяльності студентів;

3) створення емоційно сприятливої атмосфери процесу навчання.

Саме вище зазначені три блоки базових умінь становлять, на думку дослідниці, ядро педагогічної компетентності і є тим мінімумом, що забезпечує продуктивність педагогічної діяльності.

Серед основних елементів педагогічної компетентності Н. В. Кузьміна виокремлює такі:

· спеціальна компетентність з фахового предмета;

· методична компетентність, яка виявляється у способах формування у тих, хто навчається, комплексу знань, умінь та навичок;

· психолого-педагогічна компетентність у сфері навчання;

· диференціально-психологічна компетентність із мотивів, здібностей та спрямувань тих, хто навчається;

· рефлексія педагогічної діяльності або аутопсихологічна компетентність.

До спеціальної компетентності належать глибокі знання та практичний досвід у галузі фахового предмета; знання способів вирішення технічних,

творчих питань, що виникають у конкретній діяльності даного фаху.

Методична компетентність включає в себе володіння різними методами навчання; знання дидактичних принципів, прийомів та уміння застосовувати їх у процесі навчання; знання психологічних механізмів засвоєння знань та вмінь у процесі навчання.

Психолого-педагогічна компетентність передбачає володіння педагогічною діагностикою; вміння будувати в рамках навчально-виховного процесу доцільні взаємовідносини з тими, хто навчається; вміння займатися індивідуальною роботою, ґрунтуючись на результатах педагогічної діагностики; знання вікової психології, психології міжособистісного та педагогічного спілкування; вміння викликати й підтримувати в тих, хто навчається, стійкий інтерес до обраної спеціальності, до фахового предмета, що викладається.

Диференціально-психологічна компетентність охоплює вміння виявляти особистісні відмінності, настанови та спрямованість тих, хто навчається; вміння визначати й враховувати у своїй діяльності емоційний стан людей; вміння правильно будувати взаємовідносини з керівництвом, колегами, учнями, студентами.

Аутопсихологічна компетентність означає вміння усвідомлювати рівень власної діяльності, своїх здібностей; знання способів професійного самовдосконалення; вміння бачити недоліки своєї роботи, своєї особистості та шляхи їх подолання; бажання самовдосконалення.

Зауважимо, що в змісті кожного з видів педагогічної компетентності Н.В. Кузьміна надає перевагу знанням та вмінням, необхідним у педагогічній діяльності.

Нарешті, треба зазначити, що процес формування компетентності педагога є складним, динамічним та багатофакторним. Професійна підготовка і самостійна педагогічна діяльність викладача перебувають в тісному діалектичному взаємозв'язку. Компетентність, формуючись у молодого викладача в процесі його навчання, проходить кілька етапів свого розвитку:

− інформаційний (когнітивний, ознайомлення з особливостями педагогічної професії, її деонтологічними основами);

− аксіологічний (формування гуманістичних цінностей і норм);

− етап перетворення (зміни на особистісному й операційно-процесуальному рівнях у процесі професійного самовдосконалення).

Отже, аналіз літературних джерел дав змогу встановити, що професійна компетентність педагога є необхідною умовою професійно результативного виконання функціональних обов'язків, творчої діяльності та інноваційних підходів до організації навчально-виховного процесу, формування особистості студента.

Висновки з проведеного дослідження. На основі аналізу матеріалу статті можна зробити висновок, що професійна компетентність визначається як певний психічний стан, що дозволяє діяти самостійно та відповідально, як здатність і вміння людини виконувати певні трудові функції. Професійна компетентність викладача характеризує його обізнаність у психолого-педагогічній та фаховій галузях знань, його професійні вміння та навички, особистий досвід та освіченість, що у сукупності дає змогу говорити про спеціаліста, націленого на перспективність у своїй роботі, збагачення власної культури, впевненого в собі і спроможного досягти високих результатів у професійній діяльності. Формування та розвиток професійної компетентності є процесом безперервним, адже в сучасних умовах із зростанням обсягів інформації, постійного оновлення, розширення та поглиблення її відбувається надшвидке застарівання одержаних фахівцем знань, знецінення набутої раніше освіти. Тільки за умови безперервності освіти людина може вважатися освіченою, бути компетентним працівником, справжнім професіоналом у своїй галузі.

Перспективи подальших досліджень. Розглянувши погляди різних авторів, можна зробити висновок, що визначення сутності поняття «професійна компетенція» не є повністю вичерпним, оскільки було зроблено лише спроби відшукати «формулу компетентності» (М. А. Чошанов), схарактеризувати якості професійно-педагогічної компетенції (І. Колеснікова) та критерії професіоналізму (І. Зязюн).

Список літератури:

1. Гончаренко С. Український педагогічний словник. − Київ: Либідь, 1997. − 376 с.
2. Словарь иностранных слов и выражений. − Минск: Современный литератор, 1999. − 575 с.
3. Новий тлумачний словник української мови у 4-х томах. − К.: Аконіт, 1999. − Т. 2. − 910 с.
4. Большой толковый словарь русского языка. − Санкт-Петербург: Норинт, 1998. − 1535 с.
5. Словник іншомовних слів / С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. − К.: Наукова думка, 2000. − 680 с.
6. Словник-довідник педагогічних і психологічних термінів /за ред. Кузьмінського А. І. − Черкаси, 2002. − 112 с.
7. Кузьмина Н. В. Методы исследования педагогической деятельности. − Л., 1970. − 114 с.
8. Браже Т. Г. Развитие творческого потенциала учителя // Советская педагогика. − 1989. − № 8. − С. 89-94.
9. Актуальні проблеми безперервного підвищення кваліфікації педагогічних кадрів України в умовах становлення національної школи. − К., 1992. − 85 с.
10. Фишман Л.И. Модели образовательного менеджмента: обзорный анализ и школьные технологии. − 1999. − № 1-2. − С. 112-120.
11. Мірошниченко В. І., Царенко В. І., Хома В. О. Професійна культура прикордонника: навчальний посібник − Хмельницький:Видавництво Національної академії України імені Б. Хмельницького, 2006. − 55 с.
12. Беспалько В. П. Системно-методическое обеспечение учебно-воспитательного процесса подготовки специалистов / В. П. Беспалько, Ю. Г. Татур. − М.: Высш. шк., 1989. − 141, [1] с.
13. Климов Е. А. Пути в профессионализм: (психологический взгляд) / Е. А. Климов; Рос. акад. образования, Моск. психол.-соц. ин-т. − М.: МПСИ: Флинта, 2003. − 318 с. − (Библиотека психолога).

Рожков Ю.Г.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

ЗНАЧЕНИЕ ПОНЯТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ПРОПОДАВАТЕЛЯ

Аннотация
Рассмотрено проблему значения понятия профессиональной компетенции преподавателя, проанализировано такие понятия, как «компетентность» и «компетенция». В результате проведенного анализа было сделано вывод, что компетенция является производным понятием от компетентности и имеет значение сферы деятельности, в которой человек использует свои знания. Установлено, что под «профессиональной компетенцией преподавателя» нужно понимать интегрированную личностную характеристику, которая включает психологическую (понимание и осознание своей деятельности) и теоретическую (накопление личностно значимых знаний и умений) готовность педагога к деятельности, его способность решать на практике педагогические задачи и выполнять работу в целом.
Ключевые слова: профессиональная компетентность, педагогическая деятельность, профессиональные ценности, мотивация.

Rozhkov Yu.G.
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

MEANING OF THE CONCEPT OF TEACHER'S PROFESSIONAL COMPETENCE

Summary
This article deals with a problem of meaning of teacher's professional competence. Author analyzed such terms like «competence» and «expertise». According to results of analysis author makes the conclusion that the «expertise» is a derived concept from «competence» and means the scope of activity in which a person uses its knowledge. The article discovers that the «professional competence of a teacher» means an integrated personal characteristic, that includes psychological (understanding and perception of the own activity) and theoretical (accumulation of personal knowledge and skills) preparedness of a teacher for activity, its ability to solve pedagogical tasks and complete its job at all.
Keywords: Professional competence, pedagogical activity, professional values, motivation.

УДК 378:004

ФОРМУВАННЯ ФАНДРАЙЗИНГОВИХ УМІНЬ У МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ-ПЕДАГОГІВ КОМП'ЮТЕРНОГО ПРОФІЛЮ

Сажко Г.І., Шеховцова В.І.
Українська інженерно-педагогічна академія

Отримавши достатньо високу теоретичну та практичну підготовку в межах своєї майбутньої професії студенти не можуть конкурувати в сфері застосування своїх талантів з причини відсутності навичок в просуванні своїх проектів та залученні фінансових коштів й матеріальних ресурсів для їх реалізації. Одним зі шляхів вирішення цієї проблеми є формування у студентів фандрайзингових умінь. В статті розкрито поняття «фандрайзинг», наведено елементи дидактичної системи навчання технології фандрайзингу майбутніх інженерів-педагогів комп'ютерного профілю через алгоритм навчання студентів, виокремлено необхідні для цього уміння й перелік дисциплін, в яких можливо формування перелічених умінь.
Ключові слова: фандрайзинг, фандрайзингові уміння, принципи навчання фандрайзингу, дидактична система навчання фандрайзингу.

Постановка проблеми. Однією з проблем, що виникає у випускників вищих навчальних закладів, які починають трудовий шлях є відсутність умінь й досвіду в реалізації своїх ідей та проектів. Сьогодні навчальні програми підготовки інженерів-педагогів не передбачають не тільки цілеспрямованого формування таким навичкам, але й, навіть, часткового знайомства з цією гранню професійної діяльності. Один зі шляхів вирішення цієї проблеми є формування у студентів фандрайзингових умінь. При цьому фандрайзингові уміння є частиною проектної культури, становлення якої відбувається на протязі всього терміну навчання в навчальному закладі.

Аналіз дослідження проблеми. Само поняття фандрайзинг є новим і використовується в різних галузях діяльності: бібліотечній справі, освіті, наукових дослідженнях, в політичних проектах і т. ін. Термін походить від англійських слів: «fund» – фінанси та «raise» – піднімати, підвищувати, та означає збір коштів, в тому числі й для некомерційних організацій і проектів. Частіш зустрічається така трактовка фандрайзінгу – «способы (приемы, инструменты) привлечения средств для некоммерческой деятельности» [1]. Окрім залучення коштів, деякі учасники Інтернет-форуму додають у визначення й залучення зовнішніх консультантів (включаючи міжнародних) для розвитку бізнесу, ідей, проекту.

Оленкова С.В. [2] дає таке визначення фандрайзингу: «это – привлечение финансовых средств на осуществление конкретной программы, систематическая и направленная деятельность организаций, включая такие способы привлечения средств, как обращения

© Сажко Г.І., Шеховцова В.І., 2015

за грантами, организация благотворительных мероприятий, сбор пожертвований и т.д.».

У питанню фінансування проектів зазвичай розглядаються проблеми, що пов'язані з пошуком коштів. Однак існує й інший погляд на це питання. На думку директора Швейцарської академії розвитку Ральфа Швері «в мире гораздо меньше хороших идей, чем больших денег. Значит, под хорошие идеи всегда можно найти деньги, только надо знать, как это делать» [3].

Навчальні заклади з професійної підготовки виконують соціальне замовлення і надають освітні послуги, що не є комерційною діяльністю для отримання прибутку. Однак слабке державне фінансування актуалізує пошук альтернативних джерел фінансування та коштів для підвищення якості освітніх послуг, впровадження інноваційних проектів, наукових досліджень з використанням сучасних Інтернет – технологій.

Постановка задачі дослідження. Метою даного дослідження є:

1) сформулювати основні елементи дидактичної системи навчання фандрайзингу майбутніх інженерів-педагогів комп'ютерного профілю;

2) розробити алгоритм навчання фандрайзингу й необхідні для цього уміння;

3) виокремити дисципліни, в межах яких можливе отримання зазначених умінь.

Результат дослідження. На сучасному етапі підготовки спеціалістів у зв'язку з переходом до принципово нової моделі ресурсного забезпечення науково-дослідної діяльності випускник повинен бути готовим до самостійного використання інформаційних технологій для пошуку додаткових ресурсів при виконанні науково-дослідницьких та інноваційних проектів. При цьому значну роль в освоєнні технології фандрайзингу для представників вітчизняних вищих навчальних закладів відіграв Болонський процес.

Фахівці в області фандрайзингу пропонують допомогу в організації послуг з пошуку джерел фінансування, але, по-перше, ці послуги платні, по-друге, такі фахівці не володіють в достатній мірі професійними знаннями, а, отже, не можуть кваліфіковано презентувати задумані проекти.

Проведені дослідження показали, що не можна залишати за рамками змісту підготовки майбутніх інженерів-педагогів комп'ютерного профілю питання ресурсного забезпечення дослідницької діяльності та перспективи подальшого впровадження її результатів у практику. Для цього необхідно їх цілеспрямоване навчання технології фандрайзингу, що і має бути відображено в компонентах дидактичної системи. На рис. 1 представлені елементи дидактичної системи навчання студентів фандрайзингу. Сукупність елементів має складну структуру, що містить взаємопов'язані компоненти: передумови і принципи навчання студентів фандрайзингу; цілі, зміст, форми і методи навчання (останні взаємопов'язані з алгоритмом навчання). У запропонованій схемі фіксується діяльність викладача та студента. Результатом навчання має стати певний рівень знань і вмінь студентів у галузі фандрайзингової діяльності. Основою, що поєднує теоретичні уявлення (про сутність, цілі, структуру, рушійні сили і закономірності навчання) з практикою служать принципи навчання. До принципів навчання фандрайзингу нами віднесені наступні: професійної спрямованості проектів; системності; інтегративності; модульності; свідомості і активності; індивідуалізації.

Реалізація принципу *професійної спрямованості* в контексті нашого дослідження припускає, що професійно необхідні знання, вміння та навички майбутнього фахівця формуються в ході виконання ними різних видів проектних завдань, що мають значиме для майбутньої професійної діяльності змістовне наповнення.

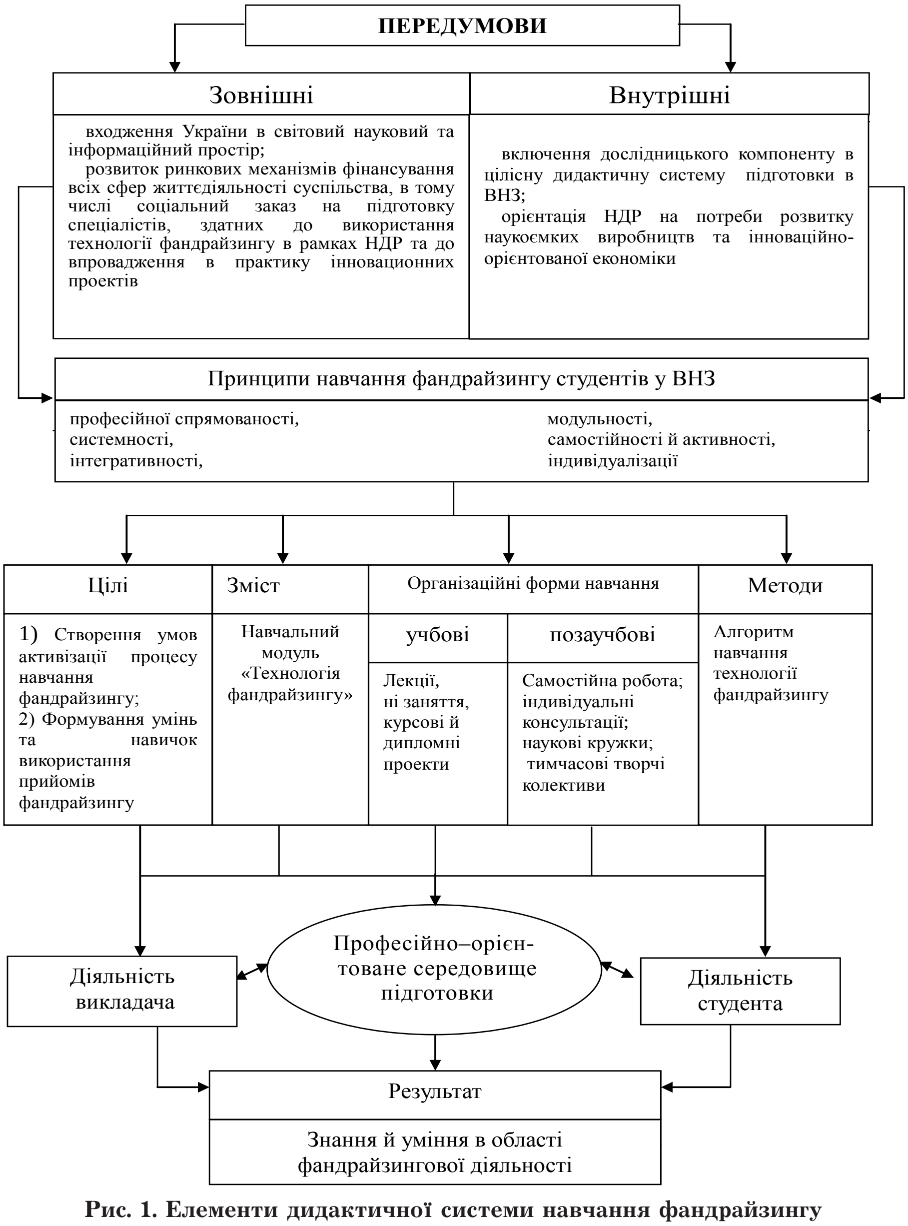

Рис. 1. Елементи дидактичної системи навчання фандрайзингу майбутніх інженерів-педагогів комп'ютерного профілю

Принцип *системності* припускає узгодження вивчення теоретичного матеріалу та проведення практичних занять в рамках авторського навчального модуля «Основи фандрайзингу» в рамках дисципліни «Автоматизовані системи організаційного управління», систематичну підготовку студентів та контроль викладача, логічне введення матеріалу практичних робіт у навчальний процес.

Принцип *інтегративності* передбачає забезпечення в процесі навчання технології фандрайзингу єдності знань у когнітивному, операційно-змістовному, комунікативному, ціннісно-рефлексивному аспектах, а також інтеграції змісту дисциплін педагогічного, комп'ютерного та системотехнічного циклів навчального плану і наукових досліджень.

Принцип *модульності*, що виражається в поступовому додаванні знань і умінь окремими порціями в послідовно освоюваних системотехнічних дисциплінах, визначає зміст, форми, методи, напрямки педагогічного впливу в процесі навчання студентів технології фандрайзингу.

Принцип *свідомості* і *активності* визначає вибір методів в рамках здійснення технології фандрайзингу, а також виходить з необхідності розвитку творчих здібностей студентів у ході виконання ними інноваційних проектів і дослідницьких завдань в процесі навчання технології фандрайзингу.

Реалізація принципу *індивідуалізації* дозволяє вибудовувати процес навчання фандрайзингу з урахуванням програмних вимог, індивідуалізації завдань та індивідуальних особливостей, інтересів студентів, наявного у них досвіду діяльності в професійній сфері.

Мета навчання студентів фандрайзингу визначається таким чином: створення умов для підготовки фахівця, здатного на високому науковому рівні розробляти інноваційні проекти та залучати для їх реалізації ресурсні кошти за допомогою технології фандрайзингу. Відповідно до зазначеної мети випускник вищого навчального закладу повинен знати: роль і місце фандрайзингу у вирішенні завдань дослідницької та інноваційної діяльності та його технологію з урахуванням особливостей взаємодії з українськими та зарубіжними фондами.

Він повинен вміти: розробляти інноваційні проекти; планувати джерела їх фінансового забезпечення, в тому числі, з використанням грантової підтримки; спираючись на ресурси Internet, знаходити необхідну інформацію про конкурси грантів та інших джерелах позабюджетної підтримки проектів; встановлювати партнерські зв'язки з державними установами, комерційними організаціями та громадськими об'єднаннями для налагодження взаємовигідних партнерських відносин, що сприяють успішності фандрайзингової діяльності.

У нього повинні бути сформовані навички: використання засобів сучасних інформаційних і комунікаційних технологій в організації процесу фандрайзингу; проведення ділових переговорів (ділової переписки) з донором з надання гранту під розробку і реалізацію проекту. Алгоритм навчання студентів технології фандрайзингу представлений на рисунку 2.

Фандрайзингової вміння повинні формуватися не тільки в рамках одного модуля окремої дисципліни, але і в інших дисциплінах, згідно плану підготовки інженерів-педагогів комп'ютерного профілю. Всі вміння повинні формуватися в процесі освоєння теоретичних знань, виконання практичних і лабораторних робіт, самостійних завдань, курсового проектування, захисту проектів і участі в науково-дослідній діяльності на кафедрі. Виокремлені нами уміння є загальнопрофесійними і, на наш погляд, можуть формуватися в дисциплінах, представлених у таблиці 1.

Рис. 2. Алгоритм навчання технології фандрайзингу

Запропонована прив'язка формування фандрайзингових умінь до певних дисциплін дає можливість систематизувати і направляти технологію навчання фандрайзингу в навчальному процесі підготовки майбутніх інженерів-педагогів комп'ютерного профілю, однак про ступінь оволодіння даними вміннями можна буде говорити за результатами вивчення всього комплексу дисциплін після закінчення вищого навчального закладу та їх реалізації у професійній діяльності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. В результаті дослідження нами було:

1) виділено елементи дидактичної системи навчання фандрайзингу майбутніх інженерів-педагогів комп'ютерного профілю;

2) розглянуто алгоритм навчання студентів технології фандрайзингу та виділені необхідні для його здійснення вміння;

3) перелічені дисципліни з програми підготовки майбутніх інженерів-педагогів комп'ютерного профілю, в рамках яких можливе отримання виділених умінь.

Надалі ми плануємо провести аналіз результатів впровадження викладеної технології навчання фандрайзингу в навчальний процес підготовки бакалаврів спеціальності «Професійне навчання. Комп'ютерні технології в управлінні та навчанні « та розробити методику формування фандрайзингових умінь в рамках становлення проектної культури зазначених студентів.

Таблиця 1

Дисципліни, в яких формуються фандрайзингові уміння

Уміння	Назва дисципліни
Розробляти комп'ютерні технології для обробки інформації	Інформатика та обчислювальна техніка, Прикладне програмування, Проектування та експлуатація інформаційних систем, Комп'ютерне документознавство
Маркетингові уміння	Економіка підприємства та маркетинг, Інтернет-технології та телекомунікації в бізнесі
Комунікаційні уміння	Комп'ютерні мережі, Психологія, Психологія праці, Риторика, Інтернет-технології та телекомунікації в бізнесі, Інтелектуальна власність в інформаційних технологіях
Системне, аналітичне мислення	Системний аналіз, Автоматизовані системи організаційного управління, Основи автоматизованого проектування складних систем, Прийняття рішень та інтелектуальні системи
Обирати найкращий варіант з декількох	Автоматизовані системи організаційного управління, Економіка підприємства та маркетинг, Прийняття рішень та інтелектуальні системи, Ергономіка інформаційних технологій
Адаптуватися до нових умов	Системний аналіз, Прийняття рішень та інтелектуальні системи, Дослідження операцій
Аргументувати та обґрунтовувати свій вибір	Проектування та експлуатація інформаційних систем, Основи автоматизованого проектування складних систем, Автоматизовані системи організаційного управління, Ергономіка інформаційних технологій
Презентувати свій проект з найкращого боку	Web-дизайн та презентація результатів інтелектуальної діяльності, Комп'ютерний дизайн та мультимедіа, Риторика
Економіко-правові уміння	Прийняття рішень та інтелектуальні системи, Економіка підприємства та маркетинг, Правоведення, Інтелектуальна власність в інформаційних технологіях, Економічний ризик й моделі його вимірювання
Прогнозувати й передбачувати наслідки реалізації й розвитку проекту	Дослідження операцій, Автоматизовані системи організаційного управління, Основи автоматизованого проектування складних систем, Прийняття рішень та інтелектуальні системи, Проектування та експлуатація інформаційних систем
Організовувати та планувати свою діяльність	Ергономіка інформаційних технологій, Психологія праці, Організація виробництва та маркетинг

Список літератури:

1. Котмер Ф., Триас Ф. Новые маркетинговые технологии. Методика создания гениальных идей. – С-Пб.: «Нева», 2004, № 3, с. 73-74.
2. Оленкова С. В. Фандрайзинг: суть понятия (Спосіб доступу: http://www.megalink.ru/~zabcenter/articles/fundrising1.html)
3. Ральф Швери. Интернет-форум по проблемам фандрайзинга (Спосіб доступу: www.rfbr.ru).
4. Кулумбетова Гульсара. Что такое фандрайзинг? (Спосіб доступу: http://namangan34.connect.uz/fundraising.htm)

Сажко Г.И., Шеховцова В.И.
Украинская инженерно-педагогическая академия

ФОРМИРОВАНИЕ ФАНДРАЙЗИНГОВЫХ УМЕНИЙ У БУДУЩИХ ИНЖЕНЕРОВ-ПЕДАГОГОВ КОМПЬЮТЕРНОГО ПРОФИЛЯ

Аннотация
Получив достаточно высокую теоретическую и практическую подготовку в рамках своей будущей профессии студенты не могут конкурировать в сфере приложения своих талантов по причине отсутствия навыков в продвижениях своих проектов и привлечении финансовых средств и материальных ресурсов для их реализации. Одним из путей разрешения этой проблемы является формирование у студентов фандрайзинговых умений. В статье раскрывается понятие «фандрайзинг», приводятся элементы дидактической системы обучения технологии фандрайзинга будущих инженеров-педагогов компьютерного профиля через алгоритм обучения студентов, выделяются необходимые для этого умения и перечень дисциплин, в которых возможно формирование перечисленных умений.
Ключевые слова: фандрайзинг, фандрайзинговые умения, принципы обучения фандрайзингу, дидактическая система обучения фандрайзингу.

Sazhko G.I., Shekhovtsova V.I.
Ukrainian Engineering Pedagogics Academy

FORMING FUNDRAISING SKILLS OF FUTURE ENGINEERS-TEACHERS COMPUTER PROFILE

Summary
Having a sufficiently high theoretical and practical training as part of their future profession, students can not compete in the field of application of their talents because of the lack of skills in promoting their projects and raising funds and material resources to implement them. One way to solve this problem is to develop the students' fundraising skills. The article deals the concept of «fundraising», contain elements of the didactic system of teaching technology fundraising of future engineers-teachers of computer profile through algorithm learning students. Highlighted skills and disciplines in which these skills can be formed.
Keywords: fundraising, fundraising skills, principles learning of fundraising, didactic training system of fundraising.

УДК 37.015.31:37.091.113

РОЛЬ КЕРІВНИКА ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОГО ЗАКЛАДУ В РЕФОРМУВАННІ СИСТЕМИ ОСВІТИ НА ЗАСАДАХ СТВОРЕННЯ УМОВ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ СТАРШОЇ ШКОЛИ

Сіняговська І.Ю.
Інститут педагогіки
Національної академії педагогічних наук України

Стаття присвячена ролі управлінської компетентності керівника в реформуванні системи освіти України. Особливу увагу приділено активній позиції керівника як суттєвого чинника у здійсненні освітніх реформ щодо створення умов для самостійної навчальної діяльності учнів старшої школи. Запропоновано критерії та показники визначення рівня організації самостійної навчальної діяльності учнів старшої школи.
Ключові слова: управлінська компетентність керівника, реформи в освіті, загальноосвітній навчальний заклад, самостійна навчальна діяльність, самостійна навчальна діяльність учнів старшої школи.

Постановка проблеми. Сьогодні Україна переживає період активного становлення громадянського суспільства, що передбачає реформування всіх сфер життя, прийняття важливих управлінських рішень, змін світоглядних уявлень громадян, переформатування національного менталітету. Період суперечливий і складний, пов'язаний із пошуком нових шляхів, засобів здійснення перетворень у багатьох галузях. Можна стверджувати, що система загальної середньої освіти продовжує використовувати та намагається модернізувати структуру, що успадкована від СРСР. Протягом 25-тирічного періоду незалежності нашої держави освіта накопичила численні проблеми у всіх своїх ланках.

У першу чергу, реформація торкнулася вищої освіти, у липні 2014 року прийнято новий закон України «Про вищу освіту» [1]. На черзі закони України «Про освіту», «Про загальну середню освіту» тощо.

Наприкінці 2014 року Міністерством освіти і науки України запропоновано на обговорення Концепцію розвитку освіти України на період 2015-2025 років [2]. У контексті даного документу зазначено, що для забезпечення функціонування освіти як основи сталого розвитку країни, виходу її на рівень найбільш розвинених постіндустріальних країн світу необхідно забезпечити створення нових форм організації освітньої діяльності, трансформацію наявних інституцій, організаційних і освітніх практик, технічне пристосування до нових умов існування й діяльності.

Це зумовлює необхідність творчої участі в цьому процесі всіх учасників освітнього процесу, бо відсутність ефективних стимулів розвитку та реалізації навчання і виховання учнівської молоді – основні фактори, які заважають утіленню інноваційних ідей, задумів та цільових орієнтацій.

Від нас, як від обізнаних громадян з активною життєвою позицією, вимагається реакція та свідома участь у реальних змінах в освіті:

– перехід на 12-річний термін навчання для отримання повної загальної середньої освіти;

– перехід з одного рівня освіти на інший із застосуванням зовнішнього незалежного оцінювання;

– запровадження з 2018 року обов'язкову багаторівневу сертифікацію випускників старшої школи з іноземних мов та комп'ютерних компетенцій;

– пропозиція вчителям старшої школи самостійно визначати місце підвищення кваліфікації та способи її реалізації. Позиція автора – підтримати дані нововведення. Проте, для їх впровадження необхідно розпочати з головного: рамкового Закону України «Про освіту» і нової редакції Закону України «Про загальну середню освіту» [2].

Суттєвим чинником у здійсненні реформ є активна позиція керівника загальноосвітнього навчального закладу. У межах його компетенції є не тільки правильне донесення до відома педагогічного, батьківського та учнівського колективів цілей, задач, очікуваних результатів майбутніх змін, а й забезпечення зворотного зв'язку. Управління є тим важелем, тією рушійною силою, яка націлена на активізацію особистості шляхом створення найкращих умов для прояву і розвитку її інноваційного потенціалу. Для цього керівнику закладу осві-

© Сіняговська І.Ю., 2015

ти потрібно орієнтуватися у різноманітті сучасних управлінських ідей, вивчати і успішно застосовувати досягнення науки і перспективного педагогічного досвіду, організовувати перетворювальну діяльність. Вищевикладені властивості керівника є складовими управлінської компетентності.

Аналіз останніх досліджень з проблеми професіоналізму та професійної компетентності свідчить, що даному питанню присвячені праці О. Атласова, Л. Берєстова С. Бондирева, Т. Браже, Ю. Варданяна, В. Воронцова, І. Зимньої, І. Ісаєва, І. Колесникова, Є. Климова, Н. Кузьміна, Н. Лобанова, А. Маркової, Л. Мітіна, А. Міщенко, Є. Павлютенкова, Н. Переломова, О. Попова, Н. Пряжнікова, В. Сластьоніна, Т. Шадріна, Т. Шамова, А. Щербакова та ін.

Вимоги до управлінської компетентності спеціалістів постійно зростають, про що свідчать провідні дослідження В. Андрущенко, С. Батишева, Л. Ващенко, Л. Даниленко, Г. Дмитренко, Г. Єльникова, М. Захарова, І. Зязюна, А. Калініна, В. Кременя, Ю. Конаржевського, А. Новикова, В. Олійника, Є. Павлютенкова, В. Пікельна, М. Поташника.

Метою даної статті є визначення ролі керівника загальноосвітнього закладу в реформуванні системи освіти на засадах створення умов для самостійної навчальної діяльності учнів старшої школи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Багатозначність самого поняття «управлінська компетентність» знаходить своє відображення у неоднозначності тлумачення змісту різних її словосполучень у тому числі «управлінська культура», «професійна майстерність», «професійна компетентність».

Хуторський А.В. дав таке визначення управлінської компетентності керівника: «Це сукупність особистісних якостей керівника, де розкривається зміст даної властивості особистості з позиції сучасної управлінської, педагогічної діяльності керівника освітнього закладу» [5]. Тобто майстерність управління полягає в умінні обирати найбільш ефективні методи управління для даного конкретного моменту часу і обставин, що склалися управлінської діяльності. Управлінська компетентність керівника освітньої установи є готовність і здатність керівника освітньої установи виділяти, точно формулювати, цілісно й глибоко аналізувати проблеми навчального закладу і знаходити з більшого числа альтернативних підходів до їх вирішення найбільш доцільний і ефективний щодо конкретної ситуації.

Схематично це представлено на рис. 1. Рисунок дозволяє також наочно уявити складові управлінської компетентності керівника освітнього закладу. Рисунок також підтверджує думку про те, що інтегральним критерієм професійної майстерності керівника освітньої установи є управлінська компетентність.

Багато досліджень з управлінської компетентності присвячено проблемі професіоналізму управлінців та керівників. Треба відмітити, що достатньою мірою досліджені структура, функції й етапи управління. Разом з тим серйозним питанням, яке потребує вирішення є визначення управлінської компетентності як необхідної складової професійної компетентності сучасного фахівця, а також проблема формування управлінської компетентності майбутніх фахівців для ефективної організації самостійної навчальної діяльності учнів старшої школи.

Професійна управлінська компетентність у сучасній науці розглядається як сукупність особистісних можливостей посадової особи, її кваліфікаційні знання, досвід, що дають змогу брати участь у вироблені певного кола рішень або самостійно вирішувати певні питання завдяки наявності відповідних знань і навичок. До психологічних особливостей особистості й професійної діяльності, які визначають рівень його управлінської компетентності, зараховують уміння створити ефективну управлінську команду; здатність бачити перспективи розвитку своєї діяльності й самому їх визначати; швидке реагування на зміну ситуації; самостійність і винахідливість у прийнятті управлінських рішень; установку на розвиток організації; творчу активність і здатність до нововведень; рішучість і динамічність у своїх вчинках і думках (В. Бондар, М. Грішина, Л. Даниленко, Г. Єльникова, В. Пікельна та ін.).

Рис. 1. Складові управлінської компетентності керівника навчального закладу за Хуторським А.В.

Російський дослідник А. Новиков включає в структуру управлінської компетентності знання іноземних мов, володіння комп'ютером, екологічні та економічні знання, маркетинг, захист інтелектуальної власності. Він також визначає такі якості особистості, як самостійність дій, творчий підхід до будь-якої справи, готовність постійно оновлювати знання, гнучкість розуму, уміння вести діалог, співпрацювати в колективі [8]. Автор поділяє дану точку зору, але додає, що найважливішим є наявність високих моральних якостей.

Спираючись на дослідження В. Кривоносової можна стверджувати, що професійна компетентність керівника закладу складається з наступних компонентів:

– управлінська компетентність: наявність професійних знань та практичного досвіду в сфері управління навчальним закладом, організації колективної навчально-виховної, методичної та суспільної діяльності.

– економічна компетентність: наявність економічних знань, вмінь користуватися економічними методами керівництва;

– наукова компетентність: наявність у керівника навчального закладу знань у відповідних сферах науки, здатність до організації наукових досліджень, досвід самостійної науково-дослідницької праці;

– педагогічна компетентність: наявність педагогічних знань та вмінь, досвід педагогічної діяльності;

– правова компетентність: знання господарського, трудового та інших видів законів, нормативно-правових основ функціонування та розвитку системи освіти, досвід та вміння використовувати ці знання [3].

Встановлено, що головним критерієм професійної майстерності сучасного керівника освітньої установи є управлінська компетентність.

Отже, підвищення професіоналізму управлінської компетентності керівника загальноосвітнього навчального закладу в сучасних умовах стає важливою умовою успішності інноваційних процесів в освіті.

У здійсненні освітніх реформ для керівника загальноосвітнього навчального закладу важливим є створити умови для організації освітнього процесу взагалі і самостійної навчальної діяльності учнів старшої школи зокрема. Самостійна навчальна діяльність учнів є найбільш бажаним наслідком правильно організованої роботи в школі. Самостійна навчальна діяльність учня – набагато ширше поняття, ніж просто домашня робота, яка полягає у виконанні завдань, даних учителем додому для підготовки до наступного уроку, і повинна розглядатися вчителем як самостійна, вища форма навчальної діяльності учнів, без освоєння якої неможливо досягти кінцевої мети навчання в школі – закласти, виховати в учнів звичку до самоосвіти та самовдосконалення протягом усього життя, тобто ключову компетентність – вміння вчитися.

Самостійна навчальна діяльність повинна бути усвідомлена учнем як вільна за вибором внутрішньо мотивована діяльність. Вона передбачає виконання учнем низки дій, а саме: усвідомлення мети своєї діяльності, визначення особистісного значення навчальних завдань, підпорядкування їх вирішенню інших інтересів і форм зайнятості, самоорганізацію в розподілі навчальних дій у часі, самоконтроль тощо. Істинно самостійна навчальна діяльність учня можлива тоді, коли в учня виникає потреба дізнатись або засвоїти щось нове, невідоме, важливе для нього.

У зв'язку з цим самостійна робота учнів набуває все більш важливого значення як основна організаційна форма здійснення самостійної навчальної діяльності учнівської молоді. Цій проблемі протягом тривалого часу приділяється увага в літературі з педагогіки, психології й методики викладання окремих предметів. Можна сказати, що тема самостійної навчальної діяльності учнів є однією з найважливіших і широко обговорюваних проблем навчання в дидактиці.

Як зазначає О. Малихін змістом навчальної діяльності виступають теоретичні знання, які, у свою чергу, визначаються як єдність змістового абстрагування, узагальнення й теоретичних понять. А головним результатом навчальної діяльності є формування в тих хто навчається, теоретичної свідомості й мислення. Саме від сформованості теоретичного мислення, що приходить на зміну мисленню емпіричному, залежить характер усіх знань, які набуваються в ході подальшого навчання. Формування ж теоретичного мислення потребує спеціальних педагогічних прийомів і способів побудови навчальної діяльності [4].

Процес організації самостійної навчальної діяльності учнів реалізовується в залежності від їх готовності до самоосвіти в цілому. Загальновизнане поняття «самоосвіта» означає освіту, що, на думку В. Чайки, «набувається у процесі самостійної роботи без проходження систематичного курсу навчання в стаціонарному навчальному закладі. До основних засобів самоосвіти належать: самостійне опрацювання літератури, робота з комп'ютером, засоби масової інформації, самонавчання. Самоосвіта сприяє поглибленню, розширенню та більш міцному засвоєнню знань» [7, с. 11].

Аналіз психолого-педагогічної літератури, використання різнобічних методів дослідження, спираючись на власний управлінський та педагогічний досвід дозволив зробити висновок, що від керівника загальноосвітнього навчального закладу залежить створення умов для організації самостійної навчальної діяльності учнів. Ми виділяємо такі критерії як: науково-методичне, навчально-методичне, інформаційно-технічне забезпечення та рівень використання інформаційно-комунікаційних технологій у навчальному процесі. Основними показниками вбачаємо доцільним виділити:

– науково-методичне забезпечення (теоретичні знання педагогічних працівників щодо організації самостійної навчальної діяльності, функціонування наукового товариства);

– навчально-методичне забезпечення (забезпеченість учнів та педагогічних працівників навчальною літературою та фаховими періодичними виданнями для самостійної навчальної діяльності; участь педагогів у конференціях, семінарах та інших методичних заходах з питань самостійної навчальної діяльності);

– інформаційно-технічне забезпечення (забезпеченість навчально-виховного процесу комп'ютерами, що можуть використовуватися для самостійної навчальної діяльності; доступ закладу до мережі Інтернет);

– рівень використання інформаційно-комунікаційних технологій у навчальному процесі (володіння педагогічними працівниками комп'ютерними програмами для здійснення навчально-виховного процесу в частині організації самостійної навчальної діяльності; використання педагогічними працівниками проектних технологій навчання, що передбачають самостійну навчальну діяльність).

За яскравістю прояву зазначених критеріїв та показників можна визначати рівні управлінської компетентності керівника загальноосвітнього навчального закладу. Крім того, цікавого висновку дійшла В. Ягоднікова, яка статистично довела достовірність зв'язку успішності навчання з рівнем управлінської компетентності [8].

За таких підходів можна зробити **висновок**, що професійна управлінська компетентність керівника загальноосвітнього навчального закладу є складним структурним утворенням, тобто складною компетентністю, яка розпадається на більш дрібні, специфічні компоненти. З урахуванням сучасних наукових надбань управлінська компетентність керівника загальноосвітнього навчального закладу розуміється як інтегральна здібність зрілої особистості будувати свій поступальний професійний розвиток з постійним ускладненням завдань і зростанням рівнів досягнень. Це найбільш повно мобілізує внутрішні ресурси керівника щодо їх оптимальної реалізації в конкретних умовах управлінської діяльності.

Управлінська компетентність – знання форм та методів управління школою, висока методологічна культура. На переконання автора, зростання професійної компетентності керівників навчальних закладів можливе лише за умови спільної роботи органів управління освітою, методичної, психологічної служб, керівників закладів освіти. На сучасному етапі розвитку освіти керівники навчальних закладів мають опанувати позицію суб'єкта діяльності, бути активними учасниками реформування освіти.

Право керувати – високе право і його треба заслужити високим професіоналізмом, належним рівнем культури, чесною і самовідданою працею.

Список літератури:

1. Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556-VII // Електронний ресурс: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18
2. Концепція розвитку освіти України на період 2015-2025 років. //Електронний ресурс. http://old.mon.gov.ua/ua/pr-viddil/1312/1390288033/ 1414672797/
3. Кривоносова В. А. Професійна (управлінська) компетентність керівника вищого навчального закладу як складова якісного управління вищим навчальним закладом / В. А. Кривоносова // [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://alma-mater.luguniv.edu.ua/magazines/elect_v/NN15/ 11kvavnz.pdf
4. Малихін О. В. Організація самостійної навчальної діяльності студентів вищих педагогічних навчальних закладів: теоретико-методологічний аспект / Олександр Володимирович Малихін. – Кривий Ріг: «Видавничий дім», 2009. – 306 с.
5. Хуторской А. В. Компетенции в образовании: опыт проектирования: сб. научных трудов / Под ред. А. В. Хуторского. – М.: Научно-внедренческое предприятие «ИНЭК», 2007. – 327 с.
6. Шалаєва В., Іщенко І. Соціальне замовлення і діалог процесів. Організація роботи керівників навчальних закладів із проблеми формування професійної компетентності // Управління освітою. – 2007. – № 18. – С. 3-6.
7. Чайка В. М. Основи дидактики: Тексти лекцій і завдання для самоконтролю: навч. посіб. / Володимир Мирославович Чайка. – Тернопіль: Астон, 2002. – 244 с.
8. Ягоднікова В. В. Формування управлінської компетентності в умовах професійно-креативного середовища ВНЗ // Електронний ресурс http://www.rusnauka.com/28_OINXXI_2010/Pedagogica/72526.doc. htm

Синяговская И.Ю.
Институт педагогики
Национальной академии педагогических наук Украины

РОЛЬ РУКОВОДИТЕЛЯ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО УЧРЕЖДЕНИЯ В РЕФОРМИРОВАНИИ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ НА ОСНОВЕ СОЗДАНИЯ УСЛОВИЙ ДЛЯ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ СТАРШИХ КЛАССОВ

Аннотация
Статья посвящена роли управленческой компетентности руководителя в реформировании системы образования Украины. Особое внимание уделено активной позиции руководителя как существенного фактора в реализации образовательных реформ относительно создания условий для самостоятельной учебной деятельности учащихся старшей школы. Предложены критерии и показатели определения уровня организации самостоятельной учебной деятельности учеников старшей школы.
Ключевые слова: управленческая компетентность руководителя, реформы в образовании, общеобразовательное учебное учреждение, самостоятельная учебная деятельность, самостоятельная учебная деятельность учащихся старшей школы.

Siniahovska I.Yu.
Institute of Pedagogy
National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

THE ROLE OF THE HEAD'S SECONDARY EDUCATIONAL ESTABLISHMENT IN EDUCATIONAL REFORMS IMPLEMENTATION IN TERMS OF ESTABLISHING CERTAIN CONDITIONS FOR HIGH SCHOOL STUDENTS' INDEPENDENT EDUCATIONAL ACTIVITIES

Summary
The article covers the issues of the head's administrating competence significance in the system of education in Ukraine. The head's proactive approach as an integral factor in educational reforms implementation in terms of establishing certain conditions for high school students' independent educational activities has been thoroughly focused on. The criteria and rates for the level of secondary high school students' independent educational activities estimation have been also submitted.
Keywords: head's administrating competence, educational reforms, secondary educational establishment, independent educational activity, the high school's students independent educational activity.

УДК 614.252:37.015.3

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ СІМЕЙНИХ ЛІКАРІВ ДО ВИКОНАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИХ ФУНКЦІЙ

Стечак Г.М.
Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького

У статті здійснено аналіз професійних функцій сімейних лікарів у контексті їх соціально-педагогічної діяльності; обґрунтовано необхідність педагогічної підготовки майбутніх сімейних лікарів у вищих медичних навчальних закладах; визначено ряд важливих аспектів щодо позитивних змін навчального процесу. Актуальні проблеми підготовки та діяльності сімейних лікарів певним чином пов'язані з проблемою педагогічної підготовки фахівців цієї спеціальності у медичних ВНЗ. Існуюча модель підготовки таких спеціалістів не має належного наукового обґрунтування щодо наповнення навчальних програм, термінів навчання, використання педагогічних технологій, методів. Очевидною є потреба вдосконалення наявної системи підготовки сімейних лікарів. Тому доречним є аналіз професійних функцій сімейних лікарів у контексті їх соціально-педагогічної діяльності.

Ключові слова: сімейний лікар, сімейна медицина, вищий медичний навчальний заклад, педагогічна підготовка, соціально-педагогічні функції.

Постановка проблеми. Для України характерна досить своєрідна ситуація щодо становлення системи сімейної медицини. Прийняті нормативно-правові акти створили необхідне законодавче підґрунтя для розвитку первинної медико-санітарної допомоги на засадах загальної (сімейної) практики. Медики констатують, що вже накопичений достатньо великий досвід функціонування системи первинної ланки охорони здоров'я – сімейної медицини, оскільки у багатьох регіонах країни впродовж тривалого часу працюють пункти сімейної медицини. Існуюча практика аналізується на сторінках періодичних видань, у матеріалах наукових і науково-практичних конференцій і семінарів, розробляються програми розвитку загальної (сімейної) практики на перспективу, розширюється база підготовки лікарів загальної практики – сімейної медицини у системі до- та післядипломної освіти, публікуються методичні рекомендації тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні в Україні проведено ряд науково-практичних конференцій, присвячених проблемам підготовки сімейних лікарів та моделям впровадження сімейної медицини в Україні, з'явилися публікації, у яких розглядаються ці питання [2; 6]. Аналіз опублікованих матеріалів дозволяє визначити деякі актуальні проблеми підготовки та діяльності сімейних лікарів, що певним чином пов'язані з проблемою педагогічної підготовки майбутніх сімейних лікарів у медичних ВНЗ. У підготовці сімейних лікарів найістотнішою проблемою, на нашу думку, є відсутність єдиної більш-менш визначеної та науково обґрунтованої моделі підготовки таких фахівців у вищих медичних навчальних закладах [1; 6–8]. Дискусії ведуться довкола питань про початок підготовки лікаря загальної (сімейної) практики, про зміст і технологію його підготовки, основні функціональні обов'язки, про необхідне організаційне та технічне забезпечення діяльності тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Слід зазначити, що здебільшого проблеми підготовки і професійної діяльності сімейних лікарів аналізуються у традиційно-медичному аспекті. Фахівці різних галузей медицини намагаються наповнити змістом поняття «сімейний лікар» і на цій основі визначити його головні функції. Проте на сьогодні єдиного підходу у визначенні саме фахового медичного змісту спеціальності сімейного лікаря немає, а є різні, часто прямо протилежні, точки зору [13].

М. Тимофієва на основі огляду літератури визначає типову позицію лікаря будь-якої спеціальності як професіоцентристську, що базується на природничо-науковому підході до людини, сім'ї та навколишнього середовища. Перебуваючи у цій позиції, лікар (у тому числі сімейний) будує свої взаємини з пацієнтами як «суб'єкт-об'єктні». Це робить пацієнта об'єктом впливу, а не суб'єктом активності у збереженні власного здоров'я [13].

Можна припустити, що подібна професійна позиція медпрацівника формується під дією двох основних чинників: традиційної системи підготовки лікарів у системі до- та післядипломної медичної освіти, а також особистісної позиції, установок щодо міжособистісної взаємодії самої людини.

Мета статті – здійснити аналіз професійних функцій сімейних лікарів у контексті їх соціально-педагогічної діяльності, обґрунтувати необхідність педагогічної підготовки майбутніх сімейних лікарів у вищих медичних навчальних закладах.

Виклад основного матеріалу. Посаду сімейного лікаря може займати лікар, який пройшов підготовку в інтернатурі за спеціальністю «Загальна практика – сімейна медицина», або лікарі за спеціальностями «Лікувальна справа» і «Педіатрія», що пройшли підготовку у вищих медичних закладах післядипломної освіти за спеціалізацією із сімейної медицини й отримали сертифікат за спеціальністю «Загальна практика – сімейна медицина». Контингент населення, який прикріплюється до сімейного лікаря для отримання первинної медико-санітарної допомоги, формується на основі права вільного вибору лікаря в межах затверджених нормативів навантаження спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у сфері охорони здоров'я. Порядок діяльності сімейного лікаря і його визначення встановлюється спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у сфері охорони здоров'я [1].

Аналізуючи функціональні обов'язки сімейних лікарів, слід відзначити їх особливий статус і роль, перш за все, в аспекті соціально-психологічному, оскільки більшість хворих людей стали ними через психологічні чинники, тобто мають психосоматичну природу. Поділ захворювань на психічні та соматопсихічні є умовним, адже при будь-якому з цих варіантів хворобливих станів страждає весь організм людини та її оточення. Відповідно до досліджень Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), психічні порушення призводять до 4 із 10 випадків інвалідності у країнах ринкової економіки. В Україні в сумарній втраті працездатності при всіх захворюваннях доля психоневрологічних захворювань складає 10,5%. Пацієнти з психічним розладом часто (до 75% випадків) звертаються за допомогою до лікарів первинної ланки. Однак, згідно з міжнародними даними, ці лікарі лише в 10–30% випадків встановлюють діагноз депресії, яка є найпоширенішим психічним порушенням.

© Стечак Г.М., 2015

Доречно звернути увагу на аспект, який, на нашу думку, недостатньо висвітлений у вітчизняній літературі, як взаємодія в системах «хворий – лікар», «хворий – його сім'я», «лікар – сім'я хворого». Очевидними є очікування будь-якого пацієнта щодо функцій сімейного лікаря: отримати духовну рівновагу (психологічний комфорт щодо перспективи одужання); отримати належне лікування (фізичний комфорт); отримати моральну підтримку (соціальний комфорт).

Стосунки пацієнта можуть змінюватися через хворобливий стан, що часто виражається мовою тіла. Тому актуальним є вміння сімейного лікаря зауважити та вирізнити наявні симптоми, що є результатом взаємодії в системах «хворий – лікар», «хворий – його сім'я», «лікар – сім'я хворого». Такі взаємини формуються у процесі планомірного, тривалого спілкування.

Таким чином, сімейний лікар оцінює скарги пацієнта як медичне буття, психічну та соціальну причини хвороби. Як наслідок, при обстеженні хворого сімейний лікар повинен вибрати оптимальне співвідношення між фармакотерапевтичним і психотерапевтичним методом лікування.

Не менш важливою є функція сімейного лікаря щодо профілактичної роботи. У цьому контексті лікар повинен уміти:

– аналізувати соціальні ситуації, прогнозувати їх розвиток і можливі наслідки;
– будувати взаємини з різними категоріями пацієнтів;
– володіти різними стилями спілкування;
– вміти швидко орієнтуватись у ситуаціях і обирати оптимальні прийоми впливу на пацієнтів з урахуванням їхніх психологічних особливостей тощо.

Отже, здійснення профілактичної роботи сімейним лікарем може бути успішним за умови, що він має достатньо високий рівень соціально-психологічної компетентності та фахового рівня, який потребує неперервного вдосконалення з урахуванням новітніх напрацювань і технологій.

Узагальнюючи вищесказане, можна стверджувати, що виконання лікарських функцій неможливе поза спілкуванням із пацієнтами, а в більшості випадків – поза спілкуванням із їхнім найближчим оточенням (сім'єю). Тому сімейний лікар має володіти належною психолого-педагогічною підготовкою, головне завдання якої полягає у здатності бачити і вирішувати проблеми, пов'язані зі здоров'ям людей, у контексті конкретних ситуацій їхнього життя з урахуванням особливостей міжособистісних стосунків, на основі розуміння всієї складності цих ситуацій і стосунків; розуміти індивідуальні особливості пацієнтів і членів сімей; визначати смисл тих чи інших подій і ситуацій та відповідним чином впливати на їх перебіг.

Нині в літературі, присвяченій впровадженню програми розвитку сімейної медицини в Україні, обговорюються питання медичної підготовки сімейних лікарів. Особливості педагогічної компетенції практично не розглядаються або ж розглядаються дуже вузько і фрагментарно. Водночас, аналізуючи функціональні обов'язки сімейного лікаря, очевидним є факт актуальності розгляду деяких аспектів педагогічної підготовки спеціалістів даного фаху. Таким чином, модель підготовки сімейного лікаря повинна ґрунтуватись з урахуванням особливостей педагогічних засад, що передбачають інші позиції у взаємодії лікаря з пацієнтами. Спілкування у цій парадигмі базується на визнанні паритетності всіх партнерів і будується як суб'єкт-суб'єктне [13].

Отже, у процесі додипломної підготовки сімейних лікарів важливим є впровадження педагогічних технологій, методик і вправ, які сприятимуть формуванню належних навиків і вмінь, а саме:

– вміння розрізняти психологічні та фізичні ознаки захворювань;
– вміння розрізняти вікові особливості симптомів захворювань;
– вміння використовувати критерії ймовірності захворювань з урахуванням ситуації та соціальної групи;
– вміння інтегрувати соціальні, психологічні, фізичні симптоми та вікові особливості щодо встановлення діагнозу;
– вміння встановлювати оптимальну кількість фізичних дослідів та індивідуальну діагностику;
– вміння відслідковувати стадії та тенденції захворювання;
– вміння використовувати новітні технології та можливості щодо діагностики та лікування;
– вміння в оптимальні терміни знаходити потрібну інформацію;
– навики комунікативності;
– навики роботи з необхідними технічними засобами;
– навики роботи з довідковою літературою.

У цьому напрямі є певні напрацювання. Проектуючи досвід роботи європейських колег, варто розглянути стан впровадження у процес підготовки фахівців сімейної медицини ряд методик:

– методику розгляду клінічних випадків;
– методику структурованого клінічного огляду;
– методику навчання в групах;
– методику ведення щоденника;
– методику проблемно орієнтованого навчання;
– методику безпосереднього спостереження;
– методику відеоспостереження;
– методику непрямого спостереження;
– методику рольової гри (стандартизований пацієнт);
– методику Балінта.

Наступним кроком після перегляду програми навчання на циклах спеціалізації та інтернатури має стати підготовка національного підручника за фахом «Загальна практика – сімейна медицина» для післядипломної освіти. Відповідно до чинного законодавства, існують певні вимоги до створення національного підручника (Наказ МОЗ України від 22.06.2010 р. № 502 «Про затвердження робочих груп із питань підготовки національних підручників для студентів вищих навчальних закладів IV рівня акредитації, підпорядкованих МОЗ України»). *По-перше*, формувати авторський склад має колектив опорної кафедри з обов'язковим введенням в авторський колектив професорів однопрофільних кафедр медичних ВНЗ. *По-друге*, національний підручник має відповідати діючому типовому навчальному плану і програмі, його зміст повинен відповідати кількості навчальних годин [5]. *По-третє*, національний підручник із сімейної медицини має враховувати сучасні принципи WONCA, EURACT, існуючі міжнародні стандарти і досвід підготовки сімейних лікарів інших країн світу.

Із вищевказаного випливає, що ефективність виконання завдань сімейного лікаря послаблюється через значний обсяг функціональних обов'язків, а також широкий діапазон вікових категорій пацієнтів, що супроводжується великою кількістю захворювань. Неоднозначним є морально-етичний аспект відповідальності перед пацієнтом і соціумом у цілому, а також аспект професійних амбіцій, які, з одного боку, сприяють самостійному аналізу симптомів, ситуацій, а з іншого – провокують опущення певних нюансів і можливість допущення лікарської помилки. Отже, суб'єктивний підхід при розгляді конкретних ситуацій неминучий. Об'єктивною, а відтак більш реалістичною може бути оцінка внаслідок використання конкретних протоколів диференційованої діагностики та протоколів лікування тих чи інших захворювань.

На сьогодні чинними є 50 протоколів МОЗ із діагностики та лікування захворювань у дітей.

Висновки і пропозиції. На підставі перегляду програм навчання у медичних закладах, зокрема переддипломних курсів і практик, можна зробити висновок щодо недостатності введення таких протоколів у процес навчання. Тому доречно закцентувати увагу на визначенні оптимальної кількості типових протоколів щодо диференціальної діагностики та протоколів лікування захворювань, які можуть бути в компетенції сімейного лікаря та не потребують втручання вузьких спеціалістів. Отже, доречно розробити методику введення цих матеріалів у процес навчання та проходження переддипломної практики. Доречно також опрацювати методи їх неперервного доповнення, оновлення та корекції. Застосування такої практики (протоколів) у процесі діагностики та лікування повинно дати позитивний ефект, а саме:

– сприяти зменшенню термінів діагностики та збільшенню надійності методів лікування;

– мінімізувати можливість допущення лікарської помилки.

Таким чином, перелічені аспекти – запорука ефективної професійної діяльності лікаря, який, зазвичай, знаходиться у постійній стресовій ситуації, відповідаючи за стан пацієнтів та за власні рішення щодо діагностики та лікування. Тому такою важливою є педагогічна підготовка майбутніх сімейних лікарів у вищих медичних навчальних закладах.

Список літератури:

1. Царенко А. В. Актуальність післядипломної підготовки фахівців сімейної медицини з питань паліативної допомоги / А. В. Царенко [та ін.] // Сімейна медицина: наук.-практ. журн. – 2011. – № 3. – С. 15-18.
2. Павлова О. В. VII Міжрегіональна науково-практична конференція «Загальна практика – сімейна медицина: організація, сучасні стандарти діагностики, лікування та профілактики» / О. В. Павлова // Здоров'я України – XXI сторіччя: мед. газета. – 2012. – Жовтень (№ 20/297). – С. 42.
3. В Україні впроваджується практика сімейної медицини: новини МОЗ // Здоров'я України – XXI сторіччя: мед. газета. – 2012. – № 1. – С. 51.
4. Весельський В. Л. Медико-соціальне обґрунтування системи наступності медичної допомоги сільському населенню в умовах впровадження сімейної медицини: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мед. наук: [спец.] 14.02.03 «Соціальна медицина» / В. Л. Весельський; МОЗ України, Нац. мед. акад. післядиплом. освіти ім. П. Л. Шупика МОЗ України. – Київ, 2011. – 26 с.
5. Вітенко І. С. Сімейна медицина: психологічні аспекти діагностики, профілактики і лікування хворих: навч. посіб. для лікарів-інтернів вищ. мед. навч. закл. IV рівня акредитації / І. С. Вітенко, О. С. Чабан, О. О. Бусло; ред. І. С. Вітенко; рец.: Є. Х. Заремба, Н. Г. Пшук. – Тернопіль: Укрмедкнига, 2002. – 186 с.
6. Лисенко Г. І. Сімейна медицина в Україні: сучасні досягнення та перспективи розвитку (за результатами III з'їзду сімейних лікарів) / Г. І. Лисенко, В. І. Ткаченко, О. В. Маяцька // Сімейна медицина: наук.-практ. журн. – 2012. – № 1 (спец. вип.). – С. 5-8.
7. Матюха Л. Ф. Семейная медицина в Украине: проблемы и перспективы / Л. Ф. Матюха // Биологическая терапия. – 2013. – № 1. – С. 4-6.
8. Лисенко Г. І. Підготовка сімейних лікарів на сучасному етапі: вирішені та невирішені проблеми / Г. І. Лисенко [та ін.] // Сімейна медицина: наук.-практ. журн. – 2011. – № 3. – С. 5-6.
9. Сімейна медицина: навч. посіб. для студ. вищ. мед. навч. закл. III-IV рівнів акредитації / В. Б. Гощинський [та ін.]; рец.: В. І. Вдовиченко, П. П. Кузів, Л. В. Глушко. – Тернопіль: Укрмедкнига, 2005. – 809 с.
10. Сімейна медицина в Україні: момент істини [Текст]: круглий стіл «Сімейна медицина – основа реформування діючої системи охорони здоров'я» / В. В. Рудень, І. М. Шурма; Каф. соц. медицини, економіки та орг. охорони здоров'я Львів. нац. мед. ун-ту ім. Д. Галицького. – Л.: Ліга-Прес, 2003. – 71 с.
11. Тимофієва М. Основні складові цілісної моделі особистісного та професійного розвитку студента / Марина Тимофієва // Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. пр. Вип. 574. Педагогіка та психологія / Чернів. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича; [редкол.: Руснак І. С. (наук. ред.) та ін.]. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2011. – С. 175-180.
12. Тимофієва М. П. Рефлексія як основа професійної самореалізації студента-медика // Materiály VIII mezinárodní vědecko-praktická konference «Moderní vymoženosti vědy – 2012». – Díl 20. Psychologie a sociologie. Hudba a život: Praha. Publishing House «Education and Science» s.r.o – 96 s.

Стечак Г.М.
Львовский национальный медицинский университет имени Данила Галицкого

ПОДГОТОВКА БУДУЩИХ СЕМЕЙНЫХ ВРАЧЕЙ К ВЫПОЛНЕНИЮ СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ФУНКЦИЙ

Аннотация
В статье осуществлен анализ профессиональных функций семейных врачей в контексте их социально-педагогической деятельности; обоснована необходимость педагогической подготовки будущих семейных врачей в высших медицинских учебных заведениях; определен ряд важных аспектов относительно позитивных изменений учебного процесса. Актуальные проблемы подготовки и деятельности семейных врачей определенным образом связаны с проблемой педагогической подготовки специалистов этой специальности в медицинских высших учебных заведениях. Существующая модель подготовки таких специалистов не имеет надлежащего научного обоснования по наполнению учебных программ, сроков обучения, использованию педагогических технологий, методов. Очевидна необходимость совершенствования существующей системы подготовки семейных врачей. Поэтому уместен анализ профессиональных функций семейных врачей в контексте их социально-педагогической деятельности.
Ключевые слова: семейный врач, семейная медицина, высшее медицинское учебное заведение, педагогическая подготовка, социально-педагогические функции.

Stechak H.M.
Danylo Halytsky Lviv National Medical University

FUTURE FAMILY DOCTORS' PREPARATION TO CARRY OUT SOCIAL AND EDUCATIONAL FUNCTIONS

Summary
The article analyzes the professional functions of family doctors in the context of their social and educational activities, the necessity of pedagogical training of future family doctors at higher medical schools, and identifies a number of important aspects concerning the positive changes of the educational process. Actual problems of family doctors' training and their activity are, in a certain way, connected with the problem of pedagogical training of such doctors at the medical schools. The current model of training of such professionals does not have adequate scientific justification for curriculum content, period of studying, the use of educational technologies and methods. There is a clear need to improve the existing system of family physicians' training. Therefore, appropriate analysis of professional functions of family doctors in the context of their social and educational activities should be done.
Keywords: family doctor, family medicine, higher medical school, pedagogical training, social and educational functions.

УДК 376.2

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Козак М.Я., Фаласеніді Т.М.
Національний університет «Львівська політехніка»

Стаття присвячена розкриттю розвитку інклюзивного навчання в загальноосвітніх школах України. Особлива увага приділяється питанням теоретично-методичного і нормативно-правового забезпечення інклюзивного навчання дітей в загальноосвітніх школах України.
Ключові слова: інклюзивна освіта, нормативно-правове забезпечення, дитина з особливими потребами.

Постановка проблеми. Право на освіту є одним з фундаментальних прав, прописаних у Всесвітній декларації про права людини у 1948 році, де зазначається: «Кожен має право на освіту...освіта має бути спрямована на розвиток людської особистості та посилення поваги людини та основних свобод...» [1], а також у різноманітних міжнародних і національних конвенціях і законодавчих актах. Коли ми гововоримо про навчання дітей з особливими потребами у загальноосвітній школі, таке навчання ми називаємо інклюзивним навчанням. Філософія інклюзивної освіти тісно переплітається із концепцією прав людини та рівної доступності й участі в усіх сферах життях. Основна ідея філософії інклюзивної освіти полягає у визначенні індивідуальних цілей та потреб, щоб максимально залучити дитину з особливими потребами до життєвої активності. Однак, філософія інклюзії не обмежується фізичним перебуванням, вона також охоплює базові соціальні цінності та систему поглядів, що заохочують, взаємодію людських спільнот і формування соціальних зв'язків [5, с. 9]. Отже, **метою статті** є розкриття правового аспекту інклюзивної освіти в Україні. **Завдання дослідження полягали у:** вивчені міжнародної та української нормативно-правої бази, зокрема документів, які висвітлюють право на освіту дітей з особливим потребами, встановити недоліки та перепони впровадженню якісної освіти для дітей з особливими освітніми потребами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні проблеми розвитку інклюзивного навчання широко висвітлювалися українськими науковцями: загальні тенденції розвитку інклюзивної освіти (А. Колупаєва, В. Синьов, В. Боднар, О. Гордійчук, М. Захарчук, К. Островська, І. Луценко, М. Сварник, Л. Байда); шляхи трансформації загальноосвітньої школи в інклюзивну (С. Єфімова, Ю. Найда, Ю. Рибак); прийоми роботи вчителів в інклюзивному класі (О. Таранченко С. Литовченко, Е. Данілавічюте).

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи стан проблеми інклюзивної освіти в України потрібно звернутися до аналізу нормативно-правової бази. Слід зазначити, що вагомий вплив у розвиток нормативно-правової бази з питань інклюзивного навчання мали міжнародні законодавчі акти. Розглянемо більш детально основні міжнародні документи. В основі інклюзії лежить право людини на освіту, проголошене у Всесвітній декларації прав людини. **Всесвітня декларація прав людини**, 1948 р. гарантує право на безкоштовну і обов'язкову освіту для всіх дітей: «Кожен має право на освіту...освіта має бути спрямована на розвиток людської особистості та посилення поваги до прав людини та основних свобод...» [1]. **Декларація прав дитини**, 1959 р. принцип 5 «Дитина, яка є неповноцінною у фізичному, психічному або соціальному відношенні, повинна забезпечуватися спеціальним режимом, освітою і піклуванням, необхідним зважаючи на її особливий стан». Принцип 10 «Дитина має бути захищена від практики, яка може заохочувати расову, релігійну або будь-яку іншу форму дискримінації. Вона повинна виховуватися в дусі взаєморозуміння, терпимості, дружби між народами, миру й загального братерства, а також у повному усвідомленні, що її енергія та здібності мають бути присвячені служінню на користь інших людей» [3].

За конвенцією Організації Об'єднаних Націй (ООН) **«Про права дитини»**, яка була прийнята резолюцією 44/25 Генеральної Асамблеї ООН, від

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

© Козак М.Я., Фаласеніді Т.М., 2015

20 листопада 1989 року та набула чинності 2 вересня 1990 року, ратифікована Постановою Верховної Ради України № 789XII (78912) від 27 лютого 1991 року та набула чинності для України 27 вересня 1991 року, держави-учасниці визнають право дитини на освіту, і з метою поступового досягнення реалізації цього права на основі рівних можливостей упроваджують безкоштовну та обов'язкову початкову освіту. Стосовно неповносправної у розумовому або фізичному відношеннях дитини, стверджується, що вона має вести повноцінне і достойне життя в умовах, що забезпечують її гідність, сприяють почуттю впевненості в собі і полегшують її активну участь у житті суспільства [3; 12]. Важливими є статті 2 та зокрема 23, у якіийх говориться, що дитина з особливими потребами повинна мати «доступ до освіти, виховання, медичного обслуговування, реабілітаційних послуг, професійної підготовки, максимально можливої соціальної інтеграції та індивідуального розвитку, включаючи його чи її культурний та духовний розвиток» [3, ст. 23].

Підхід до освіти на основі прав ґрунтується на трьох принципах:

1. Доступність і обов'язковість освіти.
2. Рівність, інклюзія та відсутність дискримінації.
3. Право на якісну освіту.

Відповідно до Всесвітньої декларації «Освіта для всіх», 1990 р. освіта для всіх означає гарантію всім дітям їхнього права на доступ до якісної базової освіти.

«Стандартні правила ООН щодо зрівняння можливостей інвалідів», 1993 р.:

– містять заклик до всіх держав зробити освіту осіб з фізичними та розумовими вадами невід'ємною частиною системи освіти;

– зауважують, що для того, аби втілювати інклюзивну освіту, держави мають застосовувати гнучкі навчальні програми, які можна адаптувати до різних потреб дітей;

– зосереджують увагу на тому, що необхідно впроваджувати безперервне навчання вчителів та надавати їм всебічну підтримку;

– зазначають, що місцеві громади мають формувати ресурси для забезпечення такої освіти.

Інноваційна освітня «концепція», щодо навчання дітей з обмеженими можливостями здоров'я була представлена на Всесвітній Конференції з освіти осіб з особливими потребами: доступ та якість, яка проведена за підтримки ЮНЕСКО в Іспанії, в Саламанці 7-10 червня 1994 року. Концептуальні засади щодо здобуття освіти неповносправними викладено в **Саламанкській декларації** та Рамках дій і мали слугувати основою освітньої політики і практичної діяльності 92-х держав-учасниць конференції. Декларація Містить заклик до урядів всіх країн затвердити на законодавчому рівні принцип інклюзивної освіти та приймати до загальноосвітніх шкіл усіх дітей, якщо немає виняткових випадків, які унеможливлюють це. Таким чином, було запропоновано, щоб інклюзія стала загальною формою освіти, а спецшколи або спецкласи існували для виняткових ситуацій.

Дакарська Декларація, 2000 р. мета освіти тисячоліття – переконання, що всі діти матимуть доступ до обов'язкової освіти до 2015 р., – ставить в центр уваги осіб з певними обмеженнями.

Конвенція ООН щодо осіб з особливими потребами 2005 р. обстоює права людей з особливими потребами на освіту без будь-якої дискримінації.

Як зазначає А. Колупаєва, « на сучасному етапі суспільство (у широкому сенсі цього слова) «прийшло» до визнання та ствердження права осіб з особливостями психофізичного розвитку на повноцінну участь у суспільному житті і намагається усвідомити необхідність створення умов для повноцінної реалізації цього права» [4, с. 14].

Основною передумовою успішного впровадження інклюзивної освіти є державна політика щодо людей з особливими потребами. Основні права громадян на освіту покладені у Конституції України. Так у статті 53 задекларовано, що «держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах» [13]. У Законі не передбачено жодних винятків чи подвійних тлумачень щодо дітей з особливими потребами. Разом із положенням про охорону державою сім'ї, материнства і дитинства це дає певні підстави говорити про пріоритет інклюзивної форми навчання, порівняно з навчанням у школі-інтернаті. Закон України «Про освіту» відзначає право громадян України «на безкоштовну освіту в усіх державних навчальних закладах незалежно від...стану здоров'я... та інших обставин» та гарантує можливість навчатись екстерном та вдома, однак про інтегроване навчання інформації немає [10]. Поряд з цим у Статті 37 Закону «Про освіту» визначаються освітні можливості для громадян, які потребують соціальної допомоги та реабілітації. Так, у п.4 зазначається, що «для осіб, які мають вади у фізичному чи розумовому розвитку і не можуть навчатися в загальноосвітніх навчальних закладах, створюються спеціальні загальноосвітні школи-інтернати». Такий підхід не відповідає концептуальним підходам міжнародних законодавчих документів в галузі освіти і є дискримінуючим по відношенню до дітей з особливими освітніми потребами.

У Законі України «Про загальну середню освіту», прийнятому у 1999 році згадується про існування дітей з особливими потребами в освітньому полі як «дітей для навчання у спеціальних загальноосвітніх школах (школах-інтернатах)», але без уточнення про можливість їх інтеграції. Закон також містить наступне твердження: «Зарахування та добір дітей для навчання у спеціальних загальноосвітніх школах (школах-інтернатах), їх переведення з одного типу таких навчальних закладів до іншого проводиться за висновком відповідних психолого-медико-педагогічних консультацій у порядку, встановленому Міністерством освіти України [10; 9]. Але,Разом з тим, в ст. 4 «Система загальної середньої освіти», цього ж Закону зокрема: не зазначається про можливість впровадження інклюзивного навчання в загальноосвітніх навчальних закладах всіх типів і форм власності, створювати у своєму складі спеціальні класи, діяльність яких регламентується положеннями про спеціальний клас. Як зазначає А. Агабабян закони прийняті протягом 1999-2001 роках, коли нормою було забезпечення дітей з особливими освітніми потребами корекційно-компенсуючою системою освіти, в основному в навчальних закладах інтернатного типу не вирішили інклюзивного питання в повному обсязі.

Застосування індивідуальної форми навчання для дітей з особливими освітніми потребами передбачено у ЗУ « Про освіту», зокрема ст.6 Закону України «Про освіту» «у разі, якщо батьки або особи, які їх замінюють, всупереч висновку відповідної психолого-медико-педагогічної консультації відмовляються направляти дитину до відповідної спеціальної загальноосвітньої школи (школи-інтернату), навчання дитини проводиться за індивідуальною формою» [10; 9]. Тобто, з одного боку, держава нібито підтримує направлення дітей в загальноосвітні школи-

інтернати різного профілю, а з іншого – дозволяє навчатись за місцем проживання. Про можливість навчання дитини у загальноосвітній школі в умовах інклюзивного навчання навіть не згадується.

Не менш суперечливою являється наступна постанова Кабінету Міністрів України № 917 від 21.11.2013 року «Деякі питання встановлення лікарсько-консультативними комісіями інвалідності дітям [7]. Зокрема у п.17 підпункт 6 Порядку встановлення лікарсько-консультативними комісіями інвалідності дітям визначається «здатність до навчання», який є одним з критеріїв надання відповідної групи інвалідності. Відповідно до визначеного ступеню порушення дитині встановлюють групу інвалідності. Наступною інстанцією, яка безпосередньо вирішує питання навчання дитини з особливими потребами є ПМПК. Варто відзначити і те, що у своїй роботі ПМПК керується висновками лікарсько-консультативнимиих комісіямийй (ЛКК). Як свідчить практика, дитина із встановленою… Таким чином дитина з підгрупою А, зазначеною у медичному висновку ЛКК, практично не має можливості отримати рекомендацію на інклюзивне навчання у загальноосвітній школі. У таких випадках рекомендуються спеціальні освітні заклади та будинки-інтернати. Тому, що Оскільки згідно положення про центральну та республіканську (Автономна Республіка Крим), обласні, Київську та Севастопольську міські, районні (міські) психолого-медико-педагогічні консультації (ПМПК) діяльність яких спрямована на «виявлення, психолого-педагогічне вивчення, оцінку труднощів та потенційних можливостей розвитку дітей віком до 18 років, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, мають ознаки ризику виникнення труднощів пізнавальної діяльності та поведінки; підготовку висновку та рекомендацій щодо розвитку, змісту, форм і методів навчання з урахуванням особливостей навчально-пізнавальної діяльності дитини» [6] власне ПМПК стає основною інстанцією, яка визначає, де навчатиметься дитина, на якій формі, хоча її висновок і носить рекомендаційний характер. Однак, без висновку та рекомендацій ПМПК згідно закону «Про освіту» дитина не може бути зарахована у загальноосвітній чи спеціальний заклад. У той же час держава декларує сприяння створенню дітям-інвалідам та дітям з вадами розумового або фізичного розвитку необхідних умов, рівних з іншими громадянами можливостей для повноцінного життя та розвитку» [11]. Зокрема це відображено у низці змін, що вносяться до законів України. Набирає чинності закон України № 1324 «Про внесення змін до деяких законів України про освіту з організації інклюзивного навчання» від 1.01.2015 р. а саме, «…частину першу статті 6 після слів «незалежно від раси, кольору шкіри» доповнити словами «особливостей інтелектуального, соціального і фізичного розвитку особистості» [8]. Як і Закон України «Про охорону дитинства» у ст. 26 «Захист прав дітей-інвалідів та дітей з вадами розумового або фізичного розвитку» стверджує, що «…дискримінація дітей-інвалідів та дітей з вадами розумового або фізичного розвитку забороняється [11].

Інформація про «інклюзивну освіту», що означає навчання дітей з особливими потребами разом з іншими дітьми у тих самих загальноосвітніх школах за місцем проживання, в офіційних документах до 2009 р. не була поширеною [2]. Але жодним окремим нормативно-правовим актом на сьогодні не визначено порядок отримання освіти людей з особливими потребами.

Варто приділити увагу і навчальним програмам, затвердженими Міністерством освіти та науки України, які і рекомендуються ПМПК для навчання дітей у освітніх закладах. На сучасному етапі навчальні програми затверджені Міністерством освіти та науки України, передбачені виключно для дітей, які навчаються на засадах інклюзії, тоді як для дітей індивідуальної форми навчання спеціальних навчальних програм не передбачено, а індивідуальний підхід до освітніх потреб дитини з неповносправністю в умовах загальноосвітньої школи фактично відсутній. Серед спеціальних, затверджених МОН України, програми для дітей із: 1) порушенням опорно-рухового апарату із збереженим інтелектом; 2) вадами зору; 3) вадами слуху; 4) порушенням інтелекту; 5) вадами мовлення. На жаль, програми для дітей з іншими нозологіями, зокрема такими, як гіперактивний розлад з дефіцитом уваги, розлади спектру аутизму та комплексними порушеннями, на даний момент не передбачені. З другої сторони навіть при однаковому діагнозі розвиток та особливості дитини-школяра будуть різнитися, у той час як навчальна програма укладена під певні конкретні нозології, не враховує індивідуальні можливості та особливості дитини, про що свідчить лист Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 18.05.2012 р. № 1/9-384 «Про організацію інклюзивного навчання в загальноосвітніх навчальних закладах». Навчально-виховний процес у класах з інклюзивним навчанням загальноосвітніх навчальних закладів здійснюється відповідно до робочого навчального плану школи, за навчальними програмами, підручниками, посібниками, рекомендованими МОН України для загальноосвітніх навчальних закладів. Не менш цікавий Лист Міністерства освіти і науки України від 18.05.2012 № 1/9-384, який роз'яснює поняття індивідуальний навчальний план, індивідуальна навчальна програма в інклюзивному просторі. *Індивідуальний навчальний план* визначає перелік навчальних предметів, послідовність їх вивчення, кількість годин, що відводяться на вивчення кожного предмета за роками навчання, та тижневу кількість годин. *Індивідуальна навчальна програма* дитини з особливими освітніми потребами у класі з інклюзивним навчанням розробляється на основі типових навчальних програм загальноосвітніх навчальних закладів, у тому числі спеціальних, з відповідною їх адаптацією. Однак, відповідно до нормативних документів «…Навчання в інклюзивних класах/групах здійснюється за типовими навчальними планами, програмами, підручниками та посібниками, рекомендованими Міністерством освіти і науки для загальноосвітніх та, у разі потреби, спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів» та «обов'язковою умовою при складанні індивідуального навчального плану та індивідуальної навчальної програми є врахування висновків та рекомендацій ПМПК щодо вибору для дитини навчальної програми» нормативним документом від 08.08.13 № 1/9-539. Оцінювання навчальних досягнень учнів з особливими освітніми потребами здійснюється за критеріями оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти, затвердженими наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 13.04.2011 № 329, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 11 травня 2011 р. за № 566/19304.

Висновки. Підсумовуючи аналіз нормативно-правової бази з точки зору впровадження інклюзивного навчання і права на освіту всіх дітей, можна сказати, що вона потребує вдосконалення. Слід констатувати, що офіційні документи в галузі освіти містять протиріччя у тлумаченнях певних положень та підходів. У різних норматив-

но-правових актах проглядаються різні концепції. Перспектива подальшого дослідження полягає у вивченні зарубіжного досвіду щодо укладаня ідивідуального плану навчання для дітей із особливим потребами, які навчаються за інклюзивою формою навчаня.

Список літератури:

1. Загальна декларація про права людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: 07.03.2015 URL: http://kr-admin.gov.ua/mol/molod/2.pdf – Назва з екрану.
2. Колупаєва А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи: моног. / А. Колупаєва. – К.: Самміт-Книга, 2009, 272 с.
3. Конвенція ООН про права дитини. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: 22.12.2014 URL: http://www.unicef.org/ukraine/ukr/ – Назва з екрану.
4. Миронова С. Командний підхід до психолого-педагогічного супроводу дітей з вадами психофізичного розвитку в умовах інклюзивної освіти / С. Миронова. – Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка № 14 (225), Ч. ІІІ, 2011. – С. 108-111.
5. Основи інклюзивної освіти: навч.-метод. посіб. / А. А. Колупаєва, О. М. Таранченко, І. О. Білозерська та ін.; за заг. ред. А. А. Колупаєвої. – К.: А. С. К., 2012. – 308 с.
6. Пичугина Г. Педагогическое сопровождение и педагогическая підтримка обучающихся в технологическом образовании / Г. Пичугина. – Школа и производство. – 2009. – № 8. – С. 3-6.
7. Портрет США
8. Порядок встановлення лікарсько-консультативними комісіями інвалідності дитини від 21.11.2013 р. № 917 // Постанова Кабінету Міністрів України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: 24.02.2015 URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/917-2013-%D0%BF- Назва з екрану
9. Про внесення змін до деяких законів України про освіту щодо організації інклюзивного навчання: Закон України // Відомості Верховної ради України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: 07.08.2013 URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1324-18 – Назва з екрану
10. Про загальну середню освіту: Закон України від 13.05.1999 р. № 651-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 28. – С. 547-562.
11. Про освіту: Закон України від 23.05.1991 р. № 1060-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991 р. – № 34. – С. 943-961.
12. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 30. – С. 604-614.
13. Україна. Конституція (1996): [зі змін. та допов.] станом на груд. 2004 р. – Одеса: Негоціант, 2005. – 80 с.

Козак М.Я., Фаласениди Т.М.
Национальный университет «Львовская политехника»

НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ

Аннотация
Статья посвящена раскрытию развития инклюзивного обучения в общеобразовательных школах Украины. Особое внимание уделяется вопросам теоретико-методического и нормативно-правового обеспечения инклюзивного обучения детей в общеобразовательных школах Украины.
Ключевые слова: инклюзивное образование, нормативно-правовое обеспечение, ребенок с особенными потребностями.

Kozak M.J., Falasenidi T.M.
National University «Lviv Polytechnic»

REGULATORY SUPPORT OF INCLUSIVE EDUCATION IN UKRAINE

Summary
The article is devoted to revealing the development of inclusive education in general schools of Ukraine. Special attention is paid to questions of theoretical-methodological and normative-legal support of inclusive education of children in mainstream schools of Ukraine.
Keywords: inclusive education, normative-legal support, a child with special needs.

УДК 371

КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКА ПРАЦЯ ІЛАРІЯ КАРБУЛИЦЬКОГО В КОНТЕКСТІ СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ ПІВНІЧНОЇ БУКОВИНИ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ (1918-1940 РОКІВ)

Шевчук О.Р.
Чортківський державний медичний коледж

Досліджено суспільно-політичні умови життя і культурно-просвітницька діяльність відомого українського педагога і громадського діяча Північної Буковини Іларія Карбулицького (1880-1961 рр.) у період окупації краю Королівською Румунією. Висвітлено участь педагога у підготовці і проведенні Буковинського віче (3 листопада 1918 року), яке прийняло ухвалу про приєднання Буковини до Української держави. Проаналізовано діяльність І. Карбулицького в національних об'єднаннях буковинських українців (Українська національна партія, Український громадянський комітет, Український Народний Дім та ін.). Доведено, що культурно-просвітницька діяльність І. Карбулицького сприяла формуванню національної гідності та національної самосвідомості українців буковинського краю. Встановлено, що І. Карбулицький своєю педагогічною та суспільно-політичною діяльністю активно протистояв урядовій політиці румунізації українського населення Північної Буковини.
Ключові слова: Іларій Карбулицький, культурно-просвітницька діяльність, громадські організації, політика румунізації, національна свідомість, українське населення Буковини.

Постановка проблеми. В історії Північної Буковини найбільш складним для корінного населення був період перебування в складі Королівської Румунії, правлячі кола якої запровадили тут жорстокий окупаційний режим і розгорнули активну антиукраїнську політику. Найбільш ефективним засобом її здійснення визначено систему народної освіти, яка охоплювала в обов'язковому порядку всіх дітей шкільного віку і, отже, впливала на формування їх національного та мовного світогляду. З метою румунізації місцевого українства Королівським розпорядженням закрито всі українські навчальні заклади, а тих педагогів, які стояли на відкритих національних позиціях, масово звільняли з роботи. Така доля, на щастя, обійшла відомого громадського діяча, вчителя і журналіста Іларія Карбулицького (1880-1961 рр.). Незважаючи на прогресивні проукраїнські погляди, він залишився на вчительській посаді і у складних умовах румунського поневолення продовжував педагогічну та громадську діяльність. Зазначимо, однак, що цей період його життя і праці сучасними вченими досліджений недостатньо і вимагає грунтового вивчення та висвітлення в науковій літературі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ретельне вивчення джерельної бази засвідчує, що життєво-творчий шлях і багатоаспектна громадська діяльність визначного буковинського педагога, просвітника, письменника і журналіста, редактора і видавця І.Карбулицького привернула увагу дослідників тільки після проголошення незалежності Української держави, коли з нього в судовому порядку було знято звинувачення в антирадянській діяльності. Цікаві і цінні відомості про його подвижницьку працю наявні в роботах М. Богайчука, Р. Дуба, О. Добржанського, І. Калиняка, Т. Марусик, І. Мусієнка, Д. Пенішкевич, Ф. Погребенника, І. Снігура, В. Старика, Л. Тимчук, М. Юрійчука та ін.

Мета статті – виявити особливості та основні напрями культурно-просвітницької діяльності Іларія Карбулицького в період окупації Північної Буковини боярською Румунією (1918-1940 р.р.).

Виклад основного матеріалу. Після 1918 року, зі встановленням румунської влади на Буковині, становище І. Карбулицького як українського педагога і громадського діяча значно ускладнилося. Він живе і працює під пильним наглядом сигуранци, зазнає постійних переслідувань з боку румунських властей. Весною 1921 року було зроблено навіть спробу перевести його на роботу вчителем у гірське румунське село Південної Буковини Валисаки. На щастя, йому вдалося уникнути цього. Проти нього було навіть заведено кримінальну справу за доносом Вижницької сигуранци, та вже після першого судового слухання з участю двох агентів сигуранци та кількох селян з Горішніх Станівців через відсутність необхідних доказів справу було закрито [4, с. 300]. Але щоб і далі працювати вчителем, змушений був скласти у 1933 р. перед спеціальною комісією екзамен з румунської мови та літератури, історії Румунії і румунського конституційного права.

Варто зазначити, що під час румунської окупації Північної Буковини, незважаючи на явно шовіністичну щодо українців урядову політику, Іларій Карбулицький активно працює на громадсько-культурній ниві. Разом із відомими громадськими діячами краю Миколою Васильком, Степаном Смаль-Стоцьким, Єротеєм Пігуляком, Омеляном Поповичем він брав участь у підготовці і проведенні 3 листопада 1918 року Буковинського віча, на якому українці привселюдно й одностайно висловилися за своє національне самовизначення, яке прозвучало чітко й недвозначно: «Хочемо до Соборної України!». Цей заклик власне записано в ухвалі багатотисячного народного зібрання:

«1. Місто Чернівці, відтак політичні повіти Заставна, Кіцмань, Вашківці та Вижниці цілі, а Чернівецький та Серетський повіти за виїмкою громад, вказаних із двох останніх переписів як переважно ромунські; вкінці ті громади Сторожинецького, Радовецького і Кімполунгського повітів, у котрих обидва останні переписи виказують українську більшість – творять окрему від ромунської частини краю українську територіальну область.

2. Признає за найвищу владу в тій українській області поки що Українську національну раду, утворену на з'їзді мужів довір'я у Львові дня 19 жовтня с. р. і взиває її, щоби якнайшвидше перевела національно-політичну організацію сеї області і перебрала цілу управу у свої руки.

3. Взиває всі національні меншості в тій українській області, при чім євреїв признає за окрему національність, щоби негайно вислали своїх представників до Української національної ради відносно їхнього числа населення.

4. Взиває Українську національну раду виготовити конституцію для української області бувшої Австрійської держави, а то на основах загального, рівного, тайного і безпосереднього права голосовання всіх дорослих осіб без ріжниці пола, з пропорціональним заступництвом так при законодатних ділах, як і при правительстві для національних меншостей.

© Шевчук О.Р., 2015

5. Рішуче протестує проти посягання чужих народів на тоту суто українську область, а, зокрема, проти ухвал ромунського віча з дня 27 жовтня, котре, нехтуючи брутально принцип самоозначення народів, виявило намір загарбати цілу Буковину під панування ромунських боярів і попів, та заявляє, що український нарід чужого не бажає, але своєї рідної землі боронитиме до останнього. За се з покликаннями заступниками ромунського народу і інших народів все готовий порозумітися для мирної розв'язки всіх справ.

6. Віче взиває буковинську делегацію «Української Національної Ради» перебрати негайно правління української часті краю. Віче бажає прилучення автсірійської части української землі до України« [4, с. 346].

Після цього пролунав заклик: «Віче бажає прилучення австрійської частини української землі до України». Цю ж думку висловив і Омелян Попович, виступаючи з промовою в Музичному товаристві Буковини «Ми, українці, нічого більше знати не хочемо про Австрію. Ця наша стосорокалітня мачуха скінчилась навіки. Ми хочемо прилучитись до нашого пня – Києва, до великої Соборної України». Учасники зібрання одностайно прийняли резолюцію, в якій закликалося українців Буковини спільно з українцями усієї Австро-Угорщини вирішувати самим свою подальшу долю на основі права кожної нації на своє національне самовизначення. У ній, зокрема, пропонувалося румунському населенню Буковини як споконвічному доброму сусіду українців у мирі і порозумінні провести етнічне розмежування в такий спосіб, щоб північна українська частина краю разом із головним містом Чернівцями творила окрему українську область.

Як зазначають дослідники, у цьому документі відбито найсуттєвіші прагнення й домагання буковинських українців:

– у переломний момент в їхній історичній долі разом з іншими етнічними українцями мирним шляхом досягти національного самовизначення на своїй чітко окресленій території споконвічного проживання без порушення таких же прав своїх сусідів-румунів у південній частині краю чи представників інших національностей, що розсіяно мешкали на його теренах;

– у зв'язку з крахом старої державної системи, в якій вони перебували не зі своєї волі протягом майже півтораста років, передати владу у своєму краї легітимно обраному (за участю своїх представників) вищому органу влади Західноукраїнської держави, що виникла на українських землях Австро-Угорщини як самостійна;

– добиватися, щоб ця нова держава, до якої вони вступили добровільно разом з іншими етнічними українцями колишніх австрійських володінь, була цивілізованою, де влада поділялася б на законодавчу і виконавчу і в якій пропорційно до своєї чисельності були б представлені як українці, так і інші національності;

– ставши на шлях державотворення, проявити рішучість у боротьбі за відстоювання суверенних прав своєї нової держави і справжньої Батьківщини проти територіальних зазіхань агресивних сусідів усіма засобами, аж до збройних;

– вважати, що об'єднання буковинців, галичан, закарпатців у Західноукраїнську державу є лише першим етапом державотворення, необхідно водночас заявити про перспективу подальшого державотворення – об'єднання всіх українців в єдину Соборну Українську державу незалежно від існуючих там на даний момент форм влади, бо об'єднання всіх українців в одну державу додало б їм сили у відбитті агресивних територіальних зазіхань з боку будь-якого сусіда-агресора [4, с. 224].

У ситуації, коли крах Австро-Угорської імперії ставав очевидним, українські політики вирішили перейти до конкретних кроків у здобутті національної держави. 10 жовтня у Львові відбулася нарада за участі українських парламентарів та митрополита Андрея Шептицького, на якій було вирішено скликати установчі збори (конституанту) для практичного втілення прагнень українців.

Це рішення також стимулювало активність українських політиків на Буковині. Вже 13 жовтня у Народному Домі в Чернівцях відбулася конференція за участі всіх українських партій краю: національно-демократичної, народної, радикальної та соціал-демократичної. Конференція ухвалила резолюцію, яка закликала усі етноси вирішувати міжнаціональні проблеми лише шляхом порозуміння, щоб уникнути політичних ускладнень та незгод.

18-19 жовтня 1918 р. у Львові зібралися українські парламентські депутати Галичини і Буковини (25 осіб). Буковину на львівській конституанті (Установчих зборах) представляв, серед інших і Іларій Карбулицький. Під час обговорення статуту від Буковини виступали М. Василько та інші представники. Було вирішено, що створювана Західноукраїнська держава буде у складі федеративної Австрії. Але представники соціал-демократії Галичини й Буковини стояли на позиції негайного приєднання західноукраїнських земель до України.

Повернувшись зі Львова, члени буковинської делегації 24 жовтня створили У Чернівцях Український Крайовий комітет як складову частину УНР, до якого увійшов і Іларій Карбулицький. На його першому засіданні 25 жовтня головою було обрано відомого українського педагогічного й громадського діяча Омеляна Поповича.

1 листопада 1918 р., коли монархія вже розпалася й у самому Відні була проголошена республіка, Українська Національна Рада взяла владу у Львові. Так розпочала свою історію на західноукраїнських земель національна держава українців – Західноукраїнська Народна Республіка – ЗУНР. Крайовий Комітет Буковини радо вітав проголошення української державності й приступив до перебрання влади у краї. У зв'язку з цим і було скликане Буковинське народне віче.

Ухвала віча, незважаючи на окупацію краю Королівською Румунією, залишалася чинною і надалі як вагомий акт міжнародного права щодо безсумнівної легітимності входження Північної Буковини до складу України. Так, учасники історичної Злуки УНР і ЗУНР, серед яких були і представники Буковини, 22 січня 1919 р. в «Акті про з'єднання усіх українських земель» урочисто проголошували: «Віднині зливаються її одно віками відділені одна від одної частини України – Галичина, Буковина, Закарпаття і Придніпрянська Україна в одну Велику Україну». Спираючись на рішення Буковинського віча, українська делегація на Мирній конференції у Парижі 17 травня 1919 р. заявила офіційний протест із приводу загарбання всієї Буковини Королівською Румунією. Українські політичні й громадські діячі, посилаючись на ухвалу цього віча, відстоювали згодом права буковинських українців у Секції меншостей при Лізі Націй та у Конгресі національних меншин Європи.

16 липня 1922 року у Чернівцях відбулося масове віче українського народу без різниці соціальної та партійної приналежності. І.Карбулицький на ньому не був, оскільки перебував у Бухаресті на курсах румунської мови і літератури та історії Румунії, однак у своїх спогадах відзначає, що віче мало значний вплив на розвиток національної ідеї буковинських українців, бо вперше за чотири роки було зроблено заклик до боротьби за волю. Зокрема, було прийнято резолюцію в якій зазначалося, що Українське всенародне віче протестує:

– проти введення румунської мови в усіх народних школах;

– проти закриття української гімназії в Кіцмані та Вижниці;

– проти скасування української мови в усіх державних установах;

– проти скасування слов'янської мови на богослужіннях проти військового стану, запровадженого на українській території;

– проти того всього гніту і насильства над українським народом Буковини підносить рішучий протест і звертає на цей безправний стан речей увагу всього світу [2, с. 365].

Перебуваючи у Бухаресті, І. Карбулицький, разом з іншими учителями, мав змогу переконатися, що родовиті румуни відносилися до українців дуже прихильно, без найменшої тіні національного шовінізму, на відміну від більшості буковинської румунської інтелігенції. Вони дуже дивувалися з того, що на Буковині шкільна влада запроваджує румунську мову навчання в багатьох, виключно українських громадах.

18 листопада 1928 року у «Народному Домі» в Чернівцях відбувся перший конгрес «Української національної партії» під проводом Володимира Залозецького на якому було прийнято ряд рішень:

– відміна стану облоги;

– введення української мови в державних установах;

– відмінити заборону на ввезення українських книжок;

– введення української мови викладання в громадах, де більшість населення українці.

Хоча досягнути своїх намірів партії так і не судилося, дана заява була значним кроком у боротьбі за самовизначення українського народу. Її положеннями як член партії І. Карбулицький керувався у своїй громадсько-політичній роботі.

Зазначимо, що протягом 1925-1935 р. він виконує обов'язки члена повітового шкільного комітету у Вашківцях та національних товариств «Українська школа» і «Народний дім». Громадсько-культурна діяльність І. Карбулицького у 20-30 роках мала послідовно патріотичний характер, була спрямована на відстоювання національних інтересів і прав українців буковинського краю.

У 1930 році І. Карбулицького обрано членом Агрокультурної ради Сторожинецького повіту. Протягом двох років він виступав в українських селах з доповідями.

І. Карбулицький уважно стежив за політичним, економічним і соціальним становищем буковинських українців. Не проходив мимо проявів жорстокості з боку румунської влади та її охоронців-жандармів. 20 листопада 1932 року в журналі «Самостійна Думка» він публікує статтю під нейтральним заголовком «Барбівці на Буковині», в якій розповів про те, як два до безтями п'яних румунських жандарми стріляли у цім селі в жінок і дітей, «ламали на них свої гвери «, і ніхто із присутніх чоловіків і парубків не заступився, ніхто не закликав жандармів до порядку. Дані події він тлумачить не як факт приниження українців, а як прояв негідної поведінки барбівських парубків. І.Карбулицький обурений тим, що допущена сваволя: «...Неможливо, щоб десь інде, не те, що серед якогось іншого неукраїнського народу, але навіть у якімсь іншім селі, крім геройських Барбівців, кільканадцять молодих, здорових парубків та кілька десяток газдів, що в світовій війні бачили сотки разів смерть перед очима, допустили, щоб два п'янюги, а хоть би вони були всесильними жандармами, мали нагоду вистріляти до товпи втікаючих жінок і дівчат більше як по одному разові зі своїх карабінів» [1, с. 4-5]. Автор різко засуджує таку поведінку чоловіків, які тільки здатні між собою з'ясовувати стосунки та висміювати своїх же таки дівчат, а щоб стати на захист невинних братів та сестер, відвернути страшне нещастя у них не вистачає відваги. Аналізуючи барбівський інцидент І. Карбулицький робить висновок про життєво необхідну цінність таких якостей народу, як відчуття національної спільності, єдності думки в хвилини небезпеки. Тому педагог закликає до справедливості у об'єктивної оцінки подій в Барбівцях заради збереження національної гідності, а моральна відповідальність за формування в народу уміння робити свідомий і об'єктивний аналіз подій, почуття національного обов'язку, справедливості і гідності покладається, насамперед, на інтелігенцію – вчителів, священників, юристів, лікарів – усіх тих хто причетний до формування внутрішнього світу людини. «Як би ця подія навістила інших людей, неукраїнських – великий протест обурення піднявся – б зі всіх сторін, як знак життя і сили» [1, с. 4-5].

4 грудня 1932 році відбулися вибори до повітових рад. Іларій Карбулицький був офіційним кандидатом від «Української Національної партії». Як депутат відповідав за будівництво доріг та мостів, мав вагоме слово у раді: до його порад прислухалися і українські, і румунські депутати.

Висока громадянська позиція І. Карбулицького була добре відома широким колам буковинців. У 1933 році у зв'язку з голодом у Радянській Україні в Чернівцях створений «Український громадянський комітет» на чолі з І. Карбулицьким, який займався збором матеріальної і грошової допомоги голодуючим. 28 серпня комітет провів панахиду по жертвах голодомору. Крім того, за його ініціативи було заплановано проведення буковинського протестантського віча, однак румунська влада заборонила цей захід [2, с. 426].

У вересні 1935 року І. Карбулицький вийшов на пенсію і переїхав на постійне проживання до Чернівців.

У цей час центром, навколо якого гуртувалася передова інтелігенція Буковини, був Український Народний Дім (УНД). У 1936 році після обрання Карбулицького заступником голови УНД йому доручена організаційно-контрольна робота. Роботою УНД керувала президія у складі голови Теофіла Бриндзана, заступника голови Іларія Карбулицького та членів – Миколи Гараса та Антона Завади [4, с. 324].

На виборах до румунського парламенту у грудні 1937 року виконком УНП вирішив об'єднатися з лібералами, які до того особливо зухвало проявляли свої шовіністичні антиукраїнські настрої, в результаті чого вибори були програні. Жоден з кандидатів УНП до парламенту не пройшов. 16 січня 1938 року УНП провела черговий конгрес, який переобрав старе правління, доповнивши його кількома молодими активістами. Та цей комітет проіснував недовго, бо в Румунії до влади прийшла націонал-християнська партія і 24 лютого 1938 року парламент Румунії прийняв нову конституцію, на підставі якої король Кароль II 31 березня 1938 року видав закон про розпуск усіх політичних партій Румунії. І. Карбулицький відійшов від політичної діяльності, однак це не завадило органам НКВС саме за перебування в цій партії в 1936-1938 роках приписати його до ОУН та засудити [3, с. 324].

Зазначимо, що в Румунії це був період неймовірної шовіністичної реакції. Кореспондент паризького «Українського слова» 22 травня 1938 року із Чернівців писав: «Наступ румунщини на все, що українське, досягнув свого вершка. В усіх школах на Буковині, Бесарабії, Мармарощині заборонена навіть наука релігії в українській мові. Православні священики не мають права відправляти похоронів або вінчати по-українському. По урядах висять вивіски, що українець, який промовить по-українськи, буде негайно видалений зі служби. Решта україн-

ських товариств мусять діставати дозвіл навіть на кожне засідання виділу. Час до часу поліція окружує «Народний дім» у Чернівцях або іншу установу й переводить у всіх присутніх обшук. Не можна носити вишиваних сорочок. Кожну театральну п'єсу муситься посилати аж до Бухаресту, де дає дозвіл команда ривізії. Цього року заборонили всі Шевченківські свята...».

У таких умовах доживала українська інтелігенція і все українське населення Буковини останні роки румунської окупації. Тому-то прихід на Буковину 28 червня 1940 року Червоної армії багато буковинців зустрічали з великою радістю. Цей день стає і новим етапом у житті І.Карбулицького. В його душі спалахнула надія, що, нарешті, для українців прийшла жадана воля, закінчилися роки іноземної окупації Буковини. І він, незважаючи на пенсійний вік, маючи багатющий педагогічний досвід, виявляє бажання попрацювати над вихованням молодої генерації.

Висновки і пропозиції. Отже, у міжвоєнний період історії Північної Буковини І. Карбулицький успішно поєднував педагогічну діяльність з активною громадською роботою. Він був учасником і організатором руху буковинців за об'єднання в єдиній соборній Україні, членом Української національної партії, вів активну пропагандистську роботу серед населення краю, відстоював їх інтереси у місцевих органах влади, чим заслужив любов і повагу своїх земляків, колег та учнів. Подальшого дослідження заслуговує участь І. Карбулицького у діяльності громадських організацій українців національного спрямування окресленого періоду.

Список літератури:

1. Карбулицький І. Барбівці на Буковині // Самостійна думка. – 1932. – № 17-18, 19-20. – С. 4-5.
2. Карбулицький І. І. Мої спомини. – Літературно-меморіальний музей О. Кобилянської (Чернівці). – Інв. № 3705-3631. – С. 365.
3. Марусик Т. Іларій Карбулицький – визначний буковинський педагог та громадський діяч // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць. – К.: Інститут історії України НАН, 2001. – Вип. 5. – С. 324.
4. Старик В., Дуда А. Буковинський курінь в боях за українську державність. 1918-1941-1944. – Чернівці, 1995. – С. 346.

Шевчук О.Р.
Чертковский государственный медицинский колледж

КУЛЬТУРНО-ПРОСВЕТИТЕЛЬСКАЯ РАБОТА ИЛАРИЯ КАРБУЛИЦКОГО В КОНТЕКСТЕ ОБЩЕСТВЕННОЙ ЖИЗНИ СЕВЕРНОЙ БУКОВИНЫ МЕЖДУВОЕННОГО ПЕРИОДА (1918-1940 ГОДОВ)

Аннотация
Исследовано общественно-политические условия жизни и культурно-просветительская деятельность известного украинского педагога и общественного деятеля Северной Буковины Илария Карбулицкого (1880-1961 гг.) в период оккупации края Королевской Румынией. Освещено участие педагога в подготовке и проведении Буковинского вече (3 ноября 1918 года), которое приняло решение о присоединении Буковины к Украинскому государству. Проанализирована деятельность И. Карбулицкого в национальных объединениях буковинских украинцев (Украинская национальная партия, Украинский гражданский комитет, Украинский Народный Дом и др.). Доказано, что культурно-просветительская деятельность И. Карбулицкого способствовала формированию национального достоинства и национального самосознания украинского буковинского края. Установлено, что И. Карбулицкий своей педагогической и общественно-политической деятельностью активно противостоял правительственной политике румынизации украинского населения Северной Буковины.
Ключевые слова: Иларий Карбулицкий, культурно-просветительская деятельность, общественные организации, политика румынизации, национальное сознание, украинское население Буковины.

Shevchuk O.R.
Chortkiv State Medical College

CULTURAL AND EDUCATIONAL WORK OF ILARII KARBULYTSKYI IN THE PUBLIC LIFE OF NORTHERN BUKOVINA DURING THE INTERWAR PERIOD (1918-1940)

Summary
The present article deals with the socio-political conditions of life and cultural and educational activities of the well-known Ukrainian teacher and public figure from Northern Bukovina (1880-1961) Ilarii Karbulytskyi during the occupation of the land by Royal Romania. The participation of the teacher in preparing and holding of the public meeting of Bukovina (3 November 1918), which adopted a resolution on the annexation of Bukovina to the Ukrainian state, was analyzed. The activity of I. Karbulytskyi in national associations of Ukrainians in Bukovina (Ukrainian National Party, Ukrainian Civic Committee, Ukrainian People's House, and others.) has been studied. It is proved that cultural and educational activities of I. Karbulytskyi promoted the formation of national identity and national consciousness of Ukrainian people in Bukovina. A general conclusion is made concerning that I. Karbulytskyy resisted the government policy of Romanization of Ukrainian population in Northern Bukovina due to his educational and socio-political active work.
Keywords: Ilaryi Karbulytskyi, cultural and educational activities, community organizations, policy of Romanization, national consciousness of Ukrainian population in Bukovina.

МЕДИЧНІ НАУКИ

УДК 616.36-002.2-022:578.833.2+616.3]-02-036

ОСОБЛИВОСТІ КЛІНІЧНОГО ПЕРЕБІГУ ХРОНІЧНОГО ГЕПАТИТУ С У ХВОРИХ ІЗ ПОЄДНАНОЮ ПАТОЛОГІЄЮ

Дербак М.А.
Ужгородський національний університет

У роботі представлені результати обстеження 327 хворих на хронічний гепатит С (ХГС). Сформовано 2 групи, серед яких першу групу склали 177 хворих на ХГС поєднаний із цукровим діабетом 2 типу (ЦД- 2) та другу групу – 150 хворих на ХГС без ЦД-2. Групи були репрезентативні за віком, статтю та давністю ЦД. У результаті проведених досліджень у хворих на ЦД 2 типу виділено три варіанти перебігу ХГС: перший – з перевагою типових симптомів уражень печінки – 31% випадків, другий – холестатичний у 56% і третій варіант – з виразними позапечінковими проявами у 13% пацієнтів. При холестатичному варіанті ХГС незважаючи на низьке вірусне навантаження, у 78,8% осіб встановлено високу ступінь фіброзу печінки (F3-4), що є вірогідно частішим ($p < 0,05$) у порівнянні з іншими варіантами. Отже, у хворих на ЦД-2 найбільш частим є холестатичний варіант ХГС із високим ступенем фіброзу, що дозволяє розглядати його, як найбільш несприятливий у плані розвитку цирозу печінки.
Ключові слова: хронічний гепатит С. цукровий діабет, холестатичний синдром, фіброз печінки.

Актуальність проблеми. Останнім часом увагу дослідників привертає наявність стеатозу печінки (СП) у пацієнтів з хронічним гепатитом С (ХГС). Це особливо важливо, так як проблема надмірної ваги та ожиріння виходить на перший план у більшості країн світу на сьогодні. За даними ВООЗ, ожиріння набуло епідемічного поширення та виявляється близько у 30% населення Європейського регіону [1]. Стеатоз, як один з проявів неалкогольної жирової хвороби печінки (НАЖХП) є досить поширеним серед осіб без супутньої патології печінки, які не вживають алкоголь. У великих популяційних дослідженнях, проведених у США та Італії, виявлено стеатоз у 35% загальної людської популяції та у 75% осіб з надмірною массою тіла. На думку авторів, ці показники продовжують зростати [2, 3]. Раніше припускали, що наявність стеатозу печінки зумовлює її ураження лише у невеликої кількості осіб за умови відсутності іншої супутньої патології печінки. На сучасному етапі вважається, що гепатостеатоз може впливати на прогресування різної патології печінки, зокрема ХГС [4, 5, 6, 7]. І його слід розглядати як кофактор, який здатний впливати на перебіг та прогресування захворювання печінки, а також на наслідки терапії таких хворих [2, 7].

Значний інтерес викликає питання щодо впливу метаболічного стеатозу печінки на природній перебіг ХГС у хворих на цукровий діабет 2 типу.

Мета дослідження: вивчити клінічний перебіг хронічного гепатиту С (ХГС) у хворих на цукровий діабет 2 типу (ЦД-2).

Матеріали й методи. Під спостереженням знаходились 327 осіб з яких – 177 хворих на ХГС поєднаний із ЦД 2 типу (1 група) та 150 хворих на ХГС без ЦД-2 (2 група). Хворі перебували на лікуванні у гастроентерологічному або ендокринологічному відділеннях Закарпатської обласної клінічної лікарні ім. А. Новака. Чоловіків було 53,5% (175), жінок 46,5% (152). Середній вік пацієнтів – 58,5±1,5 років. Залежно від скарг усім хворим проведені клініко-лабораторні обстеження згідно протоколів надання медичної допомоги передбачуваного захворювання.

При встановленні діагнозу ХГС користувалися класифікацією хронічних гепатитів, запропонованою на Міжнародному конгресі гастроентерологів (Лос-Анджелес, 1994 р.) та Міжнародною класифікацією хвороб 10-го перегляду. Визначення маркерів гепатитів В і С проводили методом імуноферментного аналізу (ІФА) з використанням відповідних тест систем та подальшим визначенням РНК ВГС та генотипу вірусу. Кількість РНК ВГС визначали методом ПЛР в режимі реального часу. Ступінь фіброзу та стеатозу печінки визначали за допомогою неінвазивного методу діагностики – ФіброМакс (BioPredictive, Paris) та методу непрямої еластометрії печінки за допомогою діагностичного приладу виробництва Франція – Фіброскан 502 F01261 датчик М 7 70129 (Закарпатська обласна клінічна інфекційна лікарня).

Діагноз ЦД 2-го типу встановлювали згідно з критеріями запропонованими ВООЗ (2007) та Міжнародною Федерацією Діабету (2005 р.) на І Всесвітньому конгресі з метаболічного синдрому.

В залежності від встановленого генотипу вірусу гепатиту С хворих було розділено на підгрупи. Перша група була розділена на: 1а підгрупу (п=127) (71,5%) – хворі з 1 генотипом HCV і 1б підгрупу – 50 (28,3%) – з 3 генотипом HCV. У хворих 2 групи 1 генотип HCV виявлено у 92 (61,3%) осіб, які склали 2а підгрупу, а 3 генотип HCV у 58 (38,7%) – 2б підгрупу.

Оцінка значимості вірогідності відмінностей відносних величин у незалежних вибірках проводилася шляхом перевірки нульової статистичної гіпотези про рівність відносних частот у двох вибірках і по двосторонньому точному критерію Фішера з використанням програми Statistica 8.0 for Windows. Різницю вважали вірогідною при $p<0,05$.

Результати та їх обговорення. У хворих на ЦД 2 типу виділено три варіанти перебігу ХГС: перший – з перевагою типових симптомів уражень печінки – 55 (31%) випадків, другий – холестатичний у 99 (56%) і третій варіант – з виразними позапечінковими проявами у 23 (13%) пацієнтів.

У хворих 2 групи ХГС мав такі варіанти клінічного перебігу: типовий – 96 (64%), холестатичний – 42 (28%), та з позапечінковими проявами – 12 (8%) хворих (рис. 1).

У пацієнтів 1 групи з типовим варіантом перебігу ХГС клінічна картина характеризувалася: гепатомегалією (87,2%), астеновегетативним та больовим синдромами (94,5% та 63,6%). Рідше хворі скаржилися на диспепсію (32,7% пацієнтів) та субіктеричність склер і мали спленомегалію (29,1%). Ступінь виразності цитолізу, у пацієнтів з типовим варіантом перебігу ХГС, відповідав мінімальній та помірній активності (47, % і 36,4% пацієнтів).

Особливістю перебігу ХГС з переважанням холестатичного варіанту у хворих 1 групи є поєднання синдрому внутрішньопечінкового холестазу з гепатомегалією у 92,9% осіб, спленомегалією у 67%, гіпербілірубінемією -75% та астеновегетативними проявами – 97% спостережень. Цитолітичний

МЕДИЧНІ НАУКИ

© Дербак М.А., 2015

синдром у цих хворих є більш виразним, ступінь активності відповідає помірній у 67,7% та високій -25,2% хворих і в більшості випадків (97%) поєднується із підвищенням рівнів маркерів холестазу (лужна фосфатаза, білірубін та ГГТП).

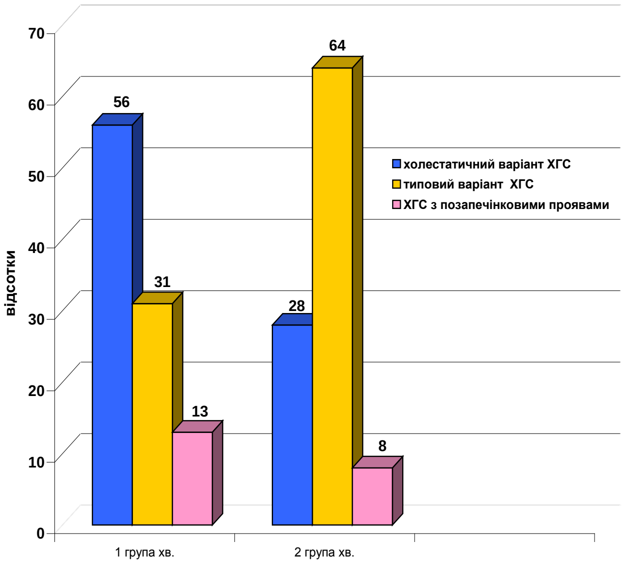

Рис. 1. Варіанти клінічного перебігу ХГС обстежених хворих

Джерело: розроблено авторами

Для позапечінкового варіанту характерними є комбінації симптомів позапечінкових уражень та астеновегетативного синдрому (100%), а також гепато-, спленомегалія та холестаз – 30,4%, 26,1% та 34,7% відповідно. Також, у 52,2% пацієнтів цієї групи відзначені подовження протромбінового часу, зниження протромбінового індексу, анемія і тромбоцитопенія. У цих хворих домінують симптоми позапечінкових уражень (переважно геморагічного васкуліту).

Аналізуючи ступені фіброзу печінки встановлено, що у хворих з 1 генотипом ВГС в обох групах реєструвалася достовірно частіше висока ступінь фіброзу -F3-4, а ніж у хворих з 3 генотипом (табл. 1).

Таблиця 1

Виразність фіброзу печінки у обстежених хворих

Стадія фіброзу печінки	1 група (ХГС+ЦД-2 n=177)		2 група (ХГС без ЦД-2 n=150)	
	1а група (n=127)	1б група (n=50)	2а група (n=92)	2б група (n=58)
F1	10 (7,8%)	12 (24%)	14 (15,2%)	45 (77,6%)
F2	26 (20,5%)	13 (26%)	29 (31,5%)	13 (22,4%)
F3	62 (48,9%)	22 (44%)	32 (34,7%)	-
F4	29 (22,8%)	3 (6%)	17 (18,5%)	-

Джерело: розроблено авторами

При холестатичному варіанті ХГС, незважаючи на невисоке вірусне навантаження та рідше виявлення RNA HCV, високу ступінь фіброзу -F3-4 встановлено у 78,8% осіб, що є вірогідно частішим ($p < 0,05$) у порівнянні з іншими варіантами. Рідше виявлення RNA HCV зумовлено тим, що дифузні дегенеративні зміни гепатоцитів при фіброзі F3-4 «не здатні» забезпечити достатній рівень реплікації віруса чутливий для ПЛР. У хворих з типовим варіантом ХГС фіброз F3-4 виявлено у 47,3%, а з поза печінковими проявами – 39,1% осіб.

Висновки. У хворих на ЦД-2 найбільш частим є холестатичний варіант ХГС із високим ступенем фіброзу, що дозволяє розглядати його, як найбільш несприятливий у плані розвитку цирозу печінки. Виділення трьох варіантів клінічного перебігу ХГС у хворих на ЦД-2 з комплексною оцінкою кожного з варіантів, зумовлює вибір тактики терапії.

Список літератури:

1. Питание и здоровье в Европе: новая основа для действий / Региональные публикации ВОЗ. Европейская серия. – № 96. – С. 51-52.
2. Bellentani S. Prevalence of and risk factors for hepatic steatosis in Northern Italy / S. Bellentani, G. Saccoccio, F. Masutti [et al.] // Ann. Intern. Med.– 2000. – Vol. 132. – P. 112-117.
3. Browning J. D. Prevalence of hepatic steatosis in an urban population in the United States: impact of ethnicity / J. D. Browning, L. S. Szczepaniak, R. Dobbins [et al.] // Hepatology. – 2004. – Vol. 40. – P. 1387-1395.
4. Castera L. Worsening of steatosis is an independent factor of fibrosis progression in untreated patients with chronic hepatitis C and paired liver biopsies / L. Castera, C. Hezode, F. Roudot_Thoraval [et al.] // Gut. – 2003. – Vol. 52. – P. 288-292.
5. Cross T. J. The impact of hepatic steatosis on the natural history of chronic hepatitis C infection / T. J. Cross, A. Quaglia, S. Hughes [et al.] // J. Viral. Hepatol. – 2009. – Vol. 16 (7). – P. 492-499.
6. Marcello P. Steatosis as a co_factor in chronic liver diseases / P. Marcello, A. Iolascon // World J. Gastroenterol. – 2010. – Vol. 16 (10). – P. 1171-1176.
7. Patton H. M. The impact of steatosis on disease progression and early and sustained treatment response in chronic hepatitis C patients / H. M. Patton, K. Patel, C. Behling [et al.] // J. Hepatol. – 2004. – Vol. 40. – P. 484-490.

Дербак М.А.
Ужгородский национальный университет

ОСОБЕННОСТИ КЛИНИЧЕСКОГО ТЕЧЕНИЯ ХРОНИЧЕСКОГО ГЕПАТИТА С У БОЛЬНЫХ ИЗ СОЧЕТАННОЙ ПАТОЛОГИЕЙ

Аннотация
В работе представлены результаты обследования 327 больных хроническим гепатитом С (ХГС). Сформировано 2 группы, среди которых первую группу составили 177 больных ХГС в сочетании с сахарным диабетом 2 типа (СД-2) и вторую группу – 150 больных ХГС без СД-2. Группы были репрезентативны по возрасту, полу и длительностью СД. В результате проведенных исследований у больных СД 2 типа выделены три варианта течения ХГС: первый – с преобладанием типичных симптомов поражений печени – 31% случаев, второй – холестатический в 56% и третий вариант – с выразительными внепеченочными проявлениями в 13% пациентов. При холестатическом варианте ХГС, несмотря на низкую вирусную нагрузку, у 78,8% лиц установлено высокую степень фиброза печени (F3-4), что есть достоверно чаще ($p < 0,05$) в сравнении с другими вариантами. Таким образом, у больных СД-2 наиболее частым есть холестатический вариант ХГС с высокой степенью фиброза печени, что позволяет рассматривать его, как наиболее неблагоприятный в плане развития цирроза печени.
Ключевые слова: хронический гепатит С, сахарный диабет, холестатический синдром, фиброз печени.

Derbak M.A.
Uzhgorod National University

FEATURES OF THE CLINICAL COURSE OF CHRONIC HEPATITIS C OF PATIENTS WITH COMORBIDITY

Summary
The paper presents the results of the examination of 327 patients with chronic hepatitis C (CHC). Two groups were formed, where the first one consisted of 177 patients with chronic hepatitis C combined with type 2 diabetes (DM-2) and the second group – of 150 patients with chronic hepatitis C without DM- 2. The groups were representative by age, sex and duration of diabetes. As a result of undertaken studies there are distinguished three variants of CHC course of patients with type 2 diabetes: the first one is with the predominance of typical symptoms of liver disease – 31% of cases, the second one is cholestatic – 56% and the third variant is with expressive extrahepatic manifestations in 13% of patients. What concerns the cholestatic variant of CHC despite a low viral load, 78.8% of people had a high degree of liver fibrosis (F3-4) which is significantly more frequent ($p < 0.05$) compared to the other variants. Thus, the most frequent is the cholestatic variant CHC with a high degree of fibrosis in patients with type-2 DM, which allows considering it as the most unfavorable in terms of liver cirrhosis development.
Keywords: chronic hepatitis C, diabetes mellitus, cholestatic syndrome, liver fibrosis.

UDC 616-018.2-008.9:616.72-002

EXAMINATION OF THE CONNECTIVE TISSUE METABOLISM INDEXES OF PATIENTS WITH REACTIVE ARTHRITIS AND PYELONEPHRITIS

Zaliavska O.V., Andrusiak O.V., Gaidychuk V.S.
Bucovina State Medical University

The aim of this scientific research was to examine connective tissue metabolism indexes of patients with a comorbid course of reactive arthritis and chronic kidney disease. The increase of free hydroxyproline (FOP), hydroxyproline bound with protein (BOP), plasma collagenolytic activity (PCA) and proteolytic activity (PA) have been found in blood what is the evidence of simultaneous synthesis increasing and collagen degradation against a background of collagenase activation. Established significant hexosamine (HA) increase and hexuronic acids (HUA) reduction indicate that glycoproteins' synthesis increased against a background of proteoglycan synthesis decrease. Greatest importance in the diagnostic algorithm of progression and clinical course of reactive arthritis, showed a blood FOP and BOP, HA, degree collagenolytic activity of blood plasma, which showed a direct relationship to the degree of inflammatory activity. Blood FOP, BOP and HA data had the greatest importance in the diagnostic algorithm of progression and clinical course of reactive arthritis. Degrees of blood plasma collagenolytic activity showed direct dependence on inflammation activity degree.
Keywords: reactive arthritis, plasma collagenolytic activity, plasma proteolytic activity, hydroxyproline, glycoproteins, proteoglycans.

The problem, the analysis of research work and publications. A significant increase of reactive arthritis disease (ReA) is observed all over the world in recent years, what in the overall structure of rheumatic arthritis disease currently consists 5-11% [1]. ReA incidence is growing simultaneously, that is 30-200 citizens per 100 000 of the adult population [2, 3]. Nowadays, one of the most burning problems

© Zaliavska O.V., Andrusiak O.V., Gaidychuk V.S., 2015

is ReA diagnosis and its treatment [4]. Most of the laboratory findings that are used at ReA diagnosis have not specific character, and reflecting of inflammation process presence and activity [5, 6]. Methods that characterise such connective tissue specific components exchange as collagen and proteoglycan, show more informational content about the progress of pathosis of the affected joints and the extent of reducing the intensity of process under the influence of treatment [7, 8]. Metabolic abnormalities in such system as «proteoglycans and collagen» and change of enzymatic reactions often are preceded by many complications, including chronic kidney disease and renal failure.

The purpose of the research is to analyze the connective tissue state of patients with comorbid course of chronic kidney disease and reactive arthritis.

The main material. 113 patients have been examined and divided into two groups: in the 1-st group there were patients with Reactive Arthritis (ReA), on its I-III degree of activity and JFI (Joint Functional Insufficiency) on I-III degree (n=65); the 2-nd group consists of patients with ReA and Chronic Kidney Disease (CKD): Pyelonephritis (CP) in the exacerbation phase (n=48). Groups of patients were grouped on age, sex, duration and activity of comorbid diseases. The control group was formed of 20 healthy persons (HP). Metabolism changes of carbohydrate and protein components of the extracellular matrix were determined by the level of free hydroxyproline in (FOP) and hydroxyproline bound with protein (BOP), hexuronic acid (HUA), hexosamine (HA), seromucoid (SM), sialic acid (SA). State of blood plasma proteolytic activity was studied by determining the intensity of lysis azoalbumin (degradation of low molecular weight proteins), azocasein (proteolysis of high molecular weight proteins), azokol (collagenolysis) («Simko ltd.») and the level of plasma collagenolytic activity (PCA).

The average disease duration was 24,4±4,7 months. Patients average age was 32,5±1,2 years. First group of examined patients consisted of persons (n=50; 76,92%), who have been diagnosed of ReA for the first time, and who had chronic course of disease (n=15; 23,08%). In the group of patients with comorbid course of ReA and CP was observed chronic disease in 79,17% (n=38), and recurrent course in 20,83% (n=10). Leading to the clinical picture of patients in both groups was asymmetrical articular syndrome with joint disease of the upper and lower extremities that was leading in clinical picture of both groups of patients. In most cases, mono- and oligoarthritis were observed. Polyarthritis was approved in patients with chronic ReA against a background of CKD.

During disease exacerbation in patients with ReA level of FOP in blood, what is a marker of collagen catabolism, significantly was higher than in a control group in 1,3 times (p<0,05), while in the second group it was higher in 1,5 times (p<0,05). Simultaneously, the significant increase of BOP in blood was observed in both 1-st and 2-nd in 2,3 and 2,5 times in comparison with HP group (p<0,05), what is the indicator of increased collagen synthesis (table 1). The degree of BOP increase in blood becomes higher with increasing activity in both groups (table 2), as well as the proliferation of «joint insult area» and the evidence of bone changes was determined after ultrasound and pneumoarthrography were made. Free hydroxyproline level in the blood showed a direct correlative dependence on the degree of inflammatory activity

Table 1

Connective tissues indexes in patients with reactive arthritis (M±m)

Indexes	HP (n=20)	1-st group (n=65)	2-nd group (n=48)
FOP (mcmole/l)	11,61±0,58	15,16±0,20 *	17,2±1,2 */**
BOP (mcmole/l)	28,22±0,4	63,72±2,36 *	65,7±3,0 *
HUA (mcmole/l)	1,19±0,07	0,65±0,33	0,60±0,21 *
HA (mcmole/l)	5,21±0,31	10,12±0,24 *	10,56±0,42*
SA (mcmole/l)	2,36±0,05	4,11±0,31 *	5,4±0,2 */**
SM (od units)	0,18±0,09	0,76±0,44	0,74±0,01 *
PCA (μm/h/l)	5,29±0,06	7,67±0,26 *	8,02±0,33 *
PA – azoalbumin (mcg/ml/h)	2,99±0,28	4,78±0,54 *	5,23±0,34 *
PA – azokazein (mcg/ml/h)	2,26±0,21	4,01±0,23 *	4,14±0,25 *
PA – azokol (mcg/ml /h)	0,44±0,07	0,8±0,05 *	1,10±0,05 */**

*Note: * – the difference is accurate in comparison with HP group indexes (p <0,05);*

*** – the difference is accurate in comparison with RA group indexes (p<0,05).*

Table 2

Connective tissue index of contents in blood plasma of patients with reactive arthritis depending on the degree of activity (M ± m)

Indexes	1-st group (n=65)		2-nd group (n=48)	
	I degree of activity (n=45)	II-III degree of activity (n=20)	I degree of activity (n=18)	II-III degree of activity (n=30)
FOP (mmol/l)	15,06±0,14	15,36±0,23	16,49±0,60 *	18,03±1,02*/**
BOP (mmol/l)	62,45±1,21	66,60±1,43	65,26±1,41	68,13±1,50 *
HUA (mmol/l)	0,73±0,25	0,47±0,13	0,74±0,18	0,52±0,21
HA (mmol/l)	10,01±0,24	10,35±0,11	10,41±0,20	10,65±0,39
PCA (μm/h/l)	7,55±0,26	7,92±0,16	7,79±0,33	8,20±0,23
PA-azoalbumin (mcg/ml/h)	4,46±0,25	5,49±0,24	5,05±0,33	5,39±0,32
PA-azokazein (mcg/ml/h)	3,89±0,25	4,26±0,23	3,98±0,31	4,25±0,25
PA-azokol (mcg/ml/h)	0,78±0,07	0,85±0,05	1,05±0,05	1,12±0,07*/**

*Note: * – the difference is accurate in comparison with the 1-st group of patients with RA indexes on I degree of activity (p<0,05);*

*** – the difference is accurate in comparison with the 1-st group of patients with RA indexes on II-III degrees of activity (p<0,05).*

as compared with the level of sialic acid (r=0,704; p<0,01) and seromucoid (r=0,585; p<0,01).

During the study of both 1-st and 2-nd groups there was observed a statistically significant increase of HA content almost in 2,0 times compared to the control group (p<0,05). A significant HUA decrease was determined in 2-nd group of patients compared to the control group (p<0,05), but in the 1-st group HA content had a tendency to decrease (table 1). Was established the inverse correlation of medium strength between level of HA and HUA in the blood (r = -0,366, p <0,01). In most cases asymmetric mono- or oligoarthritis of upper and lower joints with a domination of II-III degree of activity was determined in most cases (85,0%) at patients who have ReA with comorbid chronic pyelonephritis.

In the 2-nd group it was determined the impact of comorbid chronic pyelonephritis over the ReA activity increase, in comparison to RA isolated course in terms of inflammation and connective tissue reaction: leukocytosis, increased erythrocyte sedimentation rate (ESR) (p<0,05), levels of C-reactive protein in blood in 2,5 times, (p<0,05), sialic acids in 1,3 times (p<0,05), seromucoid in 1,6 times (p<0,05), fibrinogen on 11,2% (p<0,05), globulin on 25,5% (p<0,05), decrease of albumin in blood at 19,6% (p<0,05), BOP in 1,2 times, and PA in 1,4 times (p<0,05) (table 3). All these obtained results point to the CP active formation phase within ReA activity.

Patients of 1-st and 2-nd groups showed a significant increase of PCA indicators in 1,4 times and 1,5 times in comparison to as HP group (p<0,05). Lysis of low molecular weight protein growth in patients with ReA was observed in comparison to the control group: at the 1-st group in 1,6 times, at the 2-nd in 1,7 times (p<0,05). Such intense proteolytic degradation of macromolecular proteins underwent changes, and this degradation was higher than the control in 1,8 times in both groups (p<0,05). A significant increase of azokol lysis at the 1-st and the 2-nd group was determined during the study of plasma collagenolytic activity in comparison to the control group in 1,8 times and 2,5 times (p<0,05), where in the indicator exceeded in 1,4 times in the second group compared to the individuals of the first tested group (p<0,05).

Parallel growth of BOP and FOP simultaneously can be an indicator of collagen synthesis increase and collagen degradation, and the formation of weaken collagen.

The inverse correlation of medium strength between level of HA and HUA in the blood can be indicator of glycoprotein synthesis increase on the background of proteoglycan synthesis decreased. As far as hexosamine is a part both of proteoglycans and glycoproteins, so its increase in the blood can be indicator of decay enhancement of connective tissue carbohydrate-protein components. Increase of HA is a factor that activates inflammation and abnormal bacterioagglutinin formation. Longstanding inflammation of connective tissue causes its degradation. Increase of HA advances changes of other indexes which characterize the functional status of the connective tissue. Increase of the average level of HA in blood is determined when conventional laboratory methods are not more informative. A progressive increase of HA content in both groups was already determined at II-III degree of activity. There is a significant pathogenetic relation between metabolic proteoglycans and immunological disorders processes in this group of patients (Amirahmadi S. F. et. al., 2004). Metabolic products of connective tissues ground substance have antigenic specificities and are able to stimulate immune reactions in tissues (Lysenko I. V., 2006), and may have a significant impact on the overall health and quality of life of the affected individuals. The investigation of the metabolism of connective tissue specific components exchange as collagen and proteoglycan in patients with reactive arthritis, show more informational content about the progress of pathosis of the joints and the extent of reducing the intensity of process under the influence of treatment, prognostic significance in the diagnosis of other organ damage, especially kidneys.

Conclusions. Examination of the connective tissue state in patients with comorbid course of reactive arthritis and chronic kidney disease showed a significant increase of free and bound with protein hydroxyproline levels in blood, collagenolytic and proteolytic activity in plasma, what is indication of simultaneous increase of synthesis and collagen degradation on the background of collagenolysis activation. Determined significant increase of hexosamine and hexuronic acid content decrease indicates point to the increase glycoproteins synthesis against a background of decreased proteoglycans synthesis. Greatest importance in the diagnostic algorithm of progression and ReA clinical course

Table 3

Clinical and biochemical blood analysis indexes in patients with reactive arthritis depending on the degree of activity (M±m)

Indexes	1-st group (n=65)		2-nd group (n=48)	
	I degree of activity (n=45)	II-III degree of activity (n=20)	I degree of activity (n=18)	II-III degree of activity (n=30)
Hemoglobin (g/l)	142,4±2,2	130,4±2,1*	115,8±2,0*	105,4±1,8*/**
Erythrocyte (×1012/l)	4,6±0,2	3,8±0,1*	4,0±0,2*	3,2±0,1*/**
Leucocyte (×109/l)	10,3±0,5	13,2±0,6*	13,0±0,3*	15,6±0,2*/**
ESR (mm/h)	12,9±0,5	18,7±0,7*	16,5±0,9*	39,8±0,8*/**
CRP (mg/l)	4,6±2,5	25,6±3,1*	18,1±3,7*	64,6±2,7**
Sialic acids (mmol/l)	3,6±0,1	4,3±0,2*	4,2±0,1*	5,4±0,2*/**
Fibrinogenous (g/l)	4,1±0,1	5,0±0,2*	4,6±0,1*	5,9±0,2*/**
Whole protein (g/l)	73,7±1,1	78,7±1,0*	70,3±1,2	63,7±1,0*/**
Albumins (%)	56,2±0,6	48,4±1,1*	45,0±1,1*	39,5±1,0*/**
Globulins (%)	43,8±0,6	51,6±0,6*	55,0±0,8*	60,5±0,6*/**
A/G	1,28±0,03	0,94±0,04*	0,82±0,02*	0,65±0,02*/**

*Note: * – the difference is accurate in comparison with the 1-st group of patients with RA indexes on I degree of activity (p<0,05); ** – the difference is accurate in comparison with the 1-st group of patients with RA indexes on II-III degrees of activity (p<0,05).*

have such indicators as levels of free and bound with protein hydroxyproline in blood, hexosamine and degree collagenolytic activity of blood plasma (intensivity of azokol lysis), what showed a direct relation to the degree of inflammation activity. Increase of ReA activity degree was found in the group of patients with comorbid course of reactive arthritis and chronic pyelonephritis in comparison to isolated ReA case in terms of inflammation and connective tissue reaction.

Future research prospects: to study and propose a new method in the diagnosis of reactive arthritis and development on its background of chronic pyelonephritis based on the cluster and classification analysis methods and construct practical recommendations that can be used in clinical practice.

References:

1. Sieper J., Rudwaleit M., Khan M. et al., 2006. Concepts and epidemiology of spondyloarthritis. Best. Pract. Res. Clin. Reumatol., 20 (3): 401–417.
2. Leirisalo-Repo M., 2005. Reactive arthritis. Scand. J. Reumatol., 4: 251-259.
3. Kohnke S. J., 2004. Reactive Arthritis. A Clinical Approach. Orthopaedic Nursing, 4: 274–280.
4. Hamdulay S. S., Glynne S. J. and A. Keat, 2006. When is arthritis reactive? Postgrad Med. J., 82 (969): 446–453.
5. Braun J., Kingsley G., Heijde D. and Sieper J., 2000. On the difficulties of establishing a consensus on the definition of and diagnostic investigations for ReA. Results of discussion of a questionnaire prepared for the 4th International Workshop on ReA. Berlin, Germany, July 3–6, 1999. J. Rheumatol., 27 (9): 2185-2192.
6. Carter J. D. and Hudson A. P., 2009. Reactive arthritis: clinical aspects and medical management. Rheum. Dis. Clin. North. Am., 35 (1): 21–44.
7. Kolomoiets M. Yu., Fediv O. I. The clinical significance of connective tissue indicators in diseases of internal organs. Chernivtsi, 1997, 95 p.
8. Bakuliev A. L., Suvorov A. P., Kariakina E. V., 1998. Some clinico-biochemical and immunological aspects of the connective tissue metabolism in Reiter's disease. Vestn. dermatol. venerol., 6: 23–26.
9. Amirahmadi S. F., Pho M. H. and Gray R. E., 2004. An arthritogenic monoclonal antibody to type II collagen, CII-C1, impairs cartilage formation by cultured chondrocytes. Immunol. Cell. Biol., 82 (4): 427 434.
10. Lysenko I. V., 2006. Diagnostic value of oxyproline and arachidonic acids as biological markers cartilaginous tissue degradation. Ukr. Revmatol. Zhurn., 24 (2): 40–44.

Залявська О.В., Андрусяк О.В., Гайдичук В.С.
Буковинський державний медичний університет

ДОСЛІДЖЕННЯ МЕТАБОЛІЗМУ СПОЛУЧНОЇ ТКАНИНИ У ХВОРИХ НА РЕАКТИВНИЙ АРТРИТ І ПІЄЛОНЕФРИТ

Анотація
Метою даного дослідження було вивчити особливості метаболізму сполучної тканини у хворих із коморбідним перебігом хронічної хвороби нирок та реактивного артриту. Було встановлено вірогідне підвищення вмісту в крові вільного оксипроліну (ВОП), білковозвязаного оксипроліну (БЗОП), показників колагенолітичної (КЛА) та протеолітичної активності плазми (ПАК), що свідчить про одночасне підсилення синтезу та розпаду колагену на тлі активації колагенолізу. Встановлене достовірне підвищення гексозамінів (ГА) та зменшення вмісту гексуронових кислот (ГК) вказує на підсилення синтезу глікопротеїнів на тлі зниження синтезу протеогліканів. Найбільшу значущість у діагностичному алгоритмі прогресування та клінічний перебіг реактивного артриту мали показники у крові ВОП та БЗОП, ГА, ступеню колагенолітичної активності плазми крові (інтенсивність лізису азоколу), котрі показали пряму залежність від ступеня активності запального процесу.
Ключові слова: реактивний артрит, колагенолітична активність плазми, протеолітична активність плазми, оксипролін, глікопротеїни, протеоглікани.

Залявская Е.В., Андрусяк А.В., Гайдичук В.С.
Буковинский государственный медицинский университет

ИССЛЕДОВАНИЕ МЕТАБОЛИЗМА СОЕДИНИТЕЛЬНОЙ ТКАНИ У БОЛЬНЫХ НА РЕАКТИВНЫЙ АРТРИТ И ПИЕЛОНЕФРИТ

Аннотация
Целью данного исследования было изучить особенности метаболизма соединительной ткани у больных с коморбидным течением хронической болезни почек и реактивного артрита. Было установлено достоверное повышение содержания в крови свободного оксипролина (СОП), билоксвязаного оксипролина (БСОП), показателей коллагенолитической (КЛА) и протеолитической активности плазмы (ПАК), что свидетельствует об одновременном усилении синтеза и распада коллагена на фоне активации коллагенолиза. Установлено достоверное повышение гексозаминов (ГА) и уменьшение содержания гексуроновых кислот (ГК) указывает на усиление синтеза гликопротеинов на фоне снижения синтеза протеогликанов. Наибольшую значимость в диагностическом алгоритме прогрессирования и клиническое течение реактивного артрита имели показатели в крови СОП и БСОП, ГА, степени коллагенолитической активности плазмы крови (интенсивность лизиса азокола), которые показали прямую зависимость от степени активности воспалительного процесса.
Ключевые слова: реактивный артрит, коллагенолитическая активность плазмы, протеолитическая активность плазмы, оксипролин, гликопротеины, протеогликаны.

УДК 577.213/217.088

ОПТИМИЗАЦИЯ СПОСОБОВ ВЫДЕЛЕНИЯ ДНК ИЗ СКРЫТЫХ СЛЕДОВ БИОЛОГИЧЕСКОГО МАТЕРИАЛА

Кривда Р.Г., Стоева М.И.
Одесский национальный медицинский университет

Исследованы практические вопросы оптимизации способов выделения ДНК из скрытых следов биологического материала. Проанализирована эффективность метода тейплифтинга для отбора контактных следов пальцев рук на предметах бытового назначения с гладкой поверхностью. Проведено смешанное исследование для решения вопроса о возможности установления ДНК-профиля лица, находившегося в контакте с предметом последним. Данное исследование продемонстрировало эффективность метода тейплифтинга для отбора биологического материала, содержащего контактные следы пальцев рук. В то же время установление ДНК-профиля лица, контактировавшего с объектами последним, по результатам данного анализа оказалось малоэффективным.

Ключевые слова: ДНК-профиль, скрытые следы, биологический материал, тейплифтинг.

Постановка проблемы. Выделение ДНК из объектов, содержащихся на месте преступления, становится неотъемлемой частью идентификации биологического материала [1-3]. При этом важным является отбор максимального количества пригодного материала.

Анализ последних исследований и публикаций. По результатам исследования M. Phillips и S. Petricevic [10] в результате простого контакта с практически любым объектом, в том числе одеждой [13], в виде прикосновения, на объекте остается биологический материал в виде контактных следов, потенциально содержащий клеточный материал, который может быть использован для дальнейшего ДНК-анализа [9], хотя количество оставленного в результате контакта биологического материала варьирует в зависимости от темпов регенераторных процессов и эксфолиации эпителия [6-8]. Однако, в то же время такие важные источники ДНК, как контактные следы, содержат минимальное количество ДНК, как определяет V. Castella и P. Mangin (2008), что требует разработки эффективной и чувствительной техники отбора биологического материала. В то же время, некоторые авторы демонстрируют простые подходы к анализу смешанных ДНК-профилей на основании количественной оценки интенсивности RFU-пиков (relative fluorescence units) [4].

Выделение не решенных ранее частей общей проблемы. В силу того, что некоторые биологические жидкости человека при высыхании на предметах окружающей среды не оставляют видимых следов, это обстоятельство осложняет первичный обор материала и позволяет судить о наличии на объекте следов биологического происхождения лишь предположительно, в то время как множество вещественных доказательств содержащих биоматериал, бывает упущено. В то же время использование различные методов визуализации следов биологического происхождения, которые являются эффективными лишь в случае наличия большого количества биологического материала [5, 14] нарушают структуру ДНК и делаю т ее непригодной для дальнейшего анализа. Метод тейплифтинга – отбора биоматериала на клейкую ленту [11, 12], благодаря простоте выполнения, позволяет обработать бóльшую площадь объектов-носителей при минимальном воздействии на ДНК и позволяет упустить этап визуализации следов.

Цель работы. Целью нашего исследования было определение ДНК-профилей из контактных следов рук, находящихся на бытовых предметах, в частности – офисного оборудования – с помощью метода тейплифтинга.

Изложение основного материала. В качестве объекта исследования выступали скрытые следы биологического материала в виде контактных следов рук. В качестве носителей материала использовали установленный набор предметов бытового назначения, перечень которых представлен ниже. Группа предметов, используемая одним добровольцем, составляла единицу исследования и рассматривалась как 1 рабочее место.

Материалы и методы. Подготовка образцов объектов. Для проведения исследования сравнивали 2 типа рабочих мест: рабочие места индивидуального пользования и рабочие места общего пользования. Было оборудовано 17 офисных рабочих мест, в состав которых входил следующий инвентарь: стол ДСП столешница 1000 х 700 см с помеченной краской центральной областью 30 х 30 см, ноутбук, папка картонная с листами бумаги офисной Zoom плотностью 80 г/м^2, белизной CIE 150 (STORA ENSO, Финляндия), расчерченной на квадраты 2 х 2 см мышь компьютерная, ручка шариковая с пластмассовым корпусом (Buromax, Украина), кружка керамическая объемом 250 мл диаметр 70 мм, телефон мобильный 13 х 6,5 см с пластиковым корпусом. Все рабочие места непосредственно после подготовки к исследованию были обработаны ДНК-разрушающей системой DNA*Zap*™ PCR DNA Degradation Solution («Invitrogen», США). В качестве отрицательного контроля выступало не содержащее следов биологического материала рабочее место.

Исследование проводилось с участием 15 добровольцев с заранее определенным генотипом, которым предлагалось пользоваться в течение 6 часов подготовленным индивидуальным для каждого добровольца рабочим местом, и затем в течение 2-х часов – общим рабочим местом, в привычном для них режиме. Смешанный эксперимент был проведен для исследования сценария при наложении отпечатков пальцев от нескольких индивидуумов с целью определения ДНК-профиля лица, находившегося в контакте с объектами последним. Условия проведения исследования: температура в помещении – 22°C.

Все составляющие инвентаря, бывшие в употреблении добровольцами, были обработаны с помощью кусочков клейкой ленты 24 х 20 мм, 40 мкм фирмы «Axent» (Германия). Методика сбора заключалась в повторном прикладывании кусочков клейкой ленты к участкам исследуемых объектов, с наибольшей вероятностью содержащих следы биологического материала, до утраты ими адгезивных свойств, при этом обрабатывалась отграниченная

МЕДИЧНІ НАУКИ

© Кривда Р.Г., Стоева М.И., 2015

центральная область стола 30 х 30 см, верхняя поверхность клавиш клавиатуры (монитор ноутбука не подвергался обработке), кнопки мыши, корпус ручки, ручки кружек, передняя и задняя поверхность корпуса мобильного телефона, правые нижние углы листов бумаги (квадрат 2 х 2 см).

После отбора материала кусочки клейкой ленты переносились в пробирки типа эппендорф. При этом кусочки клейкой ленты с 1 единицы исследования помещались в разные эппендорфы, надосадочную жидкость удаляли путем центрифугирования при 145 оборотов в минуту в течение 2 минут, осадок переносили в одну пробирку, таким образом, чтобы материал, собранный с одного рабочего места, находился в одной пробирке (всего 17 пробирок).

ДНК-экстракция проводилась с помощью набора для выделения ДНК из криминальных объектов PrepFiler®Forensic DNA Extraction Kit («Applied Biosystems», США) с соблюдением инструкций производителя.

Определение концентрации ДНК проводилось с помощью флюориметра Qubit 2.0 Instrument Q 32866 («Invitrogen», США).

Выделенную геномную ДНК типировали методом ПЦР по 15 гипервариабельным микросателлитным локусам;

Амплификацию проводили в формате мультиплексной ПЦР, т.е. один мультиплекс на все 15 локусов с использованием набора реагентов «AmpFISTR®Identifiler Plus» («Applied Biosystems», США). Исследование проводили с использованием термоциклера «GeneAmp®PCR 2720» («Applied Biosystems», США) согласно инструкции производителя. Автоматический анализ продуктов амплификации с использованием набора «AmpFISTR®Identifiler Plus» и разделение флюоресцентно-меченных ПЦР-фрагментов проводилось с использованием метода капиллярного гель-электрофореза в 4 капиллярных матрицах длиной 36,0 см с полимером POP-4TM («Applied Biosystems», США).

Полученные результаты. В процессе работы проводили учет количества ДНК, выделенной после отбора скрытых следов биоматериала с помощью методы тейплифтинга. В ходе проведения смешанного эксперимента устанавливали, возможно ли определить ДНК-профиль индивидуума, контактировавшего с объектами рабочего места последним. Полученные данные в отношении выделенной ДНК при использовании метода тейплифтинга для отбора биологического материала с предметов индивидуального пользования отображены в таблице 1.

Как видно из представленной таблицы, среднее значение количества выделенной ДНК из 15 отобранных проб равно M=0,058, стандартное отклонение составляет δ=0,012649, мода (Mo) − 0,05, медиана (Me) на уровне 0,05. Для определения ДНК-профилей проводили разделение и визуализацию продуктов амплификации, сравнивая ДНК образцов добровольцев и исследуемых объектов (результаты демонстрирует второй столбец таблицы).

Критерием позитивной идентификации биологического материала было получение продуктов амплификации выделенной ДНК по 15-и микросателлитным локусам и локусу для определения половой принадлежности Amel, т.е. определение «полного» профиля ДНК. Из таблицы видно, что часть положительных идентификаций личности по скрытым следам биологического происхождения составила 13,3%.

Следует отметить, что полученные ДНК-профили объектов полностью совпадали с соответствующими образцами.

Таблица 1

Выход ДНК при использовании метода тейплифтинга

№ п/п	Количество ДНК, нг/мкл	ДНК-профиль
1	0,05	13
2	0,05	15+Amel
3	0,06	12
4	0,08	13
5	0,05	14
6	0,05	13
7	0,05	12
8	0,09	13
9	0,07	13
10	0,06	13
11	0,06	11
12	0,05	14
13	0,05	15+Amel
14	0,05	14
15	0,05	12
16 (контроль)	-	-

Таким образом, полученные данные продемонстрировали, что метод тейплифтинга, используемый при отборе биологического материала из скрытых следов, таких, как контактные следы пальцев рук, дает возможность получить полные ДНК-профили в 2 случаях из 15. Получение неполных ДНК-профилей может быть связано с деградацией экстрагированной ДНК или наличием ингибиторов ПЦР в биоматериале.

Результаты смешанного эксперимента. Задачей смешанного эксперимента было определение ДНК-профиля последнего индивидуума, находившегося в контакте с предметами. Для проведения эксперимента с объектами рабочего места № 17 последовательно находились в контакте все 15 добровольцев. После отбора биологического материала с объектов-носителей с помощью метода тейплифтинга и выделения ДНК полученный ДНК-профиль сравнивали с известным генотипом добровольца, контактировавшего с объектами последним. Эксперимент не показал значимой тенденции к установлению ДНК-профиля последнего контактировавшего с объектами лица в силу того, что с рабочего места общего пользования был получен мультиаллельный профиль.

Выводы из данного исследования и перспективы. 1. Метод тейплифтинга дает возможность отобрать количество ДНК достаточное для проведения дальнейшего ДНК-анализа с установлением полного профиля ДНК в 2 случаях из 15.

2. Использование метода тейплифтинга при работе с контактными следами рук на предметах с гладкой поверхностью дает возможность получить полный ДНК-профиль в 13,3% случаев, что позволяет рекомендовать его для отбора скрытых следов биологического материала с предметов бытового назначения, например, в условиях осмотра места происшествия.

3. Положительными характеристиками данного метода можно считать его относительную доступность и простоту выполнения, минимальное воздействие на биологический материал, что исключает его преждевременную деградацию, и объект-носитель.

4. При наличии на одном объекте следов от различных индивидуумов, определение ДНК-профиля лица, находившегося в контакте с предметом последним, не представляется возможным из-за получения мультиаллельного ДНК-профиля.

Список литературы:
1. Бурчинський В. Г. Використання ДНК-аналізу у судово-медичних експертизах речових доказів та експертизах спірного батьківства (материнства, підміни дітей). – В. Г. Бурчинський, Т. В. Хохолєва, А. П. Демянчук та ін. – Київ, 2012. – 26 с.
2. Кривда Г. Ф. Судово-медичне дослідження речових доказів / Г. Ф. Кривда, А. П. Дем'янчук, В. О. Котельникова та ін. – Херсон: Наддніпряночка, 2014. – 460 с.
3. Clayton T. M. Analysis and interpretation of mixed forensic stains using DNA STR profiling / T. M. Clayton, J. P. Whitaker, R. Sparkes, P. Gill // Forensic Sci. Int. – 1998. – № 91 (1). – P. 55–70.
4. Gill P. Application of low copy number DNA profiling / P. Gill // Croat. Med. J. – 2001. – № 42 (3). – P. 229–232.
5. Hoofstat D. E. DNA typing of fingerprints using capillary electrophoresis: effect of dactyloscopic powders / D. E. van Hoofstat, D. L. Deforce, I. P. Hubert De Pauw // Electrophoresis. – 1999. – № 20 (14). – P. 2870–2876.
6. Lowe A. The propensity of individuals to deposit DNA and secondary transfer of low level DNA from individuals to inert surfaces / A. Lowe, C. Murray, J. Whitaker // Forensic Sci. Int. – 2002. – № 129. – P. 25–34.
7. Oorschot R. A. DNA fingerprints from fingerprints / R. A. van Oorschot, M.K. Jones // Nature. – 1997. – № 387 (6635). – P. 767.
8. Wiegand P. DNA-Untersuchung von Hautepithelzellen asserviert am Rollkragenpullover und am Hals des Opfers // Rechtsmedizin 1998. – № 8. – P. 226–228.
9. Pesaresi M. Quali-quantitative analysis of DNA recovered from fingerprints / M. Pesaresi, L. Buscemi, F. Alessandrini, A. Tagliabracci // Prog. Forensic Genet. – 2003. – № 9. – P. 947–951.
10. Phipps M. The tendency of individuals to transfer DNA to handled items / M. Phipps, S. Petricevic // Forensic Sci. Int. – 2007. – № 4. – P. 168.
11. Li R. Using Hydrophilic adhesive tape for collection of evidence for forensic DNA analysis / Li R, H. Harris // Journal of Forensic Sciences. – 2003. – № 48. – P. 1318–1321.
12. Richard C. L. Using hydrophilic adhesive tape for collection of evidence for forensic DNA analysis / C. L. Richard, A. H. Howard // Journal of Forensic Science. – 2006. – № 48. – P. 48.
13. Schulz M. M. A strategy for STR-analysis of cryptic epithelial cells on several textiles in practical casework / M. M. Schulz, W. Reichert // Prog. Forensic Genet. – 2000. – № 8. – P. 514–516.
14. Zamir A. Threat mail and forensic science: DNA profiling from items of evidence after treatment with DFO / A. Zamir, C. Oz, B. Geller // J. Forensic Sci. – 2000. – № 45 (2). – P. 445–446.

Кривда Р.Г., Стоєва М.І.
Одеський національний медичний університет

ОПТИМІЗАЦІЯ СПОСОБІВ ВИДІЛЕННЯ ДНК ІЗ ПРИХОВАНИХ СЛІДІВ БІОЛОГІЧНОГО МАТЕРІАЛУ

Анотація
Досліджено практичні питання оптимізації способів виділення ДНК із прихованих слідів біологічного матеріалу. Проаналізована ефективність методу тейпліфтингу для відбору контактних слідів рук на предметах побутового призначення з гладенькою поверхнею. Проведено змішане дослідження для вирішення питання щодо можливості встановлення ДНК-профілю особи, що знаходилась у контакті з предметом останньою. Дане дослідження продемонструвало ефективність методу тейпліфтингу для відбору біологічного матеріалу, що містить контактні сліди пальців рук. У той же час встановлення ДНК-профілю особи, що контактувала з об'єктами останньою, за результатами даного аналізу виявилося малоефективним.
Ключові слова: ДНК-профіль, приховані сліди, біологічний матеріал, тейпліфтинг.

Kryvda R.G., Stoieva M.I
Odessa National Medical University

OPTIMIZATION OF DNA-EXTRACTION METHODS IN LATENT TRACES OF FORENSIC BIOLOGICAL MATERIAL

Summary
The practical aspects of optimization of DNA-extraction methods in latent traces of forensic biological material were investigated. The effectiveness of tape-lift method for collection of contact hand traces on the domestic objects was analyzed. The mixture experiment was carried out to investigate whether DNA-profile can be successfully obtained from the person who had touched the object last. This study has demonstrated the effectiveness of tape-lift method for collection of contact trace-containing biological material. The DNA-profile establishment of the person who had touched the object last, however, wasn't obtained.
Keywords: DNA-profile, latent traces, biological material, tape-lift method.

УДК 616-089.23

КОНСЕРВАТИВНЕ ЛІКУВАННЯ ОРТОПЕДИЧНИХ НАСЛІДКІВ ДЦП: СУЧАСНИЙ СТАН, ПИТАННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Плаксива Т.С.
Національний медичний університет імені О.О. Богомольця
Голюк Є.Л.
Інститут травматології та ортопедії
Національної академії медичних наук України

Ортопедичні прояви ДЦП займають провідне місце в інвалідизації пацієнтів. Майже 30% дітей з показаннями до консервативного лікування, оперуються. Це є неприпустимим. Тому розробка диференційованого підходу до лікування ортопедичних проявів цього захворювання є досить актуальним питанням. На основі аналізу сучасної літератури з даного питання, визначено пріоритетні напрямки подальшого дослідження з розробки та застосування консервативних методів лікування ортопедичних проявів ДЦП.
Ключові слова: ДЦП, ортопедичні прояви, спастика, консервативне лікування, інвалідизація, аналіз літератури.

Постановка проблеми. Дитячий церебральний параліч (ДЦП) – патологія із групи розладів, які самі по собі не є смертельними, але суттєво погіршують якість життя хворих,являючись одним із провідних чинників дитячої інвалідизації. Маючи загальну частоту 2,6 випадки на 1000 живонароджених в 2014 році по даним розвинених країн [1], ДЦП є одним з лідируючих захворювань серед дитячої ортопедичної патології, маючи за даними 1999 та 2001 років 1,6-5,9 випадки на 1000 дітей з проблемами опорно-рухового апарату [47], серед яких найбільш розповсюджені звих стегна (33%) [48] та згинальна контрактура гомілковостопного суглоба (40%) [49].

В соціально-економічному плані ця патологія вплине на частку економічно активного населення, яке зменшується під впливом стійкої депопуляризації [1]. Такий стан речей має відображатися в національних програмах країн: Австралія та США приділяють значну увагу боротьбі з розвитком дитячого церебрального параліча та його ускладнень. Ці країни мають протоколи лікування даного стану, відповідно до тяжкості захворювання у окремо взятого пацієнта. Україна не має протоколів лікування церебрального параліча, і більшість ортопедичних ускладнень ДЦП лікується оперативно. Хоча є частина хворих прояви дитячого церебрального паралічу у яких піддаються консервативній корекції – діти зі спастичністю м'язів, але без розвитку контрактур.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проаналізовано дані наукових досліджень за 2000–2014 рр. [2, 3, 4, 5 та інші], які відображають види сучасного консервативного лікування ДЦП в Європі та світі, показання та протипоказання до окремих видів терапії, їх ефективність і пошириеність.

Особливу увагу звернено на перспективні методики лікування ДЦП (застосування препаратів ботулотоксину типу А (Ботокс, Диспорт), препаратів, похідних ГАМК (Баклофен) та комбінація медикаментозної терапії з ортезами.),результати їх теоретичних досліджень та клінічну ефективність застосування таких методів терапії ДЦП.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Враховуючи значну частину таких хворих – (29,8%) [46] та економічну вигідність консервативного лікування ДЦП, порівняно з оперативними втручаннями в умовах розвитку страхової медицини, слід приділити увагу питанню розвитку консервативного лікування ДЦП та формуванню протоколів, диференційованих відповідно ступеню розвитку проявів захворювання.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення пріоритетних напрямків подальшого дослідження з розробки та застосування консервативних методів лікування ортопедичних проявів ДЦП на основі аналізу сучасної літератури з даного питання.

Виклад основного матеріалу. Раціональність вибору між консервативним та оперативним методами лікування ДЦП визначається ступенем проявів патології у пацієнта, які оцінюються за допомогою «діагностичного матриксу», який включає в себе фізикальне обстеження, рентгенографічне дослідження, оцінку шаблону ходи та визначення моторних функцій пацієнта за шкалами Тардю та GMFCS [12, 57].

Показаннями до проведення консервативного лікування ДЦП є спастика без розвитку атрофічних змін м'язів, підтверджена даними електроміографії (ЕМГ) та відсутність контрактур. Цим критеріям по шкалі GMFCS відповідає 1 рівень, та більше 2 балів по шкалі Тардю, при оцінці рухової функції в швидкому виконанні (V3), та 0 балів при повільному виконанні (V1) [12, 50].

Критерієм призначення медикаментозної терапії при спастичних синдромах нижньої кінцівки є раннє виявлення проявів церебрального паралічу у дитини (від 6 місяців до 3 років) [51], для цього слід уточнити візуальні симптоми, які вказують на можливу наявність церебрального паралічу у дитини. До них відносяться: неприродність пози, яку займає дитина вільна від сповивання, дряблість сідниць, асиметричність шкірних складок, стопа-качалка, закидання голови дитини назад при піднятті за руки, різко виражене згинання та розгинання кінцівок в положенні на животі [52].

І. Препарати ботулотоксину типу А – Найпопулярнішими засобами даної групи є Ботокс та Диспорт. Спільними показаннями для обох препаратів є: спастична кривошия, лицьовий геміспазм, фокальна та генералізована м'язева дистонія, спастичні синдроми в м'язах кінцівок, м'язово-фасціальний больовий синдром

Відмінність між препаратами Ботокс і Диспорт заключається в концентрації токсину та дифузії лікарської речовини на $см^2$. Так Ботокс містить в собі 500 Од токсину та 125 мкг альбуміну, а Диспорт складається зі 100 Од токсину на 1 мкг альбуміну та має більшу площу дифузії від місця введення [53].

Ботокс проявляє ефективність в дозі 10-20 Од/кг, але через меншу концентрованість препарату та нижчу швидкість дифузії має слабший міорелаксуючий ефект, який зберігається до 12 тижнів після введення і успішно коригує, додатково до спільних показань препаратів ботулотоксину, тремор голови та кінцівок, «писарський» спазм, тіки [5].

© Плаксива Т.С., Голюк Є.Л., 2015

Диспорт є препаратом сильної міорелаксуючої дії за рахунок вищої концентрації ботулотоксину та більшої швидкості дифузії. Такі характеристики роблять Диспорт препаратом вибору при динамічних дистонічних атаках, нестерпних болях при м'язово-фасціальному больовому синдромі, шийній дистонії, показниках функціональної здатності по шкалі Тардю 2 і більше бали [12, 51].

Препарати ботулотоксину неефективні при доведеній контрактурі та грубій атрофічній спастиці, підтвердженій електроміографією [8, 54]

II. Похідні ГАМК

1. Баклофен – м'язово релаксуючий та антиспастичний лікарський засіб, аналог гальмівного медіатора ГАМК. Використовується переважно в діагностиці ступеню розвитку проявів церебрального паралiча у вигляді баклофенової проби – введення препарату для визначення глибини враження опорно-рухового апарату. В лікуванні ДЦП застосовується за обмеженими показаннями, до яких відносяться: клонічні судоми, флексорний спазм, м'язова ригідність, генералізована гіпертонія [41]

Небажаність використання в лікуванні спастичних установок даного міорелаксанта пояснюється тим, що нервова система дитини лабільна. Загальнопригнічуюча дія баклофену на організм призводить до розвитку порушень свідомості різного рівня, таких як: в'ялість, пасивність, втрата цікавості до раніше привабливих аспектів життя, сомнолентні стани, кома, [21]. Внаслідок порушення формування нейросинапторних зв'язків в центральній нервовій системі розвивається значна затримка розумового та нервово-психічного розвитку дитини.

III. Ортези – коригуючі апарати, призначені для захисту кінцівки, попередження її деформацій, утримання параметрів після коригуючого лікування та відновлення опорно-рухової функції.

Ортезотерапія як самостійний метод лікування може застосовуватися при ступеню вираженості ортопедичних проявів ДЦП, які відповідають 1 рівню по GMFCS та спастичних проявах, оцінених по шкалі Тардю 0-2 бали в режимі V3 та 0 балів в режимі V1 за інструментально підтвердженої відсутності морфологічних змін у м'язах та суглобах [10].

Ортезування хворих на ДЦП проводиться динамічно та комплексно, за наявності вищезазначених показань для корекції спастичного підвивиху стегна, вальгусної/варусної спастичної установки гомілки, рекурвації гомілки, торсійної установки гомілки, еквінусної та привідної або відвідної патологічних установок стопи [55].

При ступеню вираженості ортопедичних проявів ДЦП, які відповідають 1 рівню по GMFCS та спастичних проявах, оцінених по шкалі Тардю більше 2 балів в режимі V3 та 0-2 бали в режимі V1, за наявності зазначених показань, перед ортезуванням рекомендована ботулінотерапія для зниження спастичних проявів [10, 14].

На час сну призначаються тутори на окремі суглоби або коригувальні динамічні ортезні пристрої на всю кінцівку для формування анатомічно вірного її положення. Вдень, залежно від віку пацієнта додаються вертикалізатори та динамічні коригувальні пристрої разом з туторами для формування правильного стереотипу ходи з додатковою опорою та без неї [56].

Ортезування як самостійний метод лікування неефективне при вивиху стегна, фіксованих контрактурах, грубих атрофічних змінах у спастично скорочених м'язах, які підтверджені ЕМГ [10, 14, 56].

Після оперативних втручань цілодобово призначаються м'які ортези на строк 6-12 місяців з рентгенологічним та ЕМГ контролем стану кінцівки кожні 4 місяці [10, 55].

IV. Застосування стовбурових клітин

Враховуючи той факт, що нервова система вражається при ДЦП на ранніх строках свого розвитку, здебільшого антенатально або до дворічного віку дитини, можна припустити, що введені стовбурові клітини, за рахунок пластичності навколишнього для них середовища, відновлять пошкоджені ділянки головного мозку. Це підтверджується роботою китайських науковців з університету Чженчжоу, які у 26 досліджених випадках ДЦП отримали статистично доведене ($P<0{,}05$) покращення моторної функції у 100% випадків [33], одночасно інтратекально вводячи мезенхімальні клітини, отримані з пуповинної крові та проводячи внутрішньовенні ін'єкції пуповинної крові. Теоретичні експерименти європейських та американських вчених на прикладі штучного моделювання ДЦП у мишей довели, що нейральні клітини-попередниці здатні мігрувати на короткі відстані і, диференціюючись, заміщувати собою вражену ділянку головного мозку, переважно за рахунок олігодендроцитарного компоненту глії [27]. Дослідження Titomanlio L., Kavelaans A., Mani S. et al., показали в експерименті на мишах ефективність застосування мезенхімальних стовбурових клітин, які при введенні в головний мозок, через стадію нейтральних клітин-попередниць, диференціюватися в олігодендроцити, відновлюючи проведення нервового імпульсу через пошкоджену ділянку. Зафіксовано послаблення неврологічної симптоматики у 85% піддослідних мишей, моторна функція покращилася в 67%. [29].

Висновки і пропозиції. Виходячи з аналізу вищепредставлених досліджень та теоретичних експериментів за 2000-2014 роки можна зробити такі висновки:

1) Препарати ботулотоксину типу А ефективні при спастиці без розвитку атрофічних змін м'язів, підтверджених даними електроміографії (ЕМГ) та відсутності контрактур. – відповідно 1 рівень по шкалі GMFCS та більше 2 балів по шкалі Тардю, при оцінці рухової функції в V3, та 0 балів в V1. Баклофен використовується для проведення баклофенової проби в діагностиці ступеню ортопедичних проявів ДЦП, застосування Баклофену в лікуванні небажане, через наявність побічних ефектів, які переважають над терапевтичними вигодами;

2) Ортезотерапія як консервативний метод лікування ефективна при підтвердженій відсутності морфологічних змін у м'язах та суглобах. Її основними принципами є динамічність та комплексність. Після оперативного лікування застосування ортезів дозволяє відновити анатомічно правильну установку кінцівок та відновити фізіологічний стереотип ходи;

3) Стовбурові клітини є перспективною галуззю лікування церебрального паралічу. Теоретично та клінічно підтверджений ефект отримано після введення в тканини центральної нервової системи мезенхімальних клітин пуповинної крові та нейральних клітин-попередниць, за рахунок їх доведеної здатності диференціюватися в олігодендроцити та відновлювати проведення нервових імпульсів через пошкоджену ділянку мозку.

Список літератури:

1. Concise Report on theWorld Population Situation in 2014/ United Nations. – New York. – 2014.
2. Koman BTA neuromuscular blocade in treatment of lower extremity spastisity / Koman. – 2000.
3. Double blind study of BTA into gastrocnemius muscle in patients with cerebral palsy / Sutherland 2000.
4. BTA neuromuscular blocade in the treatment of equinus foot deformity in cerebral palsy / Sutherland 2000.
5. Child Ortom J. Long term effect of botulinum toxin repeated injections in children with cerebral palsy / J. Child Ortom. – 2008.
6. Wong A. M. et al Comparison between botullinum toxin and selective posterior rhizotomy in improving gait perf. In children with cerebral palsy / Wong A. M. et al. – 2005.
7. Ibrahim A. L. Functional outcome of BT injections of gastrocnemius and adductors in spastic hemiplegic CP / Ibrahim A. L. – 2007.
8. Lukban M. B. Effect of BTA for spasticity / Lukban M. B. – 2009.
9. Current status of stem cell treatments for cerebral palsy / (Crystal Ruff, Jared Wilcox, Michael G. Fehlings). – Krembil Neuroscience Centre, Toronto Western Hospital. – University of Toronto Neuroscience Program. – 2011.
10. Optimising Ankle Foot Orthoses for children with Cerebral Palsy walking with excessive knee flexion to improve their mobility and participation; protocol of the AFO-CP study / (Yvette L. Kerkum, Jaap Harlaar, Annemieke I. Buizer1, Josien C. van den Noort, Jules G. Becher and Merel-Anne Brehm) – 2013.
11. European Journal of Paediatric Neurology – Vol. 19. – Iss. 4. – July 2015.
12. Emily Patrick et al. The Tardieu Scale differentiates contracture from spasticity whereas the Ashworth Scale is confounded by it / Emily Patrick et al. – Journal Citation Report. – 2014.
13. Data & Statistics for Cerebral Palsy / Centre for disease control and prevention, 2014. – Annals of Neurology 2011. – 70 (5). – С. 698-712.;
14. Булекбаева Ш. А. Разработка и оценка эффективности реабилитационных мероприятий при различных формах детского церебрального паралича – дис. доктора мед. наук: 2013 / Булекбаева Шолпан Адильжаровна. – А. 2013. – 203 с.
15. The Ultimate Resource for Everything Cerebral Palsy / [Електронний ресурс] – Режим доступу – http://cerebralpalsy.org/
16. Жидкова О. І. Медична статистика / О. І. Жидкова // [Електронний ресурс] – Режим доступу – http://www.e-reading.club/chapter.php/99612/44/Zhidkova_-Medicinskaya_statistika.html
17. NINDS Cerebral Palsy Information Page / [Електронний ресурс] – Режим доступу – http://www.ninds.nih.gov/disorders/cerebral_palsy/cerebral_palsy.htm
18. AbobotulinumtoxinA (Rx) – Dysport / [Електронний ресурс] – Режим доступу – http://reference.medscape.com/drug/dysport-abobotulinumtoxina-999220
19. Dysport / [Електронний ресурс] – Режим доступу – http://www.drugs.com/pro/dysport.html
20. Dysport / [Електронний ресурс] – Режим доступу – http://www.rxlist.com/dysport-drug/indications-dosage.htm
21. Baclofen for chronic muscle spasm (Lyflex, Lioresal) / [Електронний ресурс] – Режим доступу – http://patient.info/medicine/baclofen-for-chronic-muscle-spasm-lyflex-lioresal
22. About Intrathecal Baclofen Therapy / [Електронний ресурс] – Режим доступу – https://professional.medtronic.com/pt/neuro/itb/edu/about/index.htm#.Vaq0j6Ttmkp
23. Ethans K. Intrathecal baclofen therapy: indications, pharmacology, surgical implant, and efficacy / Ethans K. – Acta Neurochir Suppl. – 2007. – 97 (Pt 1). – 155-62.
24. James E. Carroll Safety and Effectiveness of Cord Blood Stem Cell Infusion for the Treatment of Cerebral Palsy in Children / James E. Carroll – Georgia Regents University. – 2014.
25. Infantile cerebral palsy / [Електронний ресурс] – Режим доступу – http://www.transplantation.ru/cerebral-palsy-treatment.php
26. Alok Sharma et al. / Stem Cell Therapy for Cerebral Palsy – A Novel Option// Alok Sharma, Hemangi Sane, Nandini Gokulchandran, Prerna Badhe, Pooja Kulkarni and Amruta Paranjape. – 2012.
27. Kate Hagan Stem cell trial to begin for children suffering from cerebral palsy / Kate Hagan. – Health Reporter. – 2014.
28. Seeking participants for Australian Stem Cell Treatment Clinical trial / [Електронний ресурс] – Режим доступу – https://www.cerebralpalsy.org.au/timeposts/seeking-participants-for-australian-stem-cell-treatment-clinical-trial/
29. Kurtzberg and Team Move Forward With Cerebral Palsy Cord Blood Study – 2012 / [Електронний ресурс] – Режим доступу – https://www.dtmi.duke.edu/news/kurtzberg-and-team-move-forward-cerebral-palsy-cord-blood-study
30. Are there stem cell therapies available for cerebral palsy? / [Електронний ресурс] – Режим доступу – http://stemcellfoundation.ca/en/diseases/cerebral-palsy/
31. Bartley J. Stem cell therapy for cerebral palsy / Bartley J., Carroll J. E. – 2003.
32. First Cerebral Palsy treatment using two types of stem cells / [Електронний ресурс] – Режим доступу – http://beikebiotech.com/blog/2015/03/16/first-cerebral-palsy-treatment-using-two-types-of-stem-cells/
33. YANG Bo et al. A Preliminary Clinical Study on the Treatment of Cerebral Palsy (CP) Using Umbilical Cord Blood Stem Cells / YANG Bo, WAN Dingming, CAO Yong, SONG Laijun, ZHANG Tong, DU Ying, XU Yuming, HU Xiang, XU Hong, LI Jianbin – Department of Rehabilitation, the First Affiliated Hospital, Zhengzhou University.
34. The Potential for Treating Cerebral Palsy with Stem Cells / [Електронний ресурс] – Режим доступу – https://cpirf.org/the-potential-for-treating-cerebral-palsy-with-stem-cells/
35. Data & Statistics for Cerebral Palsy / [Електронний ресурс] – Режим доступу – http://www.cdc. gov/ncbddd/cp/data.html
36. Luiz antonio Bngelo da Silva. Surgical treatment of planovalgus foot in cerebral palsy by Pisani's arthroereisis / Luiz antonio Bngelo da Silva; Patrнcia Maria Morais de Barros Fucs – Faculdade de Ciкncias Mйdicas da Santa Casa de Sro Paulo. – 2009.
37. The test of infant motor performance, Suzann K. Campbell, PT, PhD, FAPTA Infant Motor Performance Scales, LLC Professor Emerita University of Illinois at Chicago / [Електронний ресурс] – Режим доступу – Http://www.physiotherapy.asn.au/DocumentsFolder/CONFERENCE%202013/Paediatric%201.pdf
38. European Journal of Paediatric Neurology / [Електронний ресурс] – Режим доступу до журн. – http://www.journals.elsevier.com/european-journal-of-paediatric-neurology/
39. Детский церебральный паралич (ДЦП) у детей. Спастические и вялые параличи. Лечение плоскостопия у пациентов со спастическими и вялыми параличами. / [Електронний ресурс] – Режим доступу – http://www.turner.ru/pip_dcp.html
40. Ортезы на ногу для детей. Типы ортезов. / [Електронний ресурс] – Режим доступу – http://www.sweli.ru/deti/zdorove/ortopediya/ortezy-na-nogu-dlya-detej-tipa-ortezov.html
41. Intrathecal Baclofen Pump for Spasticity Ontario Health Technology Assessment Series – Vol. 5, № 7. – 2005.

42. Типы ортезов / [Електронний ресурс] – Режим доступу – http://professionals.ottobock-export.com/cps/rde/xchg/ottobock_export_ru/hs.xsl/1004.html
43. Ортез на голеностопный сустав: назначение и виды / [Електронний ресурс] – Режим доступу – http://artritsustava.ru/golenostopnyj-ortez-na-sustav.html
44. Никитин С. Е. Ортезотерапия в системе лечения переломов костей конечностей и их последствий у взрослых: дис. доктора мед. наук / Никитин Сергей Евгениевич – М., 2012 – 171 с.
45. Orthotics – Types, Treatment & FAQs / [Електронний ресурс] – Режим доступу – http://www.medindia.net/patients/patientinfo/orthotics-treatment-goals.htm
46. Динамика моторных функций детей с церебральным параличом в процессе / [Електронний ресурс] – Режим доступу – http://www.mif-ua.com/archive/issue-14907/article-14985/
47. Новиков В. А. Хирургическое лечение пронационной контрактуры предплечья с детским церебральным параличом / Новиков В. А., Умнов В. В., Звозиль А. В. – ФГБУ «НИДОИ им. Г. И. Турнера» Минздрава России. – Санкт-Петербург
48. Титаренко Н. Ю. Динамическое ортезирование: применение абдукционных аппаратов для профилактики и лечения спастического подвывиха бедра при ДЦП / Титаренко Н. Ю., Дворовой М. В.
49. Какие заболевания и состояния часто сопутствуют ДЦП. / [Електронний ресурс] – Режим доступу – http://www.medweb.ru/articles/kakie-zabolevanija-i-sostojanija-chasto-soputstvujut-dcp
50. Robert Palisano Gross Motor Function Classification System for Cerebral Palsy/ Robert Palisano, Peter Rosenbaum, Stephen Walter, Dianne Russell, Ellen Wood, Barbara Galuppi – Institute for Applied Health Sciences – McMaster University
51. Борьба со спастичностью у пациентов с ЦП с помощью ботулинического токсина типа А (Диспорт) / [Електронний ресурс] – Режим доступу – http://www.mif-ua.com/archive/article/2680
52. Диалог: Все что вы хотели знать о ботоксе / [Електронний ресурс] – Режим доступу – http://elenamilfey.ru/dialog-vse-chto-vy-hoteli-znat-o-botokse/
53. Применение инъекций «ботулинического токсина типа А» в современной медицине / [Електронний ресурс] – Режим доступу – http://www.primamedica.ru/units/neurology/page6.php
54. Титаренко Н.Ю. Динамическое ортезирование: применение абдукционных аппаратов для профилактики и лечения спастического подвывиха бедра при ДЦП / Титаренко Н. Ю., Дворовой М. В // НПЦ «Огонек» – 2012.
55. Комплексное ортезирование при реабилитации больных детским церебральным / [Електронний ресурс] – Режим доступу – http://ortodesign.ru/index/sitemenu/13
56. H. Kerr Graham The knee in cerebral palsy: current management from lessons learnt through three dimensional / H. Kerr Graham, Paulo Selber, Jill Rodda, Jeffrey Young – Murdoch Children Research Institute, Royal Children's Hospital – Melbourne, Australia. – 2011.

Плаксивая Т.С.
Национальный медицинский университет имени А.А. Богомольца
Голюк Е.Л.
Институт травматологии и ортопедии
Национальной академии медицинских наук Украины

КОНСЕРВАТИВНОЕ ЛЕЧЕНИЕ ОРТОПЕДИЧЕСКИХ ПОСЛЕДСТВИЙ ДЦП: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ВОПРОСА И ПЕРСПЕКТИВЫ

Аннотация
Ортопедические проявления ДЦП занимают ведущее место в инвалидизации пациентов. Почти 30% детей с показаниями к консервативному лечению, оперируются. Это недопустимо. Поэтому разработка дифференцированного подхода к лечению ортопедических проявлений этого заболевания является весьма актуальным вопросом. На основе анализа современной литературы по данному вопросу, определены приоритетные направления дальнейшего исследования по разработке и применению консервативных методов лечения ортопедических проявлений ДЦП.
Ключевые слова: ДЦП, ортопедические проявления, спастика, консервативное лечение, инвалидизация, анализ литературы.

Plaksyva T.S.
Bogomolets National Medical University
Holyuk Y.L.
Institute of Traumatology and Orthopedics
National Academy of Medical Sciences of Ukraine

CONSERVATIVE TREATMENT OF ORTHOPEDIC CONSEQUENCES CEREBRAL PALSY: CURRENT STATE AND PROSPECTS OF THE QUESTION

Summary
Orthopedic manifestations of cerebral palsy is a leader in disability in patients. Almost 30% of children with indications for conservative treatment, operated. This is unacceptable. Therefore, the development of a differentiated approach to the treatment of orthopedic manifestations of this disease are very relevant question. On the basis of recent literature on the subject, priority directions of further research on the development and application of conservative treatment of orthopedic manifestations of cerebral palsy.
Keywords: cerebral palsy, orthopedic manifestations, spasticity, conservative treatment, disability, analysis literature.

УДК 543.645.6+616.127-005.8

НАТРІЙУРЕТИЧНИЙ ПЕПТИД ПРИ ГОСТРОМУ КОРОНАРНОМУ СИНДРОМІ

Шатковська Б.В., Деніна Р.В., Соловій Р.Д.
Івано-Франківський національний медичний університет

NT-proBNP розглядають як потужний прогностичний індикатор, як при гострих так і хронічних формах ІХС. Зростання його рівня у таких хворих є пусковим критерієм ремоделювання ЛШ, прогнозування розвитку СН і смерті. Підвищення рівнів NT-proBNP при ІХС не залежить від інших клініко-лабораторних та інструментальних показників, зокрема таких як стан функції нирок, рівнів тропоніну. Найбільш високий ризик мають ті хворі, у яких істотно збільшені концентрації NT-proBNP. У осіб з ГКС рекомендують оцінювати рівні NT-proBNP у максимально ранні терміни.
Ключові слова: мозковий натрійуретичний пептид, N-термінальний пептид, гострий коронарний синдром.

Постановка проблеми. Ішемічна хвороба серця (ІХС) та інфаркт міокарда (ІМ) є одними з основних причин захворюваності та смертності. За останні 50 років зрозуміло, що каскад тромбоутворення при розриві атеросклеротичної бляшки викликає оклюзію коронарних артерій, припиняючи доставку крові і кисню до міокарда, внаслідок чого розвивається ІМ. Раніше розпочате лікування (тромболізис, аорто-коронарне шунтування і черезшкірні коронарні втручання) здатне запобігати розвитку некрозу міокарда і покращувати прогноз захворювання [5]. У зв'язку з цим використання біомаркерів некрозу міокарда стало найважливішим інструментом для покращення діагностики захворювання. Крім того, вони дозволяють визначити тактику і ступінь агресивності лікування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Біомаркери дозволяють отримати кількісні параметри, які слугують оцінкою стану органів і систем і визначають ризики захворювань. Гострий ІМ (ГІМ) можна діагностувати при виявленні збільшення серцевого тропоніну I та T, як одної з ознак: кардіалгії, нових змін на електрокардіограмі (ЕКГ), у тому числі патологічного зубця Q і візуальних підтверджень некрозу міокарда (сцинтиграфія). ЕКГ і серцевий тропонін є класичними маркерами ІМ, проте останнім часом були виділені білки сироватки крові, здатні виявляти осіб з високим ризиком розвитку ІМ і передбачати довгостроковий прогноз для таких хворих. Одним із таких маркерів біомеханічного стресу є мозковий натрійуретичний пептид (МНУП). МНУП виділяється у відповідь на стимуляцію кардіоміоцитів шлуночків [1, 3].

Ген МНУП у людини розміщений на хромосомі 1 і кодує прогормон із 108 амінокислот. Після вивільнення цей попередник ферментативно розщеплюється у крові на біологічно активний гормон МНУП, що складається з 32 амінокислот, і метаболічно неактивного N-термінального фрагмент, що складаєтьсяз 76 амінокислот [9].

Плазмові концентрації МНУП контролюються шляхом рецептор-опосередованого ендоцитозу за рахунок протеолізу пептидазами, найбільш вивченим з яких є нейтральна ендопептидаза (НЕП) [1]. НЕП – цинквмісний ендофермент, який знайдений на апікальному полюсі епітелію клітин проксимальних канальців нефрону, в легенях, ендотелії судин.

BNP є фізіологічним антагоністом ангіотензину II, тому його звільнення призводить до збільшення натрійурезу, діурезу і вазодилатації (внаслідок інгібування секреції реніну та продукції альдостерону) [9].

Для NT-proBNP характерні більш тривалий період напіввиведення, краща стабільність in vitro, менша біологічна варіабельність, а також більш високі концентрації в крові, порівняно з BNP. Дані нещодавніх досліджень вказують на важливу прогностичну роль B-типу натрійуретичного пептиду не тільки у хворих з серцевою недостатністю (СН) та гострим коронарним синдромом (ГКС), але і при стабільній коронарної хвороби серця.

У проведному протягом 5 років масштабному дослідженні, яке включало 8290 пацієнтів із стабільною стенокардією і збереженою функцією лівого шлуночка (ЛШ), було показано, що NT-proBNP є незалежним предиктором розвитку СН, смерті від серцево-судинних ускладнень та інсульту, але не вд ГІМ [10]. Рівень NT-proBNP в плазмі крові хворих із стабільною ІХС корелює з віком, фракцією викиду ЛШ, кліренсом креатиніну, а також виявився потужним незалежним прогностичним фактором раптової серцево-судинної смерті [15].

Доведено, що після проведення черезшкірної коронарної реваскуляризації у хворих з ізольованим стенозом і стабільною ішемією спостерігається значне зниження концентрації NT-proBNP у плазмі крові [8, 12]. При обстеженні 345 хворих протягом 18–36 місяців з ІХС після успішно проведеної коронарної ангіопластики було відмічено, що підвищення рівня NT-proBNP було предиктором розвитку повторного стенозу та інших ускладнень [15].

Високий рівень МНУП асоціюється з величиною зони інфаркту [7]. Вміст МНУП в крові цих пацієнтів підвищується пропорційно ступеню дисфункції ЛШ поряд з класом СН за Killip, рівнем легеневої гіпертензії і в цілому відображає сумарну величину індивідуального кардіоваскулярного ризику [14].

Більш достовірно прогнозує подальший перебіг захворювання визначення NT-proBNP у хворих в проміжку між 24 і 96 годинами після появи ангінозного болю [6].

Висока концентрація NT-proBNP у крові хворих у цей період є незалежним предиктор погіршення їх стану, виникнення повторих ішемічних подій, розвитку СН, ІМ, смерті через 30 днів [16], так і через 10 місяців після ГІМ [8, 13].

Високий рівень МНУП також допомагає передбачити несприятливі події після ІМ [2, 16].У літніх людей NT-pro BNP / BNP є більш інформативним щодо ризику серцево-судинної смертності протягом року більше, ніж шкала GRACE. В оцінці внутрілікарняного ризику смертності після ІМ BNP не тільки так само ефективний, як і шкала GRACE [11, 17], а й разом з нею покращує точність прогнозу.

При non-STEMI цей маркер пророкує внутрілікарняну смертність та розвиток серцевої недостатності протягом наступних 180 днів [4].

Мета дослідження: оцінити активність сироваткових рівнів NT-proBNP в гостру фазу інфаркту міокарда в залежності від способу реваскуляризації коронарних артерій.

Виклад основного матеріалу. Обстежено 50 хворих на ГІМ (STEMI), серед яких у 6 хворих засто-

© Шатковська Б.В., Деніна Р.В., Соловій Р.Д., 2015

сована тромболітична терапія (ТЛТ), у 35 – первинне черезшкірне коронарне втручання (ЧКВ) із стентуванням до 6-ти годин, у 9 хворих ЧКВ проведено через 24 години.

Вік хворих коливався від 40 до 70 років, середній вік склав (61,16±5,79) року. Серед обстежуваних було 124 (77,5%) чоловіки і 36 (22,5%) жінок.

У гострому періоді Q-IM верифікований у 26 (52,0%), QS-IM у 16 (32,0%), non Q–IM у 8 (16,0%) – хворих.

Найбільш частими ризик-факторами ІМ були шкідливі звички (паління, зловживання алкоголем) – 36,0%, фізичні навантаження у 30,0% хворих. Гіподинамія передувала розвитку ІМ у 16,0% хворих. Надмірна маса тіла (ІМТ>27 кг/м2) діагностовано у 18,0% хворих. Захворювання серцево-судинної системи в родині мали місце у 54,0% хворих.

Не менш важливим виявився й аналіз супутніх захворювань у хворих з ІМ. Цукровий діабет або порушення толерантності до глюкози мали місце у 32,0% хворих, артеріальна гіпертензія (АГ) II ступеня – у 58,0% а АГ III ступеня спостерігалися в 22,0% хворих.

У 31 хворого діагностовано СН Killip- I, а у 19 – СН Killip- II. У 28,6% хворих верифіковано ураження правої коронарної артерії, у 48,6% – передньої міжшлуночкової гілки лівої коронарної артерії, а у 22,8% хворих спостерігалося багатосудинне ураження, у зв'язку з чим вони були скеровані на аорто-коронарне шунтування.

Визначення вмісту в сироватці хворих NT-proBNP проводили на момент госпіталізації та на 7 добу спостереження.

Дослідження проводили шляхом аналізу основних клініко-інструментальних методів обстеження, які включали: загальноклінічні обстеження: скарги, анамнез, об'єктивні дані, результати інструментальних (ЕКГ, коронарографія) та лабораторних досліджень.

Визначення рівнів у крові мозкового N-термінального фрагменту натрійуретичного пептиду проводили імуноферментним методом (NT-proBNP, «Peninsula Laboratories», США). Нормою вважали рівень NT-proBNP 45,14 фмоль/мл, «сіра зона» 250-350 фмоль/мл.

Статистичну обробку матеріалів дослідження проводили з використанням методів біостатистики у пакетах програми STATISTICA 8.0 (StatsoftInc., США).

Отримані результати. У групі хворих, які отримали ТЛТ (металізе) на момент госпіталізації рівень NT- proBNP склав (474,34 ±04,12) фмоль/мл, на 7 добу даний показник зріс до (497,85 ±16,21) фмоль/мл (р> 0,01), що вказує на прогресування серцевої недостатності. У даній групі хворих протягом періоду спостереження мали місце порушення ритму по типу пароксизмів фібриляції передсердь (33,3%), шлуночкові екстрасистоли I-II клас за Lown (50,0%), фібриляція шлуночків у 16,7% хворих.

У той же час у хворих, яким проводили первинне ЧКВ із стентуванням до 6-ти годин спостерігалася тенденція до зниження рівня NT- proBNP на 7-у добу з (407,44±21,2) фмоль/мл до (254,1±11,3) фмоль/мл (р<0,05). У даній групі хворих мали місце пароксизми фібриляції/тріпотіння передсердь (11,4%), шлуночкові екстрасистоли I клас за Lown (22,8%), передсерді екстрасистоли (31,4%).

У хворих, яким проводили відтерміноване ЧКВ у першу добу ІМ, значення NT-proBNP досягло (490,04±02,3) фмоль/мл, а на 7-му добу – (503,02±23,99) фмоль/мл (р< 0,001).

Отже, високі рівні NT- proBNP у хворих яким застосовували ТЛТ, порівняно із хворими з первинним і відтермінованим ЧКВ, може слугувати додатковим, раннім предиктором несприятливого прогнозу розвитку раннього постінфарктного ремоделювання та прогресування серцевої недостатності.

Висновки і пропозиції. Отже, NT-pro BNP/BNP можуть слугувати не тільки маркером для діагностики СН у хворих з ГКС (як систолічної так діастолічної дисфункції ЛШ), але й показником поширеності ішемії, що пов'язано з найближчим та віддаленим прогнозом ГІМ по відношенню до фатальних серцево-судинних подій, розвитку повторних коронарних подій і СН.

Список літератури:

1. Ватутин Н. Т. Натрийуретнческие пептиды: физиологическая и клиническая роль / Н. Т. Ватутин, Н. В. Калиникина, Е. В. Скленая // Український кардіологічний журнал. – 2005. – № 5. – С. 115-121.
2. Копица Н. П. Прогностическая ценность мозкового натрийуретического пептида у больных острым коронарным синдромом / Н. П. Копица, Н. В. Титаренко, Н. В. Белая // Международный медицинский журнал. – 2011. – № 1. – С. 54-57.
3. Apple FS, Collinson PO. IFCC Task Force on clinical applications of cardiac biomarkers. Analytical characteristics of high-sensitivity cardiac troponin assays / F.S. Apple // Clin Chem. – 2012. – 58. – P. 54-61.
4. Circulating pregnancy-associated plasma protein a predicts outcome in patients with acute coronary syndrome but no troponin I elevation / J. Lund, Q.P. Qin, T. Ilva et al. // Circulation. – 2003. – 108. – P. 1924-1926.
5. Estimation of contribution of changes in coronary care to improving survival, event rates, and coronary heart disease mortality across the WHO MONICA Project populations / H. Tun-stall-Pedoe, D. Vanuzzo, M. Hobbs et al. // Lancet. – 2000. – 355. – P. 688-700.
6. Galvani M. Natriuretic peptides for risk stratifica tion of patients with acute coronary syndrome / M. Galvani, D. Ferrini // Eur. J.Heart. Failure. – 2004. – 6. – P. 327–333.
7. Hong Y. J. Relation between N-termi nal proB type natriuretic peptide and coronary plaque components in patients with acute coronary syndrome: virtual histology intravascular ultrasound analysis / Y. J. Hong, Y Ahn, D. S. Sim et al. // Coron. Art.Dis. – 2009. – 20 (8). – P. 518–524.
8. James S. K. Troponin-T and N-terminal pro-B-type natriuretic peptide predict mortality benefit from coronary revascularization in acute coronary syndromes: a GUSTO-IV substudy / S. K. James, J. Lindbäck, J. Tilly, et al. // J Am Coll Cardiol. – 2006.- 48. – P. 1146–1154.
9. Levin E. R. Natriuretic peptides / E. R. Levin, D. G. Gardner, W. K. Samson // N Engl J Med. – 1998. – 339. – P. 321-328.
10. G. Ndrepepa Prognostic value of N-terminal pro-brain natriuretic peptide in patients with chronic stable angina / G. Ndrepepa, S. Braun, K. Niemöller et al. // Circulation. – 2005. – Vol. 112. – P. 2102-2107.
11. N-terminal pro-B-type natriuretic peptide complements the GRACE risk score in predict-ing early and late mortality following acute coronary syndrome / S. Q. Khan, H. Narayan, K. H. Ng et al. // Clin Sci (Lond). – 2009. – 117. – P. 31-39.
12. Maisel A. The potential role of natriuretic peptide-guided management for patients hospitalized for heart failure / A. Maisel, Y. Xue, SJ Greene et al. // J Card Fail. – 2015. – 21. – P. 233-239.

13. Olenchock B. A. Lack of association between soluble CD40L and risk in large cohort patient with ACS in OPUS TIMI 16 / B. A. Olenchock, S. D. Wiviott, S. A. Murphys et al // J. Thromb. Thrombolysis. – 2008. – 26 (2). – P. 79–84.
14. Palazzuoli A. Natriuretic peptides in coronary disease with nonST elevation: new tools ready for clinical application / A. Palazzuoli, G. Giannotti, F. Iovine, R. Nuti // Recent Pat. Cardiovasc. Drug Discov. – 2007. – 2 (1). – P. 14.
15. Richards M. Comparison of B-type natriuretic peptides for assessment of cardiac function and prognosos in stable ischemic heart disease / M. Richards, M. G. Nicholls, E. A. Esspiner et al // J Am Coll Cardiol. – 2006. – № 47 (1). – P. 52–60.
16. Sun Y. H. Prognostic value of point of care B type natriuretic peptide testing and GRACE score in patients with acute coronary syndrome / Y. H. Sun, G. L. Wang, Y. Y. Fu et al // Zhonghua Xin Xue Guan Bing Za Zhi. – 2009. – 37 (8). – P. 716–720.
17. Tang E. W. Global Registry of Acute Coronary Events (GRACE) hospital discharge risk score accurately predicts long-term mortality post acute coronary syndrome / E. W. Tang, C. K. Wong, P. Herbison // Am. Heart J. – 2007. – Vol. 153 (1). – P. 29-35.

Шатковская Б.В., Денина Р.В., Соловий Р.Д.
Ивано-Франковский национальный медицинский университет

НАТРИЙУРЕТИЧЕСКИЙ ПЕПТИД ПРИ ОСТРОМ КОРОНАРНОМ СИНДРОМЕ

Аннотация
NT-proBNP рассматривают как мощный прогностический индикатор как при острых так и хронических формах ИБС. Рост его уровня у таких больных является пусковым критерием ремоделирования ЛЖ, прогнозирования развития СН и смерти. Повышение уровня NT-proBNP при ИБС не зависит от других клинико-лабораторных и инструментальных показателей, в частности таких как состояние функции почек, уровней тропонина. Наиболее высокий риск имеют те больные, у которых существенно увеличены концентрации NT-proBNP. У лиц с ОКС рекомендуют оценивать уровни NT-proBNP в максимально ранние сроки.
Ключевые слова: мозговой натрийуретический пептид, N-терминальный пептид, острый коронарный синдром.

Shatkovska B.V., Denina R.V., Soloviy R.D.
Ivano-Frankivsk National Medical University

NATRIURETIC PEPTIDE AND ACUTE CORONARY SYNDROMES

Summary
NT-proBNP is considered as a powerful prognostic indicator in acute and chronic forms of coronary artery disease. The increasing of NT-proBNP levels in patients is the starting criterion left ventricular remodeling, prognosis of heart failure and death. Increasing of NT-proBNP levels in patients with ischemic heart disease not depend of other clinical-laboratory and instrumental parameters, such as our state of renal function or troponin level. The highest risk have patients with significantly increased concentration of NT-proBNP. It's recommended to evaluate the level of NT-proBNP in patients with acute coronary syndromes on most early stages.
Keywords: brain natriuretic peptide, N-terminal peptide, acute coronary syndrome.

УДК 612.122

СОСТОЯНИЕ ИММУННОЙ СИСТЕМЫ В УСЛОВИЯХ МИОПИИ ДО -3 ДИОПТРИЙ

Шейко В.И.
Киевский университет имени Бориса Гринченко
Пантелеев П.Г.
Луганский государственный медицинский университет

Современный стиль жизни человека повышенным потоком информации, 80% которой воспринимает орган зрения, который не выработал биологически целесообразное приспособление к такому высокому потоку информации, что и вызвало адаптационные изменения виде миопии. Наше исследование установило, что миопия до -3 диоптрий сопровождается уменьшением количества моноцитов, нейтрофилов, которые формируют не специфическое звено иммунной системы. Так же выявлено снижение общего числа Т-лимфоцитов за счет Т-супресоров/цитотоксических. Гуморальное звено у близоруких людей характеризуется снижением концентрации антител классов M, G в сыворотке периферической крови. Таким образом, приобретенная миопия до -3 диоптрий сопровождается возникновением приобретенного вторичного иммунодефицита.
Ключевые слова: миопия, иммунная система.

Постановка проблемы. Современный стиль жизни человека постоянно сопровождается эмоционально-информационным стрессом (неинфекционный стресс), который вызван повышенным потоком информации адресованной к зрительной сенсорной системе. С момента возникновения письменности человек постоянно рассматривает мелкие предметы с близкого расстояния. Однако за такой короткий период времени человеческий организм не мог выработать биологически целесообразное приспособление, что и вызвало адаптационную реакцию в виде близорукости или миопии, которая сопровождается морфофункциональными изменениями глазного яблока. Исходя из того, что миопия это адаптационная реакция на высокий информационный поток, можно предположить наличие функциональных напряжений физиологических систем организма. Самой чувствительной системой организма к стресс-фаторам является иммунная система [1, 3, 6, 8, 10].

Анализ последних исследований. Учитывая наличие ретино-эпифизарной-гипоталамических и прямых ретино-гипофизарных взаимосвязей, обширность связей неокортекса с нейроструктур зрительной сенсорной системы, а также сопряженное функционирования специализированных элементов нервной и иммунной систем на всех иерархических уровнях регуляции организма, перспективными для современной физиологии следует считать исследования, направленные на выяснение функциональная взаимосвязь между состоянием зрительной сенсорной системы и показателями системного иммунитета. Известно, что интенсивность иммунного ответа зависит от степени возбуждения центральной нервной системы, что тем самым подтверждает влияние нервной системы на иммунную. Функциональные перестройки в деятельности нервных структур соответствуют активным процессам в периферических органах иммунитета и иммунокомпетентных клетках [1, 2, 8, 9, 10, 11].

Выделение не решенной ранее проблемы. До сих пор не изучено состояние системного иммунитета и его составляющих, на фоне близорукости различной степени приобретенной формы.

Целью нашего исследования явилось изучения состояния иммунной системы у людей страдающих приобретенной близорукостью до -3 диоптрии.

Методы исследования. В исследовании принимала участие группа волонтеров, которую разделили на две группы: 1 – практически здоровые люди, 2 – люди страдающие миопией (возраст волонтёров 22-30 лет). Диагноз миопия устанавливали врачи-специалисты офтальмологической клиники «Corvis» города Руюежное. О состоянии иммунной системы судили по таким показателям: общее количество лейкоцитов, моноцитов, нейтрофилов, лимфоцитов, Т-лимфоцитов всех субпопуляций, В-лимфоцитов с помощью методики моноклональных антител, концентрацию антител классов Ig A, Ig M, Ig G в периферической крови [4, 5, 7].

Исследование выполнено в соответствии с сводных планов научно-исследовательской работы кафедры патофизиологии Государственного учреждения «Луганский государственный медицинский университет» «Влияние эндогенных и экзогенных факторов на устойчивость организма к патогенных раздражителей и его коррекция» (номер государственной регистрации 0113U002551).

Работа выполнялась в соответствии с общепринятыми биоэтическими норми с соблюдением соответствующих принципов Хельсинкской декларации прав человека, Конвенции Совета Европы о правах человека и биомедицине и соответствующих законов Украины относительно проведения экспериментальных и клинических исследований. Все лица принимавшие участие в исследовании, дали согласие на обследование и участие в испытаниях, цифровые результаты которых в нашем исследовании.

Результаты собственных исследований.
Исходя из наших данных, которые представлены в таблице 1, нами установлено, что общее количество лейкоцитов, нейтрофилов и лимфоцитов у близоруких людей было меньше чем у практически здоровых.

Таким образом, показатели несецифического противо-инфекционного иммунитета у близоруких людей, значительно снижены по сравнению с практически здоровыми людьми. Так количество моноцитов у близоруких меньще на 20%, а нейтрофилов на 8% по сравнению с практически здоровыми людьми. Моноциты являются ключевыми клетками иммунной системы, которые запускают любой иммунный ответ и принимают участие в его регуляции. нейтрофилы это клетки которые обладают высокой ферментативной активностью и проявляют свою активность в кратчайшие сроки обеспечивая тем самым неспецифическую защиту организма [2, 5, 6].

Уменьшение лимфоцитов обусловлено снижением количества Т-лимфоцитов всех субпопуляций, но максимально за счет популяции Т-супрессоров/цитотоксических на 28% по сравнению с практически здоровыми людьми. Т-супрессори/цитотоксические это регуляторная популяция иммунокомпе-

© Шейко В.И., Пантелеев П.Г., 2015

тентных клеток, которые осуществляют регуляцию процессов лимфопоэза, специфических иммунных реакций, а так же регулируют гуморальное звено системного иммунитета [2, 5, 6, 9].

Таблица 1

Иммунологических показателей в периферической крови волонтеров, (M±m)

Показатели	I группа	II группа
Лейкоциты, х10^9/л	6,8±0,12	6,45±0,08
Лимфоциты, х10^9/л	2,2±0,01	2,0±0,04
Моноциты, х10^9/л	0,36±0,05	0,29±0,01*
Нейтрофилы, х10^9/л	4,1±0,03	3,78±0,04*
Т-лимфоциты, х10^9/л	1,5±0,06	0,86±0,03*
Т-хелперы/индукторы, х10^9/л	0,57±0,06	0,55±0,04
Т-супрессоры/цитотоксические, х10^9/л	0,32±0,02	0,23±0,03*
В-лимфоциты, х10^9/л	0,36±0,02	0,43±0,05
IgM, г/л	1,24±0,04	0,84±0,19*
IgA, г/л	1,86±0,08	1,55±0,3
IgG, г/л	15,3±0,2	7,5±0,2*

** – достоверные изменений показателей между группами ($P < 0,05$)*

Гуморальное звено иммунитета у близоруких людей имело следующие показатели: общее количество В-лимфоцитов практически не изменилось, а вот концентрация антител классов Ig M, Ig G была снижена по сравнению с таковыми показателями у практически здоровых людей на 32% и 49% соответственно (таблица 1), хотя при этом сохранялось соотношение между классами указанных антител. Что касается антител класса А наблюдалась тенденция к снижению их концентрации в сыворотке крови по сравнению с практически здоровыми людьми.

Полученные нами данные указывают на функциональное напряжение иммунной системы, которое сопровождается приобретенным вторичным иммунодефицитом, а именно неспецифического против инфекционного иммунитета и клеточного звена иммунной системы за счет популяции Т-супрессоров/цитотоксических, вызванного адаптацией к информационному напряжению зрительной сенсорной системы.

Таким образом, мы установили, что в условиях приобретенной миопии в нашем случае до -3 диоптрий, наблюдается функциональное напряжение иммунной системы (вторичный иммунодефицит), а именно неспецифического и клеточного звена, что ослабляет функции организма.

Поэтому необходимо постоянно проводить мониторинг, состояние иммунной системы и различны имунореабилитационные мероприятия, как фармакологического характера так и физиотерапевтичексого.

Вывод. Приобретенная близорукость до -3 диоптрий сопровождается уменьшением абсолютного количества в периферической крови нейтрофилов, моноцитов, Т-лифоцитов всех субпопуляций и уменьшение концентрации в сыворотке крови Ig M, Ig G, тоесть возникает приобретенный вторичный имуннодефицит.

Перспективы дальнейшего исследования. В дальнейшем необходимо изучить состояние системного иммунитета у людей, страдающих приобретенной близорукостью с диоптрией более-3 и разработать методы иммунопрофилактики для таких людей.

Список литературы:

1. Демирчоглян Г. Г. Тренируем зрение / Г. Г. Демирчоглян – М.: Физкультура и спорт, 2002. – 28 с.
2. Дехтеренко Т. В. Биогенные стимуляторы иммунореактивность / Т. В. Дехтеренко, Р. Ф. Макулькин. – Одесса: Маяк, 1997. – 398 с.
3. Знаменская Л. К. Роль клинического иммунолога в работе врача-офтальмолога / Л. К. Знаменская // Офтальмологический дискуссионный клуб //eyecenter.com.ua.
4. Иммунологические методы / Под ред. Г. Фримеля. – М. Медицина, 2003. – 340 с.
5. Исследования системы крови в клинической практике / Под ред. Г. И. Козинца и В. А. Макарова. – М.: Триада-Х, 1997. – 480 с.
6. Коренева Е. А. Иммунофизиология / Е. А. Коренева – Спб.: Наука, 1992. – 425 с.
7. Лабораторные методы исследования в клинике / Под ред. Меньшикова В. В. – М.: Медицина, 1987. – 368 с.
8. Шейко В. І. Імунофізіологія – сучасні аспекти розвитку / В. І. Шейко // Вісник Луганського державного педагогічного університету. Біологічні науки. – 2001. – № 6 (38). – С. 82-86.
9. Шейко В. І. Інтегративна діяльність імунної та нервової систем / В. І. Шейко, М. В. Макаренко, Н. М. Скрипник // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: «Біологічні науки». – 2009 – Вип. 24. – № 4 (1). – С. 276-279.
10. Шейко В. І. Стан нейродинаміки та імунної системи у людей з міопією / В. І. Шейко, М. В. Макаренко, І. О. Іванюра // Фізіологічний журнал. – 2005. – Т. 51. – № 4. – С. 55–60.
11. Vartanian M. E., Kolyaskina G. L. A psychiatrist's view of neuroimmunomodulation: the neuroimmune interactions and mechanisms. In: 2-nd Internat. Workshop on NIM. – Dubrovnik, 1986. – P. 96.

Шейко В.І.
Київський університет імені Бориса Грінченка
Пантелеєв П.Г.
Луганський державний медичний університет

СТАН ІМУННОЇ СИСТЕМИ В УМОВАХ МИОПИЇ ДО -3 ДІОПТРІЙ

Анотація
Сучасний стиль життя людини підвищеним потоком інформації, 80% якої сприймає орган зору, який не виробив біологічно доцільне пристосування до такого високого потоку інформації, що і викликало адаптаційні зміни вигляді міопії. Наше дослідження встановило, що міопія до -3 діоптрій супроводжується зменшенням кількості моноцитів, нейтрофілів, які формують не специфічну ланку імунітету. Також встановлено зменшення кількості Т-лімфоцитів, за рахунок Т-супресорів/цитотоксичних. Гуморальна ланка у короткозорих людей характеризується зниженням концентрації антитіл класів М, G в сироватці периферійної крові. Таким чином, придбана міопія до -3 діоптрій супроводжується виникненням придбаного вторинного імунодефіциту.
Ключові слова: міопія, імунна система.

Sheiko V.I.
Borys Grinchenko Kyiv University
Panteleev P.G.
Lugansk State Medical University

STATE OF IMMUNE SYSTEM UNDER MYOPIA TO -3 DIOPTERS

Summary
The modern style of life increased the flow of information, which takes 80% of the body, which is not biologically suitable tool developed to such a high flow of information, which caused adaptations as myopia. Our research has revealed that to -3 diopter myopia accompanied by decrease in the number of monocytes, neutrophils, which form non-specific immune system link. It is also showed a reduction in the total number of T lymphocytes by T-suppressors/cytotoxic. Humoral in nearsighted people is characterized by a decrease in the concentration of antibodies of M, G in peripheral blood serum. Thus, the acquisition and -3 diopters of myopia is accompanied by the emergence of acquired immunodeficiency secondary.
Keywords: myopia, immune status.

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 004.738.1:316.772.5

ПРИНЦИПИ ПРОЕКТУВАННЯ ЕФЕКТИВНИХ ВЕБ-САЙТІВ

Компанеєтс М.О.
Київський національний університет культури і мистецтв

У статті досліджено художньо-комунікативні особливості веб-сайту та виявлено їхню роль у забезпеченні ефективного процесу взаємодії користувача з веб-сайтом. Проаналізовано наукові пошуки в цій площині з позиції веб-дизайну. Розглянуто художньо-комунікативні закономірності, вимоги та норми у проектуванні веб-сайтів. Розкрита значимість взаємозв'язку естетичної та функціональної сторін веб-сайту в забезпеченні максимальної ефективності користування ним. Надано рекомендації щодо закономірностей проектування ефективних веб-сайтів з урахуванням важливих технічних та художніх аспектів.

Ключові слова: веб-сайт, користувач, функціональність, естетичність, зручність, художньо-комунікативні особливості.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку людства, коли воно вже увійшло в інформаційну епоху, користування Інтернетом стало повсякденною справою для багатьох людей. А оскільки однією з основних складових Інтернет-простору є веб сайти, то важливого значення набуває те, яким чином вони спроектовані, адже від цього залежить їх здатність задовольняти велику кількість певних людських потреб. Але в багатьох випадках аналіз ефективності сайту зводиться до розглядання лише однієї із двох його сторін: функціональної або естетичної. Як правило, це обумовлено тим, який тип мислення є домінуючим у людини, і тому залежно від переваги аналітичного або емоційно-образного типу мислення, людям притаманно наділяти більшою цінністю якусь певну сторону, і при цьому частково нехтувати іншою. Але суперечка щодо того, яка зі сторін має більше значення є безпідставною і залишає по собі більш значиму проблему: на сьогодні бракує систематизованої інформації щодо закономірностей проектування ефективних веб-сайтів та особливостей взаємозв'язку основних складових веб-дизайну з огляду на нові вимоги у цій галузі. Актуальність поставленої проблеми зумовлена тим, що швидкий розвиток комп'ютерних технологій та мережі Інтернет призвів до зростання необхідності у комплексному аналізі художньо-комунікативних закономірностей, вимог та норм у проектуванні сучасних веб-сайтів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Враховуючи те, що веб-дизайн – це відносно молодий напрям в проектно-художній творчості, то і кількість бібліографічних джерел лімітована, більшість з яких присвячена лише веб-програмуванню. А серед авторів, що досліджували різноманітні аспекти графічної складової веб-дизайну можна відмітити роботи: Д. В. Бородаєва, в якій науковець розглядав сайт як об'єкт графічного дизайну; А. А. Бєляєва, що досліджував особливості графічної моделі інтернет-версій періодичних видань; Н. С. Кузнєцової, що розглядала веб-дизайн в контексті інструментарію моделювання віртуального простору сучасної культури; Ю. С. Зінченко, яка досліджувала концептуальні підстави проектування корпоративного видавничого сайту. Праця Д. Віна «Искусство веб-дизайна» має в собі ідею системного підходу до вивчення веб-дизайну та осмислення його як феномену Інтернету разом з наведенням паралелей між веб-дизайном та дизайном друкованих видань. Дослідження М. Філіпова «Компьютерные способы визуальной коммуникации в современном графическом дизайне» пов'язане з виявленням мистецтвознавчих аспектів виникнення та розвитку скрін-дизайну. Монографія російського веб-дизайнера Д. Кірсанова «Веб-дизайн: книга Дмитрия Кирсанова» спрямована саме на вирішення практичних завдань щодо веб-дизайну, починаючи з теоретичних основ візуального дизайну і закінчуючи інтернет-технологіями і прийомами практичної роботи над веб-сайтом. Л. Пахомова у своєму дослідженні «Формирование оперативного графического языка растровых дисплеев способами дизайна» розглядає проблеми, методи та правила формування системи оперативної графічної мови растрових дисплеїв. В роботі Е. І. Платонової «Интернет-реклама как объект и субъект культуротворчества» в якості складової сайту розглядається саме реклама.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте, не зважаючи на наявність вищезазначених наукових праць, присвячених різним аспектам проектування веб-сайтів, поза увагою вчених залишилася недостатньо розкритою проблема художньо-комунікативних особливостей веб-сайтів та ролі, яку вони грають у забезпеченні ефективного процесу взаємодії користувача з веб-сайтом.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є комплексний аналіз художньо-комунікативних закономірностей, вимог та норм у проектуванні веб-сайтів, а також розкриття значимості взаємодії естетичної та функціональної сторін сайту для забезпечення максимальної ефективності користування ним.

Виклад основного матеріалу. У зв'язку з розвитком Інтернету за останні десятиліття, з'явився новий простір комунікації між людьми, нові шляхи задоволення людських потреб, значна кількість видів людської діяльності стала підпорядкована засобам Інтернет-технологій, а також з'явились нові види діяльності, спрямовані на забезпечення стабільного, налагодженого та продуктивного функціонування мережі Інтернет. Важливе місце серед них посідає веб-дизайн, метою якого є створення веб-сайтів у всьому їх різноманітті. Веб-дизайн – це комплексний процес, що включає в себе такі етапи, як інформаційне проектування, спрямоване на організацію та структуризацію змісту сайту, графічне оформлення та програмування сайту.

В кожному веб-сайті можна виділити його функціональну та естетичну сторону. Функціональною стороною є сервіс, який надає сайт, а естетичною – його зовнішнє оформлення. Але в багатьох випадках аналіз ефективності сайту зводиться до розглядання лише однієї з цих двох сторін, а іншій стороні при цьому достатньої уваги не надається, про що і говорить Д. Берд: «Існують дві основні точки зору, ґрунтуючись на яких судять про те «хороший» або «поганий» дизайн веб-сайту. Одна з цих позицій строго орієнтована на зручність використання, тобто на зручність представлення інформації і на ефективність самого сайту. Є також чисто естетична точка зору, пов'язана безпосередньо з художніми достоїнствами і візуальною привабливістю дизайну» [1, с. 26].

© Компанеєтс М.О., 2015

Але все ж таки, ефективність сайту залежить як від його функціональної зручності, так і від його естетичного оформлення, пропорційне співвідношення яких залежить від призначення сайту, і саме на важливості обидвох підходів акцентує увагу Д. Берд: «Деякі надмірно захоплюються естетикою і графікою, забуваючи про користувача, а адепти функціонального підходу всю увагу приділяють користувальницькому тестуванню, випускаючи з уваги візуальну красу. Щоб знайти підхід до людей і розбудити в них інтерес, необхідно максимально використовувати обидва підходи...найважливіше пам'ятати про те, що дизайн це комунікація. Якщо ви створите сайт, який добре працює, на якому зручно подається інформація, але який некрасиво виглядає або не поєднується з брендом клієнта, ніхто не захоче користуватись таким сайтом. Аналогічно, якщо ви зробите гарний сайт, який буде погано доступний або незручний у використанні, відвідувачі не стануть на нього ходити. Дійсно, всі функціональні елементи на готовому сайті повинні працювати як єдиний згуртований механізм» [1, с. 26]. Отже, функціональна та естетична сторони веб-сайту призначені ефективно допомагати одна одній, щоб веб-сайт загалом справив добре враження на користувача.

Веб сайт є певним засобом комунікації між його автором та користувачем, і, зважаючи на цю його особливість С. А. Матвєєва дає визначення сайту: «Сучасний сайт являє собою сукупність веб сторінок, розташованих у певному порядку, зміст яких оформлено у вигляді комбінації мовленнєвих творів (найбільш вагома частина сайтового простору), елементів графіки, відео, звуку, динамічного образу, мультиплікації тощо. Ця сукупність розуміється нами як динамічна єдність: основні функції кожного з її елементів різні, однак здебільшого підпорядковані загальній меті: передаванню поданої на сайті інформації з одночасною реалізацією авторських комунікативно-прагматичних настанов. Саме ця ознака насамперед дає змогу розглядати сайт як дискурс, у зв'язку із чим пропонується власне розуміння сайту як гіпертекстового утворення електронної комунікативної діяльності (твору), що перебуває в постійній динаміці та є реалізованим у сукупності взаємозалежних (тематично, семантично, інтенціонально, фізично) веб сторінок» [5, с. 12].

В процесі користування веб-сайтом, комунікативні якості сайту взаємодіють з його художніми якостями і їх загальне поєднання визначає ступінь ефективності сайту. І, зважаючи на це, О. Г. Яцюк розглядає основні принципи ефективного веб-дизайну, наводячи основні вимоги до веб-сайтів [7, с. 163]:

– практичність (можливість допомагати користувачам у вирішенні певних завдань);

– зручність (здатність швидко знаходити потрібну інформацію, наочність і зрозумілість);

– візуальна привабливість (естетичність, грамотна композиційна організація сторінок, гарне поєднання кольорів, стильність).

Також науковець пояснює, які функціональні та естетичні характеристики веб-сайту є важливими для того, щоб він був зручним та привабливим для користувача:

«Сайт повинен бути функціональним, а одна з основних функцій – швидкий пошук. Для його організації необхідні ясні імена посилань, логічне угрупування кнопок, чіткі заголовки сторінок, узгоджені елементи навігації» [7, с. 164].

«Слід добре продумати максимально зручні переходи по сайту, передбачити форми зворотного зв'язку. Наприклад, пошук по каталогу на Web-сторінці може здійснюватися за допомогою ключових слів, що вводяться у верхньому полі. Не варто робити навігацію занадто складною. Користувач може заплутатися в лабіринтах переходів від однієї сторінки до іншої. По-справжньому хороша та навігація, яку не помічаєш.

Чи зручний інтерфейс, чи гарна система навігації, яка швидкість роботи – все це стане зрозумілим тільки після того, як відвідувач почне працювати в мережі, але в першу чергу необхідно «заманити» його на сайт.

Зовнішнє оформлення сторінки повинно притягати і якомога довше утримувати увагу відвідувача. Естетичний зовнішній вигляд і грамотний підбір кольорів роблять сторінки більш привабливими і помітними, зміцнюють зв'язки з користувачами і забезпечують повторне звернення на Вашу адресу в Інтернет.

Для того щоб правильно вибрати стиль і характер графічного вирішення сайту, потрібно зрозуміти, яка потенційна аудиторія, хто основний користувач: його місце проживання, вік, стать, мова спілкування, рівень технічної підготовки, звички, уподобання в одязі, улюблені види відпочинку. На основі цих відомостей і створюється візуальний ряд Web-сторінок.

Для більшості сайтів можна виділити кілька типів користувачів, і у кожного з них зовнішній вигляд сторінок повинен викликати, як мінімум, позитивну реакцію» [7, с. 164-165].

Незважаючи на те, що всі веб сайти мають свої специфічні риси, загалом всі вони підпорядковані спільній структурі, і саме на цьому наголошує Д. В. Бородаєв, визначаючи основні елементи веб сайту:

«Дослідження показало, що всі веб сайти у своїй основі мають подібну структуру. Їх базова морфологічна структура складається з головної сторінки («домашня», home page); сторінки або розділу першого рівня (зазвичай посилання на них містяться на навігаційній панелі домашньої сторінки, присутні на всіх сторінках та відносяться до так званої глобальної навігації); сторінки другого та подальших рівнів, які розширюють або доповнюють інформацію основних розділів та за релевантністю підпорядковуються сторінкам попереднього рівня.

Узагальнюючи результати досліджень С. Круга, М. Ван Валі, Я. Нільсена, Д. Віна, можна визначити основні елементи, без яких неможлива побудова веб сторінок. До них слід віднести: логотип, елементи навігації, засоби пошуку, вибір мови, заставка, інформаційне поле» [2, с. 9].

Розташування всіх графічних елементів веб сайту найбільш раціональним чином сприяє забезпеченню максимальної зручності користування ним, і тому Д. В. Бородаєв акцентує увагу на важливості застосування модульної сітки в процесі створення веб сайту:

«Процес розташування на веб-сайті інформації та основних графічних елементів, (логотип, навігаційна панель, вікно пошуку, можливість вибору мови, якщо це передбачено, рекламних банерів тощо), спонукає дизайнера до логічного структурування всіх елементів на веб-сторінках відповідно їх значущості. Визначаючи стратегію розташування складових елементів веб-сторінок, дизайнер стикається з необхідністю створення системи, яка дозволяє їх композиційно впорядкувати. Таким стратегічним інструментом є модульна сітка як сторінки, так і всього веб-сайту.

На засадах аналізу сучасної теорії та практики веб дизайну для забезпечення естетичних та функціональних якостей при створенні веб сайту

визначена необхідність застосування модульної сітки. Сама інформаційна структура веб сторінки створює елементарну модульну сітку, необхідну для ототожнення веб сторінки та мінімального структурування інформації, яка міститься на ній. При розгляді питань навігації та основ інформаційного проектування було з'ясовано, що інтерфейс веб сторінки має допомогти користувачу отримати відповідь на три фундаментальних питання навігації: «Де я знаходжусь?», «Де я вже був?», «Куди я можу піти?». Відповіді на такі питання знайшли своє відображення у типовому для інтернету дизайні сторінки, що отримав назву «трипанельний макет». Кожному з цих питань повинні відповідати певні елементи, розташовані на веб сайті

Використання таблиць у проектуванні веб-сайтів дає дизайнеру гнучкий інструмент, що дозволяє не тільки створювати складні композиції, а й уникати різноманітних обмежень, зумовлених специфікою веб-середовища» [2, с. 12].

Ще одним автором, який наголошує на важливості максимальної зручності веб-сторінки для користувача, є С. Круг: «Цей принцип означає, що в тій мірі, наскільки цього можна досягти, веб-сторінка має бути максимально простою, зрозумілою і «самоочевидною». Іншими словами, я повинен відразу «схопити» її – зрозуміти, що на ній і як нею користуватися без витрати яких-небудь зусиль» [4, с. 25].

К. Клонінгер також підкреслює важливість цілісної структури веб-сайту: «Для того, щоб створити успішний сайт, також потрібний соковитий матеріал, логічна схема навігації і ретельно продумана архітектура. Крім того, необхідне чітке розуміння структури для того, щоб привести розрізнені елементи сайту до спільного знаменника і придати йому цілісний характер» [3, с. 5].

При створенні візуального образу сайту велике значення має композиція, і на цьому акцентує увагу В. П. Молочков: «У дизайні ключовим словом є слово «композиція», тобто з'єднання різних частин в єдине ціле відповідно до якої-небудь ідеї. Як у комп'ютерній графіці, так і в мистецтві взагалі, дуже важливе знання законів композиції. Зокрема, композиція у веб дизайні – це побудова сайту відповідно до його змісту, характеру і призначення. Композиція «тримає» ваш простір, організовує його і підпорядковує законам композиції. Композиція – це цілий світ, ціла наука. У цьому світі є свої закони (досягнення стильової єдності, вибір головного композиційного центру, ритм, пропорційність, масштабність, рівновага) і свої прийоми (симетрія-асиметрія; статика-динаміка, контраст-нюанс) та інші» [6, с. 178].

Всі технічні і естетичні аспекти в проектній організації веб сайту всесторонньо впливають на те, яким чином веб сайт сприймається користувачем, і, враховуючи це, Д. Берд виділяє деякі значимі такі аспекти:

«Одна з найважливіших проблем, що обговорюються у колі фахівців по зручності роботи з сайтами, полягає в тому, скільки часу повинно йти у користувача на пошук потрібної інформації на сторінці. Причому незалежно від того, чи йде мова про інформаційний фрагмент, про посилання на іншу сторінку або про поле форми, яке необхідно заповнити. Дизайн не повинен бути перешкодою. Він повинен виконувати функцію провідника між користувачем та інформацією» [1, с. 26].

«Основний навігаційний блок повинен бути ясно видний на сторінці. Посилання на кожен його елемент повинне мати зрозумілу інформативну назву. Недостатньо просто змінити вид покажчика при наведенні його на таку навігаційну панель, слід також вказати активну сторінку або розділ. Так користувачеві простіше зрозуміти, де саме він знаходиться і як потрапити туди, куди йому потрібно.

Вторинна навігація, пошукові поля і вихідні посилання не повинні бути домінуючими елементами сторінки. Якщо ми полегшимо пошук цих елементів і візуально відмежуємо їх від контенту, ми дозволимо відвідувачам зосередитися на інформації і в той же час вони будуть знати, де шукати інший потрібний їм розділ» [1, с. 26-27].

«Навіть якщо існують корінні відмінності між макетом головної сторінки і макетами решти сторінок сайту, на всіх його сторінках повинні бути витримані загальний стиль або тема, що допомагають сприймати всі сторінки сайту як єдине ціле» [1, с. 27].

Висновки і пропозиції. Отже, резюмуючи, відзначимо, що ефективність веб-сайту, тобто його практичність, зручність та візуальна привабливість, залежить від виконання певних умов, до яких відносяться:

– логічне структурування та композиційне впорядкування всіх елементів на веб сторінках відповідно їх значущості, для досягнення чого визначена необхідність застосування модульної сітки;

– проектування інтерфейсу веб сайту таким чином, щоб користувач міг зрозуміти, де саме він знаходиться і як потрапити туди, куди йому потрібно в межах даного сайту;

– створення візуального образу сайту з врахуванням такої композиції, яка відповідає змісту, характеру і призначенню сайту;

– витримання загального стилю або теми на всіх сторінках веб сайту, для того, щоб він сприймався цілісно і гармонійно.

Список літератури:

1. Берд Дж. Веб-дизайн: руководство разработчика / Дж. Берд. – СПб.: Питер, 2012. – 224 с.
2. Бородаєв Д. В. Веб-сайт як об'єкт графічного дизайну: автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства: 05.01.03 / Д. В. Бородаєв. – Харківська державна академія дизайну і мистецтв. – Харків, 2004. – 20 с.
3. Клонингер К. Свежие стили Web-дизайна: как сделать из вашего сайта «конфетку»: Пер с англ. / К. Клонингер. – М.: ДМК Пресс. – 250 с.
4. Круг С. Веб-дизайн: книга Стива Круга или «не заставляйте меня думать!», 2-е издание. – Пер. с англ. / С. Круг. – СПб.: Символ-Плюс, 2008. – 224 с.
5. Матвєєва С. А. Сайт як жанр Інтернет-комунікації (на матеріалі персональних сайтів учених): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15 / С. А. Матвєєва. – Донецьк, 2006. – 21 с.
6. Молочков В. П. Компьютерная графика для Интернета. Самоучитель / В. П. Молочков. – СПб.: Питер, 2004. – 368 с.
7. Яцюк О. Г. Основы графического дизайна на базе компьютерных технологий / О. Г. Яцюк. – БХВ Петербург, 2004. – 240 с.

Компанеетс М.А.
Киевский национальный университет культуры и искусств

ПРИНЦИПЫ ПРОЕКТИРОВАНИЯ ЭФФЕКТИВНЫХ ВЕБ-САЙТОВ

Аннотация
В статье исследованы художественно-коммуникативные особенности веб-сайта и выявлена их роль в обеспечении эффективного процесса взаимодействия пользователя с веб-сайтом. Проанализированы научные поиски в этой плоскости с позиции веб-дизайна. Рассмотрены художественно-коммуникативные закономерности, требования и нормы в проектировании веб сайтов. Раскрыта значимость взаимосвязи эстетической и функциональной сторон веб-сайта в обеспечении максимальной эффективности его использования. Даны рекомендации относительно закономерностей проектирования эффективных веб-сайтов с учетом важных технических и художественных аспектов.
Ключевые слова: веб-сайт, пользователь, функциональность, эстетичность, удобство, художественно-коммуникативные особенности.

Kompaneyets M.A.
Kyiv National University of Culture and Arts

PRINCIPLES OF DESIGNING EFFECTIVE WEBSITES

Summary
This article investigates artistic-communicative features of the website and reveals their role in ensuring effective process of user-website interaction. Scientific research in this area is analyzed from the standpoint of web design. Artistic-communicative patterns, requirements and standards in the design of websites are examined. The importance of the relationship of aesthetic and functional sides of the website in ensuring maximum efficiency of its use is revealed. Recommendations regarding the principles of designing effective websites are given, taking into consideration important technical and artistic aspects.
Keywords: website, user, functionality, aesthetics, usability, artistic-communicative features.

УДК 7.75(045)

XVI СТОЛІТТЯ ЯК «БАТЬКІВЩИНА» АВТОПОРТРЕТУ: ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ, СВІТОГЛЯДНІ ЗАСАДИ

Романенкова Ю.В.
Інститут мистецтв
Київського університету імені Бориса Грінченка

Стаття присвячена феномену автопортрету в мистецтві Ренесансу та маньєризму. Висвітлено причини, передумови виникнення цього різновиду портретного жанру, проаналізовано специфіку світоглядної парадигми XVI ст., що призвела до появи інтересу митців до відображення власного «Я» у мистецтві. Явище висвітлено на матеріалі автопортрету у творчості італійських, нідерландських, німецьких, французьких майстрів доби Відродження та маньєризму, акцентовано специфічні особливості жіночого автопортрету в досліджувану добу.
Ключові слова: Ренесанс, маньєризм, автопортрет, живопис, мистецтво, художник.

Постановка проблеми. Мистецтво XVI ст. стало для всієї європейської мистецької арени чимось на кшталт експериментальної площини, це павутиння, зіткане з ниток різної щільності та міцності. Кожна з цих ниток – то є художня проблема, сукупність яких і утворила нову тканину постренесансового мистецтва. Впродовж цього століття, яке Б. Віппер назвав століттям відчайдушних і тих, хто впав у відчай [4], багато що в мистецькій царині «віддавало останній подих», щось перебувало при останній миті життя, власне було «на межі» – саме цей стан зламу і став «червоною ниткою» сторіччя. Мистецьке середовище усвідомлювало, що доба титанів безповоротно минула, повернути її неможливо, і порожнеча, яка утворилася дуже швидко і явно, зяюча і незаповнювана. Той процес, як і попередні за часів Відродження мав початися знову ж в Італії, яка дихала частіше, у якої був інший, більш швидкий пульс.

Аналіз основних досліджень. Ця проблема не часто потрапляла «до об'єктиву» дослідників. Європейські науковці почали висвітлювати питання природи маньєризму понад сто років тому, серед тих, хто створив низку праць з окремих питань характеру стилю, – Л. Дім'є, Ж. Адемар, С. Беген, Д. та Е, Панофські, К. Монбейг-Гогейль, О. Бенеш, К. Кузенберг, М. Харасті-Такач, В. Дажина, Л. Тананаєва, К. Чекалов, В. Степанов. Окремий блок наукової літератури з питань маньєризму складають каталоги виставок творів маньєристів, що проходили в країнах світу впродовж усього XX ст., – Канаді, Великобританії, Угорщині, Франції, Італії, Австрії, Німеччині. В українському мистецтвознавстві проблема стиля, географії його поширення та причин цього процесу систематично майже не вивчалася. Виключень дуже мало [12], тема до сьогодні вимагає уваги до себе, маючи немало лакун.

© Романенкова Ю.В., 2015

Виклад основного матеріалу. У XVI ст., зі вгасанням Ренесансу, розпочався період нудьги за втраченими ідеалами, але ця нудьга не була мовчазною та порожньою, безрезультатною, митець не стояв на місці. Нудьгуючи за втраченими взірцями, він очищував і возвеличував себе двічі: усвідомлюючи свою вторинність і не претендуючи на роль взірця – вперше, і все ж намагаючись щось створювати, хоча і перебуваючи біля підніжжя п'єдесталу Великих, – вдруге. Роль, яку після смерті Леонардо, Рафаеля та Мікеланджело відводили собі митці, зводилася до того, щоб з тугою на обличчі підносити букети квітів до підніжжя пам'ятника їх величі. Так, Італія дійсно знала кращі часи. Але треба віддати новим майстрам належне – зрештою, витримавши потрібний термін, вони зняли з себе жалобу і почали друге життя – найчастіше за межами своєї батьківщини, при дворах європейських монархів, що хотіли мати у себе маленьку Італію, – Франциска I, Філіппа II, Рудольфа II, Марію Тюдор. Так розпочалося «об-італення» всієї Європи, для якої, як це не парадоксально, крах італійської мистецької величі та психологічні травми художників батьківщини Ренесансу пішли на користь – кінець Італії став для Європи початком нового художнього буття. Розпочався складний, дуже уламчастий за природою процес розповсюдження маньєризму європейськими тернами – поширення «стилю відчаю» французькими, нідерландськими, німецькими, іспанськими, англійськими землями. Позбутися «тіней великих», що нависали над кожною творчою особистістю доби подібно до «Дамоклова меча», можна було тільки поза Італією. Хтось із майстрів зміг пристосуватися до такого шляху, знайшов у ньому порятунок і метод самовиразу. Але багатьох цей шлях занапастив. Вони виявилися занадто слабкими, щоб витримати випробування перехідним часом, що ламає все на своєму шляху, стихія Stilwandel'ю виявилася їм не по плечу.

Саме схильність до самоаналізу, тяжіння до перетворення себе на «душевне екорше» призвела до того, що в XVI ст. розвинувся жанр автопортрету в живопису та поширилися автобіографії художників у літературі [4, 11]. Фактично, XVI ст. і породило цей різновид портретопису. Дослідники зазначають, що навіть у французькому мистецтві школи Фонтенбло царювала справжня портретна несамовитість у ті роки [12]. Навіть французькі митці вдаються до автопортрету в ті часи, хоча французьке мистецтво не було характерне особливою психологічною глибиною. Це доба «самопрепарування», митець намагався, незважаючи на біль, вивернути назовні своє «я» та максимально гіпертрофувати все побачене. Звісно, до глибин самоаналізу романтизму ще буде далеко, і багато в чому художники залишатимуться препарувальниками форми, а не сутності, звідси таке тяжіння до гіпертрофування, манерності форм, захоплення Linea Serpentinata. Але це могли бути і ще схильні до ренесансової лаконічної мовчазної холодності та деякої претензіозності (Дж. Вазарі, Дж. Ломаццо, Ф. Цуккаро, не дивлячись на те, що саме вони стали апологетами маньєризму, створивши його теоретичне обґрунтування). Ці ремінісценції Відродження в автопортретах XVI ст. зберігатимуться ще довго. Проте основною лінією стане та, що виражатиметься в роботах Дж. Вазарі, А. дель Сарто, А. Аллорі, Дж. Романо, Дж. Романіно, Б. Бандінеллі, Понтормо, в корпусі жіночого автопортрету, який можна виділити в окремий феномен цього часу, – у Л. Фонтана, А. Джентіллескі, С. Ангіссоли. Але апофеозом його процесу стане «Автопортрет в опуклому дзеркалі» Парміджаніно, це немов «формула самосприйняття» митця цієї доби.

Саме італійці швидше за всіх почали активно експериментувати в портретопису з зображенням себе, що було історично передрічено географією Ренесансу. Їх очі і стали дзеркалом надлому маньєризму, в них відобразився весь трагізм епохи. Італійці як ніхто інший відчували втрату, їм було, що втрачати, їх спроби затримати те, що безповоротно зникає, давали дуже примхливі за формою та подекуди порожньо-крикливі за змістом результати. Але саме ці протиріччя і породили дуже цікавий за консистенцією феномен. Ламана лінія, штучно ускладнена композиція, тяжіння до строкатої орнаментики, тощо – все це як зовнішні атрибутика маньєризму легше за все проявляється в міфологічних композиціях, багатофігурних і багатопланових. В автопортреті це виплеснути складніше.

Передвісником маньєристичного автопортрету стали ще Джорджоне, Тіціан. Їх пізні автопортрети не можна віднести до ренесансових, вони сповнені неспокою та передрікають трагічність доби маньєризму. Це виявляється і нерідко колориті, і в композиційних рішеннях. Автопортрет Великого Джорджо (рис. 1) добре ілюструє це. Напружені, неспокійні очі у передчутті чогось недоброго ніяк не можна класифікувати як ознаку навіть пізньо-

Рис. 1. Джорджоне. «Автопортрет». Поч. XVI ст.

Рис. 2. Тіціан. «Автопортрет». 1562-64 р.

Рис. 3. Тіціан. «Автопортрет». 1566 р.

ренесансового живопису, це суто маньєристичний стан, вічний супутник зламу століть, коли і було створено цю роботу.

Справу споглядання тривоги доби продовжив його учень – пізні автопортрети Тіціана передають всю глибину його розуміння трагізму старості, зламк століть, зміни світогляду, болі втрат. Майже сторічний Вечелліо пережив усе це найглибше і вклав усю втому та біль у свої автопортрети Altersstil'ю. Робота початку 1560-х рр. з старим майстром дає дуже гострий приклад цього стану коливань – постать представлені в ракурсі три чверті, митець немов лендь привстав, жоден рух не зроблений до кінця, все у стані «ледь-ледь», ще не зроблено, але вже розпочато, стан балансування «між», невирішеності та незавершеності, що підсилюється тривожно-болісним поглядом. Художник немов намагається скрізь товщу часу розгледіти те, що втрачено назавжди, губи трохи відкриті, у напів-слові, напівшепоті (рис. 2). Ще лаконічнішим є портрет, написаний кількома роками пізніше, де митець поданий у профіль, зникли навіть невеличкі за площею світлі плями, що, здавалося б, давали якусь надію, ледь помітна лінія білого комірця слугує тепер лише елементом, що підкреслює масу голови моделі. Усе зосереджено на очах митець замовчав навіки, стан «напів-» застиг, перетворившись на позачасове мовчання (рис. 3).

Тими ж рисами характерні і автопортрети Тінторетто, до того ж, не тільки пізні. Всі вони написані в темній гамі, майстер тяжів до тенеброзо впродовж усього життя, що особливо посилилося до наближення Altesstil'ю. Автопортрет 1540-х рр. (рис. 4) приходить на думку щоразу, коли перед очам постають автопортрети живлписців романтизму, – Жеріко, Делакруа, німецьких митців. Не дарма існує уже поширена думка, що романтизм був реінкарнацією маньєризму [12]. Пізні автопортрети маестро взагалі цілком підпадають під характеристики маньєристичного живопису, від палітри з домінуванням кольорів землі до неспокою та уламчастості психологічного стану (рис. 5-6).

Остання з цих картин є уособленням туги майстра, що втратив улюблену доньку, яка, до того ж, була його відданою помічницею в живописі. Погляд Якопо Робусті на цьому портреті подібний до наскрізного погляду чоловіка з фаюмського портрету. Такий «фаюмський погляд» буде зустрічатися не раз у маньєристичних автопортретах, переважно періодів Altersstil.

Маріетта Робусті, яка прожила менше сорока років, тому її творчий шлях не був довгим, на жаль, не стала такою ж вправною майстринею, як її батько – її автопортрети досить поверхові суто психологічно, хоча можуть викликати цікавість технічним рівнем виконання (рис. 8), композиційні вирішення типові – та сама схема біля музичного інструменту або з книгою в руках, тобто іконографічно роботи також є класичними для того часу. Але є і більш вдалі твори, які завдяки вправності живописного виконання інколи навіть приписуються пензлю батька художниці, настільки вони різні за манерою письма (рис. 9). Дійсно, роботи дуже відмінні за творчою манерою, тому цілком можливо деякі з них, у тому числі – і портрет з оголеною груддю, що манерою виконання нагадує, наприклад, портрет молодої венеціанки роботи Якопо, відносити пензлю її батька, тим більше, що Маріетта майже не залишила підписаних творів. Взагалі жіночий автопортрет набуває в цей час поширення хоча жінка-художник в ті роки ще не була типовим явищем. Для жінки причин для частих звернень до жанру автопортрету було дещо більше, і вони різнилися від традиційних. Жінці важче було знайти натуру, з якою можна було і дозволялося працювати а образ самої себе завжди був під рукою.

Але це провокує і одну з головних рис жіночого автопортрету – значно більший відсоток ідеалізації, ніж у портреті чоловічому, навіть зважаючи нате, що образи художників-чоловіків у ті часи ще також не позбавлені ідеалізації, реалістичними вони стануть пізніше. Серед жінок, що вдавалися до автопортрету в зазначену добу, одне з основних місць посідає Софонісба Ангіссола (пр. 15327(30)(32)(?) – 1625 рр.). Вона була, до того ж, ще й представницею цілої творчої династії: Амількар і Б'янка, її батьки, дали світові сімох дітей, шість (за деякими версіями – п'ять) дочок і сина, значна частина з яких займалися мистецтвом. Але одна (Мінерва), померла у ранній юності. Олена рано пішла до монастиря, тому покинула живопис, а Лучія, Анна-Марія, Європа і Софонісба вважалися прекрасними портретистками, писали портрети дворян на замовлення, відомі й портрети їх батьків. Дж. Вазарі згадує про всіх сестер, і пише, що важко визначитится, яка з них найвправніша, хоча в той час, коли з'явилися життєписи флорентійця, Анна була ще зовсім малою, а Європа тільки-но стала початківцем. А ось Софонісба відома краще. Саме вона досягла найбільшого визнання, її творча біографія досить багата. Вона

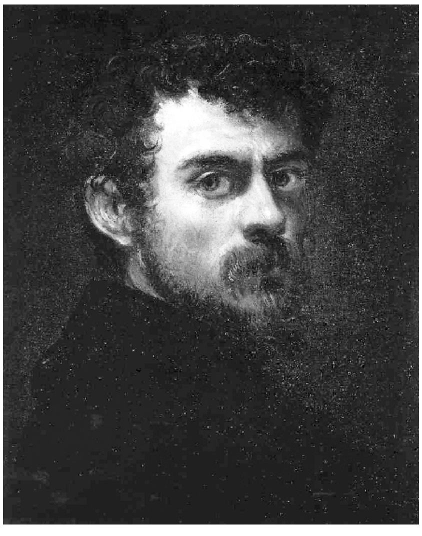

Рис. 4. Тінторетто. «Автопортрет». Пр. 1547 р.

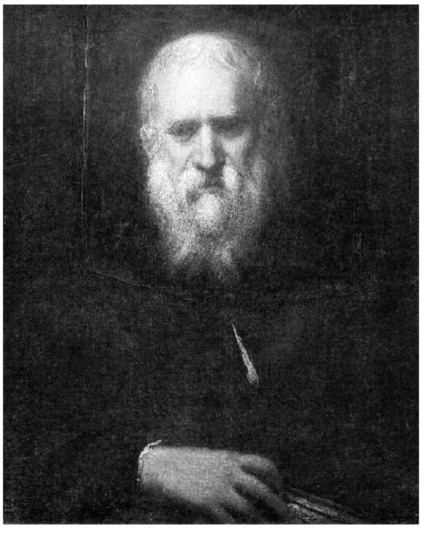

Рис. 5. Тінторетто. «Автопортрет». Пр. 1585 р.

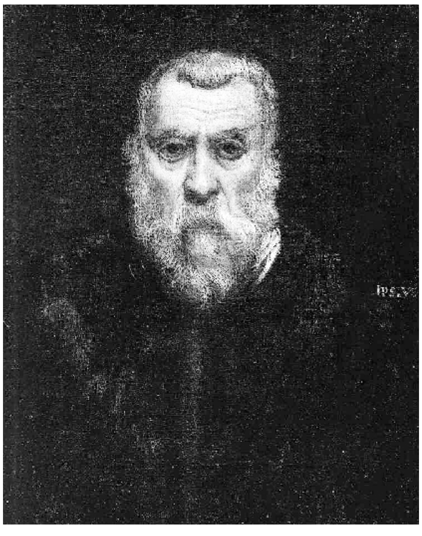

Рис. 6. Тінторетто. «Автопортрет». Пр. 1588 р.

навчалася живопису нарівні з чоловіками, не дивлячись на своє шляхетне походження. Сіньйорита Софонісба потрапила у число майстрів, яких запросили до іспанського двору, що було визнанням її таланту. У 1559 р. завдяки протекції герцога Альби вона опинилася при дворі іспанського короля. Тому перший італійський період майстрині, яка прожила понад дев'яносто років, тривав саме до цієї дати. Софонісба була передусім портретисткою, хоча інколи вдавалася і до релігійних сюжетів. Серед робіт, що датуються її першим італійським періодом, не дуже багато, бо вже в 1559 р. вона залишила Італію. Софонісба ще не завжди вправлялася з анатомією людського обличчя, постави її моделей нерідко бували вимушеними, картинними, але їй належить і кілька значних досягнень, які можна вважати здобутками і для мистецтва живопису загалом: Ангіссола доволі грамотно, лаконічно вибудовувала композиційні схеми своїх творів, з часом психологічна характеристика її моделей стає все складнішою, що передусім видно саме на автопортретах, до того ж, вона вдається і до передачі різних вікових характеристик моделей, серед яких були і старі – навіть себе вона якнайменше двічі (1610 р., 1620 р.) зображувала в дуже похилому віці, не ідеалізуючи. Свій останній автопортрет вона, ймовірно, створювала у віці понад дев'яносто років. Головне – це ставлення портретистки до світла, застосування методів контрасного живопису, які використовував і Караваджо, до яких тяжітиме Ж. де ла Тур.

За автопортретами Ангіссоли можна простежити як етапи становлення її манери, так і компоненти впливу, який формував її індивідуальний творчий почерк. Домінуючим був метод «тенеброзо», до якого часто вдавалася художниця навіть у ранньому періоді (автопортрети середини 1550-х рр., рис. 10-12). Її роботи завжди лаконічні, характерні для маньєристичного мистецтва за характеристикою психологічного стану людини. В одній з них, що датується пр. 1554 р., пригортає увагу зелене тло (рис. 10), яке в ті часи було притаманне для французького портретопису, – відразу спадає на думку знаменитий зелений Корнеля де Ліон, що працював у ці роки. Але, не дивлячись на технічну вправність художниці, досить професійну передачу психологічного стану – акцент на очах в автопортреті з книгою 1556 р. (рис. 11) видає її меланхолічний, трохи засмучений настрій, що було характерно для маньєризму.

Дається взнаки нестача знання анатомії, неможливого в ті роки для жінки, – пропорції обличчя

Рис. 7. М. Робусті. «Автопортрет». II пол. XVI ст.

Рис. 8. М. Робусті (?). «Автопортрет». II пол. XVI ст.

Рис. 9. С. Ангіссола. Автопортрет. 1552 (4) (?) р.

Рис. 10. С. Ангіссола. Автопортрет. 1554 (56) (?) р.

Рис. 11. С. Ангіссола. Автопортрет. 1556 р.

Рис. 12. С. Ангіссола. Автопортрет. 1556-57 р.

нерідко порушені, що особливо помітно у згаданому портреті з книгою. Композиційні вирішення є типовими для ще ренесансового мистецтва, що особливо помітно в автопортретах 1556-57 рр. (рис. 12-13). До такої композиційної схеми вдавалися численні майстри, серед яких Катерина ван Хемессен, Лавінія Фонтана, ін. Усі вони зображували себе або біля музичного інструменту, або поряд з мольбер-

Рис. 13. С. Ангіссола. «Автопортрет». 1556-57 рр.

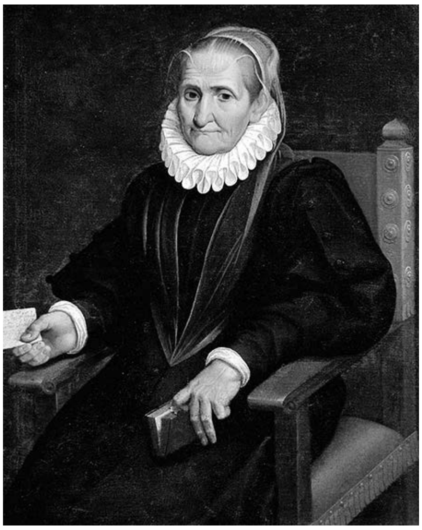

Рис. 14. С. Ангіссола. «Автопортрет». 1610-і рр.

Рис. 15. С. Ангіссола. «Автопортрет». 1620-і рр.

Рис. 16. Л. Фонтана. Автопортрет. 1577 р.

Рис. 17. Л. Фонтана. Автопортрет. 1579 р.

Рис. 18. Джентіллескі. «Автопортрет у вигляді мучениці». Пр. 1615 р.

Рис. 19. А. Джентіллескі. «Автопортрет». 1630-і рр.

Рис. 20. Дж. Арчімбольдо. «Автопортрет». 1587 р.

Рис. 21. Дж. Арчімбольдо. «Автопортрет». 1570-і рр.

том, за роботою. Постаті завжди досить статичні, обличчя найчастіше холодні, позбавлені емоційної напруги, інколи внутрішній стан передається лише через погляд, як це зробила Ангіссола. Тобто, в цих роботах поєднуються ще ренесансові традиції з уже маньєристичними ознаками, що було притаманно більшості творів цього періоду, але з огляду на специфічність жанру автопортрету маньєристичний компонент у ньому було виразити складніше. Але в пізніх автопортретах Ангіссоли це відається краще і легше – майстриня не боїться себе представляти глядачу трансформованої найжорсткішим інструментом природи-митця – старістю. Її пізні зображення себе були позбавлені ідеалізації, що неочікувано для жінки, модель представлена у вигляді старої, трохи втомленої жінки, яку можна сприймати як алегорію: це втома років, втома доби, втома стилю. Не дарма, нею зацікавився ван Дейк, що навіть створив її портрет.

Altersstil Софонісби був набагато цікавішим як з точки зору суто ремісничого професіоналізму, так і з точки зору передачі психологічної характеристики, емоційного стану людини. На схилі років вона стає психологічно глибшою, технічно вправнішою, при цьому її живопис не грішить емоційною порожнечею, яка так часто відрізняє пізні періоди творчості митців, що дозволяє віднести їх до «маньєристичних етапів індивідуального стилю» [12] (рис. 15-16).

Не стала виключенням з правила і Лавінія Фонтана (пр. 1552-1614 рр.), чиї автопортрети 1570-х рр., мабуть, так само традиційні іконографічно, психологічний стан дівчини переданий досить поверхово, але, на відміну від доньки маестро Робусті, Лавінія дуже професійно виконує власне з технічної точки зору – вона є справжнім професіоналом, кожна деталь твору прописана бездоганно, Лавінія вдається до зображення себе з суто жіночою делікатністю, в розкішним костюмах, з безліччю мереживів та прикрас, кожна деталь яких виписана з професіоналізмом мініатюриста (рис. 17-18), але при цьому вона не втрачає відчуття цілого, об'єднує роботу тоном, не падаючи в дрібність. Твори Фонтани промовляють про її знайомство з французьким живописом школи Фонтенбло, хоча ми не маємо відомостей про подорожі майстрині до двору короля французів, але вплив мистецтва французького варіанту є відчутним – саме в ці часи у майстрів стилю Фонтенбло буди дуже розповсюджені сцени «дам за туалетом», до яких часто зверталися Ф. Клуе, аноніми Фонтенбло. Взаємовплив французького та італійського компонентів маньєризму якнайкраще дався взнаки у живопису Фонтани. Не чужим є і вплив фламандського мистецтва, бо тяжіння до надмірної деталізації було притаманно саме фламандським митцям, які, до речі, складали ядро Другої школи Фонтенбло. Палітра творів Лавінії Фонтани також стримана, монохромна, вона також звертається до традиційних іконографічних схем – зображує себе за музичним інструментом (портрет за клавесином) або за столом з листом. В автопортретах Фонтани помітний і вплив Тіціана, передусім – у композиційних вирішеннях.

Але, мабуть, лише Артемісія Джентіллескі (1593-1653 рр.) зможе зробити автопортрет, до якого також вдавалася нерідко, маньєристичним за всіма ознаками, навіть уже не чисто маньєристичним, а протобароковим, оскільки до «чистого» бароко її роботи віднести також складно, не дивлячись на те, що всю її творчість зазвичай хронологічно відносять уже до бароко.

Автопортрети – найвагоміший доробок Артемісії, саме в них вона проходить помітну еволюцію трактування психологічної характеристики. На відміну від С. Ангіссоли, автопортрети Джентілескі були значно глибші за рівнем психологізму, що також пояснювалося її власними переживаннями. Автобіографічність багатьох її робіт носила трагічний відбиток, найхарактернішим прикладом чого може виступити «Автопортрет у вигляді мучениці» (пр. 1615 р., рис. 19). 1612 р. став зламним у її біографії, тому період відразу за цією датою позначений особливо великою кількістю картин на трагічні сюжети: «Юдіф, що відтинає голову Олоферну» (варіанти 1611-1612 рр., 1612-1621 рр.), «Юдіф та її служниця» (пр. 1612-1613 рр.), «Марія Магдаліна» (1613-1620 рр.), з'являються і перші варіанти сюжету «Сусанна та старі» (1622 р.).

До жанру автопортрету вона звертається і в 1630-і рр., зображуючи себе у вигляді алегорії живопису (1630-і рр., рис. 20). Цей автопортрет цікавий не палітрою (у цьому відношенні немає нічого незвичного – все та ж похмура лаконічність впливу Караваджо, домінування «кольорів землі»). Іконографічно він теж типовий – знову ми бачимо художницю з палітрою та пензлями перед полотном. Але пригортає увагу не зовсім звичне композиційне рішення: жіноча постать подана в досить складному ракурсі, як це встречалося згодом у Я. Тінторетто чи П. Веронезе. Така риса притаманна картинам маньєризму, в дусі якого виховувалася А. Джент-

Рис. 22. Парміджаніно. «Автопортрет в опуклому дзеркалі». Пр. 1524 р.

Рис. 23. Парміджаніно. «Автопортрет». 1540 р.

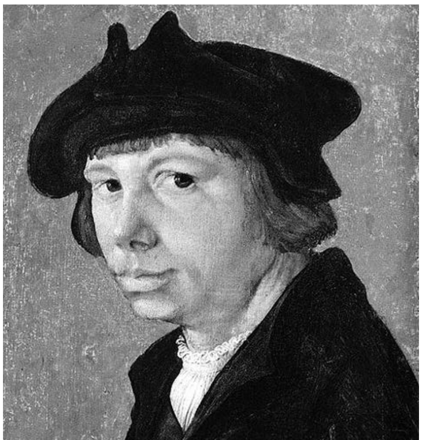

Рис. 24. Лука ван Лейден. «Автопортрет». 1509 р.

лескі, і психологічна насиченість цієї роботи теж близька маньєристичним творам.

Окремо варто виділити корпус автопортретів, де навіть в Altersstil'і митець зображував себе абсолютно спокійним, але демонстрував глядачеві дуже глибокий, повну смутну погляд, тобто робота була дуже глибокою, складною психологічно, але позбавленою поверхової, наносної атрибутики маньєристичних ознак. Прикладом таких творів є графічний автопортрет неосяжного до сьогодні дивака Дж. Арчімбольдо (1526-1593 рр.). Цікаво, що пізніший автопортрет, 1587 р., Джузеппе вирішує у традиційній для себе манері, вдаючися до анаморфоз, граючись з формою, емоційно він майже порожній (рис. 21). Але портрет 1570-х рр. є абсолютно реалістичним, але з дуже проникливим поглядом, якого торкнувся легким крилом прозорий смуток (рис. 22). До такого ж методу вдався і Ф. Пріматіччо у своєму графічному автопортреті (між 1550 та 1570 рр.).

Але апофеозом італійського автопортрету пізньоренесансового та маньєристичного періодів можна вважати твори Парміджаніно. В них є і протиріччя внутрішнього та зовнішнього, щор так притаманна маньєризму, і всі зовнішні атрибути маньєристичного живопису. Але, як зазначалося вище, саме автопортрет в опуклому дзеркалі пр. 1524 р. Парміджаніно можна назвати апофеозом маньєристичного автопортретного жанру (рис. 23). Маньєристичні контрасти та гойдання, внутрішні протиріччя, що випливали назовні в живопису миьтців, добре ілюструються раннім та зрілим портретами Парміджаніно, 1524 та 1540 рр. Від доби ще доволі стійких надій митець за цей час перейшов до стану уламчастості та безвиході, що яскраво видно в автопортреті доби його Altersstil'ю (рис. 24). Фактично, це персоніфікація митця маньєризму – від спокійно-манерних образів молодості до сколочено-трагічних, з полум'яними, стихійними спалахами кольору образів відчаю та порожнечі.

Інакше склався шлях еволюції автопортрету в країнах Північного Відродження, де маньєризм мав іншу хронологію та своєріну динаміку та траєкторію поліфуркації. Особливо підлягали захопленню «портретної несамовитості» Нідерланди та Франція, німецькі миттці, хоча теж не були осторонь цього процесу, все ж не так часто вдавалися в самопрепарування, іспанці ж взагалі не перебували в цьому вирії автопортретного буйства.

Нідерландському автопортрету, сторінки історії розитку якого можна, мабуть, простежувати з Луки ван Лейден, не судилося дійти до таких глибин психоаналізу, як італійському. Портрет Луки Лейденського 1509 р. є характерним прикладом цього корпусу творів, як зазвичай, фотографічно точних, зовнішньо непроникних, холодно-стриманих (рис. 25). Автопортрети I пол. XVI ст., створені фламандськими митцями, майже всі підпадають під таку характеристику, в них ще сильно дається взнаки нідерландська виучка художників у галузі мініатюри, незвичність до розкутості в італійських традиціях, аскетичність і сухість трактування образу. У 1515-19 рр. пише свій дещо незвичний автопортрет Я. Госсарт (1479-1541 рр.) (рис. 26), де вже явний відхід він площинного тла у вигляді театральнго задника, є робота з об'ємом, кольорові контрасти.

У портретопису Я. Госсарт проявив себе як справжнє дитя доби протиріч, «продукт» маньєризму: поряд із портретами, в яких переважають середньовічні локальні ремінісценції («Портрет членів вищої Ради», I третина XVI ст., «Пара похилого віку», 1510-1528 рр., «Портрет бенедиктинця», 1526 р.) він пише портрети, які яскраво промовляють про його вірогідне знайомство з французьким портретописом стилю Фонтенбло і безперечний французький вплив. Вони досить лаконічні, але характерним нововведенням, яке раніше не спостерігалося, стає те саме насичене зелене тло, настільки улюблене французькими майстрами того періоду, передусім – К. де Ліон, а згодом – і Ф. Клуе. До цього засобу звертатимуться і німецькі портретисти.

До архаїзуючої лінії нідерландського автопортрету можна віднести роботи Й. ван Клеве (пр. 1485-1540 рр.) (рис. 27).

Не дивлячись на беззаперечний вплив на його творчість французького живопису, він все ж низці портретів залишався загалом досить стриманим і далеким від нововведень ренесансового живопису, процес впливу італійського компоненту його торкнувся скоріше опосередковано, автопортрет витриманий скоріше в німецькому дусі, ніж у французькому або італійському. Тобто у ньому переважає не іноземний компонент впливу, а локальні традиції, хоча ван Клеве був дуже гнучким

Рис. 25. Я. Госсарт. «Автопортрет». 1515-20 рр.

Рис. 26. Й. ван Клеве. «Автопортрет». 15115-20 рр.

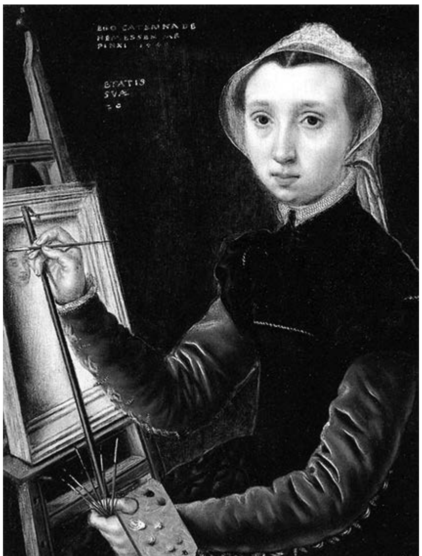

Рис. 27. К. ван Хемессен. «Автопортрет». 1548 р.

до всмоктування в свою манеру іноземних впливів і власну манеру майже не виробив впродовж усього життя, часто копіюючи як композиційні схеми інших майстрів, так і колористичне рішення [13]. До тієї ж категорії можна віднести і автопортрети К. ван Оостзанена (1533 р.), С. Бенінга (1535-36 рр. та 1558 р.), К. ван Хемессен (1528-1587 рр.) (рис. 28), що, на відміну від свої італійських сестер по пензлю, не відрізнялася такою планкою суто технічної професійності, використовуючи традиційні схеми та не дуже вправно володіючи знаннями людського тіла, що було цілком зрозуміло для художника, тим більше – жінки –тих часів;

Видимою стає еволюція в трактуванні психологічного стану особистості в автопортретах фламандських митців другої половини XVI ст., коли вони цілком підпали під процес «об-італення», локальні традиції були підпорядковані італійським, синтезуючись і з французькими. Краще за все це, звісно, проявлялося в міфологічних композиціях, які все більше популяризуються і у фламандському мистецтві, куди вони потрапили значно пізніше, ніж, скажімо, у французьке. Але автопортрет теж потрапив у вирій італійського панування у фламандському мистецтві. Це добре відчувається в автопортретах М. ван Хемскерка (1498-1574 рр.), Л. Ломбарда (пр.1505-1566 рр.) (робота сер. XVI ст.), І. Втеваля (1566-1638 рр.) (робота 1601 р.), Х. Гольціуса (1558-1617 рр.) (графічний автопортрет 1592-94 рр.). Дуже показовим є автопортрет на тлі Колизею пензля ван Хемскерка, що уособив у собі всі італійські прагнення фламандських митців, вочевидь написаний під впливом творчості італійських митців (рис. 29) у 1553 р., у тому числі – Дж. Вазарі (1511-1574 рр.), який саме в ті ж часи також пише свій автопортрет. Взагалі, згідно з К. ван Мандером, до автопортрету майстер звертався кілька разів. Руїни Колізею стали уособленням не тільки тієї античної спадщини, яку так прагнули відтворити художники ренесансових років і вдруге не втратити – маньєристи, але і символом руйнації надій та втрати величі доби маньєризму, яка заснована на руїнах і виплекана ними. Цікаво, що саме руїни займають левову частку площини картини, а образ посідає в ній другорядне місце що проектувалося і на реальне життя – особистість поглиналася споминами про примарну, згаслу велич минулого. Майже всі ці автопортрети створені в Altersstil художників, що якомога повніше та яскравіше, гостріше виражає їх хворобливу, складну сутність.

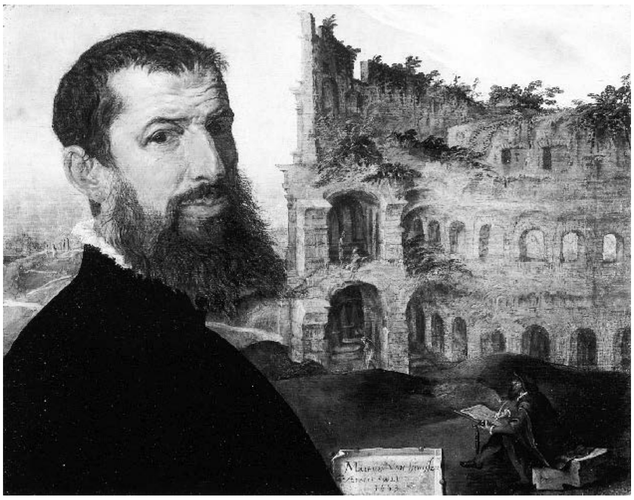

Рис. 28. М. ван Хемскерк. «Автопортрет на тлі Колизею». 1553 р.

Німецький ренесансовий та маньєристичний автопортрет не був так поширений, як італійський або фламандський, хоча доба не змогла оминути і німецькі землі своїм захопленням дослідженням власної особистості, та ще А. Дюрер (1471-1528 рр.) вніс у цей жанр свій непересічний внесок. Ціково, що один з його графічних автопортретів оголеним знайшов (1505 р., рис. 30) своє відзеркалення у творчості італійського маньєриста Понтормо, що також вдався до зображення себе на повний зріст, оголеним, м'якими матеріалами (1525 р., рис. 31), хоча зазвичай відбувалося навпаки.

Цей жанр не оминув і титанів німецького Відродження, Л. Кранаха Ст. (1472-1553 р., робота 1550 р.), Г. Гольбейна Мол. (1497-1543 рр., робота 1542 р.), до нього звертався А. Ельсгеймер (1578-1610 рр., твір 1606-7 рр.).

Автопортрет був широко представлений у творчості Г. фон Аахена (1552- 1615 рр.), який вдавався до препарування людських емоцій з дещо іншого ракурсу – кілька разів намагався передати усміхнене обличчя, що для портретопису тих часів було не дуже притаманно. Відсутність звички це робити призводить до появи скоріше карикатурних облич, гримас, ніж портретів, і цікаво, що це відмічало зрілий період Аахена: у 1590-і рр. він кількаразово звертається до автопортрету усміхненим, інколи – в парному портреті («Автопортрет з келихом вина», 1596 р. рис. 32; «Подвійний автопортрет», 1590-і рр.; «Автопортрет з жінкою», 1596 р.), тоді як у середині століття писав спокійні, реалістичні, але позбавлені гротескності та гримасності портрети (автопортрет 1552 р., рис. 33).

Аахен синтезує в своєму портретопису і італійський вплив, і нідерландський, але не можна не відмітити, що

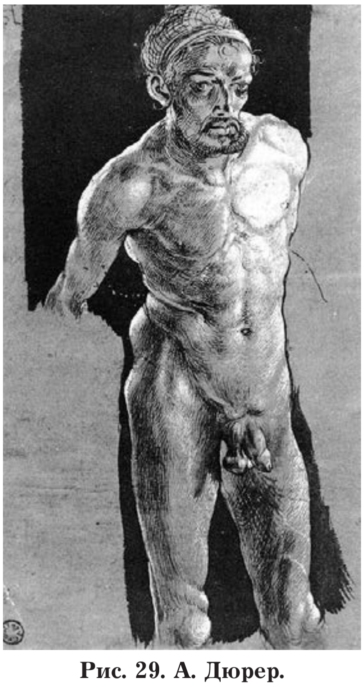

Рис. 29. А. Дюрер. «Автопортрет». 1505 р.

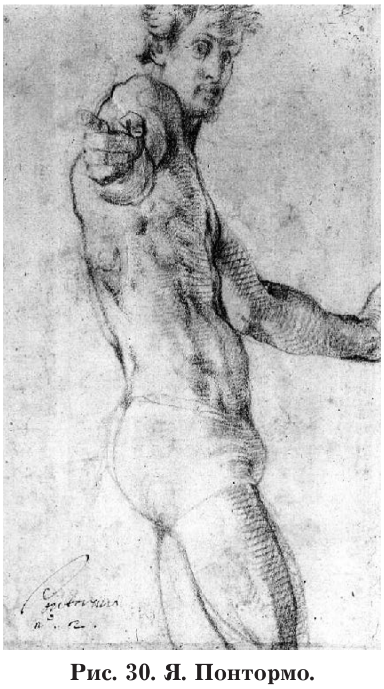

Рис. 30. Я. Понтормо. «Автопортрет». 1525 р.

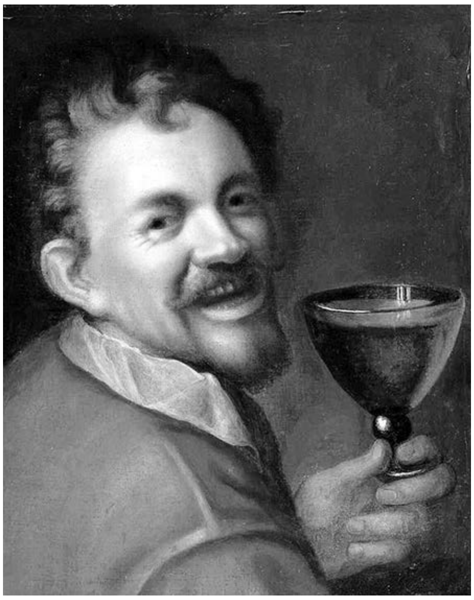

Рис. 31. Г. фон Аахен. «Автопортрет з келихом вина». 1596 р.

Рис. 32. Г. фон Аахен. «Автопортрет». 1552 р.

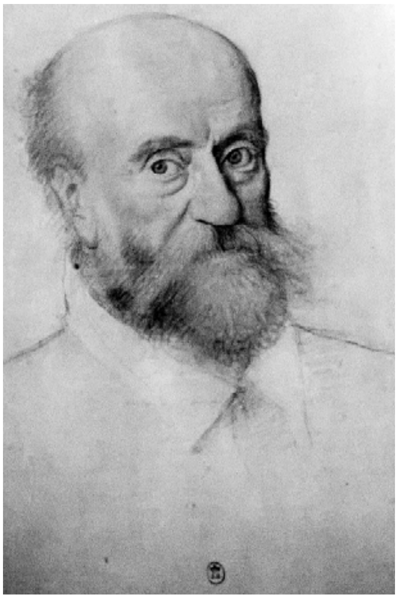

Рис. 33. А. Карон. «Автопортрет». 1592 р.

його роботи стають все незграбнішими, наближаючись до пізнього періоду, що спостергігається у митців пізньоренесансових і маньєристичних часів доволі зрідка.

Дещо відокремленим був шлях в автопортреті майстрів Королівства Лілей. Переважно цей жанр буде спостерігатися в тій царині, яка складає самобутність і неповторність французького мистецтва доби стилю Фонтенбло, – les crayons. Навіть Ф. Клуе (1510-1572 рр.) залишив свій графічний автопортрет, що датується пр. 1570 р., цим роком датований (орієнтовно) і автопортрет Ж. Боба, А. Карон створив олівцевий автопортрет (1592 р., рис. 34), що інколи дослідниками помилково приписується П. Кенелю [10, 157]. Окремий корпус- графічні автопортрети представників творчої династії дю Мустьє, яких у родині нараховують якнайменше п'ятнадцять. Автопортрет 1570-х рр. залишив Ж. дю Мустьє (1510-1573 рр.), автопортрет з Етьєном дю Мустьє був створений П. дю Мусьє Ст. (пр. 1570-і рр.). Майже всі ці аркуші позбавлені тієї глибина та відчуття драматизму, яка була наявна в пізніх маньєристичних і вже протобарокових полотнах італійців або фламандців. Інше трактування особистості до французів прийде лише на зламі XVI та XVII ст., з появою Ж. Калло (1592-1635 рр.) та Н. Ланьо (1590-1666 рр.). Вони приносять у мистецтво французів жорстку реалістичність, інколи навіть гротескність, більшу глибину емоцій.

То ж, саме XVI ст., доба стику Ренесансу та маньєризму, оповісник бароко, стала тим середовищем, де зароджується і починає свій переможний шлях автопортрет. Саме там, у середовищі постренесансоваго і маньєристичного XVI ст. визріває та укріплюється бажання творчої особистості зазирнути у глибини себе, дослідити природу свого «я», спробувати співвіднести Ritrarre з Imitare, відчути трагізм цього неспівдадіння та виразити його в своїх очах як у дзеркалі драматичного століття.

Список литератури:

1. Андреа дель Сарто: альбом / [авт.-сост. В. Дажина]. – М.: Изобразительное искусство, 1986. – 64 с., ил.
2. Андроникова М. Портрет. От наскальных рисунков до звукового фильма / М. Андроникова. – М.: Искусство, 1980. – 423 с., ил.
3. Бронзино [Художественная галерея] / Т. 82. – М.: Де Агостини, 2005. – 32 с.
4. Виппер Б. Борьба течений в итальянском искусстве XVI века / Б. Виппер. – М.: Изд-во Акад. наук СССР, 1956. – 371 с.: ил.
5. Дзери Ф. Арчимбольдо. Весна / Ф. Дзери. – М.: Белый Город, 2001. – 48 с.
6. Зингер Л. Очерки теории и истории портрета / Л. Зингер. – М.: Изобразительное искусство, 1986. – 328 с., ил.
7. Ипполитов А. Пармиджанино в веках и искусствах. К 500-летию со дня рождения: каталог выставки / [А. Ипполитов]. – СПб.: Гос. Эрмитаж, 2004. – 280 с.
8. Истомина Н. Основные иконографические типы портретных изображений в немецкой гравюре XVI века и их эволюция: материалы IX Международной конференции [«Ломоносов-2002»], (Москва, 2002) / МГУ им. М. В. Ломоносова. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.hist.msu.ru/Science/LMNS2002/33.htm
9. Кригескорте В. Арчимбольдо / В. Кригескорте. – М.: Арт-родник, 2002. – 96 с.
10. Мальцева Н. Французский карандашный портрет XVI века / Н. Мальцева. – М.: Искусство, 1978. – 240 с.
11. Романенкова Ю. Маньеризм в искусстве Европы XVI века: этапы трансформации стиля/Ю. Романенкова. – Saarbruchen: LAP Lambert Academic Publishing, 2014. – 608 с.
12. Романенкова Ю. Мировоззренческие универсалии периодов Stilwandlung в мировом художественном процессе / Ю. Романенкова. – К.: Химджест, 2009. – 275 с., ил.
13. Романенкова Ю. Традиції національних європейських шкіл живопису у творчості Йоса ван Клеве / Ю. Романенкова // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – 2008. – № 2. – С. 54-57.

Романенкова Ю.В.
Институт искусств
Киевского университета имени Бориса Гринченко

XVI ВЕК КАК «РОДИНА АВТОПОРТРЕТА»: ПРЕДПОСЫЛКИ ВОЗНИКНОВЕНИЯ, МИРОВОЗЗРЕНЧЕСКИЙ ФУНДАМЕНТ

Аннотация
Статья посвящена феномену автопортрета в искусстве Ренессанса и маньеризма. Освещены причины, предпосылки возникновения этой разновидности портретного жанра, проанализирована специфика мировоззренческой парадигмы XVI в., приведшей к появлению интереса художников к отображению собственного «Я» в искусстве. Явление освещено на материале автопортрета в творчестве итальянских, нидерландских, немецких, французских мастеров эпохи Возрождения и маньеризма, акцентированы специфические особенности женского автопортрета в исследуемую эпоху.
Ключевые слова: Ренессанс, маньеризм, автопортрет, живопись, искусство, художник.

Romanenkova J.V.
Institute of Arts
Boris Grinchenko Kyiv University

XVI CENTURY AS «MOTHERLAND» OF SELF-PORTRAIT: BACKGROUND, IDEOLOGICAL BASIS

Summary
The article discusses the phenomenon of self-portrait in fine arts of Renaissance and Mannerism. The reasons, preconditions of formation of this type of portrait genre have been analyzed, the specificity of the ideological paradigm of the XVIth century, that became a reason of activating of interest of artists to their own person in art, has been explained. The phenomenon comes into question on the material of the self-portrait in creative work of Italian; Dutch, German, French artists of Renaissance and Mannerism, specific features of the female self-portrait of the studied period are accented.
Keywords: Renaissance, Mannerism, painting, self-portrait, art, artist.

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 159.923

ПСИХОЛОГІЧНІ ВИТОКИ ДЕФОРМАЦІЙ ОСОБИСТОСТІ

Березка С.В.
Донбаський державний педагогічний університет

У статті висвітлено чинники деформацій особистості у психологічній літературі. Представлено схему та класифікацію чинників особистісної деформації. Розглянуто види зовнішніх, внутрішніх та суміжних чинників. Проаналізовано їх значимість, вплив на особистість, а також взаємозалежність між собою.
Ключові слова: особистісна деформація, чинники деформації, внутрішні, суміжні та зовнішні чинники, мікро-, мезо- та мегачинники, генетико-фізіологічні та соціально-психологічні чинники.

Постановка проблеми. Аналіз наукової літератури дозволив визначити, що на сьогодні у психології досить розповсюдженою є проблема професійної деформації. Проте деякі вчені (А.Н. Баженова, К.І. Сапего, Т.С. Яценко та ін.) звернули увагу на те, що особистість може бути деформованою ще задовго до безпосередньої «зустрічі» з власною професією. Аспект особистісної деформації представлений у медичній науці (з точки зору патології), але є недостатньо вивченим у психологічній науці у руслі норми розвитку. Вивчення викривлень особистості набуває особливої актуальності в умовах сучасності. Сьогодні нестабільність та постійні соціальні, політичні, економічні зміни у країні призводять до того, що людина опиняється під тиском факторів, що обумовлюють появу особистісних деформацій та унеможливлюють її повноцінний розвиток. З метою забезпечення психічного здоров'я нації та гармонійного становлення особистості необхідним є вивчення саме психологічних витоків появи деформацій, що дозволить упереджувати, нівелювати та коректувати викривлення особи.

Мета статті: визначити та класифікувати чинники, що призводять до появи деформацій особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особистісні деформації – це викривлення, зміна якостей і властивостей особистості під впливом тих чи інших факторів, що проявляється у: зміні сприйняття та ціннісних орієнтацій, життєвих поглядів, характеру, способів спілкування та поведінки, рис особистості, установок та їх гіперболізації; незрілості та нерівномірності розвитку певних аспектів особистості, інфантильності та егоцентричній спрямованості; втраті здатності до адаптації; фрустрованості; порушенні внутрішньопсихічної рівноваги; викривленнях у когнітивній та емоційній сферах та ін. [2, с. 145-150]. Робота психолога, спрямована на упередження, нівелювання чи корекцію деформацій особистості, має будуватись з урахуванням першопричин. Саме тому, необхідним є визначення та створення класифікації чинників, що сприяють появі викривлень.

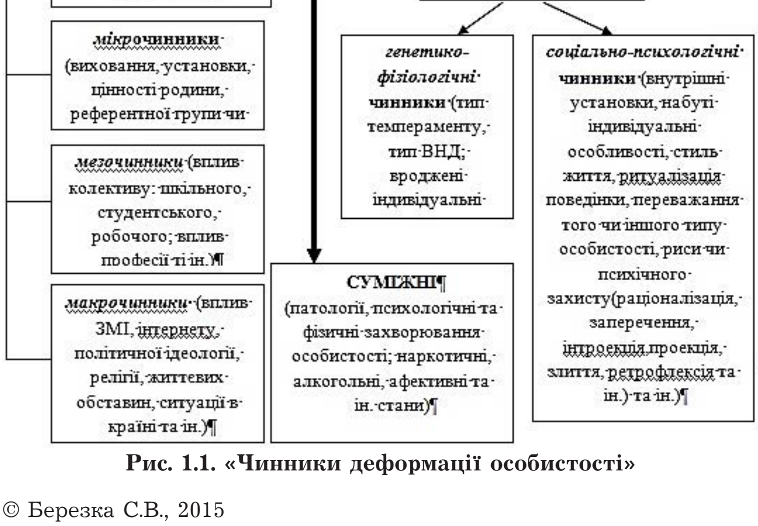

Рис. 1.1. «Чинники деформації особистості»

На основі аналізу психолого-педагогічної літератури, нами було розроблено класифікацію чинників деформацій особистості. В основі класифікації лежить критерій спрямованості дії чинників на особистість. Так, умовно, усі чинники можна об'єднати у три групи – внутрішні, зовнішні та суміжні. Схематично класифікацію чинників ми зобразили на рис. 1.1 «Чинники деформації особистості».

До *першої групи* **«внутрішніх чинників»** ми віднесли сукупність індивідуальних властивостей та особливостей, що сприяють появі деформацій. Цю групу чинників можна розділити на дві великі підгрупи: особливості особистості, що мають генетико-фізіологічну основу та особливості, що мають соціально-психологічну основу.

До підгрупи *«особливості, що мають генетико-фізіологічну основу»* відносять тип вищої нервової діяльності (відповідно тип темпераменту); властивості нервових процесів (сила, врівноваженість, рухливість збудження та гальмування); властивості темпераменту: екстраверсія – інтроверсія; емоційна стабільність – нейротизм; вроджені здібності та індивідуальні особливості. Так, наприклад, відомо, що до емоційного виснаження, як різновиду особистісних деформацій, більш схильними є особистості, що мають слабкий та сильний неврівноважений тип вищої нервової діяльності (меланхоліки та холерики), а також інтроверти.

До *чинників соціально-психологічного походження* ми віднесли якості та особливості особистості, що мають глибинно-психологічну основу. Так, для збереження напрацьованої Я-концепції, за К. Роджерсом [6], необхідна узгодженість між самосприйняттям і можливими переживаннями; у ситуації, коли переживання неузгоджені з самосприйняттям – це загрожує збереженню Я-концепції, і у цьому випадку організм вмикає механізми захисту: *викривлення сприйняття та заперечення*, що є основою появи деформацій у особистості.

Деформація сприйняття відбувається, якщо небажана інформація допускається у свідомість, але у настільки трансформованому вигляді, що не заважає попередньому самосприйняттю і не відображається на Я-концепції (наприклад, отримавши погану оцінку, сильний студент пояснює це несправедливістю педагога, а не своїми недостатніми знаннями). Це К. Роджерс розглядає як *раціоналізацію*.

© Березка С.В., 2015

Заперечення, як фактор, що викликає деформацію сприйняття, полягає у відмові сприймати реально існуючі негативні події, які підривають власну Я-концепцію. Крайньою формою заперечення є не лише виникнення деформації особистості, але і поява психопатології [6].

Аналізуючи праці Ф. Перлза, також можна виділити захисні механізми, які, на думку дослідника, викликають труднощі у диференціації себе та інших і призводять до змішання себе та інших. Викривлення особистості, за Ф. Перлзом виникає через нездатність індивіда підтримувати свою рівновагу у середовищі (тобто рівновага між собою та світом). Зазвичай у порушенні рівноваги беруть участь такі механізми як *інтроекція, проекція, злиття та ретрофлексія.* Головним механізмом і проявом деформованої поведінки за Ф. Перлзом можна визначити *ритуалізацію* поведінки. Слід зазначити, що усім людям характерна певна ритуалізація, проте їх поведінка змінюється в залежності від ситуації, а деформована особа є ригідною, адаптивно незмінною, вірною своїм ритуалам [1].

На думку Т.С. Яценко, завдання усіх захистів може трактуватися як прагнення, з одного боку, зберегти незмінними й задовольнити інфантильні інтереси «Я», з іншого – забезпечити захист «Я» в його ідеалізованих надбудовах [9, с. 39]. Тобто, психічний захист має не лише позитивну функцію (вирішення конфлікту між свідомим та несвідомим, зниження емоційної напруги та ін.), але і негативну – може призводити до стійких викривлень особистості.

Актуальним для розуміння причин появи деформованості є розуміння А. Маслоу дефіцитарної любові. Вчений вважає, що така любов є егоїстичною, для себе, а виникає вона для того, щоб компенсувати недоліки захисту, поваги, самосприйняття, що у свою чергу призводить до викривлень самої особистості.

У феноменологічному підході до особистості К. Роджера [6] для кожного індивіда виявляється реальним те, що існує у межах його внутрішньої системи координат (або його суб'єктивного світу), складає базу для його суб'єктивного сприйняття, переживання і визначає його поведінку. Тобто, реагування на ті чи інші події залежить від *внутрішніх установок особистості.* Таким чином, внутрішні установки, що обмежують сприйняття, викривляють його, призводять до його суб'єктивності, обумовлюють появу особистісних деформацій.

Вплив установок на індивіда також представлений в роботах А Адлера. Так, А. Адлер виділяє чотири типи особистості за характером установок, пов'язаних зі стилями життя. За ним переважання того чи іншого типу обумовлює особливості сприйняття, реакції взаємодії з оточуючими, схильності та інтереси, типи поведінки. Тобто переважання того чи іншого типу призводить до деформаційного сприйняття особистості [1]. Переважання того чи іншого типу як чиннику утворення особистісної деформованості можна зустріти і у Е. Фромма.

Розглядаючи індивідуальні риси, як чинники деформації Дж. Фрейденберг виділяє: емпатію, гуманізм, захоплюваність, ідеалізованість, інтровертивність, фанатичність; В.І. Ковальчук – низький рівень самооцінки та зовнішній локус контролю; Т.І. Ронгинська до таких якостей відносить: сумлінність, хворобливу акуратність, прагнення у будь-якій справі добитися зразкового порядку, чутливість, вразливість, схильність сприймати чужий біль, що граничить з патологією, із саморуйнуванням. До таких рис також належить педантичність, гіпервідповідальнісь, схильність до зверх контролю (тобто постійне перебування в позиції «Я – дорослий», «Я – контролирующий Батько»).

У трансактному аналізі Е.Берна до деформацій особистості призводить саме порушення, переважання чи пропуск того чи іншого стану. Розглянемо детально як це впливає на появу викривлень особи [3]:

– зупинка у стані «Дитина»: залежність, безпомічність, емоційна неврівноваженість, нерозуміння себе, відсутність навичок прийняття рішення, навичок піклування, при цьому чуттєвість, зацикленість на власних потребах та задоволеннях, потреба в піклуванні;

– пропуск стану «Дитина» і «Дорослий», тобто відразу формується стан «Батько»: бажання допомагати за рахунок нівелювання власних потреб, пригнічення чутливості, місіонерська позиція, постійне страждання, залежність (від інших та їх думки), відсутність довіри, відмова собі у щасті;

– пропуск стану «Дитина», формування стану «Дорослий»: перфекціонізм, синдром «відмінника», відсутність радості та довіри, пригнічення чутливості, надмірний раціоналізм, професія «гарна людина», активність, переважання власних інтересів над чужими, зацикленість на собі, самокритичність, відсутність емоційної та чуттєвої свободи, відчуття значимості отримується за рахунок досягнень;

– пропуск стану «Дорослий», тобто перехід від «Дитини» до стану «Батько»: життя заради сім'ї, оточуючих, власні інтереси мають другорядне значення, залежність, контроль, вимогливість до себе та оточуючих, неприйняття себе, особистісна незадоволеність, значимість за рахунок користі.

На нашу думку, будь-яка психологічна особливість чи риса може призвести до деформації особистості, якщо вона є гіпертрофованою. Саме тому, важливо знати не лише перелік рис, що сприяють появі деформацій, але власне внутрішні причини, що обумовили їх розвиток.

Друга група **«зовнішні чинників»** деформації особистості складається з трьох підгруп: мікро-, мезо-, та мегачинники.

До підгрупи *мікрочинників* ми віднесли вплив найближчого оточення (референтної групи). Так, наприклад, стилі виховання в родині формують ставлення дитини до оточуючої дійсності, особливості сприйняття оточуючого світу. Можна відмітити, що авторитарні методи виховання формують у дітей механізм зовнішнього контролю: зникнення загрози покарання провокує неконтрольовану, агресивну поведінку з боку вихованців до батьків і громадськості. Авторитарне батьківство виховує боязких, похмурих, вороже налаштованих, залежних, пасивних, дратівливих і агресивних особистостей. Ліберальний стиль зазвичай виховує інфантильних, неадекватних, імпульсивних, невибагливих до себе, безпринципних людей. Індиферентне (байдуже) виховання провокує у дітей відхилення психологічного та розумового розвитку, порушення поведінки, навіть психічні розлади. Вони ростуть некерованими, імпульсивними, невпевненими в собі, тривожними і боязкими, схильними до асоціальної та агресивної поведінки [8].

Особливо значимий для формування особистості є психологічний мікроклімат в родині, безпосереднє ставлення до дитини. Так, К. Роджерс [6] стверджує, що відсутність у дитинстві безумовної позитивної уваги робить неможливим процес успішної самоактуалізації, призводить до відсутності власної самодостатності, нездатності особистості при виборі рішення орієнтуватись на свої власні відчуття: така особистість керується загальноприйнятими, нав'язаними середовищем стереотипами;

боїться раптових, спонтанних переживань, які вона сприймає (через власну неповноцінність) як загрозу власній правоті, вимушена активізувати механізми захисту. У свою чергу, це формує тенденцію до неповноцінного проживання життя: через страх перед різноманіттям сприйняття особистість обмежує своє сприймання, трансформує усі переживання на користь внутрішніх установок.

За А. Маслоу існують метопотреби (потреби, що сприяють особистісному зросту), незадоволення яких у дитинстві, призводить до появи таких стійких рис особистості: недовіра, цинізм, ненависть, дезінтеграція, втрата почуття власного «Я» та індивідуальності, тотальний егоїзм, перекладання відповідальності на інших. Безумовно такі риси одночасно є проявом і причиною появи деформацій особистості [1].

На даних прикладах, ми бачимо як зовнішні чинники (відсутність безумовної уваги (за К. Роджерсом) та незадоволення метопотреб дитини (за А. Маслоу) інтеріорізується, тобто виступають причиною утворення внутрішніх чинників деформацій особистості.

Також, до мікрочинників належать усі фактори, що впливають і стосуються безпосередньо самої особистості.

До підгрупи *мезочинників* ми віднесли вплив колективу (шкільного студентського, професійного), спосіб життя, тобто сукупність умов, які забезпечують життєдіяльність на всіх рівнях розвитку потреб, установок, диспозицій особистості; умови, що забезпечують реаліза цію нагальних потреб особистості; умови, що забезпечують самоствердження, самовиявлення особистості на рівні соціальних потреб (професійне становлення, задоволення культурних потреб) і т.д.

До *макрочинників* ми відносимо національну систему виховання та освіти, освітні орієнтації, властиві для суспільства; цінності соціуму; політичну ідеологію країни; релігію; загальний стан держави, що обумовлює життєві обставини; вплив ЗМІ та мережі інтернет та ін.

«Суміжні чинники особистісних деформацій» – третя група чинників, які витікають як з зовнішніх, так і з внутрішніх причин. До цієї групи можна віднести: патології, фізичні та психічні захворювання людини, алкогольні, наркотичні та афективні стани.

Механізм дії соматичних захворювань полягає у тому, що порушення, яке виникає внаслідок хвороби, супроводжується змінами характеру нервової імпульсації та вісцерально-церебральної рівноваги, у результаті змінюються фізіологічні параметри вищої нервової діяльності, що у свою чергу призводить до змін у сприйнятті особистості, її установках та поглядах, способах реагування на оточуючий світ. У медичній термінології існує поняття «особистісний дефект», що означає зміни, перетворення особистості внаслідок психічних захворювань чи органічних уражень мозку. Особистісний дефект передбачає докорінне перетворення основних рис особистості – втрату властивостей, зміну темпераменту, появу нових рис характеру, зміну провідних потреб в ієрархії мотивів (викривлення світогляду, інтересів, установок та поглядів). Такі деформації особи відрізняються стійкістю, мало залежать від зміни ситуації.

Що стосується залежності (алкогольної чи наркотичної), то вона, на думку Б.В. Зейгарник, деформує взаємозв'язок організму та психіки. У своїх дослідженнях вона зазначила: «Хворобливий процес створює особливі умови функціонування психологічних механізмів, що не мають аналогів у нормальному розвитку і призводять до викривленого патологічного розвитку особистості» [7, с. 9-14]. Окремі особистісні властивості деформуються під впливом вживання хімічних речовин, а з розвитком залежності взагалі руйнуються. Б.С. Братусь звертає увагу на те, що природній процес розвитку людини характеризується розширенням зв'язків та відносин з зовнішньою середою та оточуючим світом, проте при певних обставинах (хвороба, наркотики і т.д.) відбувається їх звуження або видозмінення. Таким чином, хімічна залежність є яскравим прикладом деформації багатовимірного світу людини і розпаду її психологічної системи [5].

Афект також здатний деформувати особистість. Афектний стан, володіючи властивостями домінанти, гальмує непов'язані з ним психічні процеси та нав'язує певний стереотипний спосіб «аварійного» реагування. Під час цього стану відбувається звуження свідомості, сприйняття стає вибірковим і зосередженим лише на обставинах, що викликали афект. Слід зазначити, що деформація свідомості особистості у цьому випадку є короткочасною та нестійкою [4, с. 50].

Усі ці підгрупи чинників впливають на свідомість, сприйняття людини, її внутрішні установки, індивідуальні особливості психіки. Тому, ми можемо сказати, що зовнішні та внутрішні чинники взаємообумовлені та нерозривно пов'язані між собою. Наприклад, зовнішні чинники можуть виступати як закріплюючий фактор психічно обумовленої деформації. Так, закріпленню та укоріненню деформованості особистості сприяє: заохочення, оцінювання чи подавлення з боку оточуючих; почуття успіху чи задоволення, вдале вирішення проблеми чи ситуації за рахунок власних деформацій, будь-яке підкріплення викривлень поведінки чи сприйняття і т.д.

Важливим фактором для роботи з деформованою особистістю є урахування не лише чинників, але і їх конфігурації. Тобто, їх взаємозалежності та взаємообумовленості, їх інтенсивності, тривалості та сили дії.

Висновки. Аналіз наукової літератури засвідчив, що особистісні деформації є набутими (навіть при генетико-фізіологічній основі), формуються під час виховання, навчання, соціалізації та розвитку особи, а також деякі форми викривлень мають не постійний характер і з часом (або з відповідною корекційною роботою) зникають. Якщо чинники, що викликають деформацію, є зовнішніми, мають тимчасовий характер або слабку інтенсивність чи силу дії, то при закінченні впливу цих факторів, зникає (хоча із часом) і викривлення особистості.

Врахування усіх деформуючих чинників та факторів дозволить створити ефективну корекційну програму, яка забезпечить повноцінний та гармонійний розвиток особистості.

Список літератури

1. Алейникова Т. В. Психоанализ: учеб. пособие / Татьяна Вениаминовна Алейникова. – Ростов н/Д.: Феникс, 2000. – 352 с.
2. Баженова А. Н. Профессиональная деформация личности психолога / А. Н. Боженова // Интеграция образования. – 2003. – № 2. – С. 145-150.
3. Берн Э. Введение в психиатрию и психоанализ для непосвященных / Эрик Берн. – СПб: МФИН, 1992. – 432 с.

4. Большая психологическая энциклопедия / А. Б. Альмуханова, Е. С. Гладкова, Е. В. Есина и др. – М: Эксмо, 2007. – 544 с.
5. Братусь Б. С. Психология. Нравственность. Культура / Б. С. Братусь. – М.: Менеджер: Роспедагенство, 1994. – 60 с.
6. Гуманистическая психология (К. Р. Роджерс) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://psylib.org.ua/books/psiteol/txt06.htm
7. Зейгарник Б. В. Опосредование и саморегуляция в норме и патологии // Вестн. МГУ. Сер. 14. Психология. – 1981. – № 2. – С. 9–14.
8. Психология и педагогика: Учебное пособие / В. М. Николаенко, Г. М. Залесов, Т. В. Андрюшина та ін. – М: ИНФРА, 2000. – 175 с.
9. Яценко Т. С. Основи глибинної психокорекції: феноменологія, теорія і практика: Навч. посіб. / Тамара Семенівна Яценко. – К: Вища шк., 2006. – 382 с.

Березка С.В.
Донбасский государственный педагогический университет

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ИСТОКИ ДЕФОРМАЦИИ ЛИЧНОСТИ

Аннотация
В статье представлено факторы, которые влияют на появление деформации личности. Дано схему и классификацию факторов личностной деформации. Проанализировано виды внутренних, внешних и смежных факторов. Определено их значение, влияние на личность, а так же их взаимосвязь между собой.
Ключевые слова: личностная деформация, факторы деформации, внутренние, смежные и внешние факторы, микро-, мезо- и мегафакторы, генетико-физиологические и социально-психологические факторы.

Berezka S.V.
Donbass State Pedagogical University

PSYCHOLOGICAL ORIGINS OF DEFORMATION OF A PERSONALITY

Summary
The article presents the factors that affect the occurrence of deformation of a personality. The submitted scheme and the classification of factors of personal strain. Analyzed types of internal, external and associated factors. Defines their importance, the impact on the individual and their relationship with each other.
Keywords: personality deformation, deformation factors, internal, connected and external factors, micro-, meso- and megafactory, genetic-physiological and socio-psychological factors.

УДК 316.6:316.4:159.928

АНАЛІЗ ПРОБЛЕМ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ОБДАРОВАНИХ УЧНІВ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

Єзерська Н.В.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Український фізико-математичний ліцей
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті досліджено соціально-психологічні особливості адаптації обдарованих підлітків в умовах інтернатного перебування. Надано теоретичний аналіз соціально-психологічної адаптації. Проведено аналіз проблем соціально-психологічної адаптації обдарованих учнів підліткового віку.
Ключові слова: психічна адаптація, адаптація, адаптивні здібності, проблеми адаптації.

Постановка проблеми. Проблема соціально-психологічної адаптації обдарованих школярів є центральною темою дослідження в багатьох областях знання і поки ще далека від вирішення. Останнім часом дослідження адаптації особистості набувають все більшої значущості в наукових галузях знань. Теоретичний аналіз вітчизняної та зарубіжної наукової літератури показує, що проблема соціально-психологічної адаптації є міждисциплінарною і представлена в дослідження в таких галузях, як педагогіка, психологія, філософія, медицина, біологія, соціологія.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існує ряд робіт, в яких розкрита біосоціальна природа людини, а також представлені філософсько-методологічні проблеми теорії адаптації, до них можна віднести роботи А.Н. Леонтьєва, Л.І. Вассермана, Л.С. Виготського, О.І. Зотової.

Роботи Олександрівського Ю.А., В.С. Ротенберга, В.П. Казначеєва найбільш повно відображають специфіку медико-психологічних аспектів адаптації особистості.

Психічна адаптація – це один з фундаментальних процесів, що визначає встановлення адекват-

© Єзерська Н.В., 2015

них співвідношень між людиною і середовищем, між психічною діяльністю, обумовлює поведінку із фізіологічними механізмами, які цю поведінку забезпечують.

Ю.А. Олександровський зазначав, що при будь-якому порушенні цього співвідношення спостерігається різна за якістю і вираженості дезорганізація соціальних контактів людини, зниження контролю дій, посилення егоцентричних устремлінь, агресивність.

Питання прикладних аспектів процесу адаптації особистості знайшли відображення в роботах Т.М. Вершиніної, О.П. Баклицького в напрямку дослідження адаптації в різних сферах виробничої та трудової діяльності. Ряд робіт присвячені вивченню адаптації особистості в різних малих групах в умовах виробництва і навчання (І.І. Кряжева, Г.В. Ложкін). Привертають увагу в аспекті проблематики, поставленої в даній статті, роботи з питань соціально-психологічної адаптованості особистості школяра (В.А. Аверін, В.В. Бойко, Н.Ю. Максимова).

Перераховані дослідження внесли серйозний внесок у вивчення соціально-психологічної адаптованості обдарованих школярів, проте як і раніше актуальною залишається проблема вивчення структурно-змістовних характеристик адаптації особистості обдарованих школярів та розробці психокорекційних програм, які сприяють досягненню повноцінного розвитку і самореалізації особистості.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В даний час стає актуальною тенденція вивчення соціально-психологічної адаптивності особистості, разом з тим проблема вивчення соціально-психологічної адаптивності обдарованих підлітків вивчена недостатньо.

Слід зазначити, що на сьогоднішній день проблема вивчення психологічних умов розвитку і формування адаптаційного потенціалу обдарованих підлітків в умовах загальноосвітнього інтернатного закладу досліджена недостатньо.

Формулювання цілей статті. Таким чином, головною метою даної праці є аналіз теоретико-методологічних аспектів вивчення проблеми адаптації обдарованих підлітків в умовах інтернатного перебування.

Виклад основного матеріалу дослідження. В даний час одним з головних механізмів, що забезпечують максимальний диференційований підхід у навчанні та вихованні стає соціальне, психологічне, педагогічне та медичне супроводження дитини. Під процесом супроводу розуміється забезпечення допомоги дітям у розвитку за рахунок об'єднання зусиль різних фахівців (педагогів, психологів, соціальних педагогів, лікарів), що працюють в системі освіти. Основні пріоритети соціально-психологічного, педагогічного та медичного супроводу визначають підвищену увагу до особистісного розвитку школярів у навчально-виховному процесі та їх соціально-психологічної адаптивності. «Соціально-психологічний, педагогічний та медичний супровід дитини – необхідна умова повноцінного розвитку та соціальних гарантій у галузі освіти.

Адаптація – це сукупність фізіологічних, психологічних, соціальних реакцій, які лежать в основі пристосування організму, особистості до змін умов життя.

Адаптивні здібності людини закладаються ще в пренатальному періоді його розвитку, а найважливішу роль в їх подальшому формуванні відіграє батьківська сім'я. Практично немає жодного соціального чи психологічного аспекту поведінки дитини, який не залежав би від його сімейних умов у чи минулому.

Сучасний етап розвитку освіти орієнтується на створенні умов для повноцінного розвитку дитини, грунтуючись на цілісному підході до формування навколишнього середовища. Проблема соціально-психологічної адаптації обдарованих школярів представляє в даний час актуальну і значиму наукову проблему. Її затребуваність психологічної та загальноосвітньої практикою обумовлена самою ситуацією розвитку особистості школяра на сучасному етапі.

Обдаровані діти складають своєрідну зону ризику, що вимагає підвищеної педагогічного і психологічного уваги. Нормальному розвитку та адаптації обдарованих дітей у суспільстві заважають соціально-психологічні та особистісні труднощі. Соціально-психологічні проблеми обдарованих дітей проявляються дуже часто у формах дезадаптивного поведінки, таких як, наприклад, асоціальна і агресивне. Протест дитини проти ситуації, що до нього відношення однолітків і дорослих, незадоволеність відносинами, тривале придушення його важливих потреб – можуть брати в поведінці форми демонстративної асоціальності, захисної агресії.

З точки зору Т.О. Паршиної, що спирається у своїх роботах на дослідження особистісного адаптаційного потенціалу, існує п'ять рівнів соціально-психологічної адаптації особистості.

До першого рівня соціально-психологічної адаптації автор відносить адаптаційний потенціал особистості. У даному випадку автор звертається до робіт та досліджень Ганса Сельє. Сельє у своїх роботах зводить поняття адаптаційного потенціалу до «поверхневої» і «глибинної» енергії. Так, перший тип енергії постійно витрачається під впливом навколишнього середовища і потребує поповнення ресурсів з другого типу енергії.

Слід зазначити, що даний компонент в свою чергу ділиться на кілька складових:

- біопластическіх компонент – вроджені ресурси організму;
- Біографічний компонент – індивідуальна історія життя людини;
- Психічний компонент – приховані і реальні можливості людини;
- Особистісно-регулятивний компонент – сформована система особистісної регуляції.

До другого рівня соціально-психологічної адаптації можна віднести прості побутові ситуації, що повторюються день у день настільки часто, що досягають рівня автоматизму і перестають усвідомлюватися. Даний рівень є несвідомим поведінковим актом, що виявляється на актуальну предметну ситуацію.

Третій рівень включає соціальні фіксовані установки (аттітюди). Йому відповідають диспозиції, що формуються на основі потреби людини у спілкуванні, здійснюваному в малій групі, і регулюючі цей рівень диспозиції вчинки особистості.

Четвертий рівень соціально-психологічної адаптації складають базові соціальні установки, що формуються в тих сферах діяльності, де особистість задовольняє свою потребу в активності, що проявляється як конкретна робота, область дозвілля і т.д. Цей рівень регулює поведінку особистості, і тут соціально-психологічна адаптація розглядається як сукупність вчинків особистості або поведінку, коли особистість знає і спрямовує свою активність в ту чи іншу соціальну сферу, завдяки чому здійснюється її потребу в самореалізації.

П'ятий рівень характеризується наявністю ціннісних орієнтацій особистості, що регулюють її поведінку і діяльність в найбільш значущих ситуаціях соціальної активності. Іншими словами, ціннісні орієнтації, якими керується особистість при постановці далеких цілей, побудові життєвого плану, відповідають особливостям способу життя суспільства,

класу, великих соціальних груп, в які включена особистість, тобто схвалюваності ними і ефективна.

У підсумку розгляду даного питання можна сказати, що соціально-психологічна адаптація являє динамічний, безперервний процес, в якому задіяні, з одного боку, фізіологічні, психічні та психологічні механізми особистості, з іншого, – умови та зміни соціального середовища, в якій особистість живе і функціонує.

В цілому, проблема соціально-психологічної адаптації людей стоїть гостро в сучасному суспільстві у зв'язку з пред'явленням сучасного суспільства до адаптаційних можливостей особистості. У зв'язку з тим, що адаптаційні можливості обдарованих школярів мають меншими ресурсними можливостями, виникає необхідність в діагностиці та корекції соціально-психологічної адаптації.

Розглядаючи вплив сім'ї на становлення людини, необхідно також враховувати і такий малопомітний, але дуже важливий аспект розвитку особистості, як суб'єктивне сприйняття дитиною особливостей внутрішньосімейних стосунків. Особливо яскраво цей аспект проявляється в перехідному віці, коли у підлітка різко змінюється бачення світу взагалі і батьківської сім'ї зокрема. Незважаючи на те, що однією з найважливіших потреб цього віку є потреба в звільненні від контролю й опіки дорослих, а також від встановлених ними правил і порядків, сім'я продовжує залишатися для підлітків важливою референтною групою. Відрив від сім'ї робить на них сильне психотравмирующее вплив. Таким чином, те, що більшість учнів спеціалізованих шкіл проживають в інтернаті, додатково ускладнює процес їх адаптації до нових соціальних умов.

Основним завданням спеціалізованих шкіл-інтернатів для обдарованих дітей є виховання неординарною, творчою та, безумовно, психічно і фізично здорової особистості. На жаль, в таких школах часто спостерігається явний дисбаланс в увазі до проблем розвитку інтелектуального і розвитку особистісного. Адаптацію до навчання ускладнює:

– Протиріччя та неузгодженість вимог різних вчителів (погана організація навчального процесу)

– До учня вперше ставлять одночасно багато вимог, (не закріплюється «ситуація успіху»).

– Учень отримує велике розумове навантаження.

– Відсутнє вміння організувати свій час так щоб відпочити.

– Учень повинен навчитися враховувати ці вимоги, співвідносити їх одне з одним, долаючи пов'язані із цим труднощі, тому що ці вміння необхідні у дорослому житті.

Наслідок:

Якщо учень не справляється з навантаженням він почуває себе розгубленим, часто хворіє, знижується мотивація до навчання.

Тривалість адаптаційного періоду залежить багатьох факторів, а саме:

– віку дитини;

– стану здоров'я та розумового розвитку дитини;

– індивідуальних особливостей дитини (поведінка значною мірою залежить від типу нервової системи);

– рівня натренованості адаптаційних механізмів;

– умов життя;

– досвіду спілкування з дорослими та однолітками (позитивного ставлення до вимог дорослих, адекватного спілкування з іншими дітьми, тощо).

Залежно від зазначених факторів, адаптація обдарованих підлітків до ліцейних умов та вимог проходить по-різному.

Багато підлітків відчувають самотність, тому що батьків немає поруч, а вихователю часто не вистачає часу приділяти їм увагу в тій же мірі. А інші «шаленіють» від свободи та носяться по ліцею, задираючись навіть до старшокласників.

– Учні для того щоб стати «своїм» наслідують колективне не бажання виконувати правила внутрішнього розпорядку.

– Підліткам притаманно випробувати «все» і вони знаходять спосіб щоб реалізувати бажання.

Критерії адаптованості, які можуть бути виділені нами в даній роботі наступні:

Високий рівень адаптації

Учні позитивно ставляться до ліцею, вимоги вихователя та вчителя сприймають адекватно, навчальний матеріал засвоюють легко, розв'язують ускладненні завдання, старанні, уважно слухають вказівки, пояснення вчителя, виконують доручення без зовнішнього контролю, виявляють великий інтерес до самостійної навчальної роботи, готуються до всіх уроків, займають в класі високе статусне становище.

Середній рівень адаптації.

Учні позитивно ставляться до школи, її відвідування не викликає негативних емоцій, розуміють навчальний матеріал, якщо вчитель пояснює його детально і наочно, засвоюють основний зміст навчальних програм, самостійно розв'язують типові задачі, зосереджені і уважні при виконанні завдань, але при умові контролю з боку дорослих, зосереджені тільки тоді, коли займаються чимось цікавим, готуються до уроків і виконують домашні завдання майже завжди, дружать з багатьма однокласниками.

Низький рівень адаптації.

Учні байдуже ставляться до школи, спостерігається деякі порушення дисципліни, новий матеріал засвоюють фрагментарно, знають по прізвищах і іменах не всіх однокласників. Систематично використовують в розмові не нормативну лексику, різко проявляються негативні емоції.

Поряд з цим необхідно зазначити наступне, проблеми, до яких призводять неадаптивність, дезадаптація особистості обдарованих школярів можуть бути самими різними, починаючи від підвищеної тривожності і закінчуючи психосоматичними порушеннями.

При всій значущості робіт названих раніше дослідників, вони не вичерпують багатьох проблем, значення яких підвищилося останнім часом у зв'язку з вимогами суспільства до фізичному, психічному та психологічному стану обдарованих школярів, до гармонійного розвитку та задоволеністю життям, а також вимогами, що пред'являються обдарованим школярам для ефективного реагування на будь-які зміни середовища.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Проблема соціально-психічної адаптації учнів у спеціалізованих школах стоїть дуже гостро. Практичне її вирішення потребує всебічного її вивчення і, в першу чергу, дослідження особливостей соціально-психологічної адаптації підлітків, їх суб'єктивного сприйняття батьківської сім'ї і системи відносин в цілому. Знання всіх цих особливостей необхідно для створення спеціальної програми, спрямованої на формування способів та шляхів самореалізації підлітків з метою розвитку адаптивних властивостей особистості.

Список літератури:
1. Барлас Т. В. Особливості соціально-психологічної адаптації при психосоматичних і невротичних порушеннях / Т. В. Барлас // Психологічний журнал. 1994. – № 6. – С. 117-120.
2. Богоявленська Д. Б., Богоявленська М. Є. Психологія обдарованості: поняття, види, проблеми / Д. Б. Богоявленська, М. Є. Богоявленська. Випуск 1. – М.: МІОО, 2005. – 176 с.
3. Маклаков А. Г. Особистісний адаптаційний потенціал: його мобілізація та прогнозування в екстремальних умовах / А. Г. Маклаков // Психологічний журнал. 2001. – Т. 22. – № 1. – С. 16-24.
4. Посохова С. Т. Психологія адаптується особистості: суб'єктивний підхід / С. Т. Посохова. Дис. на здобуття д. псих. н. СПб., 2001. – 314 с.

Езерская Н.В.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко,
Украинский физико-математический лицей
Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

АНАЛИЗ ПРОБЛЕМ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ АДАПТАЦИИ ОДАРЕННЫХ УЧЕНИКОВ ПОДРОСТКОВОГО ВОЗРАСТА

Аннотация
В статье исследованы социально-психологические особенности адаптации одаренных подростков в условиях интернатного пребывания. Предоставлено теоретический анализ социально-психологической адаптации. Проведен анализ проблем социально-психологической адаптации одаренных учащихся подросткового возраста.
Ключевые слова: психическая адаптация, адаптация, адаптивные способности, проблемы адаптации.

Ezerskaya N.V.
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Ukrainian Physics and Mathematics Lyceum
Taras Shevchenko National University of Kyiv

ANALYSIS OF PROBLEMS OF SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL ADAPTATION FOR TALENTED TEENAGERS

Summary
The article explores the social and psychological features of adaptation of gifted adolescents in boarding accommodation. Provided by theoretical analysis of social and psychological adaptation. An analysis problems of social and psychological adaptation of gifted students adolescence.
Keywords: psychological adaptation, adaptation, adaptive capacity, adaptation problems.

УДК 316.61

СОЦІАЛЬНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ СТАРШОКЛАСНИКА В ПРОСПЕКТИВНІЙ РЕАЛЬНОСТІ МОДЕЛЮВАННЯ ЙОГО ПРОФЕСІЙНОЇ БЕЗПЕКИ

Лазорко О.В.
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

У статті конкретизовано теоретико-методологічні аспекти вивчення соціальної компетентності старшокласника в проспективній реальності моделювання його професійної безпеки та представлення емпіричного матеріалу щодо обґрунтування соціальної компетентності старшокласника як прогностичного критерію ефективної професійної реалізації особистості в майбутньому. Запропоновано структурно-ієрархічну модель професійної безпеки особистості, у якій виокремлено параметрично-динамічний зміст прояву соціальної компетентності старшокласника. Розроблена програма емпіричного дослідження, а також комплекс використаних методів математичної обробки результатів дослідження дає змогу конкретизувати зміст розвитку оптимальних умов професійно-безпечного стану особистості в реальному та майбутньому житті старшокласників.
Ключові слова: професійна безпека особистості, структурно-ієрархічна модель професійної безпеки особистості, соціальна компетентність, соціальна фрустрованість, старшокласник.

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

Постановка проблеми. Сучасна психологічна наука все гостріше ставить питання вивчення психологічних аспектів безпеки особистості, адже повноцінне життя людини, сповнене її реальними цінностями і принципами, є невід'ємною частиною соціально-економічних та історико-політичних процесів, які не тільки впливають на свідомість і діяльність людини, але й визначають тра-

© Лазорко О.В., 2015

єкторію її безпечного існування та якість життя. Останнім часом перегляд пріоритетів в інтерпретації проблеми безпеки та їх трансформація з інтересів держави, які зазвичай сприймалися у відриві від потреб людини, на інтереси самої людини, породили необхідність розробки доволі нового аспекту цієї проблеми – психологічної безпеки. Безумовно такий контекст інтерпретації психологічної безпеки не залишився осторонь професійної сфери реалізації людини, де йдеться про професійну безпеку особистості.

Говорячи про психологічний феномен професійної безпеки, варто відзначити необхідність його вивчення в онтологічному ракурсі розгортання професійного життя, де періоду вибору професії відводиться чи не найголовніше місце. На нашу думку питання успішної соціалізації старшокласника знаходяться у тісному зв'язку із його майбутньою професійною реалізацію, тому аспекти проспективного моделювання професійної безпеки в старшому шкільному є вкрай актуальними і своєчасними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для нашого дослідження важливого значення набувають праці, в яких висвітлено різні аспекти життєвого і професійного розвитку особистості, серед яких праці К. Абульханової-Славської, Б. Ананьєва, В. Бодрова, Ж. Вірної, Ю. Забродіна, З. Карпенко, І. Кона, Н. Логінової, І. Манохи, В. Моргуна та ін.; проблема становлення сенсових утворень старшокласників у теорії професійної орієнтації висвітлена у розробках Є. Климова, В. Колинько, Д. Леонтьєва, М. Пряжнікова, А. Фонарьова, які визначили концептуальні положення, умови підготовки молодих людей до життєвого та професійного самовизначення. В якості самостійного предмету дослідження професійне самовизначення старшокласників представлені у роботах М. Боришевського, М. Савчина, А. Брушлинського, В. Татенко, Т. Титаренко, Д. Фельдштейна, Е. Чудновського тощо.

Виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми. В той же час, значна низка аспектів цієї проблеми потребує додаткового дослідження, а саме: комплексний і системоутворюючий зміст професійної безпеки не достатньо висвітлений у теоретичних схемах психології; відсутня емпірична аргументація соціально-психологічних і суб'єктно-особистісних характеристик прояву професійної безпеки особистості у таких її атрибутах як свідомість, діяльність, характерологічні особливості тощо; залишається відкритим також питання про динамічний зміст впливу соціалізації на характер системи ставлень особистості до оточуючого світу у діапазоні онтологічного дозрівання. Прикладна значущість вказаних питань загострюється в разі необхідності визначення прогностичних критеріїв ефективної професійної реалізації особистості.

Тому, **метою** запропонованого матеріалу є теоретичне обґрунтування соціальної компетентності старшокласника в проспективній реальності моделювання його професійної безпеки та представлення емпіричного матеріалу щодо обґрунтування соціальної компетентності старшокласника як прогностичного критерію ефективної професійної реалізації особистості в майбутньому.

Виклад основного матеріалу. Передусім, розгляд запропонованої проблеми потребує її поступового розгляду в межах інтерпретаційних схем вивчення феномену професійної безпеки.

Конструюючи *структурно-ієрархічну модель професійної безпеки особистості*, ми виходили з того, що професійна безпека особистості реалізується в двох аспектах: внутрішньому – через систему узгодження модальностей людини як цілісності і як її зовнішнього взаємодії із світом. Цей факт дуже добре пояснює положення, що професійна безпека особистості знаходиться під впливом суб'єктно-особистісних та соціально-психологічних факторів. Точна ідентифікація явища у більш великій системі полягає у розкритті механізмів цілісності складного об'єкту в єдиному теоретичному конструкті. У такому контексті ключову роль грають способи породження психічних утворень, закономірності їх трансформацій і часткових перебудов, співвідношення актуального і потенціального в психічному розвитку тощо.

При побудові теоретичної моделі нами виведено такі центральні конструкти розуміння професійної безпеки особистості: професійна безпека особистості не тільки зумовлює ефективність розвитку професійної діяльності, але й сама є результатом розвитку особистості; професійна безпека особистості реалізується в різноманітних формах і за своєю суттю є потенційно варіативним феноменом; професійна безпека – системне утворення, що піддається регулюванню і вміщує низку взаємопов'язаних структурно-функціональних компонентів, що є інтегративною властивістю цілого. Узагальнення опрацьованого матеріалу відображено у авторській

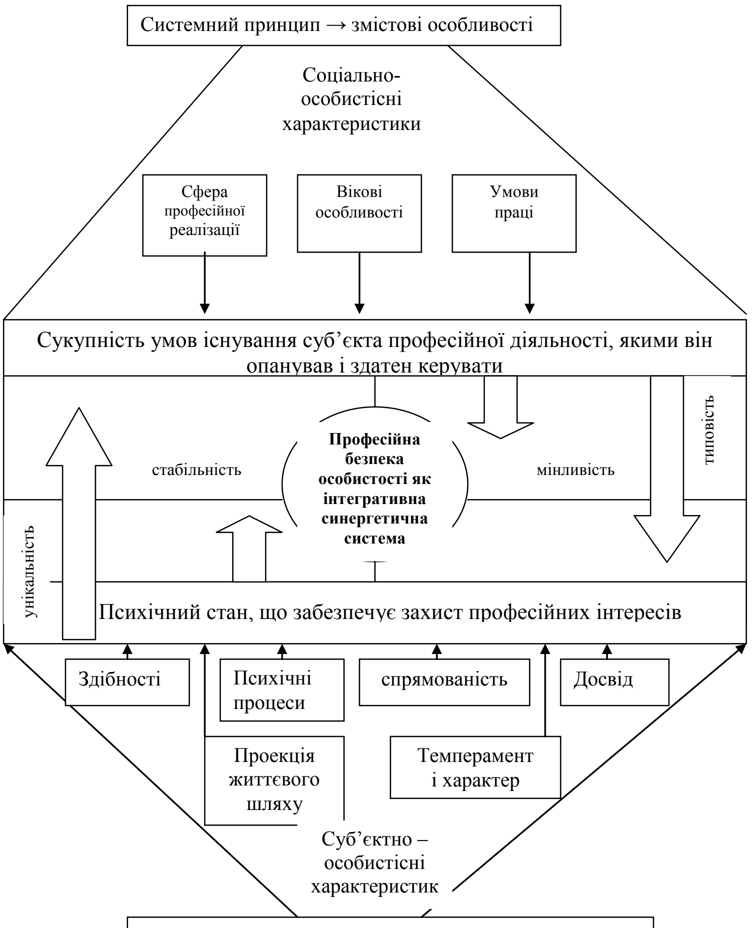

Рис. 1. Структурно-ієрархічна модель професійної безпеки особистості

структурно-ієрархічній моделі професійної безпеки особистості (Рис. 1).

У запропонованій моделі вихідними є суб'єктні, змістові та якісні характеристики особистості фахівця, які відповідають інтерпретаційному змісту суб'єктного, системного і синергетичного підходів: суб'єктний принцип → визначає суб'єктні особливості, які виражені у суб'єктно-особистісних характеристиках; системний принцип → змістові особливості, які виражені у соціально-особистісних характеристиках, а синергетичний принцип → якісні особливості, які є інтегративною ознакою професійної безпеки особистості.

В структурі суб'єктно-особистісних характеристик виділено шість підструктур: 1 – спрямованість особистості; 2 – проекції життєвого шляху людини або її самосвідомість; 3 – здібності; 4 – темперамент і характер; 5 – психічні процеси і стани; 6 – досвід суб'єкта.

В структурі соціально-особистісних характеристик виділено три підструктури: 1 – сфера функціонування фахівця (сфера вибору професії, професійного навчання, професійної адаптації, сфера власне професійної реалізації; сфера професійної переорієнтації із наступним працевлаштуванням; 2 – вікові особливості пов'язані із професійною періодизацією особистості, де класично виокремлюють стадії оптанта, адепта, адаптанта, інтернала, майстра, авторитета і наставника; 3 – умови праці, які класично диференціюють на «нормальні», «складні», «особливі».

Виходячи із представленого змісту структурних компонентів суб'єктно-особистісних і соціально-особистісних характеристик професійної безпеки особистості, спостерігаємо, що на виході цієї системи з'являються інтегративні властивості, які вписуються у простір вимірюваних якостей людини, що поділяються на чотири квадранта, утворених перетинанням двох вісей як змінних параметрів: стабільність – мінливість та унікальність – типовість [2], які у кінцевому рахунку утворюють чотири варіанти визначення професійної безпеки особистості як-от типово-мінлива, типово-стабільна, унікально-мінлива чи то унікально-стабільна якість особистості. Усе залежить від того від обраного переліку необхідних психологічних параметрів, тобто достатнього набору якостей і властивостей суб'єктно-особистісних і соціально-особистісних характеристик особистості, які потрібно дослідити.

З огляду на запропоновану *структурно-ієрархічну модель професійної безпеки особистості*, потрібно віднайти місцезнаходження феномену соціальної компетентності старшокласника та окреслити його параметрично-динамічний зміст прояву. Так, соціально-особистісні характеристики, пов'язані із сферою функціонування і віковими особливостями оптанта → складають сукупність умов існування суб'єкта професійної діяльності, якими він опанував і здатен керувати → які на виході фактично визначають реальний зміст особистісно-професійної безпеки особистості, основним параметричним атрибутом якого є соціальна компетентність → яка продукує домінуючий психологічний стан, що забезпечує захист професійних інтересів людини.

Загалом соціально-психологічну компетентність розглядають як інтегральний показник особистісного розвитку та як фактор самоактуалізації, що стимулює самореалізацію особистості. Конкретно-психологічний зміст соціальної компетентності розкривається через здатність особистості ефективно взаємодіяти з іншими людьми та вміння правильно визначати психологічні особливості людей. Тому закономірним є твердження, що соціальна компетентність вміщує такі психологічні складові особистості як цінності, мотиви, настанови, переконання, здібності тощо, але, як і будь-який вид компетентності, проявляється у діяльності, зокрема, коли йдеться про соціальну компетентність, то проявляється вона у міжособистісних відносинах.

В межах даного дослідження логічним є розгляд взаємозв'язку соціальної компетентності із професійною, в основу якої покладені досвід та знання особистості, її вміння ефективно розв'язувати задачі, які відносяться до сфери її професійної діяльності. Більш того становлення соціальної компетентності особистості неможливо поза формуванням її як фахівця-професіонала, де основою розвитку соціальної компетентності є теорія і практика безперервної освіти, які визначають зміст формування соціальної компетентності в залежності від формування професійної компетентності, і роблять соціальну компетентність складовою професійної. Постає питання, яким чином можна вести мову про соціальну компетентність старшокласники? І відповідь однозначна – кожна вікова група має свої зобов'язання, що відповідають нормам соціальної компетентності. Для старшого шкільного віку це передусім успішне професійне самовизначення, яке визначає успішність життєвого шляху особистості у комплексі соціально-особистісних і суб'єктно-особистісних характеристик задоволеності життям, що впливають на усвідомлення себе успішним / неуспішним, щасливим /нещасливим тощо. Тому рівень соціальної фрустрованості старшокласника є тим базовим фоном перспективи успішної професіоналізації в майбутньому.

Для емпіричного підтвердження сформульованих нами теоретичних положень щодо обґрунтування соціальної компетентності старшокласника як прогностичного критерію ефективної професійної реалізації особистості в майбутньому та визначення правомірності використання запропонованих діагностичних засобів було проведено дослідження на вибірці учнів випускних класів, що склала 180 осіб. Дослідницька робота проводилася на базі загальноосвітніх шкіл м. Луцька (№ 10, 20, 22, 24). Під час формування вибіркової сукупності було дотримано вимог щодо її змістовності та еквівалентності. Виконання вимог критерію змістовності вибірки досягалося шляхом підбору вибірки, що відповідала предмету дослідження та висунутим дослідницьким гіпотезам. Слідування критерію еквівалентності виражалося у нормальному розподілі емпіричних даних, отриманих з усієї вибірки.

Серед діагностичних методик використовувалися методики: діагностики рівня соціальної фрустрованості особистості Л. Васермана (модифікований варіант) та шкала соціальної компетентності А. Прихожан. При обробці результатів констатувального експерименту використовувся t-критерій Ст'юдента для незалежних вибірок для встановлення статистично-значущих відмінностей середніх значень груп, що відповідають різним рівням прояву соціальної фрустрованості старшокласників та кореляційний аналіз для встановлення взаємозв'язку між діагностованими показниками.

Для статистично-математичної обробки отриманих емпіричних даних, насамперед, усі досліджувані були поділені на 3 групи за рівнем прояву у них показників соціальної фрустрованості: група 1 – старшокласники з високим рівнем соціальної фрустрованості (41,1% загальної вибірки), група 2 – середній рівень (35,6%), група 3 – низький рівень соціальної фрустрованості (23,3%).

Диференціація груп проводилася за допомогою методики діагностики рівня соціальної фрустрованості Л. Васермана, яка попередньо пройшла процедуру модифікації із дотриманням всіх вимог, які ставляться до подібних процедур. Статистично значущі показники зафіксованих відмінностей прояву соціальної фрустрованості старшокласників представлено у табл. 1.

Таблиця 1

Статистично значущі відмінності в показниках рівня соціальної фрустрованості респондентів

Діагностичні показники	Xcep	Xcep	t-кр.	P
Соціальна фрустрованість (гр1) vs Соціальна фрустрованість (гр2)	3,58	2,00	25,5	0,000
Соціальна фрустрованість (гр1) vs Соціальна фрустрованість (гр3)	3,58	0,52	31,7	0,000
Соціальна фрустрованість (гр2) vs Соціальна фрустрованість (гр3)	2,00	0,52	22,4	0,000

Таблиця 2

Статистично значущі відмінності в показниках соціальної компетентності респондентів

Діагностичні показники	Xcep	Xcep	t-кр.	P
Самостійність (гр1) vs Самостійність (гр2)	-0,12	0,11	3,32	0,001
Самостійність (гр1) vsСамостійність (гр3)	0,12	0,22	4,21	0,000
Впевненість в собі (гр1) vs Впевненість в собі (гр3)	0,09	0,27	-4,97	0,000
Впевненість в собі (гр2) vs Впевненість в собі (гр3)	0,17	0,27	-5,52	0,000
Ставлення до обов'язків (гр1) vs Ставлення до обов'язків (гр2)	-0,31	0,00	-4,03	0,000
Ставлення до обов'язків (гр1) vs Ставлення до обов'язків (гр3)	-0,31	0,39	-9,18	0,000
Ставлення до обов'язків (гр2) vs Ставлення до обов'язків (гр3)	0,00	0,39	-4,30	0,000
Спілкування (гр1) vs Спілкування (гр2)	-0,31	0,01	-4,30	0,000
Спілкування (гр1) vs Спілкування (гр3)	-0,31	0,53	-12,5	0,000
Спілкування (гр1) vs Спілкування (гр2)	0,01	0,53	-6,04	0,000
Організованість (гр1) vs Організованість (гр2)	-0,55	0,12	-10,4	0,000
Організованість (гр1) vs Організованість (гр3)	-0,55	0,42	-16,3	0,000
Організованість (гр2) vs Організованість (гр3)	0,12	0,42	-3,48	0,000
Інтерес до соціального життя (гр1) vs Інтерес до соціального життя (гр2)	-0,43	0,28	-10,8	0,000
Інтерес до соціального життя (гр1) vs Інтерес до соціального життя (гр3)	-0,43	0,41	-12,8	0,000

Подальша діагностична робота стосувалася об'єктивного підтвердження відмінностей в показниках соціальної компетентності старшокласників, яке отримано при опрацюванні однойменної методики. Зокрема при обробці результатів з'ясовано, що в усіх діагностованих групах виявлено рівень соціальної компетентності в межах соціально-психологічного нормативу, хоча між середньогруповими показниками зафіксовано відмінності у змісті прояву, як-от: за шкалою компетентності в спілкуванні (Xcep=-0,31), шкалою організованості і довільності (Xcep=-0,55) та шкалою інтересу до соціального життя (Xcep=-0,43) в групі з високим рівнем соціальної фрустрованості, що засвідчує про сформованість їх соціальної компетентності в цілому (табл. 2).

Узагальнення щодо обґрунтування соціальної компетентності старшокласника як прогностичного критерію ефективної професійної реалізації особистості в майбутньому, потребує вивчення значущих взаємозв'язків між діагностованими показниками, для чого було використано кореляційний аналіз. У досліджуваних з високим показником рівня соціальної фрустрованості виявлено тільки негативний зв'язок між такими показниками соціальної компетентності старшокласника як «компетентність у розвитку спілкування» ($r=-0,24$ при $p \leq 0,05$), «організованості та розвитку довільності» ($r=-0,36$ при $p \leq 0,01$) та «інтересу до соціального життя» ($r=-0,28$ при $p \leq 0,01$); у досліджуваних із середнім рівнем соціальної фрустрованості зафіксовано позитивний кореляційний зв'язок із показниками шкал «розвитку самостійності» ($r=0,24$ при $p \leq 0,05$) і інтересу до соціального життя ($r=0,26$ при $p \leq 0,05$); а у досліджуваних із низьким рівнем соціальної фрустрованості знаходимо позитивний кореляційний зв'язок із усіма показниками соціальної компетентності – «самостійності» ($r=0,24$ при $p \leq 0,05$), «впевненості в собі» ($r=0,34$ при $p \leq 0,05$), «ставлення до обов'язків» ($r=0,36$ при $p \leq 0,05$), «розвитку спілкування» ($r=0,38$ при $p \leq 0,05$), «організованості та розвитку довільності» ($r=0,37$ при $p \leq 0,01$) та «інтересу до соціального життя» ($r=0,37$ при $p \leq 0,05$).

Загалом, виходячи з опису виявлених взаємозв'язків із показниками соціальної фрустрованості старшокласника та рівня сформованості у них соціальної компетентності, можна виснувати, що позитивно-орієнтований фон сформованої соціальної компетентності старшокласників із низьким рівнем соціальної фрустрованості, складає зону розвитку оптимальних умов професійно-безпечного стану особистості, який забезпечить захист її професійних інтересів в реальному та майбутньому часі старшокласників.

Висновки і перспективи. Запропоноване теоретичне обґрунтування соціальної компетентності старшокласника в проспективній реальності моделювання його професійної безпеки та представлення емпіричного матеріалу щодо обґрунтування соціальної компетентності старшокласника як прогностичного критерію ефективної професійної реалізації особистості в майбутньому, дає змогу виснувати, що професійна безпека особистості як сукупність умов існування суб'єкта майбутньої професійної діяльності та як психологічний стан, що забезпечує захист професійних інтересів людини, є продуктом її реального особистісно-професійного життя, який піддається дослідженню на будь-якому етапі онтологічного розвитку. Тому перспективами подальшого вивчення проблеми вважаємо кваліфіковану деталізацію складання емпіричних програм відповідно до змодельованої структурно-ієрархічної організації професійної безпеки особистості в межах інших вікових груп.

Список літератури:
1. Ершова-Бабенко И. В. Методология исследования психики как синергетического объекта / И. В. Ершова-Бабенко. – Одесса: ОДЭКОМ, 1993. – 119 с.
2. Климов Е. А. Идеалы культуры и становление субъекта профессиональной деятельности / Е. А. Климов // Психологический журнал. – 2009. – № 3. – С. 94-101.
3. Максименко С. Д. Психологія особистості / С. Д. Максименко, К. С. Максименко, М. В. Папуча. – К.: Вид-во ТОВ «КММ», 2007. – 296 с.

Лазорко О.В.
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки

СОЦИАЛЬНАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ СТАРШЕКЛАССНИКА В ПРОСПЕКТИВНОЙ РЕАЛЬНОСТИ МОДЕЛИРОВАНИЯ ЕГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСТНОСТИ

Аннотация
В статье конкретизированы теоретико-методологические аспекты изучения социальной компетентности старшеклассника в проспективное реальности моделирования его профессиональной безопасности и представление эмпирического материала по обоснованию социальной компетентности старшеклассника как прогностического критерия эффективной профессиональной реализации личности в будущем. Предложена структурно-иерархическая модель профессиональной безопасности личности, в которой выделено параметрично-динамическое содержание проявлений социальной компетентности старшеклассника. Разработанная программа эмпирического исследования, а также комплекс использованных методов математической обработки результатов исследования позволяет конкретизировать содержание развития оптимальных условий профессионально-безопасного состояния личности в реальной и будущей жизни старшеклассников.
Ключевые слова: профессиональная безопасность личности, структурно-иерархическая модель профессиональной безопасности личности, социальная компетентность, социальная фрустрированность, старшеклассник.

Lazorko O.V.
European National University of Lesya Ukrainka

SOCIAL COMPETENCE OF HIGH SCHOOL PUPIL IN PROSPECTIVE REALITY OF MODELING OF HIS PROFESSIONAL SAFETY

Summary
The theoretical and methodological aspects of studying of social competence of high school pupil in prospective reality of modeling his professional safety and presentation of empiric material about explanation of social competence of high school pupil as prognostic criteria of effective professional realization of personality in future are concretized in the article. Structural and hierarchical model of professional safety of personality is proposed. Parametric and dynamic content of ostent of social competence of high school pupil is singled out in this model.The program of empirical research is created. Complex of methods of mathematical processing of research results enables precise content of optimal conditions for professional and safe condition of personality in reality and future life of high school pupil.
Keywords: professional safety of personality, stuctural and hierarchical model of professional safety of personality, social competence, social frustration, high school pupil.

УДК 159.922.736.4

КРЕАТИВНІСТЬ ЯК КОПІНГ-РЕСУРС ПІДЛІТКІВ

Отич Д.Д., Гузь К.В.
Інститут соціології, психології та соціальних комунікацій
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Здійснено теоретичний аналіз наукових підходів до вивчення проблеми копінг-поведінки, копінг-стратегій та копінг-ресурсів в зарубіжній і вітчизняній психології. Розкрито можливості креативності як копінг-ресурсу підлітків. Обґрунтовано критерії, показники та рівні розвитку креативності підлітків. Експериментально досліджено психологічні особливості копінг-стратегій та креативності учнів. Виявлено специфіку впливу креативності підлітків на вироблення ними копінг-стратегій. Розроблено психологічну програму розвитку креативності підлітків як їхнього копінг-ресурсу.
Ключові слова: копінг-поведінка, копінг-стратегія, копінг-ресурс, креативність, підліток, складна життєва ситуація.

Постановка проблеми. У сучасному глобалізованому світі відбувається постійне прискорення темпу і ускладнення ритму життя людини, збільшується кількість складних життєвих ситуацій, які їй доводиться долати. Це особливо впливає на життя підлітків яке і без того наповнене труднощами вікових, фізіологічних та психологічних змін, зміни соціальних ролей і статусів, стосунків, мотивів, тощо. У зв'язку з цим виникає потреба розвитку у підлітка ефективних та різноманітних стратегій подолання складних життєвих ситуацій на основі наявних у нього копінг-ресурсів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Увагу сучасних дослідників у галузі психології привертають різні аспекти проблеми подолання підлітками складних життєвих ситуацій, зокрема: психологічні засади дослідження копінг-поведінки особистості (Н.В. Родіна, А.В. Сидоренко, В.М. Чорнобровкін, Т.А. Ткачук та ін.), копінг-ресурси особистості (Н.О. Белорукова, В.О. Бодров, Ю.В. Постилякова, О.І. Склень, С.А. Хазова та ін.), креативність особистості як копінг-ресурс (Н.С. Колієнко, С.А. Хазова), домінуючі копінг-стратегії підлітків (А.Е. Мелоян, Н.М. Ликова, В.М. Ялтонський, Н.В. Шамрай ін.) та психологічні особливості копінг-ресурсів підлітків (Л.І. Дідковська, Н.О. Полякова).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема психологічних особливостей креативності як копінг-ресурсу у підлітковому віці лише починає опрацьовуватись, тоді як цей вік є сензитивним як для розвитку креативності підлітків, так і для вироблення копінг-стратегій на її основі.

Мета статті полягає у виявленні психологічних особливостей впливу креативності підлітків на вироблення ними копінг-стратегій у складних життєвих ситуаціях та розробці тренінгової програми її розвитку як копінг-ресурсу.

Виклад основного матеріалу. Проблема копінг-поведінки є перспективним напрямом сучасних психологічних досліджень. Копінг – індивідуальний спосіб поведінки людини у складній життєвій ситуації відповідно до логіки її розгортання, значущості обставин та реальних можливостей і наявних ресурсів особи [8].

Процес подолання реалізується через використання людиною власних стратегій подолання (копінг-стратегій), які розробляються на основі її особистого досвіду та інших психологічних резервів [9].

Існує кілька підходів до розуміння поняття «копінг». Однак в контексті нашого дослідження найбільш доцільним є підхід Р. Лазаруса і С. Фолкмана, які тлумачать копінг як активний адаптивний багатовимірний динамічний процес, при якому людина взаємодіє з ситуацією, оцінюючи власні ресурси та характер висунутих оточенням вимог. Одним з контекстів реалізації цього підходу є дослідження особливостей подолання складних життєвих ситуацій (Л.Ф. Бурлачук, О.Ю. Коржова, А.В. Лібіна, М.Н. Тишкова та ін.).

Складна ситуація визначається як така, у якій суб'єкт стикається з неможливістю реалізації внутрішніх необхідностей свого життя (мотивів, прагнень, цінностей та ін.). Суб'єкт не може впоратися з наявними зовнішніми та внутрішніми умовами життєдіяльності лише за допомогою своєї активності. Ці умови, тип активності й специфічна життєва необхідність є ознаками, за якими характеризуються основні типи складних ситуацій (стрес, фрустрація, конфлікт і криза) [1].

Долаюча поведінка є індивідуальним способом «взаємодії» людини з цією ситуацією відповідно до її власної логіки, значущості ситуації в житті людини та психологічних можливостей особи [9].

У складних життєвих ситуаціях подолання виступає більш ефективним засобом їх розв'язання, ніж психологічний захист. Психологічне значення копінгу полягає в тому, щоб якомога краще адаптувати людину до вимог ситуації, дозволяючи їй оволодіти нею, послабити або пом'якшити ці вимоги, намагатися їх уникнути або звикнути до них і таким чином зменшити дію ситуації.

Подоланню людиною певної ситуації передує певна черговість етапів сприйняття того, що відбулось та дій відповідно до цього. Сприйняття ситуації тісно пов'язано з виникненням емоції на основі уявлень про неї. В результаті цього для подолання складних умов людина використовує біхевіоральні та когнітивні стратегії. Тому копінг є багатовимірним процесом. Таким чином, результатом взаємодії копінг-стратегії й ресурсів є долаюча поведінка, яка сприяє усвідомленому пристосуванню людини до ситуації.

Вирішення наявної проблеми чи відреагування певного емоційного прояву стосовно обставин, які склалися, налагодження стосунків з іншими, коригування самооцінки – все це може виступати одним з завдань стратегій психологічного подолання, а тому є специфічним та залежить від безпосереднього суб'єктивного значення ситуації.

Аналіз психологічної літератури дозволив визначити копінг-стратегії як дії, що дозволяють людині долати складну життєву ситуацію на основі актуалізації її особистісних ресурсів та урахування умов середовища, в якому відбувається ця ситуація [6].

Над створенням класифікацій копінг-стратегій за певними критеріями працювала низка психологів (П. Віталіно, Р.М. Грановська, Е. Коплік, Р. Лазарус, І.Г. Малкіна-Пих,К. Муздибаєв, І.М. Нікольська, Н.А. Сирота, С.В. Фролова та ін.). Однією з найбільш науково обґрунтованих є класифікація копінг-стратегій С. Хобфолла. Вона дозволяє точно описати особливості копінгу кожної конкретної особистості за трьома осями:

© Отич Д.Д., Гузь К.В., 2015

1) пряме та непряме (маніпулятивне) подолання;

2) соціальна спрямованість (вплив оточення на обрання людиною копінг-стратегій);

3) активність дій особи щодо усунення наявних труднощів.

Вісь «просоціальна – асоціальна» враховує складні ситуації міжособистісного характеру. Зусилля щодо їх подолання мають свої потенційні соціальні наслідки і носять активний або пасивний характер (вісь «активна-пасивна»). «Пряма – непряма» осі дозволяють диференціювати стратегії подолання як проблемно-орієнтовані зусилля [6].

Копінг-стратегії можуть бути ефективними й неефективними. Ефективні стратегії подолання – це адаптивні, усвідомлені та вчасні дії людини, що сприяють вирішенню конкретної ситуації та відновленню свого комфортного психологічного стану.

Неефективні копінг-стратегії – це ті, що заважають подоланню людиною складної життєвої ситуації. Однією з причин їх вироблення є дефіцит мотивації, що виражається, насамперед, у дефіциті ресурсів, необхідних для актуалізації внутрішньої активності особистості [1].

Копінг-поведінка реалізується засобом використання копінг-стратегій на основі копінг-ресурсів, що виступають чинниками обрання цих стратегій [Отич]. Копінг-ресурси розглядаються як відносно стабільні характеристики особистості й середовища, в якому вона функціонує, що забезпечують психологічний фон для подолання складної життєвої ситуації й сприяють розвиткові копінг-стратегій [9].

Б.С. Божук наголошує, що рівень розвитку копінг-ресурсів визначає успішність процесу подолання.

Виділяють зовнішні та внутрішні копінг-ресурси. Зовнішні бувають соціальні (соціальна підтримка) та матеріальні (час, гроші, майно, обладнання).

Ситуативні ресурси поєднують як зовнішні, так і внутрішні ресурси та охоплюють тип стресового епізоду (об'єктивні чинники) і значення, що йому надає людина (суб'єктивні чинники).

Внутрішні копінг-ресурси бувають фізичні (вік, стать, стан здоров'я, тип нервової системи) та психологічні (риси характеру, ціннісні орієнтації, Я-концепція, активна життєва настанова, відповідальність, позитивність та раціональність мислення, емоційно-вольові якості та інші психологічні особливості особистості) [6].

І.М. Нікольська, Р.М. Грановська, Н. Эндлер та Д. Магнуссон стверджують, що у поведінці людини переважаюча роль відводиться саме психологічним копінг-ресурсам [5].

Серед психологічних копінг-ресурсів виділяють і креативність особистості як спосіб перевтілення складних обставин [2]. Однак, на думку С.А. Хазової і Н.С. Колієнко, дослідження ролі креативності у підвищенні ефективності долаючої поведінки неоднозначні, а їх кількість є невеликою. Творче мислення виступає ресурсом подолання, за допомогою якого людина більш пластично та продуктивно долає життєві труднощі. Це виявляється у збільшенні різноманіття копінг-стратегій та підвищенні їх ефективності [4].

Е.П. Ільїн під креативністю розуміє здатність людини породжувати незвичайні ідеї, знаходити оригінальні рішення та відхилятися від традиційних схем мислення [3]. М. О. Холодна зазначає, що креативність може розглядатися у вузькому і широкому значеннях: у вузькому як дивергентне мислення (готовність висувати безліч в рівній мірі правильних ідей щодо одного і того ж об'єкта), а у широкому – як творчі здібності (здатність створювати новий досвід, породжувати оригінальні ідеї вирішення і постановки проблем, усвідомлювати протиріччя та висувати гіпотези, відмовлятися від стереотипних способів мислення). Виділяють такі аспекти проблеми дослідження креативності, як креативний процес, креативний продукт, креативну особистість і креативне середовище. Показниками креативності є: оригінальність метафоричність, гнучкість та швидкість мислення та сприйнятливість до деталей [3; 10].

З метою дослідження креативності як копінг-ресурсу підлітків було проведено констатувальний експеримент, в якому взяли участь 50 учнів Дніпропетровскої середньої загальноосвітньої школи № 35, які й утворили експериментальну вибірку.

За допомогою методик SACS (С. Хобфолл), ПСЖС (адаптований Н.Є. Водоп'яновою варіант методики В. Янке та Г. Ердманн SVF – 120) нами були визначені психологічні особливості копінг-стратегій підлітків. Застосування опитувальника Д. Джонсона на визначення рівня креативності, тесту на діагностику особистісної креативності (Е.Е. Тунік) та методики креативності П. Торранса дозволило виявити рівень креативності підлітків, а також її якісні показники.

Для обробки отриманих даних був використаний пакет програм SPSS для операційної системи Windows (SPSS for Windows) версія 12.0 та програма Microsoft Office Excel 97-2003.

Аналіз результатів дослідження засвідчив, що при виникненні життєвих ускладнень підлітки застосовують обмежений спектр стратегій подолання. Найчастіше вони використовують малоефективні копінг-стратегії (пасивну й асоціальну). Ефективні копінг-стратегії у складних життєвих ситуаціях вони застосовують рідко.

Дослідження рівнів вираженості копінг-стратегій підлітків за методикою SACS (С. Хобфолл) дозволяє зробити висновки про переважання у них високого рівня «асоціальної» поведінки (асоціальна копінг-стратегія) у складних життєвих ситуаціях (62% досліджуваних). Досить високі показники таких моделей поведінки, як «обережні» (48%) та «імпульсивні» (40%) дії, а також «пошук соціальної підтримки» (46%). Всі ці стратегії поведінки не є ефективними для усунення життєвих ускладнень. Натомість, ефективна стратегія подолання «асертивні дії» має високий рівень розвитку лише у 16% досліджуваних (Табл. 1).

Низький рівень копінг-стратегії «вступ до соціального контакту» (18%) свідчить про неготовність підлітків створювати нові взаємини з метою подолання складних життєвих ситуацій, а отже вони нездатні ефективно використовувати спілкування як копінг-ресурс.

Таким чином, учні часто застосовують малоефективні стратегії подолання. Натомість застосування ними ефективних відбувається рідше, що знижує успішність подолання життєвих труднощів.

Виявлення психологічних особливостей стратегій подолання підлітків у складних життєвих ситуаціях за методикою ПТЖС виявило, що середня частота використання копінг-стратегій нижча, ніж у нормативної вибірки. Це може свідчити про недостатню сформованість у підлітків стратегій подолання та невміння застосовувати їх у випадку виникнення труднощів (Рис. 1).

Отже, дослідження психологічних особливостей копінг-стратегій підлітків виявило недостатній їх рівень розвитку та невміння учнями їх ефективно застосовувати для вирішення власних життєвих ускладнень.

Дослідження креативності підлітків засвідчило, що в середньому за методикою П. Торренса під-

літки набрали 153,91 ± 10,98 балів, що свідчить про середній рівень розвитку їхньої творчості. Виключення складають четверо учнів, рівень творчості яких вище середнього.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика рівнів вираженості копінг-стратегій підлітків (за методикою SACS (С. Хобфолл)) (у %)

№	Модель поведінки	Рівень вираженості копінг-стратегій		
		Високий	Середній	Низький
1.	Асертивні дії	16	58	26
2.	Уникнення	32	48	20
3.	Обережні дії	48	36	16
4.	Вступ до соціального контакту	18	40	42
5.	Пошук соціальної підтримки	46	34	20
6.	Асоціальні дії	36	36	28
7.	Агресивні дії	62	28	10
8.	Імпульсивні дії	40	30	30
9.	Маніпулятивні дії	14	56	30

Джерело: розроблено авторами

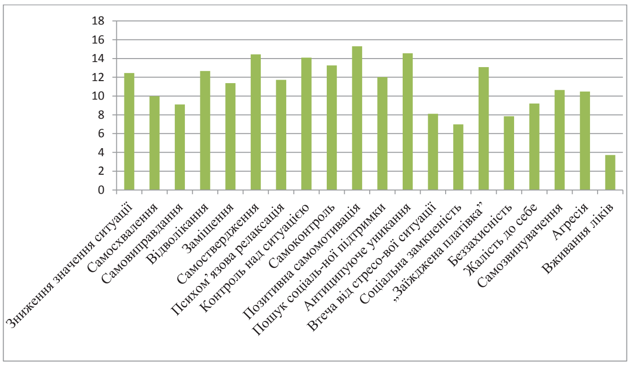

Рис. 1. Середні показники копінг-стратегій підлітків за методикою ПСЖС (у балах)

Джерело: розроблено авторами

Середніми показниками побіжності мислення підлітків є 9,4 ± 3,47. Гнучкість мислення досліджуваних характеризується також переважанням середнього рівня розвитку і показників, близьких до даних нормативної вибірки (7,4 ± 1,83). Середнім показником оригінальності мислення підлітків є 10,20 ± 3,82, а розробленості – 35,87 ± 16,44.

Аналіз результатів дослідження креативності за методикою Е.Е. Тунік виявив, що процент підлітків, які набрали кількість балів вище середнього, складає 64%. Сумарний бал за цією методикою дорівнює 73,42 ± 16,65. Учні виявилися достатньо допитливими (18,41 ± 4,16), з розвинутою уявою (16,33 ± 4,01), орієнтованими на пізнання складних явищ (17,54 ± 4,48) та схильними до ризику (16,85 ± 3,15). Тобто підлітки здатні відстоювати свої ідеї незважаючи на інших, ставити перед собою високі цілі, прагнути до їх досягнення та навчатися без допомоги сторонніх.

Дослідження рівня креативності підлітків за допомогою опитувальника креативності Д. Джонсона дозволило зробити висновки, що серед них переважає середній рівень розвитку креативності (46%) (Рис. 2). Підлітків з низьким і дуже низьким рівнями розвитку креативності менше, ніж з високим і дуже високим. Такі показники вважаємо позитивними, оскільки розвиток креативності учнів підліткового віку дозволить їм ефективніше долати складні життєві ситуації на її основі.

Рис. 2. Рівень розвитку креативності підлітків за методикою Д. Джонсона (у %)

Джерело: розроблено авторами

Отже, дослідження креативності підлітків виявило, що серед них здебільшого переважають учні з середнім рівнем її розвитку. Розвиток показників креативності також переважно є середнім і високим.

Для перевірки взаємовпливу копінг-стратегій та креативності підлітків на основі застосування обраних методик був проведений статистичний аналіз отриманих даних за допомогою кореляційного аналізу (r-Спірмена). Його результати засвідчили, що різні показники креативності різною мірою впливають на вироблення копінг-стратегій підлітками. Зокрема, найбільший вплив на обрання стратегії подолання здійснюють гнучкість мислення та складність як показник креативності. Високий рівень їх розвитку визначає активність (r=0,188 при p≤0,01 та r=0,231 при p≤0,01 відповідно) й просоціальність (r=0,153 при p≤0,05) подолання. Розробленість та схильність до ризику також є значним ресурсом подолання. Їх високі показники зумовлюють такі копінг-стратегії, як активну (r=0,143 при p≤0,05 та r=0,245 при p≤0,001), просоціальну (r=0,469 при p≤0,001), пряму (r=0,325 при p≤0,001), антиципуюче уникання (r=0,197 при p≤ 0,05 та r=0,374 при p≤ 0,001) та контроль над ситуацією (r=0,303 при p≤0,001). Низький рівень розвитку означених вище показників зумовлює використання пасивних (r=-0,19 при p≤0,05) та асоціальних (r=-0,152 при p≤0,05) стратегій подолання. Низький рівень креативності сприяє агресивному вирішенню підлітком складної життєвої ситуації (r=-0,365 при p≤0,001). Побіжність мислення впливає на вироблення таких стратегій подолання, як зниження значення ситуації (r=0,89 при p≤0,01), відволікання (r=0,145 при p≤0,05), заміщення (r=0,282 при p≤0,001), заїжджена платівка (r=-0,226 при p≤0,01) та агресія (r=-0,171 при p≤0,05). На такі стратегії подолання підлітків, як вступ до соціального контакту (r=0,157 при p≤0,05), позитивна самомотивація (r=0,38 при p≤0,001) та соціальна замкненість (r=-0,14 при p≤0,05) впливає рівень розвитку їхньої допитливості. Висока оригінальність мислення підлітків визначає не використання ними таких неефективних стратегій подолання, як агресивні дії (r = -0,321 при p≤0,001) та заїжджена платівка (r=-0,274 при p≤0,001). Розвинута уява учнів пов'язана з виробленням у них таких копінг-стратегій, як обережні дії (r=0,147 при p≤0,05) та уникання (r=0,207 при p≤0,01). Таким чином, креативність та її показники впливають на вироблення копінг-стратегій у підлітковому віці, а тому є копінг-ресурсом.

Для того щоб зробити процес подолання підлітками складних життєвих ситуацій більш ефективним, необхідно розширити спектр їхніх копінг-стратегій на основі розробки програми психологічного розвитку креативності як копінг-ресурсу. Програма розвитку креативності підлітків як їхнього копінг-

ресурсу була розроблена нами з врахуванням результатів проведеного дослідження психологічних особливостей їхніх стратегій подолання й рівня розвитку креативності та її показників. Вона включає у себе 7 занять, кожне з яких може відбуватися в 3 етапи: етап привітання, етап виконання вправ і етап підбиття підсумків. Розроблена програма ґрунтується на гуманістичному та особистісно зорієнтованому підходах. При її створенні ми намагалися врахувати такі умови розвитку креативності: творчу атмосферу оточення; розвивальне спілкування; ставлення до підлітка як до унікальної особистості; розвиток його допитливості, спостережливості та здатності до розмірковувань; ознайомлення з видатними творами світового мистецтва та досягненнями науки; формування наукової картини світу в процесі самостійного систематизованого дослідження; визначення життєвої мети, реалізація якої орієнтована на реалізацію творчого потенціалу особистості [7].

Висновки і пропозиції. Спираючись на існуюче в сучасній психології уявлення про копінг-поведінку, її стратегії та ресурси, особливості у підлітковому віці, а також креативність та її показники, ми провели емпіричне дослідження копінг-стратегій та креативності підлітків. Його результати засвідчили невміння підлітків використовувати ефективні копінг-стратегії та переважання середнього рівня розвитку їхньої креативності та її показників. Специфіка впливу креативності на процес подолання підлітком складних життєвих ситуацій полягає у тому, що високий рівень розвитку креативності та її показників спричиняє вироблення підлітками активних і просоціальних копінг-стратегій, які сприяють ефективному подоланню ними складних життєвих ситуацій. Низький рівень розвитку креативності та її показників зумовлює обрання підлітками малоефективних копінг-стратегій, зокрема пасивної та асоціальної. На основі результатів дослідження психологічних особливостей копінг-стратегій та креативності підлітків нами була розроблена психологічна програма розвитку креативності підлітків як їхнього копінг-ресурсу.

Список літератури:

1. Василюк Ф. Е. Психология переживания. Анализ преодоления критических ситуаций / Ф. Е. Василюк. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1984. – 120 с.
2. Заева М. А. Креативность как фактор совладания со стрессом / М. А. Заева // Личность и ее жизненный мир: материалы Всероссийской научно-практической конференции с международным участием, посвященной 20-летию факультета психологии ОмГУ им. Ф. М. Достоевского, Омск, 3-4 октября 2013 г. – Омск: Издательство ОмГУ, 2013. – С. 505-508.
3. Ильин Е. П. Психология творчества, креативности, одаренности / Е. П. Ильин. – СПб: Питер, 2009. – 434 с.
4. Колиенко Н. С. Влияние творческого мышления и межличностного доверия на выбор копинг-стратегий в юношеском возрасте: дис. канд. псих. наук: 19.00.05 / Н. С. Колиенко. – Ярославль, 2010. – 199 с.
5. Никольская И. М. Психологическая защита у детей / И. М. Никольская, Р. М. Грановская. – СПб.: Речь, 2000. – 507 с.
6. Отич Д. Д. Я-концепція як чинник копінг-стратегій майбутніх психологів: дис. канд. психол. наук: 19.00.07 / Д.Д. Отич – Київ, 2014. – 388 с.
7. Пономарьова-Семенова Р. О. Психологічні принципи розвитку креативності обдарованої особистості / Р. О. Пономарьова-Семенова // Обдарована дитина. – 2009. – № 10. – С. 2-10.
8. Титаренко Т. М. Потенціал подолання складних життєвих обставин / Т. М. Титаренко // Наукові студії із соціальної та політичної психології: зб. статей / АПН України Інститут соціальної та політичної психології. – К.: Міленіум, 2006. – Вип. 13 (16) – С. 3-13.
9. Ткачук Т. А. Копінг-поведінка: стратегії та засоби реалізації / Т. А. Ткачук; ДПС України, Нац. ун-т ДПС України. – Ірпінь: Нац. ун-т ДПС України, 2011. – 284 с.
10. Холодная М. А. Психология интеллекта: парадоксы исследования. 2-е изд., перераб. и доп. / М. А. Холодная – СПб.: Питер, 2002. – 272 с.

Отыч Д.Д., Гузь К.В.
Институт социологии, психологии и социальных коммуникаций
Национального педагогического университета имени М.П. Драгоманова

КРЕАТИВНОСТЬ КАК КОПИНГ-РЕСУРС ПОДРОСТКОВ

Аннотация
Осуществлен теоретический анализ научных подходов к изучению проблемы копинг-поведения, копинг-стратегий и копинг-ресурсов в зарубежной и отечественной психологии. Раскрыты возможности креативности как копинг-ресурса подростков. Обоснованы критерии, показатели и уровни развития креативности подростков. Экспериментально исследованы психологические особенности копинг-стратегий и креативности учащихся. Выявлена специфика влияния креативности подростков на выработку ими копинг-стратегий. Разработана психологическая программа развития креативности подростков как их копинг-ресурса.
Ключевые слова: копинг-поведение, копинг-стратегия, копинг-ресурс, креативность, подросток, сложная жизненная ситуация.

Otych D.D., Guz K.V.
Institute of Sociology, Psychology and Social Communications
National Pedagogical University named after M.P. Dragomanov

CREATIVITY AS COPING RESOURCE TEENAGERS

Summary
The theoretical analysis of scientific approaches to the study of coping behavior, coping strategies and coping resources in foreign and national psychology. Reveals creativity as opportunities coping resource adolescents. The criteria, indicators and the level of creativity of teenagers. It has been investigated experimentally the psychological characteristics of coping strategies and creativity of teenagers. The specific is impact of the creativity of teenagers develop their coping strategies. A program of psychological creativity teenagers as their coping resources.
Keywords: coping behavior, coping strategy, coping resources, creativity, teen, difficult life situation.

УДК 159.9

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПОРТРЕТ ПРОБЛЕМНОЇ СІМ'Ї

Склярук А.В.
Інститут соціальної та політичної психології
Національної академії педагогічних наук України

Зроблена спроба емпіричного відтворення соціально-психологічного портрету проблемної сім'ї. Проаналізовано соціально-психологічні особливості сім'ї, які послаблюють її як соціальну систему та надають сім'ї статусу «проблемної». Розглянуто відмінності між економічними, соціальними, соціально-психологічними умовами функціонування і розвитку проблемних та благополучних сімей. Вивчаються відмінності сімейних цінностей та гендерних стереотипів проблемних та благополучних родин. Аналізуються причини проблемності.
Ключові слова: проблемна сім'я, цінності проблемної родини, соціально-психологічні особливості проблемної сім'ї, соціально-психологічний портрет проблемної сім'ї.

Постановка проблеми та її актуальність. Розвиток індустріального суспільства, зміни в його демографічній структурі, в соціальному та політичному його житті позначаються і на інституті сім'ї. Сучасна сім'я поставлена в досить жорсткі умови виживання. Економічна нестабільність, інфляція, безробіття, «тотальна інноватизація» суспільства призводить до зростання кількості так званих «проблемних» сімей, кожна з яких тою чи тою мірою не здатна адаптуватися і успішно виконувати свої соціалізувальні функції в умовах сьогодення.

Стосовно «проблемної сім'ї» нині існують різні погляди. Для її опису використовуються різні терміни: «неадаптивна», «кризова», «функціонально неспроможна», «конфліктна», «неблагополучна», «аморальна», «сім'я, де є серйозні помилки і прорахунки у вихованні дітей» та інші. Проте всі ці визначення об'єднує те, що всі вони містіть конотацію ситуаційної чи хронічної нездатності сім'ї виконувати свої соціалізувально-виховні функції та психологічної напруги, яка в зв'язку із цим виникає. Це виявляється, як правило, у внутрішньосімейних конфліктах міжособистісного, соціально-побутового та психологічного характеру, які істотно загострюються із погіршенням суспільно-політичних, соціально-економічних, соціально-психологічних умов життя сім'ї і здатності її членів спільно долати труднощі.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблемність сім'ї вивчається багатьма вченими під різними кутами зору. А.Є. Рацімор у своїй роботі «Соціально-психологічна підтримка сім'ї: профілактика неблагополуччя» вивчає численні труднощі, які виникають перед сім'єю і загрожують її життєдіяльності, за силою і тривалістю свого впливу, підрозділяючи їх на гострі і хронічні [3]. На думку Е.Г. Ейдеміллера, В. Юстицкиса, В. Бойка та ін., протягом усього життєвого циклу сім'я постійно стикається з проблемами, які об'єктивно порушують життєдіяльність її (окремих її членів) або ж суб'єктивно сприймаються нею як надто складні і неподоланні [6]. Як вважає А.С. Співаковська, в цьому разі базові закономірності і чинники, які дають змогу створювати в сім'ї сприятливу атмосферу і забезпечувати правильне виховання дитини, перестають працювати [5].

При формуванні ставлення до проблеми, важливу роль відіграють адаптаційний, соціально-психологічний потенціал сім'ї, соціальний імунітет до виникаючих труднощів. Так М.А. Галігузова розглядає проблемні сім'ї за рівнем їх соціальної адаптації [4]. Дійсно, різні сім'ї неоднаково протистоять проблемам. Спільна проблема може згуртувати сім'ю, мобілізують її зусилля для подолання труднощів і самозбереження. Або, навпаки, проблеми призводять до непорозумінь та інших розладів, підвищують невдоволення сімейним життям та внутрішньосімейну конфліктність, провокують фізичні захворювання і т. ін. Не витримавши випробовувань, сім'я може розпастися. З огляду на це, П.П. Горностай виділяє три типи сімей: 1) гармонійно-стабільні; 2) проблемно-стабільні; 3) такі, що розпадаються [2].

На нашу думку, емпіричне відтворення соціально-психологічного портрету проблемної сім'ї (або аналіз соціально-психологічних особливостей, які не тільки послаблюють сім'ю як соціальну систему, а й надають їй статусу «проблемної») є вкрай актуальним. Саме це і є **метою даної статті**.

Виклад основного матеріалу. З метою започаткування моніторингу в серпні-вересні 2011 р. в рамках програми «Сильна родина – міцна країна» Запоріз-

© Склярук А.В., 2015

ким обласним управлінням у справах сім'ї, молоді і спорту (за участі автора статті) було розроблено програму і проведено дослідження, в якому проблемність сім'ї оцінювалася за 5-бальною шкалою за чотирма показниками: 1) матеріальний стан; 2) суспільне самопочуття сім'ї; 3) стан здоров'я сім'ї та її членів; 4) особливості психологічної атмосфери у сім'ї.

У дослідженні взяли участь 800 респондентів – мешканців Запоріжжя і Запорізької області. Вибірка квотна за статтю і віком (у відповідності до статистики шлюбності) та місцем проживання. Крім того, при формуванні вибірки і далі в процесі емпіричного аналізу було враховано: 1) склад сім'ї («нуклеарна сім'я» складається з чоловіка, дружини і їх дітей; «поповнена сім'я» – збільшена за складом: подружня пара і їх діти, плюс батьки інших поколінь, наприклад бабусі, дідусі, дядьки, тітки, що живуть всі разом або в тісній близькості один від одного і складові структуру сім'ї; «змішана сім'я», що утворилася унаслідок браку розведених людей); 2) кількість дітей в сім'ї: «бездітна», «сім'я з однією дитиною», «сім'я з двома дітьми», «багатодітна сім'я» – троє і більше дітей; 3) досвід шлюбу.

На підстави отриманих емпіричних даних було виокремлено дві групи сімей. У першу групу («благополучні») увійшли респонденти, які оцінили становище своєї сім'ї за всіма запропонованими показниками як «середнє» і «вище за середнє». У другу групу («проблемні») увійшли респонденти, які щонайменше за двома показниками з чотирьох оцінили становище своєї сім'ї як «нижче за середнє» та «низьке».

У благополучних сім'ях жінкам віддається перевага в господарстві і вихованні дітей, чоловікам – у сфері матеріального забезпечення. За дозвілля всі відповідають рівною мірою. У благополучних сім'ях чоловіки порівняно з проблемними сім'ями значно частіше відповідають за матеріальний стан сім'ї і є помічниками у домашніх справах. Натомість в проблемних сім'ях за матеріальний стан відповідають частіше всі дорослі члени родини, а ніж це є обов'язком чоловіка.

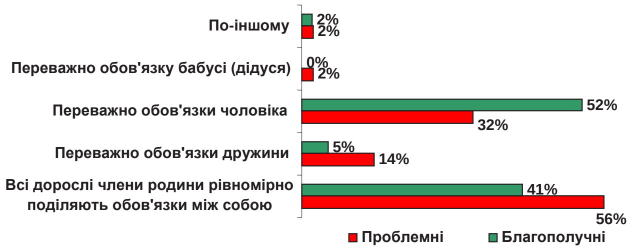

Розподіл обов'язків із матеріального забезпечення в благополучних та у проблемних сім'ях

Проблемні сім'ї рідше залучають дітей до домашніх справ, що говорить перш за все за низький рівень комунікації в середі сімейного простору та низький рівень задоволення цією комунікацією. Крім того, в проблемній сім'ї рівень задоволеності відносинами з різними членами родини майже вдвічі нижчі ніж у благополучних родинах.

Відносно особливостей сімейного образу життя, які вивчалися за допомагаю відкритих питань: «Що ви звичайно робите разом, усією родиною?»; «Скільки, приблизно, часу особисто Ви витратили на різноманітні справи протягом учорашнього дня? Назвіть приблизно час у годинах або хвилинах»; «Назвіть декілька Ваших сімейних традицій», треба відмітите наступне. В сім'ях, яки оцінено як проблемні менше часу приділяється спілкуванню. Більше часу проблемні сім'ї приділяють побуту та догляду за дітьми, а не вихованню. Респонденти з проблемних сімей більше часу ніж з благополучних проводять в Інтернеті (якщо мають до нього доступ), можливо в такій спосіб вони уникають розв'язання проблем.

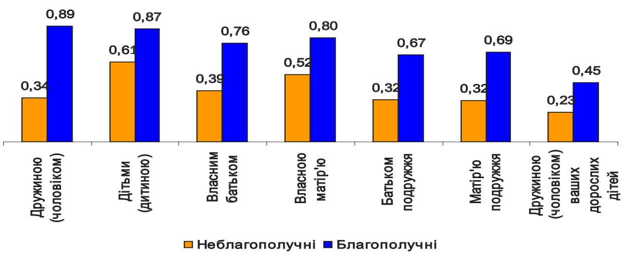

Рівень задоволеності відносинами з різними членами родини (коефіцієнт задоволеності змінюється від -1 до 1)

Проблемні сім'ї взаємодіють та спілкуються відносно побуту, а благополучні разом проводять дозвілля, грають та розважаються.

Говорячи про особливості соціального стану і самопочуття проблемних сімей, спираючись на результати дослідження, треба зауважити, що серед респондентів з благополучних сімей працюючих (74%) більше ніж серед проблемних (64%), а тих що займаються тільки господарством менше (10% проти 13%); серед респондентів з проблемних сімей тільки 28% мають вищу освіту, а серед благополучних сімей 50% респондентів. Тобто відсутність вищої освіти можна вважати фактором, що призводить до проблемності, хоча її наявність не є фактором благополуччя.

Проблемність частково пов'язано з житловими умовами. Так на третину більше благополучних ніж проблемних сімей мешкає у своїх будинках, і в два рази менше у батьків, тобто проблемні сім'ї рідше мають свій дім, та частіше ніж благополучні родини мешкають з іншими родичами. Не знайшлось серед благополучних сімей мешканців гуртожитків, а серед проблемних таких 8%. Живуть в окремих квартирах або наймають житло однаково благополучні й проблемні родини.

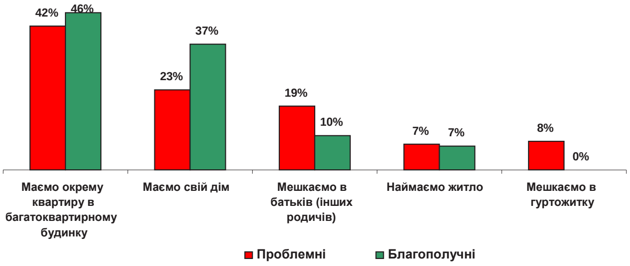

Житлові умови респондентів та оцінка ними благополуччя своєї сім'ї

Проблемність пов'язана з матеріальним станом. Але якщо грошей вистачає й на продукти, і на одяг, сім'я може оцінюватися рівною мірою і як благополучна, і як проблемна. Таким чином, матеріальна межа в нашій країні дуже занижена, і люди є досить толерантними до неможливості покращувати свій побут. Головне для них, щоб грошей вистачало на одяг і продукти харчування.

Сімейні цінності – позитивні й негативні показники значимості об'єктів, що належать до заснованої на єдиній спільній діяльності спільноти людей, зв'язаних узами шлюбу – батьківства – спорідненя, у зв'язку із залученням цих об'єктів у сферу людської життєдіяльності, людськими інтересами, потребами, соціальними відносинами [1].

Матеріальний стан респондентів, в залежності від сімейного благополуччя

Структура та зміст ціннісних орієнтацій розкриває прагнення людини, робить можливим передбачувати її вибір. Важливо розуміти на яких саме цінностях базується сімейне благополуччя, та виникає проблемність.

Що стосується сімейних цінностей сімей які досліджуються, необхідно зауважити, що в цілому рейтинги цінностей для представників благополучних та проблемних сімей досить подібні (коеф. кор. – 0,7).

Для людей з проблемних сімей менш важливі як сімейні так і загальні цінності. Що вказує на недостатність загальної мотивації, розмитість життєвих цілей. Опитані з проблемних сімей цінують розвиток, освіту, кар'єру та професіоналізм значно нижче чим високий заробіток. Загалом вони не розуміють що підвищення заробітку є результатом розвитку.

Для проблемних сімей провідною є така цінність як «високий заробіток», а спілкування з дітьми, організація їх дозвілля, проведення з ними вільного часу відходять на друге місце Серед благополучних сімей перше місце посідають такі цінності як проводити вільний час з родиною, виховання дітей та високій заробіток, при чому ці три цінності мають рівне значення.

Для осіб, які сприймають свою сім'ю, як проблемну, цінності пов'язані з тривалою відповідальністю (перебувати у шлюбі, отримувати вищу освіту) менш важливі ніж для тих хто сприймає свою сім'ю як благополучну. У них меншою мірою реалізовані цінності соціального визнання (одягатися за останньою модою, мати високий заробіток, можливість підвищувати кваліфікацію, мати вищу освіту). Нереалізованість цих цінностей призводить до виникнення проблем у родині, хоча вони й не визнаються важливими.

Респонденти з проблемних сімей більше орієнтовані на подолання труднощів, пов'язаних з пошуком роботи, вирішенням проблем літніх людей та інвалідів, профілактику й лікування алкоголізму, переживання подружньої зради. Респондентів з благополучних родин цікавлять можливості розвитку подружніх стосунків, виховання дітей, національні традиції та обряди.

Серед благополучних більше ніж серед проблемних тих, хто перебуває у першому шлюбі, а тих хто перебуває в третьому й зовсім не знайшлося. Можна сказати що у людей що беруть другий та третій шлюб є більше шансів опинитися серед проблемних сімей. Тобто відсутність досвіду розлучення також можна вважати фактором благополуччя.

Важливим аспектом проблемної сім'ї є стиль батьківської поведінки (основні показники – батьківський контроль та емоційне прийняття дитини). У благополучних сім'ях у вихованні дітей батьки частіше притримуються авторитетного стилю виховання, ніж в проблемних. Натомість у проблемних частіше проявляється індиферентний та ліберальний стилі виховання. В проблемних сім'ях діти мають меншу можливість отримати важливі знання і навички в економічній сфері та в суспільній праці, тому що в їхній сім'ї це все належно не розвинуте. У благополучних сім'ях значно ширше, ніж у проблемних, застосовуються засоби національного виховання, в т.ч. використання народних прислів'їв та приказок. Батьки в благополучних сім'ях частіше розмовляють з дітьми про історію та культуру свого народу, знайомлять дітей з релігійними та національними традиціями тощо.

Висновки. Соціально-психологічний портрет проблемної сім'ї має очевидні відмінності порівняно із благополучною сім'єю.

Більшість дорослих членів проблемних сімей мають середню та середню-спеціальну освіту. Такі загальнолюдські цінності, як «розвиток», «освіта», «кар'єра», «професіоналізм» у цих сім'ях оцінюються значно нижче, ніж «високий заробіток». При цьому за матеріальний стан однаково відповідальними почуваються всі дорослі члени родини. У цих сім'ях менше часу приділяється якісному спілкуванню, активному дозвіллю і т. ін. Більшість часу приділяється розв'язанню буденних, насамперед побутових проблем. Найчастіше проблемні сім'ї мешкають у гуртожитку або на одній території з іншими родичами. Однак спільне існування не зміцнює наявних внутрішньосімейних стосунків. Респонденти з проблемних сімей – дорослі і діти – мають низький рівень задоволеності відносинами з членами своєї сім'ї і замість спілкування з ними обирають спілкування з друзями. Багато часу ними витрачається на перегляд телепередач та Інтернет (якщо до нього є доступ). Отже, у проблемних сім'ях недооцінюється важливість сім'ї в житті людини та можливість мати підтримку в колі своєї сім'ї. Менш значимими (порівняно з благополучними сім'ями) є такі цінності, як «доброта», «чуйність», «любов до близьких», «уміння поводитися в суспільстві». Проблемною зоною у вихованні дітей є несформовані авторитети.

При вихованні хлопчиків у проблемних сім'ях менш значимі (порівняно з благополучними сім'ями) такі цінності, як «відповідальність, чесність, порядність», «цілеспрямованість, наполегливість», «повага до оточуючих людей» і т. ін. Навіть при вихованні дівчаток менш важливими виявляються такі цінності, як «доброта», «повага», «чесність», «культура спілкування», «акуратність», «комунікабельність». Натомість приділяється чимало уваги цінностям адаптації до важких умов життя, в т.ч. цінностям «оборонного» характеру: «уміння постояти за себе», «уміння виживати в складних умовах», «бути сильним», «давати відсіч» тощо.

Проблемні сім'ї психологічно орієнтовані на усвідомлювану ними «проблемність», а не на пошук можливостей її подолання. Основу проблемності, в таких випадках, складає протиріччя між очікуваннями та уявленнями про досягнення поставлених цілей.

Список літератури:
1. Андреева Т. В. Семейная психология: Уч. пособ. – СПб.: Речь, 2004. – 244 с.
2. Горностай П. П. «Парадоксальний сімейний баланс» як умова рівноваги в проблемних родинах // Психологічні перспективи: 2010. – С. 34-41.
3. Рацимор А. Е. Социально-психологическая поддержка семьи: профилактика неблагополучия. Монография. – М., 2006. – 151 с.
4. Социальная педагогика: Курс лекций / Под общей ред. М. А. Галагузовой. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – 416 с.
5. Спиваковская А. С. Как быть родителем / А. С. Спиваковская. – М.:Педагогика, 1986. – 160 с.
6. Эйдемиллер Э. Г. Психология и психотерапия семьи / Э. Г. Эйдемиллер, В Юстицкис. – СПб: Питер, 2002. – 656 с.

Склярук А.В.
Институт социальной и политической психологии
Национальной академии педагогических наук Украины

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ПОРТРЕТ ПРОБЛЕМНОЙ СЕМЬИ

Аннотация
Сделана попытка эмпирического воспроизведения социально-психологического портрета проблемной семьи. Проанализированы социально-психологические особенности семьи, которые ослабляют ее как социальную систему и предоставляют семье статус «проблемной». Рассмотрены различия между экономическими, социальными, социально-психологическими условиями функционирования и развития проблемных и благополучных семей. Изучаются различия в семейных ценностях и гендерных стереотипах проблемных и благополучных семей. Анализируются причины проблемности.
Ключевые слова: проблемная семья, ценности проблемной семьи, социально-психологические особенности проблемной семьи, социально-психологический портрет проблемной семьи.

Sklyaruk A.V.
Institute of Social and Political Psychology
National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL PORTRAIT OF THE PROBLEM FAMILY

Summary
The article attempts to empirical reproduction of social and psychological portrait of families. Analyzed the social and psychological characteristics of the family that weaken it as a social system and provide family status «problem». We considered the differences between the economic, social, social- psychological conditions of the operation and development of problem and affluent families. Analyzed the differences in family values and gender stereotypes problem and affluent families. Comprehend the causes of the «problem» families.
Keywords: families, family values problem, socio- psychological characteristics of families, social and psychological portrait of troubled families.

УДК 159.99:159.91:159.97

РОЛЬОВИЙ ПІДХІД І ВЛАСТИВОСТІ ТЕМПЕРАМЕНТУ: ШЛЯХ ДО КЛАСИФІКАЦІЇ ЧЕРЕЗ КОЛО АЙЗЕНКА

Суханов В.Ю.
Енергодарський Центр дитячої та юнацької творчості

У процесі аналізу шахових партій було розглянуто такі пари універсальних параметрів стилю партнерської діяльності: створення – збереження параметра, собі – партнеру. Припускається їх відповідність психофізіологічним параметрам: збудження (потенціал) – гальмування (напруга), позитивний – негативний. Їх попарні комбінації дають статеві та вікові ролі: активний – пасивний, ведучий – ведений. Попарні комбінації ролей дають чотири класичних типу темпераменту, які відповідні чотирьом першоелементам або сімейним ролям і чотирьом стилям в шаховій грі, а також акцентуаціям характеру і психопатіям. Протилежне розуміння термінів «флегматик» і «меланхолік» у стародавніх і сучасних джерелах може бути пояснено віковою трансформацією типів темпераменту на вищих рівнях.

Ключові слова: стихії та типи темпераменту, позитивний і негативний потенціал, збудження і гальмування, індивідуальний стиль у шахах, ролі у партнерській діяльності, стать і вік, акцентуації і психопатії; літературні персонажі.

Постановка проблеми. Традиційно тема темпераменту розглядалася незалежно у психології особистості (темперамент і факторний аналіз особистості), астрології (стихії), диференціальній психофізіології (властивості нервової системи) та малої психіатрії (акцентуації і психопатії). Факторний аналіз, що домінував у психології останні десятиліття, дозволив набути великий фактичний матеріал, який, однак, частково підмінив предмет психології предметом лінгвістики. У наш час стає актуальним перехід від факторного аналізу до осмислення накопиченого досвіду і синтезу як окремих наукових дисциплін, так і напрямків усередині них (наприклад, у О. К. Дроздовського). Основою такого синтезу повинні стати критерії, які піддаються об'єктивному контролю. Такими є параметри діяльності та психофізіологічні параметри.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Параметри рольової діяльності. На прикладі шахового протиборства автором досліджувався фактор агресії та інші [13]. Ним були визначені чотири пари універсальних параметрів рольової діяльності, які прісутні у будь-якому досліджуваному факторі. У цій статті ми розглянемо дві пари цих параметрів: створення параметра або збереження антипараметра, спрямованість його від індивіда до партнера, або в зворотньому напрямку. Взяті по одному полюсу від кожної пари, ці параметри утворюють чотири можливі комбінації. 1. Створення собі (у нашому випадку – напад на фігуру партнера, або власне потреба бути агресором). 2. Створення партнеру (жертва–»підставка», або потреба бути жертвою). 3. Збереження собі (не взяття фігури партнера, наприклад, проміжний удар, або потреба бути садистом). 4. Збереження партнеру (жертва – залишення своєї фігури під ударом, або потреба бути мазохістом).

Психофізіологічні параметри. Головною задачею цього розділу є встановлення зв'язку між припущеними параметрами фактора статі і віку, властивостями темпераменту і нервової системи та фізичними параметрами. Слідом за І. П. Павловим темою властивостей нервової системи займалися Б. М. Теплов, В. Д. Небиліцин, В. С. Мерлин та їх послідовники. Крім традиційних властивостей сили – слабкості, рухливості – інертності та врівноваженості – неврівноваженості сучасною психофізіологією розглядались наступні шість: динамічність (або пластичність – ригідність), лабільність (або частота), активованість (активність, потенціал або напруга), реактивність (амплітуда) – резистентність, сензитивність (нейротизм за Г. Айзенком, або концентрація – іррадіація), екстравертованість – інтровертованість (або магнітна індукція). У Б. М. Теплова ми знаходимо важливу думку, що поділення «по збудженню» та «по гальмуванню» має стосуватися не лише сили і слабкості, але і інших властивостей нервової системи [10, с. 163-171]. Якщо вважати «врівноваженість» похідною властівістю, «рухливість – інертність» – аналогічною динамічності на іншому рівні, а «силу» або напругу – аналогічною «активності» або «потенціалу», то число «6», щодо властивостей нервової системи, збережеться. З цих шести найбільш підходящим для фактора «віку і статі» виглядає фізичний параметр потенціалу, або напруги. Решта п'ять повинні допомогти завершенню побудови загальної класифікації темпераменту.

«Коло Айзенка» та езотеричні першоелементи. Універсальний характер параметрів дозволив припустити їх відповідність чотирьом класичним сімейним ролям: чоловічій (активна), жіночій (пасивна), батьківській (ведуча) та дитячій (ведена). Останні чотири знайшли своє попарне втілення у чотирьох класичних типах темпераменту: холерик (батько-«вогонь» = активний + ведучий), меланхолік (мати-«земля» = пасивний + ведучий), флегматик (дочка-«вода» = пасивний + ведений), сангвінік (син-«повітря» = активний + ведений) [11, 4.075]. Найбільш компактно це було відображено на рис. 1 аналогічно класифікації Г. Айзенка («коло Айзенка») [6] (рис. 2).

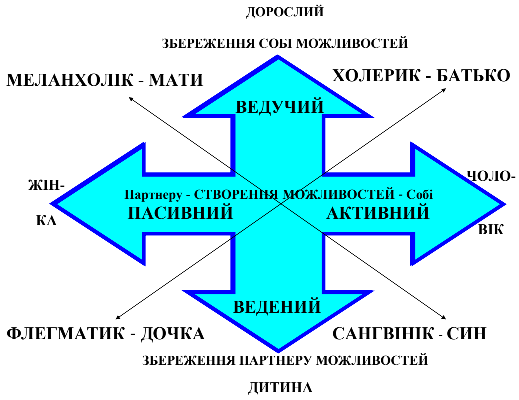

Рис. 1. Класифікація рольових параметрів: фактор «статі і віку»

Розробка автора за джерелами [11, 5, 6, 13]

З останньою перекликається астрологічна класифікація якостей стихій (першоелементів), яка відома ще зі стародавніх часів (рис. 3).

Згідно давньоєгипетським джерелам: теплота дає енергійний рух, агресивність, імпульсивність, щи-

© Суханов В.Ю., 2015

рість, сміливість; волога – пасивність, пластичність, сенситивність, мінливість; холод – стриманість, концентрацію, інерцію, працьовитість, терпіння; сухість – нервовість, напругу сили, суворість, зусилля.

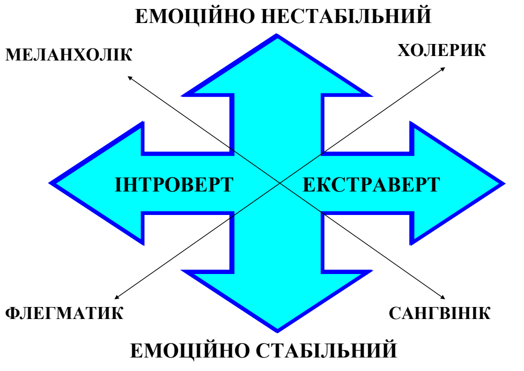

Рис. 2. Класифікація властивостей темпераменту: «коло Айзенка»

Джерело [6]

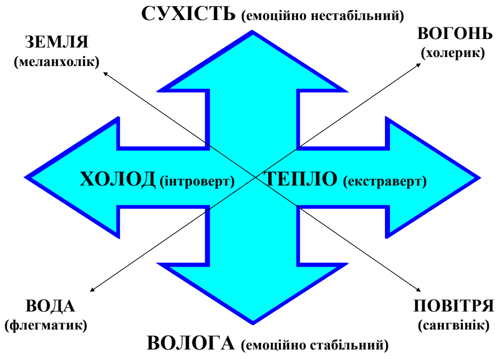

Рис. 3. Класифікація якостей у першоелементах

Джерело [5, с. 4-9]

Порівняння описів факторів екстраверсії і інтроверсії, нейротизму і стабільності за Г. Айзенком і якостей першоелементів теплоти і холоду, сухості і вологи показує їх, принаймні, частковий збіг. Оскільки в науковій психології про цей збіг йдеться лише кілька рядків [9, с. 212], ми змушені більш уважно поставитися до астрологічних джерел. Саме в них і було виявлено важливе протиріччя. Астрологи, які посилалися на стародавні джерела, відносили флегматиків до водної стихії, а меланхоліків – до земної [5]; деякі ж сучасні астрологи, що давали розгорнутий опис психотипів – навпаки [8]. У той же час в усіх сучасних джерелах описи психотипу стихії землі відповідали традиційному флегматику (працьовитість, педантизм та покірність), а психотипу стихії води – традиційному меланхоліку (чутливість). Поряд з цим, окремі якості у традиційних [2] і первісних типів [7, с. 41-44] збігаються, наприклад: песимізм і нервовість у меланхоліків. Аналогічний езотеричним джерелам факторний підхід за Г. Айзенком уникнув цього протиріччя. Однак воно присутнє у авторів, які дотримуються цілісного підходу до опису психотипів темпераменту.

Напрошується висновок, що десь на світанку становлення психології мала місце термінологічна помилка і що стихії землі повинен відповідати термін «меланхолік»: переважання чорної жовчі – за Галеном, і сильний, врівноважений та інертний тип (а не слабкий) – за І. П. Павловим. Аналогічно стихії води повинен відповідати термін «флегматик»: переважання слизу – за Галеном, і слабкий тип (а не сильний, врівноважений та інертний) – за І. П. Павловим. Автор припускає, однак, що ця «помилка» могла виникнути через вікову трансформацію типів темпераменту на вищих рівнях психіки.

Щоб уникнути плутанини, ми повертаємось до первісного значення термінів, але додаємо до назви типів означення «первісний»: «первісний меланхолік» замість традиційного флегматика і «первісний флегматик» замість традиційного меланхоліка.

Підтипи активний і пасивний. Термін «активності» вже відомий у психології, як одна з властивостей темпераменту, але нам не вдалося знайти даних про «пасивність», як спонукання партнера до активності (а не в якості бездіяльності). В інших випадках термін «активність» вживався в розумінні більш близькому англійському «activity» (діяльність) у зв'язку з гіпоманіакальністю [3]. Остання, на думку автора, є лише діяльнісний прояв одного з психофізіологічних параметрів (частота), через які «працює» рольова активність. Нашому розумінню підтипів активності і пасивності більш відповідає фактор «мужності – жіночності», який досліджується різними опитувальниками, найбільш відомий з яких: MMPI С. Хаттуея і Дж. Маккінлі [3]. У Г. Айзенка [6] активність і пасивність є однією зі складових факторної пари «екстраверсія – інтроверсія».

У Д. Б. Богоявленської предметом дослідження є «інтелектуальна, або творча активність», що лежить в основі (природних) здібностей. За значенням, вона також частково відповідає нашому терміну «активності» і зобов'язує нас підходити до темпераменту як до багаторівневого явища.

Згідно езотеричній науці [1] на макрорівні особистості мають місце три плана, або чотири рівня. На нижньому плані – це рівень з великою густиною, який відповідає морфологічним класифікаціям у психології, і ефірний, або власне психофізіологічний (нейрогуморальний). Вище розташований астральний план, відповідний емоційній сфері, і, нарешті, ментальний, на якому особистість представлена нижчим манасом, або інтелектом. Саме на цьому рівні темпераменту і проявляється активність інтелектуальна. У малій психіатрії їй частково відповідає підтип мрійників, який зустрічається у різних характерів, наприклад, у шизоїдів [10, с. 562-563]. «Активна» мрійливість компенсує інактивність практичну. В той же час психологія вважає, що хоча будова темпераменту на різних його рівнях може істотно відрізнятися, але в цілому має подобу (згідно кореляціям У. Шелдона [10, с. 461-472]).

Патологічні або акцентуйовані приклади з малої психіатрії є найбільш яскравими практичними відображеннями психологічних типів, і тому автор вважає себе зобов'язаним далі скористатися її досвідом. Важливим застереженням для розуміння цих типів, однак, є правило, що не завжди акцентуація характеру збігається з типом його патології.

Що стосується активності та пасивності, то вони спостерігаються в малій психіатрії більш як результат їх дисбалансу і в якості окремих проявів різних типів. Перевага активності дає імпульсівність, наприклад, у гіпертимиків [10, с. 542-544, 624-627, 677-684] і у нестійкого типу [10, с. 577-578, 741-747]; перевага пасивності дає нерішучість у психастеніків [10, с. 552-555, 598–603, 707-711]. У художній літературі виражену активність має один з персонажів гоголівських «Мертвих душ» Ноздрьов – його втручання спонукає Чичикова змінити маршрут поїздки. Класичним прикладом спілкування двох представників активного підтипу є перший вихід на сцену в «Ревізорі» того ж автору Бобчинського і Добчинського, які перебивають один одного при повідомленні новин.

На прикладі активного «мрійника», персонажа М. В. Гоголя Манілова, ми спостерігаємо явну диспропорцію активності на ментальному і фізичному планах. На відміну від нього інактивною є мрійливість у Обломова (І. О. Гончаров), що живе лише спогадами та утопічними образами. Інактивність – одна зі складових шизоїдних і астенічних характерів [10, с. 548-563].

Представником пасивного типу є персонаж М. Горького Лука («На дні»), «підбивавший» сусідів на активні дії. Класичним прикладом спілкування двох представників пасивного підтипу є сцена з «Мертвих душ», в якій Чичиков і Манілов змагаються за право пройти у двері другим. Перевага пасивності дає нерішучість, яка спостерігається у Коробочки при здійсненні згоди з Чичиковим. Низька пасивність (Ноздрьов) проявляється у спортивних єдиноборствах у пропуску зустрічних ударів. Взаємодію активного і пасивного типів наочно показано в назріваючій сутичці Ноздрьова з Чичиковим. Перший «активно» прагне вдарити, а другий «пасивно» завчасно підлаштовується до його дій: то закриваючись, то блокуючи руки супротивника.

Підтипи ведучий і ведений. Підтип ведучого проявляється, насамперед, у лідерстві, яке досліджувалося в інженерній (пара ведучого і веденого в авіації) і загальній психології [4]. На Заході шкалу лідерства розробив Д. Кейрсі, але воно досліджувалося також і в більш ранніх опитувальниках. У деяких випадках лідерство пов'язується з темпераментом, коли розглядається його типологія.

Е. Кречмер [10, с. 447-452] знаходить видатних лідерів у представників обох полярних груп характерів: шизотимиків і циклотимиків. Серед останніх – гіпертимики. Чимало лідерів має параноїдний (застрягаючий) склад характеру [10, с. 563-568, 601-603]. У поєднанні з пасивністю «ведучий» підтип дає нерішучість з подальшим енергійним веденням справи після прийняття рішення у психастеніків (педантичний характер) [10, с. 552-554, 598-601, 707-712]. Найбільш яскраво його риси проявляються у епілептоїдів (збуджуваних) [10, с. 568-571, 603-605, 722-732]: національний характер «російського ведмедя», всебічно представлений героями Ф. М. Достоєвського. Тип ситуативного лідера часто зустрічається серед істероїдів (демонстративного типу) [10, с. 571-577, 593-598, 732-741].

Важливим є розведення понять «активного» лідерства і «ведучого». Активне лідерство – це боротьба за першість, наприклад, суперництво хлопчиків за лідерство у дворі або в класі. «Активна» паралель гармонійніше доповнюється застрягаючим типом. Лідерство ведуче прагне домінування і у випадку акцентуації переходить в тоталітаризм і тиранію. «Ведуча» паралель гармонійніше доповнюється типом збуджуваним.

Підтип веденого проглядається в малій психіатрії у нестійкого типу. Оскільки він не ввійшов в класифікацію Леонгарда, який добирав у художній літературі реалістичного напряму характерні персонажі під всі інші типи, звернемося за яскравим прикладом до фільму «Пригоди Електроніка». Перші його кадри знайомлять нас з Уррі, що не має переконань, має потребу у шефі, готовий «тягати каштани з вогню», але проявляє ситуативну ініціативу при виконанні завдання. Домашня неслухняність нестійких являє собою наслідок їх «лабільній активності». До слухняних, або «пасивних» ведених можна віднести неврастеніків [10, с. 548-549, 695-699]), емотивний [10, с. 639-645], сенситивний (тривожний) [10, с. 636-639, 699-706] та конформний типи [10, с. 580-582, 747-751].

У художній літературі роль ведучого виконують Венді у «Пітері Пені» (Дж. Баррі), тітонька Поллі у «Томі Сойєрі» (М. Твен), Кабаниха у «Грозі» (О.М. Островській) і «Послужливий заєць» (С.В. Михалков). Останні два демонструють патологічну акцентуацію характеру у «ведучого» підтипу. Низьке виявлення ролі ведучого у Ноздрьова призводить до невлаштованості його дітей і не дозволяє Манилову закінчити за 2 роки читання книги. Ця ж причина погіршує долю «вічної дитини» – Обломова, який усе життя мав потребу в управляючому домашнім і поміщицьким господарством, тому що психологічно був не в змозі «вести» його сам. Ведений тип або покірно слідує за лідером (меланхолік – за А. Беловим [2]), як це робить «емотивний» Петров у «Канікулах Петрова та Васєчкіна...» (В. Алеников), або «активно» вносить свої корективи («капосник» Ноздрьов).

Розглянемо, як проявляються ці рольові типи у парах. Епілептоїд і нестійкий: у кримінальній психології (А. Личко) вони часто «працюють» у парі: епілептоїд керує, нестійкий ризикує. Епілептоїд і конформний: перший управляє (Кабаниха), другий – виконує і слухається (Тихон); інший типовий приклад – мачуха і слухняна пасербниця-попелюшка з народної казки. Епілептоїд і психастенік (педантичний тип): перший вирішує, другий – слідкує за правильністю виконання. Педантичний характер не є типовий для слов'янських народів. У літературі його можна спостерігати серед економок і гувернерів-німців. У наш час педантичний ведучий зустрічається на посаді завгоспа, діловода або сестри-господарки при епілептоїді-керівнику. Інший варіант: педантичний завуч, або вчитель, при епілептоїді-директорі.

Порівняння активного і ведучого підтипів. Згідно концепції Е. Фромма людину спонукають дві базові потреби, що знайшли своє вираження у двох допоміжних дієсловах: самовираження (дієслово «to be») і володіння (дієслово «to have»). Припускається, що саме вони лежать в основі підтипів «активний – пасивний» і «ведучий – ведений». Перша проблема була описана ще Шекспіром – гамлетівське «to be or not to be». Гіпертрофоване «to be» спостерігаємо у Раскольнікова («Злочин і кара», Ф. М. Достоєвський). Протилежний приклад («not to be») ми зустрічаємо у героїв С. В. Михалкова: гротескного Полудушкіна і Соломи (фільм «Піна»). Зокрема, Солома є «необхідним полярним доповненням» для просування Махоніна по кар'єрних сходах (потреба «to be») та виконує роль «сприяючого такому самовираженню».

Друга потреба «to have or not to have» стосується не стільки майна, а, по-перше, людей. Якщо багато політиків йдуть шляхом самовираження, то олігархи прагнуть запанувати над людьми: своя охорона, своє лобі в уряді. Дуже тонко ця тема проходить в «Онєгіні» (А. С. Пушкін), в якому Тетяна підсвідомо вгадує власника («Моє! – сказав Онєгін грізно» Тетяні в її сні). Саме підбурений цією потребою, Онєгін «відіграє» Ольгу у Ленського, провокуючи дуель. В класичному епізоді Сореля і Матильди в «Червоному і чорному» (А. Стендаль) ми зустрічаємо обидві названі потреби. Виходець з нижчих кіл Сорель, спонукаємий потребою «to be» у вищих верствах суспільства, займає відносно Матильди «інактивну роль», але провокує у неї «активні» ревнощі (власницьке «to have»), заграючи з іншою. Протилежний полюс потреби «not to have» ми бачимо у фінальних сценах названого вище фільму, коли Петров віддає Васєчкіну видобутий з ризиком едельвейс для подарунка Маші. Він, небайдужий до обох, готовий віддати їх «одне одному». Згаданий вище Полудушкін спонукаємий також потребою «to have» (мати

господаря). Це інший рольовий полюс, що доповнює потребу «володіти». Ця вісь залишається національним пережитком російського суспільства ще з часів кріпосного права: самодур-поміщик і «холоп Іпат» (за описом М. О. Некрасова «Кому на Русі жити добре»).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз джерел показує, що накопичений досвід дозволяє перейти до встановлення міжпредметних зв'язків в області темпераменту між загальною психологією, астрологією, психофізіологією і малої психіатрією. Наявні класифікації темпераменту ці зв'язки не враховують. З іншого боку, не знайдено спроб систематизації як параметрів діяльності за винятком нашої [13], так і випадків статистично значущої динаміки вікових змін темпераменту.

Мета та задачі. Примежові дослідження в названих дисциплінах і власні спостереження автора дозволяють поставити мету розробки міжпредметної класифікації темпераменту на прикладі фактора статі і віку. В останній припускається відповідність рольових параметрів: типовим стилям рольової діяльності (на прикладі шахового протиборства), які повинні бути позначені та описані; астрологічним першоелементам, з урахуванням припущеної вікової динаміки; властивостям нервової системи і фізичним параметрам; акцентуаціям характеру і психопатіям, відомим з малої психіатрії. Валідність, або необхідність корекції такої класифікації, може бути доведена експериментальною перевіркою згодом. Необхідною умовою для побудови такої класифікації є також задача попереднього виявлення вікових трансформацій темпераменту на вищих рівнях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідність параметрів стилю в шаховій партії. У процесі аналізу творчості провідних шахістів були зроблені такі припущення. «Створення параметра» відповідає тактичним діям, «активний» стиль – тактичної підприємливості шахіста. Якщо обидва шахіста мають «активний» стиль, то йде тактична «перепалка». «Пасивний» стиль відповідає спонуканню (провокуванню) супротивника до активних (проти себе) тактичних дій. «Пасивний» гравець готує супернику можливості і маленькі пастки, а «активний» шукає нові «дірки» в його обороні. Атакуючи «пасивного», «активний» ризикує зарватися. При зустрічі двох гравців «пасивного» стилю створюється напружена ситуація, багата тактичними можливостями по обидві сторони. Психологічно програє той, хто перший не витримає і проявить активність. «Ведучий» стиль характеризується володінням ініціативи і відповідає стратегічній грі. Якщо зустрічаються двоє «ведучих», то перемагає той, хто перший реалізує свій задум. В цьому випадку «ведучі» грають на різних ділянках дошки. «Ведений» гравець допомагає супернику в реалізації задуманого, але вносить в нього корективи, які зіпсують задум супротивника (саме так «обіграв» Ноздрьов Чичикова в їх «партії» з «мертвими душами»). При зустрічі з таким суперником «ведучий» зобов'язаний відслідковувати «поправки» «веденого», що для нього незвично. Двоє «ведених» спонукають одне одного до проведення не цілком виправданих планів і займаються маневрами. Може, один з них виявиться невдалим, або здасться «невдалим» супротивнику.

Класифікація ролей згідно езотеричним першоелементам. При побудові міжпредметної класифікації згідно астрологічної традиції за початок відліку візьмемо точку весняного рівнодення: вогонь (Овен – холерик). Далі по колу проти годинникової стрілки та згідно астрономічним сонцестоянням і рівноденням відкладаємо інши три точки: вода (Рак – первісний флегматик), повітря (Терези – сангвінік), земля (Козеріг – первісний меланхолік) [7, с. 41-44]. Кожному типу темпераменту присвоюємо подвійну роль і прорисовуємо переходи між типами (рис. 4).

Звернемо увагу, що на рисунку двічі має місце послідовний рух (від вогню – до землі і від води – до повітря) і двічі має місце перехрещення (від землі – до води і від повітря – до вогню). У порівнянні з колом Айзенка рисунок ускладнився, але з точки зору фізики перехрещення, що виникли, мають обґрунтування. В обертових системах електричні заряди за рахунок відцентрових сил зміщуються на периферію і розподіляються по «екватору», при цьому однойменні заряди відштовхуються, а різнойменні – притягуються. У цьому випадку стабільність електричного поля диска забезпечується розташуванням однойменних зарядів на найбільшій відстані (180°), а різнойменних – на найменшій (90°), що і маємо при взаємному розташуванні позитивних чоловічих і негативних жіночих стихій.

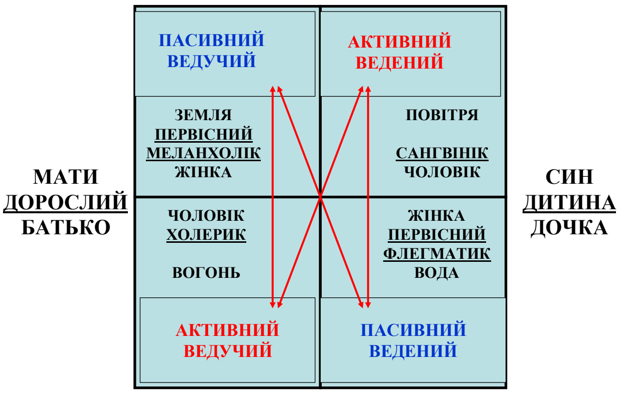

Рис. 4. Міжпредметна класифікація: фактор «статі і віку» і першоелементи

Розробка автора за джерелом [13]

Класифікація ролей згідно психофізіологічним параметрам. Спробуємо співвіднести обраний нами в літературному огляді психофізіологічний параметр потенціалу, або напруги, з рольовими параметрами статі і віку.

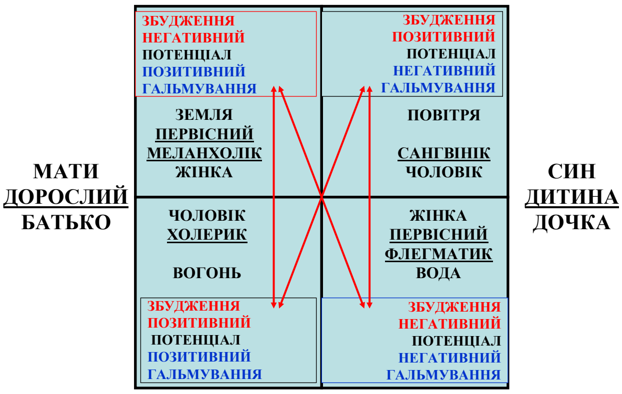

Рис. 5. Міжпредметна класифікація: фактор «статі і віку» і параметр «потенціалу – напруги»

Розробка автора за джерелом [13]

З точки зору принципу подібності можна припустити, що позитивний і негативний потенціал відповідають чоловічій активності і жіночій пасивності, у цьому випадку збудженню і гальмуванню буде відповідати статева (потенціал, або створення параметра) і вікова (напруга, або збереження па-

раметра) складові фактора. У цьому випадку поєднання «активного» та «ведучого» буде відповідати позитивним потенціалу і напрузі; поєднання «активного» та «веденого» – позитивному потенціалу і негативної напрузі; поєднання «пасивного» та «веденого» – негативним потенціалу і напрузі; і поєднання «пасивного» та «ведучого» – негативному потенціалу і позитивної напрузі (рис. 5).

Кілька років тому у автора була можливість зробити на портативному апараті виміри різниці потенціалів (між центром верхньої частини лоба і основою великого пальця руки) у кількох дітей-шахістів молодшого віку. Найвища різниця виявилася у дитини холеричеського темпераменту (О.Ч., 9 років), який через кілька місяців виграв першість України.

Класифікація ролей згідно типологіям малої психіатрії. Можна було помітити, що один і той же психофізіологічний параметр проявляється одночасно в двох типах темпераменту. З іншого боку, аналіз акцентуацій характеру показує, що за кожною з них ми знаходимо (серед інших) не менше двох основних, акцентуйованих параметрів. Спробуємо виділити ті акцентуації, які найбільш яскраво виявляють в собі названі рольові типи.

Якщо застрягаючому типу відповідають, як визначальні, «активний» і «ригідний» підтипи, а збуджуваному – «ведучий» і «реактивний» (величина амплітуди), обидва за збудженням, то рольового холерика можна визначити, як синтез «активного застрягаючого» і «ведучого збуджуваного». В цьому випадку, «активний гіпертимний» і «ведений нестійкий» відповідатимуть ролевому сангвинику, поєднання «пасивного конформного» і «веденого сенситивного» – первісному рольовому флегматику, а «пасивний і ведучий психастенік» – первісному рольовому меланхоліку (рис. 6).

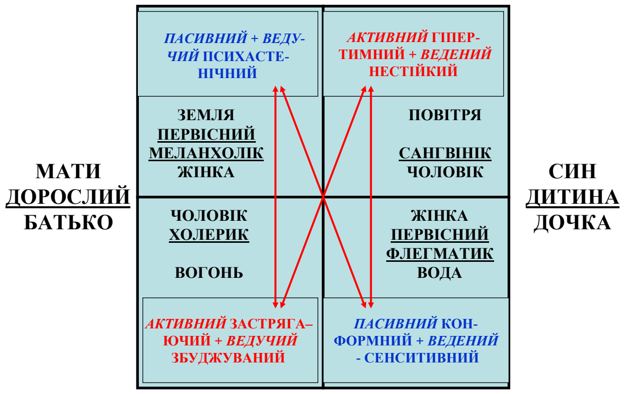

Рис. 6. Міжпредметна класифікація: фактор «статі і віку» і акцентуації характеру

Розробка автора за джерелом [13]

Треба вважати, що кінцевою метою створення міжпредметної класифікації темпераменту у зв'язку з малою психіатрією буде визначення девіації для кожного фізичного параметру.

Вікова динаміка типів темпераменту. Попередні спостереження виявили дві тенденції. Перша, очевидно, буде доведена експериментом. У дитячому віці потреба бути «веденим» повинна бути більш виражена, ніж потреба бути «ведучим», у дорослому – навпаки. Можна припустити, що з цієї ж причини в підлітковій психіатрії вкрай рідко зустрічаються дистимічний і застрягаючий типи, які формуються пізніше, а в дорослій – представники «популярного» серед підлітків нестійкого типу.

Інша динаміка допускається у зв'язку з активним формуванням в перехідному віці емоційно-вольової сфери. Згідно з попередніми спостереженнями автора, «первинний» холерик зберігає свої якості «активного» та «ведучого». На основі «первинного» сангвініка («активний» і «ведений») формується рольовий, або «емоційно» пасивний (покірний) меланхолік. Пізніше був помічений «збіг» цієї тенденції з періодом служби юнаків в армії, в результаті якого їх характер змінюється відповідно. На основі «первісного флегматика» – дочки («пасивний» і «ведений») формується «емоційно» ведуча «мама» – первісний меланхолік. Можна припустити, що шлях до цього лежить через традиційні для дівчаток гру в ляльки та допомогу мамі по господарству. Нарешті, на основі «первісного меланхоліка» («пасивного» та «ведучого») народжується «емоційний» сангвінік («активний» і «ведений»). Цьому відповідає утворення вже в дорослому віці балакучих жіночих компаній-»посиденьок» за місцем проживання (домогосподарок) або роботи (аналогія з компаніями хлопчиків в підлітковому віці). Непрямим підтвердженням цим спостереженням є дані психіатрів-класиків, наприклад, про формування діатетичної пропорції у циклотимиків. Згідно П. Ганнушкіну, в одному випадку з'являється «домішка смутку в стані збудження»; в іншому – «наліт гумору в стані депресії» [10, с. 546]. Навіть якщо виходити тільки з цитати, на психофізіологічну основу нашаровується емоційний компонент.

Висновки та перспективи. На основі «кола Айзенка» і власних спостережень вдалося теоретично обґрунтувати міжпредметну класифікацію для двох пар рольових параметрів темпераменту. Як припускає автор, вони відповідають класичним сімейним ролям фактора «статі і віку», фізичному параметру «потенціалу – напруги» і проявляються в типах, відомих з малої психіатрії. Попередні спостереження дозволили також визначити і описати стилі в шаховій грі, які відповідають, згідно припущенню автора, рольовим параметрам, а також висунути припущення про взаємну трансформацію типів темпераменту на вищих рівнях. Це може пояснити протиріччя у трактуванні понять «меланхолік» і «флегматик» в стародавніх і сучасних джерелах. Використання «кола Айзенка» і психофізіологічних параметрів як основи дозволить побудувати аналогічну міжпредметну класифікацію для другої пари рольових параметрів діяльності, яка визначає спрямованість індивіда і його партнерів назовні або на самого себе і була віднесена автором до фактору «екстраверсії – інтроверсії» [13]. Класифікація, яка побудована на основі об'єктивних параметрів, дозволить розробити економні опитувальники для діагностики рольових підтипів. Їх валідність (або необхідність корекції), так само як і правильність самої класифікації, може бути підтверджена залученням для порівняльного дослідження названих вище класичних опитувальників і статистичного обліку рольових параметрів в партіях досліджуваних шахістів. Для перевірки правильності припущення про вікову трансформацію типів темпераменту може бути використана диференціація питань за рівнями (практичним, емоційним та інтелектуальним), а також експеримент з подвійною оцінкою себе випробуваними: на момент дослідження і в дитинстві (до початку перехідного віку).

Список літератури:
1. Бейли А. Посвящение: человеческое и солнечное. – М.: Амрита, 2012. – С. IV-V, схема III.
2. Белов А. Тест «Формула темперамента» // Сборник психологических тестов. – Ч. I / Сост. Е. Е. Миронова. – Мн.: Женский институт ЭНВИЛА, 2005. – С. 4-6.
3. Березин Ф. Б., Мирошников М. П., Соколова Е. Д. Методика многостороннего исследования личности. Структура, основы интерпретации, некоторые области применения. – М.: Издательство «Березин Феликс Борисович», 2011. – 320 с.
4. Диагностика лидерских способностей (Е. Жариков, Е. Крушельницкий) / Фетискин Н. П., Козлов В. В., Мануйлов Г. М. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. – М., 2002. – С. 316-320.
5. Запрягаев В. М. Астрология. Вторая, практическая часть (составление гороскопа). – Вязьма, 1908. – 178 с.
6. Личностный опросник EPI (методика Г. Айзенка) // Альманах психологических тестов. – М., 1995. – С. 217-224.
7. Максимов П. Краткий курс научной астрологии. – М.: 1997. – 184 с.
8. Малаховская И. Стихия – ключ к темпераменту человека. – [Електронний ресурс]. – «Глобальные знания», 2010. – Режим доступу: http://www.globa.ru/
9. Основи психології: Підручник / Заг. ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. – К.: Либідь, 1999. – 632 с.
10. Психология индивидуальных различий. Хрестоматия / Ред. Ю. Б. Гиппенрейтер и В. Я. Романова. – М.: ЧеРо, МПСИ, 2006. – 776 с.
11. Агни Йога. (Знаки Агни Йоги) / Рерих Е. И. – Рига: «AGNI JOGAS» IZDEVUMS, 1937. – 347 с.
12. Суханов В. Ю. Базові категорії і систематизація психологічного знання // Перспективи розвитку сучасної науки. Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 7-8 травня 2015 року). – Ч. II. – Херсон: «Гельветика», 2015. – С. 31-33.
13. Суханов В. Ю. Рольовий підхід до дослідження темпераменту // Психологія в Україні та за кордоном. Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 7-8 травня 2015 року). – Херсон: «Гельветика», 2015. – С. 33-37.

Суханов В.Ю.
Энергодарский Центр детского и юношеского творчества

РОЛЕВОЙ ПОДХОД И СВОЙСТВА ТЕМПЕРАМЕНТА: ПУТЬ К КЛАССИФИКАЦИИ ЧЕРЕЗ КРУГ АЙЗЕНКА

Аннотация
В процессе анализа шахматных партий рассмотрены следующие пары универсальных параметров стиля партнёрской деятельности: создание – сохранение параметра, себе – партнёру. Предполагается их соответствие психофизиологическим параметрам: возбуждение (потенциал) – торможение (напряжение), положительный – отрицательный. Их попарные комбинации дают половые и возрастные роли: активный – пассивный, ведущий – ведомый. Попарные комбинации ролей дают четыре классических типа темперамента, соответствующие четырём первоэлементам или семейным ролям и четырём стилям в шахматной игре, а также акцентуациям характера и психопатиям. Противоположное понимание терминов «флегматик» и «меланхолик» в древних и современных источниках может быть объяснено возрастной трансформацией типов темперамента на высших уровнях.
Ключевые слова: стихии и типы темперамента, положительный и отрицательный потенциал, возбуждение и торможение, индивидуальный стиль в шахматах, роли в партнёрской деятельности, пол и возраст, акцентуации и психопатии, литературные персонажи.

Suhanov V.Yu.
Energodar Center of Child and Youth Creativity

ROLE APPROACH AND THE PROPERTIES OF TEMPERAMENT: A WAY TO CLASSIFICATION THROUGH EYSENCK CIRCLE

Summary
During the study of chess games were considered two pairs of universal parameters of style in partner activity: creation – conservation of parameter, to itself – to the partner. Supposed their correspondence to the psychophysiological parameters: excitation (potential) – inhibition (voltage) positive – negative. Their pairwise combinations give the roles of sex and age: active – passive, leading – supporting. Pairwise combinations of roles form four classic temperaments corresponding to the four primary elements or «family roles» and the four styles in the chess game, as well as character accentuations and psychopathies. In the ancient and modern sources the opposite understanding of the terms «phlegmatic» and «melancholic» can be explained by age transformation of types of temperament at higher levels.
Keywords: astrological elements and types of temperament; positive and negative potential; excitation and inhibition; individual style in chess; roles in partner activity; sex and age; accentuations and psychopathies; literary characters.

УДК 159.964/965

ДІАЛОГІЧНА ВЗАЄМОДІЯ ПСИХОЛОГА З РЕСПОНДЕНТОМ – ПЕРЕДУМОВА ЕФЕКТИВНОСТІ ГЛИБИННОГО ПІЗНАННЯ ПСИХІКИ СУБ'ЄКТА

Франчук О.Ю.
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

Стаття «Діалогічна взаємодія психолога з респондентом – передумова ефективності глибинного пізнання психіки суб'єкта» представляє нову, психодинамічну постановку проблеми пізнання психіки в її цілісності. Вказуються передумови ефективності цього процесу, до якого відносяться не лише принципи організації групи активного соціально-психологічного пізнання (АСПП), але й опредметнення психіки суб'єкта (в різних тематичних форматах) на засадах спонтанності його поведінки. Доводиться, що ефективність прийому опредметнення може бути результативним за умов: дотримання принципу додатковості, що може бути реалізований в психології у двох принципах, а саме: принцип невід'ємності свідомого і несвідомого і принцип «із іншого»; слідування процедури глибинного пізнання законам позитивної дезінтеграції і вторинної інтеграції психіки на більш високому рівні психічного розвитку; «оживлення» матеріалізованого презентанта в процесі діалогічної взаємодії психолога з респондентом, що є передумовою набуття опредметненої моделі посередницької функції між свідомим і несвідомим на шляху пізнання їх у функційній цілісності. Саме тому діалог є провідним ланцюгом у процесі глибинного пізнання психіки суб'єкта.
Ключові слова: глибинне пізнання, візуалізація, опредметнення психіки, цілісність психіки, свідоме, несвідоме, психологічні захисти, модель, візуалізований презентант, діалог, діалогічна взаємодія, оживлення опредметненого презентанта.

Постановка проблеми. Психодинамічна парадигма дозволяє по новому поставити науково-практичну проблему: пізнання психіки в її цілісності на засадах розкриття ролі опредмеченості психічного, його візуалізації в презентантах; окреслення ролі діалогічної взаємодії психолога з респондентом, що включає «оживлення» презентанта, в його посередницькій функції, як і процес діагностико-корекційного діалогу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема глибинного пізнання психіки, науково-дослідне, методологічне та теоретичне обґрунтування ролі діалогу в психодинамічному підході до пізнання психіки, що презентовано в численних роботах академіка НАПН України Т.С. Яценко [13-18] та її послідовників: С.М. Аврамченко [1], К.А. Бабенко [3], Т.І. Білухи [4], Т.В. Горобець [5], Л.В. Драголи [6], І.В. Євтушенко [7], О.В. Педченко [9], І.М. Сергієнко [10], Л. Г. Туз [11] та ін. Проблема самопрезентації психіки, шляхом використання опредметнених засобів, хоча і використовувалась в усіх вказаних вище роботах, залишається мало розкритою в частині обґрунтування професійної побудови діалогічної взаємодії психолога з респондентом, що й обумовило вибір теми даної роботи.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Загальною проблемою є глибинне пізнання психіки в єдності сфер свідомого і несвідомого. Частковими проблемами, одна з яких піднімається в даній статті, є проблема різновидів методів відповідних специфіці пізнання психіки в її цілісності. Дана робота представляє один із шляхів оптимізації глибинного пізнання психіки з використанням візуалізованих засобів спонтанної самопрезентації та їх декодування в процесі діалогічної взаємодії.

Мета статті. Розкрити науково-практичну сутність використання візуалізованих засобів само презентації учасника АСПН, як і внутрішні (глибинні) чинники спонтанного створення суб'єктом опредметненої моделі психіки. Розкрити доцільність діалогічної взаємодії психолога з респондентом в аспекті забезпечення посередницької функції презентанта в процесі діалогічного пізнання його психіки.

Виклад основного матеріалу. Глибинне пізнання не може бути прямолінійним, воно передбачає пізнання психічного з опорою на принцип додатковості, що декларує єдність свідомого і несвідомого. З огляду на те, що несвідоме є недоступним прямому спогляданню, то процес глибинного пізнання незмінно відзначається специфікою опосередкування. В активному соціально-психологічному пізнанні (АСПП) це забезпечується шляхом спонтанної візуалізації актуальних аспектів психіки його учасниками [17]. Важливо зауважити, що засоби опосередкування не є окремим предметом пізнання, як для тих, хто «моделює», так і для дослідника (психолога (П.)). Самопрезентанти респондента (Р.) ми в подальшому будемо синонімічно називати опредметненими моделями. Уточнимо, що мова йдеться про ототожнення з моделями, що формуються самоплинно (тобто природні моделі) і символічно втілюють реальність психіки, включаючи несвідоме, що недосяжне для прямолінійного сприйняття. Саме тому глибинне пізнання спирається на процес співвіднесеності моделі з оригіналом.

Співвіднесеність опредметненої моделі психіки респондента із оригіналом може відзначатись лише відносною прямолінійністю в частині апелювання до предметного світу в його ньютонівських законах. При цьому модель набуває функції опосередкування лише за умов її співвіднесеності із суб'єктивною реальністю, тобто психікою суб'єкта [12, 13]. Парадокс полягає в тому, що ми, пізнаючи суб'єктивну реальність, спираємось на об'єктивність характеристик опредметненого презентанта, тобто на його не лише відповідність непорушним «ньютонівським законам», а й відступам від них, що є інформативним для пізнання сутнісних аспектів психіки в її деформованості. Тому зрозумілою є значущість опредметненої самопрезентації суб'єкта для створення передумов об'єктивного пізнання психічного в єдності сфер свідомого і несвідомого.

Висновок: глибинне пізнання психіки потребує, з одного боку *співвіднесеності самопрезентанта з об'єктивною реальністю, а з іншого, це може бути здійсненним лише за умов «оживлення презентанта» в діалогічній взаємодії П. з Р.* Звідси стає зрозумілим, що *сам по собі процес самопрезентації* (тобто опредметнене моделювання психіки) *не вирішує питання глибинного пізнання.* Тривіальною є глибинна істина, що зміст психіки не може бути заявлений назовні прямолінійно ні за яких умов! Тому матеріалізована презентація є дуже важливим, але, уточнюємо, лише необхідним проміжним ланцюгом в пізнанні цілісної психіки, який створює сприятливі умови для опосередкування, що є розлогим в діалогічній взаємодії.

© Франчук О.Ю., 2015

Співвіднесення характеристик матеріалізованого презентанта із психікою, яка відзначається суб'єктивністю, потребує забезпечення умов позитивної дезінтеграції психіки і вторинної її інтеграції на більш високому рівні психічного розвитку особи (Т. С. Яценко) [2, 14]. Це можливо здійснити лише в процесі діалогічної взаємодії П. з Р., дотримуючись вимог покроковості, інформаційної порційності, послідовності, багаторівневості, єдності діагностики з корекцією та частковості діагностико-корекційних «па». Така діалогічна процедура незмінно актуалізує психологічні захисти. Психологічні захисти задають в процесі декодування презентанта суб'єктивно-смислові аспекти, які архетипно візуалізуються та набувають доступності для пізнання їх семантики в процесі діалогічної взаємодії П. з Р.

Діалог відкриває перспективи синтезу об'єктивного аспекту самопрезентанта у його співвіднесеності з оригіналом: (1) відповідності законам об'єктивного світу; (2) співвіднесеності з оригіналом психіки. Останній відзначається суб'єктивністю, яка перш за все задається системою психологічних захистів в їх можливостях створення відступів від реальності на догоду ідеалізованому Я суб'єкта. Співвіднесеність презентанта (моделі) з оригіналом є можливим лише за умов діалогічної взаємодії П. з Р., що є процесом «оживлення» моделі. Останнє відрізняє такого роду моделювання від формалізованих (машинних) моделей.

Діалогічна взаємодія стимулює дихотомію «зовнішнього» і «внутрішнього» шляхом запитань П. і відповідей Р. Із сказаного виходить, що глибинне пізнання не передбачає автономії наукової проблеми, яка розв'язується в процесі АСПН. Новизна ж задається індивідуальною неповторністю психіки Р. Тому, є тісний взаємозв'язок (як і відмінність) між результативністю діалогу, що задає сутнісно діагностико-корекційний процесу і науковими узагальненнями, що передбачають опрацювання стенографічного матеріалу.

Процес «осуб'єктивування» («оживлення») матеріалізованого презентанта пов'язаний з його наповненням (в процесі діалогу) емотивним змістом, за яким стоять смислові параметри, що мають вияв у інформаційних еквівалентах, які «зшивають» різні за мовою (вербальна невербальна), проте спільні за кодом реальності. Діалогічний процес знаменує співвіднесеність презентанта (моделі) із психічною, тобто суб'єктивною реальністю, що ми далі представимо на емпіричному матеріалі психоаналітичної роботи із використанням моделей із каменів.

Професійний же аспект ефективності ведення діалогу в форматі глибинного пізнання має окрему третю лінію орієнтації на «оригінал». (3) Йдеться про професійний формат побудови діалогу П. з Р., яка *пов'язана з орієнтацією на імплікативний порядок психіки, що є неповторним в кожної особи.* Теоретично це задає орієнтацію на співвіднесеність з «горизонтом», тобто межею дотичності свідомого і несвідомого в їх невід'ємності і функційній асиметричності. Потрійна співвіднесеність з «оригіналом» латентно синтезується в процесі діалогу і є підкореною одній задачі – цілісному пізнанню психіки до якого в індивідуалізованій формі долучається Р., та сприяє досягненню практичного результату, що виражається в розв'язанні ним власної особистісної проблеми (внутрішньої, стабілізованої суперечності).

Вийти на істину – першорядна задача кожного науковця! В глибинному пізнанні істина має подвійну значущість: для респондента – вона є стимулом до само змін, що каталізуються інстинктом самозбереження; для психолога – її значущість має вияв у: а) наданні допомоги в самозмінах учасників АСПП, розв'язанні конкретної задачі ослаблення внутрішньо стабілізованої суперечливості психіки, що й складає особистісну проблему; б) пізнання глибинних витоків внутрішньої суперечливості психіки, яка порушує гармонійність взаємозв'язків сфери несвідомого і свідомого, тобто цілісність психічного. Перший аспект більше орієнтований на безпосередню діалогічну взаємодію з респондентом. Науковий же аспект більш центрований на аналіз аудіо – та відеозаписів процесу АСПП.

Зупинимось на питанні участі архетипу в глибинному пізнанні. Психодинамічна парадигма дозволила встановити його зрощеність із усіма підструктурами психіки включаючи і систему психологічних захистів. Внутрішній імплікативний порядок латентно причетний до самого процесу та результату візуалізованої самопрезентації. Порядок сам по собі хоч і має латентну природу, але обумовлює енергетичну послідовність вияву спонтанної активності психіки. Ми впевнені, що візуалізація процесу самопрезентації здійснюється за участі архетипу, який забезпечує не лише візуалізацію, а й індивідуалізовану передачу когнітивного аспекту змістових параметрів психіки, що втілює презентант. Пізнання останнього якраз і потребує діалогічної взаємодії психолога з респондентом, який відзначається багаторівневістю, розлогістю процесу, порційністю у відповідності вимог «позитивної дезінтеграції психіки і її вторинної інтеграції на більш високому рівні психічного розвитку суб'єкта».

Потрібно також врахувати, що глибинне пізнання психіки в її цілісності підкоряється принципу додатковості, що в психології реалізується в двох різновидах: принцип «невід'ємності свідомого і несвідомого» та принцип «із іншого» [13]. Дотримання сказаного вище, відкриває перспективи виходу на пізнання імплікативного порядку психіки в процесі АСПП, що є для нас дослідною перспективою.

Співвіднесеність сфери свідомого і несвідомого означає, що вияви в поведінці однієї та іншої сфери психіки «зшиті» інформаційною еквівалентністю, яка здатна об'єктивувати порушення взаємозв'язків між сферами свідомого в матеріалізовано-візуалізованих формах. Об'єднання двох сфер (свідоме/несвідоме) інформаційними еквівалентами має архетипну природу, яка дотична до зміни коду, а не «мови».

Сам по собі факт спонтанного *вибору* (чи моделювання) *презентанта* (малюнок, іграшка, ліпка) означає емотивну не нейтральність конкретного матеріалізованого засобу для самовираження суб'єкта, що задає початкову платформу для діагностико-корекційного співвіднесення презентованої моделі з оригіналом (психічним) у діалогічній взаємодії. Емотивний (мотиваційний) компонент сам по собі вказує на наявність осуб'єктивованості презентанта. В цьому криється парадокс: в глибинне пізнання вводиться елемент *об'єктивності* (візуалізований самопрезентант) з метою розкриття особливостей *осуб'єктивування психіки* індивіда. Недарремно існує вислів «геній – парадоксів друг». З одного боку, ми вводимо матеріалізований презентант для того, щоб мати опору в об'єктивній реальності (доказовість, яка потрібна перш за все Р. як стимул до само змін), а з іншого – відкриваємо перспективи пізнання респондентом неспостережувального (проте об'єктивно існуючого) через вияви осуб'єктивування об'єктивних (матеріалізованих) презентантів. *Процес осуб'єктивування презентанта невидимий для самого його творця (тобто для Р.)*, у зв'язку з активністю системи психологічних захистів, які маскують справжній зміст на догоду ідеалізованому Я. Двоїсте

співвіднесення з оригіналом через: (1) об'єктивність предметного світу) і (2) суб'єктивність психічного здійснюється в АСПП водночас і не водночас. Так, в процесі АСПП ми можемо витрачати певний час на прояснення, уточнення предметної сутності презентанта. Діалогічна ж взаємодія, що націлена на об'єктивування суб'єктивних аспектів презентації є багаторівневою та розлогою в часі. Момент єдності вказаних двох аспектів задається третім видом опосередкування (3) – професійність ведення діалогу, що передбачає орієнтацію на внутрішній імплікативний порядок, який пізнається психологом. Це і є вищий критерій професіоналізму, що дозволяє адекватно вибудовувати діалог, який єднає процесуальну діагностику та корекцію.

Висновок: *імплікативний порядок* психіки є невідомим ні респонденту, ні психологу, і, в той же час є послідовно відчутним в процесі діалогічної взаємодії П. з Р. та слугує ниткою Аріадни для професійної побудови діагностико-корекційного діалогу психологом. Враховується, що «подвійна співвіднесеність з оригіналом підкорена імплікативному мета-утворенню, що має вираженість у впорядкованості та системності психіки» (Т. С. Яценко). Якщо презентант є свідомим вибором суб'єкта (Р.), то цього не можна сказати про *імплікативний порядок, він формується впродовж життя суб'єкта і пов'язаний з такою категорією як поза досвідне* [2]. Імплікативний порядок сприяє в процесі діалогу підпорядкуванню змістів із «іншої сфери» (несвідомого), архетипно одягає їх у реалії матеріалізованих можливостей передачі неусвідомлюваного змісту. В цьому є зближення діалогу зі смисловими навантаженнями презентанта, які він покликаний порційно і багаторівнево об'єктивувати. Схожість знаходимо з методом вільних асоціацій З.Фрейда, зокрема психоаналітичний словник відзначає, що метод психоаналізу «націлений на виявлення визначеного порядку» [1, с. 506]. При цьому важливо уточнити, що пізнання внутрішньої впорядкованості психіки не є кінцевою практичною задачею пізнання. Головний орієнтир діалогічного процесу взаємодії в системі П.↔Р. є пізнання психіки суб'єкта, з метою надання допомоги в оптимізації (гармонізації) сфер свідомого і несвідомого. В цьому процесі важливою є інтерпретація поведінки респондента, що виявляє суперечність між свідомо декларованою логікою та логікою несвідомого («іншою логікою»), що об'єктивується фактажем спонтанно-поведінкового матеріалу респондента.

Таким чином, співвіднесення моделі (презентанта) з імплікативним порядком можливе лише за умов оптимальної вибудови діалогу психолога з респондентом. Враховуючи, що діалог потребує відповідної прогностичності то необхідним є лінійне узагальнення уже отриманого поведінкового матеріалу, в якому логічні взаємозв'язки висікають саме ту характеристику, яка вписується в уже виявлений порядок, ситуативно нівелюючи полізначність символіки. Виявлення ланцюга впорядкованості психічного є провідним в інтерпритації.

І в цьому можна знайти черговий парадокс: психолог повинен бути *«на півкроку попереду респондента»* і в той же час *«слідувати за ним»*. Цю дилему легко спростувати, адже вказані ці «півкроку» визначає той, же поведінковий матеріал респондента (діалог, відповідь на запитання П.), який своєю ітеративністю уже забезпечив психологу адекватну прогностичність, що сприяє професіоналізму діалогічної взаємодії. Уточнення прогностичності психолога відповіддю Р. на поставлене запитання дозволяє стверджувати, що таки «останнє слово за респондентом» і що психолог «слідує за ним», що й означає слідування за імплікативним порядком психіки особи.

Далі представимо практику глибинного пізнання психіки протагоніста Л. з використанням візуалізованої самопрезентації з використанням каменів.

Рис. 1. Модель: «Сім'я і друзі»

Інструкція: Протагоністу Л. запропоновано викласти композицію (модель) на тему «Моя сім'я» з використанням каменів Результат представлено на рис. 1. (Л. сама уточнила тему, що дозволено, і додала «і друзі»).

Діагностико-корекційний діалог

Л.: *(Респондент пояснює модель «Сім'я і друзі»)*. Ці два камені є батьки (рис. 1, *два великі камені вгорі*); цей камінь символізує сестру *(див. круглий камінь зліва)*; це – мої друзі *(див. чотири каменя в нижньому правому куті)* і я *(див. камінь в центрі, темний)* в центрі.

П.: Дивлячись на модель сім'ї та значимих для тебе людей ми бачимо, що у тебе є захист (чи потреба в захисті), оскільки твій камінь знаходиться в центрі (а усі інші – кругом тебе). А ще – ти ближча до друзів ніж до батьків?! По відстані між фігурами можна сказати, що хтось знаходиться ближче до тебе, а хтось далі. «Камінь» сестри більший за твій (рис. 1). Чому?

Л.: Сестра молодша, але вона ближче і значиміша для мене ніж друзі, її підтримка більш важлива.

П.: Моделювання із каменів засвідчує швидше бажаність близькості з сестрою тому, що вона досить далеко від твого каменя (див. рис. 1)?

Л.: Тому, що я її бачу і спілкуюсь з нею менше і рідше ніж з друзями.

П.: Камінь батька ближче до друзів (див. рис. 1, великий камінь в верхньому правому куті), він вам як друг?

Л.: Мені з батьком простіше спілкуватись ніж з матір'ю, тому дійсно моя рука так виразила, хоча я про це і не думала.

П.: Бачимо, що «камінь» батька (якщо взяти до уваги розмір) найбільш значимий серед усіх?

Л.: Він має великий вплив на моє життя, на мою долю. Я залежу від батьків тому, напевно, поклала великі камені їм обом.

П.: Ми бачимо у композиції, що камені матері і сестри (див. рис. 1) близькі один до одного?

Л.: Так.

П.: Якщо б окреслити простір між фігурою матері і твоєю, одним словом, що вас об'єднувало б чи роз'єднувало, то яке слово було б тут написано?

Л.: Слово – «сестра»!

П.: Тоді, очевидно, можна поставити «камінь» сестри (замість вказаного тобою слова) між цими камінцями – тобою і матір'ю. Зроби це (див. рис. 2, вгорі зліва: камінь Л. матері, сестри *(Л. поставила сестру близько до матері)*.

Л.: Так.

Рис. 2. Перестановка каменя сестри

Рис. 2а. Фрагмент рис. 2

П.: Значить ці відносини визначаються «каменем сестри» (див. рис. 2а)?

Л.: Так. Я з матір'ю спілкуюсь через сестру.

П.: Чи вдячна ти сестрі за таке спілкування? Якщо так, можеш їй висловити це.

Л.: Я дякую, сестро, за вплив на цю фігуру (вказує на камінь матері).

П.: Сестра захищає тебе в чомусь від цієї фігури чи за що саме вдячність?

Л.: Так, захищає.

П.: Тоді вона із молодшої «перетворюється» на старшу?

Л.: У контексті взаємин з матір'ю – так, тому камінь сестри більший за мій.

П.: Можна сказати, що у сестри колись були такі привілеї, які ти хотіла б мати?

Л.: Так, коли вона народилась, то я цього дуже бажала, але потім вона поглинула все, що було. Зараз вже не особливо.

П.: Що тобі б хотілось змінити і чи була б комфортною для тебе композиція без цих каменів *(П. залишає лише камені, що мають відношення до сім'ї, див. рис. В. 3 і прибирає друзів)*?

Рис. 3. Композиція сім'ї (без друзів)

Л.: Ні, їх не потрібно забирати, мені не затишно.

П.: Тоді ми можемо сказати, що повного захисту в сім'ї ти не відчуваєш, і це компенсують друзі?

Л.: Так, це абсолютно вірно.

П.: Цій фігурі ти не можеш довіриться (див. рис. В. 3, камінь матері зверху зліва)?

Л.: Так вийшло в житті, що ближче до мене друзі, аніж мати.

П.: За що ти хотіла б подякувати цим фігурам *(див. рис. В.2, друзі справа)*?

Л.: Друзі, я хочу висловити вам вдячність за підтримку, тобі, батьку – за розуміння, за любов, взаємовиручку – перебирання моїх проблем на себе, хочу попросити вибачення за свою не завжди прийнятну поведінку. Сестрі хотіла б подякувати за близькість, вона мені дуже близька. Правда не знаю за що я хотіла б подякувати матері?...

П.: Можливо, за те, що тебе народила?

Л.: Можливо, але не хочеться це говорити, є внутрішній бар'єр.

П.: Ти також хотіла б попросити пробачення у матері за щось чи ні?

Л.: Ні.

П.: Тоді придумай те, що без бар'єрів скажеш матері.

Фрагмент психодрами

Л.: Мама, мені образливо за брак твоєї уваги, тепла і ласки.

П. *(Мама говорить)*: «Ти сама недостатньо виражаєш тепло і ласку».

Л.: Я виражала, але ентузіазм моїх спроб уже закінчився, я уже звикла до емоційної депривації, яку ти створюєш і мені зараз і так добре.

П.: Тоді мама може сказати, що «мені дуже складно наблизитись до тебе, ти «цінуєш» дистанцію, що склалась». А чи справді «усім добре»?

Л.: Усім добре, нехай так і буде, це краще ніж було.

П.: Мати це все почула і наближається до Л., як вона буде себе почувати *(див. рис. 4, де камінь сестри (зліва нижній кут) відсунули, а Л. зайняла її (сестри) місце)?*

Рис. 4. Перестановка Л. на місце

Рис. 5. Фрагмент рис. В. 4 сестри до матері

Л.: Напевно, це не очікувано, і тому трохи дискомфортно, особливо, якщо друзів забрати (див. рис. 5) мені буде не комфортно, дуже хочеться покласти їх назад.

П.: В такій ситуації (рис. 5) як ти будеш рятуватись від дискомфорту?

Л.: Наближусь до батька я (див. рис. 6, великий камінь у верхньому правому куті) показую матері, що прагну щирої близькості, і що її знайду лише біля батька.

Рис. 6. Л. переставляє свій камінь до батька

Рис. 7 Фрагмент рис. 6

П.: Тоді я можу представити, що так було колись і мати теж була ближча до батька (див. рис. 7)?

Л.: Так вірно, то було до п'ятнадцяти років (Л. сама уточнила композицію, поставивши свій камінь ближче до батька).

П.: Яке місце потім зайняла сестра в цій композиції, яким була вона камінцем?

Л.: Вона була таким камінцем (див. рис. 8) *(Л. вибирає маленький світлий камінь біля матері).*

П.: По композиції (див. рис. 8) ми бачимо, що сестра твій контакт з батьком не розірвала, порушився він лише з матір'ю (рис. 8, *великий камінь зліва разом з каменем сестри*).

Л.: Так, порушеними виявились взаємини з матір'ю.

П.: Бачимо, що композиція повторюється в тому, що взаємини з матір'ю опосередкувала сестра (рис. 3),

проте є різниця в композиціях у тому, що тоді з тобою, на близькій дистанції, був батько (рис. 8)?

Рис. 8. Сім'я 15 років тому

Л.: Так, тоді з батьком були відносини на близькій дистанції, а зараз більшу частину мого життя займають друзі.

П.: Чи може сказати, що тут (рис. 7) змодельована ідеальна модель сім'ї?

Л.: Так.

П.: Чи розумієш сама, що це неможливо повернути.

Л.: Так, я це розумію, але мені з того сумно.

П.: Можна спрогнозувати, що твої взаємини з людьми протилежної статі будуть навантажені такими об'єктними відношеннями які ілюструє композиція (рис. 7), що відображає твої взаємини з батьками?

Л.: Так. Я відчуваю, що інколи з'являються необґрунтовані ревнощі, якщо я відчуваю, що буваю «відсунута» вбік і т. п. Я дуже вдячна Вам за те, що я зрозуміла «анатомію» взаємин у моїй сім'ї, і що вони в меншій мірі мене будуть травмувати. Я вдячна долі, що мала нагоду це об'єктивувати свої відчуття через просторову розстановку каменів. Мені стало легше, я стала більш захищена сама від себе і від власних самопокарань та перенесення пережитих незгод на майбутні взаємини у власній сім'ї. Дякую усім учасникам.

Підсумовуючи, сформулюємо **висновки**.

1) Пізнання внутрішньої суперечливості психіки потребує введення матеріалізованих презентантів з застосуванням діалогічної взаємодії психолога з респондентом, що сприяє об'єктивуванню з несвідомого тих змістових аспектів, які детерміновані «позадосвідно»;

2) Архетип не зливається з процесом візуалізації і за своїми функціями є ширшим. Йому відповідає статус інстинкту (що надано К. Юнгом). Ідея орієнтації на візуалізовані посередники в глибинному пізнанні емпірично підтверджена. Архетип відзначився причетністю до когнітивних аспектів несвідомого. Архетипна сутність психічного сприяє ефективності ведення діалогічної взаємодії (П.↔Р.) з використанням візуалізованих презентантів (моделей), які в процесі їх оживлення набувають посередницьку функцію;

3) Дослідження дозволяє виділити такі різновиди співвіднесеності візуалізованого самопрезентанта (моделі) з оригіналом:

(1) об'єктивно – предметна;
(2) суб'єктивно – психічна;
(3) професійно – логічна.

4) Самопрезентант психічного, потребує співвіднесення з оригіналом через діалогічну взаємодію П. з Р. Лише діалогічна взаємодія невидимо задає синтез усіх різновидів співвіднесення з оригіналом до єдиного знаменника – пізнання психіки в її цілісності та індивідуальній неповторності.

5) Встановлено відмінності арт-терапії від АСПП, яка обмежується лише актом опредметнення психічного і не використовує психоаналітичний діалог для забезпечення динаміки пізнання в цілісності психіки.

Список літератури:

1. Аврамченко, С. М. Пізнання внутрішньої суперечливості психіки суб'єкта методом психомалюнку: автореф. дис.... канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / С. М. Аврамченко. – Івано-Франківськ, 2004. – 294 с.
2. Андрущенко В. П., Яценко Т. С. Філософсько-психологічні проблеми методології пізнання психіки / Т. С. Яценко, В. П. Андрущенко // Психологія і суспільство: укр. теор.-методол. соціогуманіт. часопис. – 2012. – №. 3. – С. 63–77.
3. Бабенко К. А. Взаємозв'язок механізмів символізації змісту несвідомого (на матеріалі психоаналізу комплексу тематичних психомалюнків): автореф. дис.... канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / К. А. Бабенко. – К., 2007. – 20 с.
4. Білуха Т. І. Розвиток особистості майбутнього психолога-практика засобами корекційно-виховного впливу: дис.... канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Т. І. Білуха. – Івано-Франківськ, 2006. – 354 с.
5. Горобець Т. В. Соціально-перцептивні деформації – епіфеномен психічних захистів: дис.... канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Т. В. Горобець. – Івано-Франківськ, 2008. – 392 с.
6. Драгола Л. В. Метафоричність у системі глибинного пізнання психічного майбутнім практичним психологом: дис.... канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Л. В. Драгола. – Харків, 2013. – 224 с.
7. Євтушенко І. В. Роль архетипної символіки у вираженні інтимних почуттів суб'єкта до близьких йому людей (на основі міфів, казок, психомалюнків): дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія»/ І. В. Євтушенко. – К., 2004. – 371 с.
8. Лапланш Ж. Словарь по психоанализу / Ж. Лапланш, Ж.-Б. Понталис; пер. с фр. Н. С. Автономовой. – М.: Высшая школа, 1996. – 623 с.
9. Педченко О. В. Глибинно-психологічні витоки релігійної віри та їх пізнання у процесі активного соціально-психологічного навчання: дис.... канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / О. В. Педченко. – Івано-Франківськ, 2011. – 440 с.
10. Сергієнко І. М. Глибинно-психологічні передумови ставлення суб'єкта до інших людей (на матеріалі активного соціально-психологічного навчання): дис.... канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / І. М. Сергієнко. – Івано-Франківськ, 2004. – 222 с.
11. Туз Л. Г. Психоаналітична інтерпретація як засіб корекції поведінки учасників активного соціально – психологічного навчання: дис.... канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Л. Г. Туз. – К., 2010. – 363 с.
12. Философский энциклопедический словарь / [гл. ред.: Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов]. – М.: Сов. энцикл., 1983. – 840 с.
13. Яценко Т. С., Глузман А. В. Методология глубинно-коррекционной подготовки психолога / Т. С. Яценко, А. В. Глузман. – Днепропетровск: Инновация, 2015, – 396 с.
14. Яценко Т. С. Активная социально-психологическая подготовка учителя к общению с учащимися [Текст]: книга для учителя / Т. С. Яценко. – К.: Освіта, 1993. – 208 с.

15. Яценко Т. С. Концептуальні засади і методика глибинної психокорекції: підготовка психолога-практика [Текст]: навч. посіб. / Т. С. Яценко, Б. Б. Іваненко, С. М. Аврамченко, І. В. Євтушенко, І. М. Сергієнко, І. В. Калашник, Т. В. Богдан. – К.: Вища шк., 2008. – 342 с.
16. Яценко Т. С. Основи глибинної психокорекції: феноменологія, теорія і практика [Текст]: навч. посіб. / Т. С. Яценко. – К.: Вища шк., 2006. – 382 с.
17. Яценко Т. С. Психологічні основи групової психокорекції [Текст]: навч. посіб. / Т. С. Яценко. – К.: Либідь, 1996. – 264 с.
18. Яценко Т. С. Теорія і практика групової психокорекції: активне соціально-психологічне навчання [Текст]: навч. посіб. / Т. С. Яценко. – К.: Вища шк., 2004. – 679 с.

Франчук А.Ю.
Черкасский национальный университет имени Богдана Хмельницкого

ДИАЛОГИЧЕСКОЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ПСИХОЛОГА С РЕСПОНДЕНТОМ – ПРЕДПОСЫЛКА ЭФФЕКТИВНОСТИ ГЛУБИННОГО ПОЗНАНИЯ ПСИХИКИ СУБЪЕКТА

Аннотация
Статья «Диалогическое взаимодействие психолога с респондентом – предпосылка эффективности глубинного познания психики субъекта» представляет новую, психодинамическую постановку проблемы познания психики в ее целостности. Указываются предпосылки эффективности этого процесса, к которому относятся не только принципы организации группы активного социально-психологического познания (АСПП), но и опредмечивание психики субъекта (в разных тематических форматах) на основании спонтанности его поведения. Доказывается, что эффективность приема опредмечивания может быть результативным при условии: придерживания принципа дополнительности, который может быть реализован в психологии в двух принципах, а именно: принцип неотъемлемости сознательного и бессознательного, принцип «из юного»: следование процедуры глубинного познания законам позитивной дезинтеграции и вторичной интеграции психики на более высоком уровне психического развития; «оживление» материализованного презентанта в процессе диалогического взаимодействия психолога с респондентом, что является предпосылкой приобретения опредмеченной модели посреднической функции между сознательным и бессознательным на пути познания их во функциональной целостности. Именно поэтому диалог является ведущим фактором в процессе глубинного познания психики субъекта.
Ключевые слова: глубинное познание, визуализация, опредмечивание психики, целостность психики, сознательное, бессознательное, психологические защиты, модель, визуализированный презентант, диалог. Диалогическое взаимодействие, оживление опредмеченного презентанта.

Franchuk O.Y.
Cherkasy Bohdan Khmelnytsky National University

DIALOGIC INTERACTION BETWEEN A RESPONDENT AND A PSYCHOLOGIST AS THE PREREQUISITE OF EFFICIENT DEEP COGNITION OF THE SUBJECT'S PSYCHICS

Summary
The article «Dialogic interaction between a respondent and a psychologist as the prerequisite of efficient deep cognition of the subject's psychics» presents a new formulation of the problem of cognition of the psychics in its integrity. The prerequisites of the efficiency of this process, which includes not only the principles of organization of the group of active socio-psychological cognition, but depersonalization of the subject's psychics (in various thematic formats) based on spontaneity of a person's behavior are specified. It is shown that the efficiency of the method of depersonalization can be realized under the following (two) conditions: the principle of additionality, psychic can be implemented in two principles, namely, the principle of inalienability of the conscious and the unconscious and the principle of «from the other another», following the procedure of deep knowledge of the laws of positive disintegration and secondary mental integration at a higher level of mental development; «Revitalization» of the object materialized in the dialogic interaction between a psychologist and a respondent, which is a prerequisite for acquisition into the mediation function between the conscious and the unconscious towards understanding their integrity.
Keywords: deep knowledge, visualization, depersonalization of mind, integrity of mind, the conscious, the unconscious, psychological protection defense, model, visualized prezentant, dialogue, dialogical interaction, animation of depersonalized prezentant.

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ
ТА СПОРТ

УДК 612.76

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ БІОМЕХАНІКИ ЛЮДИНИ ПРИ ПІДГОТОВЦІ СПЕЦІАЛІСТІВ З ФІЗИЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ

Червінко О.Е., Горго Ю.П.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»

Досліджено теоретичні питання використання біомеханічних принципів, для розуміння механізмів травматизму. Виділені найбільш розповсюджені травми, визначені шляхи їх реабілітації і контролю відновлення. Аналіз застосування лікувальної фізкультури також вимагає міждисциплінарного підходу, насамперед інтеграції клінічної підготовки і досвіду та знань з біомеханіки. У питаннях спортивної медицини необхідно враховувати межові обмеження використання біомеханічних принципів, з урахуванням болю, страху, мотивації, психології та конкурентоспроможності.
Ключові слова: біомеханіка, реабілітація, фізична реабілітація, біомеханічний резонанс, хвильові тренажери, лікування, профілактика.

Постановка проблеми. Аналіз останніх досліджень і публікацій. Біомеханіка людини – інтегральна, міждисциплінарна наука, розвиток якої у XXI ст. (за прогнозом останніх 20 років) очікується високими темпами [5]. Це закономірно, так як всі науки про людину, про її потенційні можливості, є постійним центром уваги. Біомеханіка опирається на фундаментальні знання в області біологічних наук та теоретичної медицини, фізико-математичних дисциплін, досягнень технічного прогресу. Біомеханіка знайшла своє прикладне призначення при підготовці спеціалістів в області спорту, промисловості, мистецтві, медицині, ергономіці та ін.

Висококваліфіковані наукові кадри по біомеханіці людини необхідні в багатьох сферах людського життя. В сфері спорту, біомеханіка – це наука, яка вирішує завдання оптимізації стану і рухової діяльності. Біомеханічні знання важливі педагогам загальноосвітніх шкіл, дитячих садків, клубів, фізкультурних організацій, реабілітаційних центрів, медикам, які займаються ортопедією, протезуванням в широкому сенсі від судин, зубів до кісток і ін.; ергономістам у всіх видах промисловості, транспорту, виробникам взуття, меблів, спортивного інвентарю, предметів побутового призначення [2].

Програма по біомеханіці людини спрямована на вирішення завдань: підготовки наукових кадрів для спорту та освіти; підготовка кваліфікованих педагогів в області руху людини; підготовка біомеханіків для роботи в області ергономіки; при створенні обладнання і інвентарю для заняття спортом і фізичною культурою здорової людини і інваліда. Програма розрахована на подання знань із фундаментальних природничих наукових дисциплін: математики, механіки, біофізики, фізіології, анатомії, а також мати уяву про сучасні технології, методи і засоби передачі інформації і аналізу рухів.

Біомеханічний аналіз може бути використаний для наукової оцінки причин, що приводять до проблем, оцінки прогресу і перевірки результатів рухової діяльності [1, 9]. Проте, складність отриманих даних і підготовки, яка необхідна для використання наявних інструментів аналізу біомеханіки перешкоджають широкому розумінню цієї форми аналізу, якщо немає достатніх знань з біомеханіки. Ми вважаємо, що тримірна динамічна візуалізація біомеханічних даних та її застосування під час функціональних проб при реабілітації, після інсульту, при порушеннях колінного суглобу тощо, приведе до більш глибокого розуміння концепцій біомеханіки. Біомеханічні вимірювання за допомогою цього методу візуалізації, як пацієнтів, так і лікарів, приведе до покращення результатів лікування пацієнтів.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Застосування біомеханіки є важливим для профілактики, запобігання та лікування травм [3]. Спеціалісти в галузі спортивної медицини традиційно вивчають різні види травм для визначення можливих причин хвороби або виникнення травм. Біомеханічні дослідження допомагають запобігти травмам, надаючи інформацію про механічні властивості тканин, механічних навантаженнях під час руху, і профілактичних або реабілітаційних процедур. Біомеханічні дослідження надають важливі дані для підтвердження потенційних механізмів травм, що може бути використано в спортивній медицині і епідеміологічних дослідженнях. Участь дівчат і жінок в спорті показало, що ризик травматизму передньої хрестоподібної зв'язки більш ймовірний у жінок, ніж у чоловіків через декілька біомеханічних факторів. Продовження досліджень в області біомеханічної і спортивної медицини можуть допомогти знайти причини такого високого ризику і в подальшому призвести до розробки стратегій профілактики.

Мета роботи – визначити деякі особливості використання біомеханічних принципів людини при підготовці спеціалістів з фізичної реабілітації.

Виклад основного матеріалу. Інженери і спеціалісти по працетерапії використовують біомеханіку для розробки робочих завдань і допоміжного обладнання, для запобігання надмірного травматизму, пов'язаного з конкретними робочими місцями. Об'єднання біомеханіки з іншими науками в спорті дає можливість розробки взуття (особливо кросівок) для конкретних видів спорту. З 1980-х більшість проектів і інженерних розробок спортивного взуття включили дослідження лабораторій, які спеціалізуються в області біомеханіки. Біомеханічні дослідження автомобільних аварій були застосовані при розробці дизайну багатьох видів шоломів, що призвело до зменшення кількості черепно-мозкових травм.

При необхідності ампутацій кінцівок в результаті аварій можуть бути розроблені спеціальні протези у відповідності з механічними властивостями відсутньої кінцівки. Запобігання гострих травм являється ще однією галуззю досліджень біомеханіки. Аналітична біомеханіка дає можливість реконструювання ймовірних причин травм під час аварії. Біомеханіка допомагає фізіотерапевтам при призначенні реабілітаційних вправ, допоміжних обладнань, таких як ціпок або ходулі, чи ортопедії. Якісний аналіз ходи також допомагає вирішити, чи достатньо м'язової сили і контролю для того, щоб забезпечити безпечну ходьбу [4]. Спортивний тренер за допомогою біомеханіки може встановлювати шаблони ходьби, визначати поріг больових відчуттів і обмежити діапазон рухів спортсмена, який проходить довготривалу реабілітацію для майбутнього повернення до спорту.

Приділяючи увагу при навчанні спеціалістів на необхідності проведення спеціального порівняльного аналізу патологічної і нормальної біомеханіки, є перспективи більш якісного результату навчального процесу. Це – *біомеханічне моделювання при проведенні реабілітаційних заходів при функціо-*

© Червінко О.Е., Горго Ю.П., 2015

нальних порушеннях рухового апарату. Використання біомеханічного моделювання спеціалістами, які пройшли професійну перепідготовку, буде також виражено в наданні більш якісної реабілітаційної допомоги. Це дозволить змінити відношення до відновлювальних заходів в позитивну сторону.

У зв'язку з цим варто зупинитися на більш поглибленому вивченні біомеханіки людини в патології і нормі. Основна роль біомеханічного моделювання в методичному реабілітаційному процесі, приходиться на проведення спеціального математичного розрахунку. При застосуванні того чи іншого фізичного засобу, і створення визначеної послідовності їх реалізації, дія кожного із них повинна бути ретельно проаналізована зі сторони впливу на організм, в тих чи інших просторових умовах. Опираючись на знання біомеханіки і фізіології рухів людини, спеціаліст повинен прагнути не лише до збільшення позитивного впливу на організм пацієнта, а і до суворого відстеження можливості шкідливих переносів зі сторони фізичних засобів [5, 6].

Функціональне відновлення пацієнтів з обмеженими фізичними можливостями, процес складний і потребує окремого підходу. Моделювання рухів за принципом індивідуального аналізу і особливостей пацієнта, дозволяє максимально ущільнити коефіцієнт корисної дії (ККД) процесу, відносно позитивних змін в загальній відновлювальній динаміці.

За допомогою електроміографії і електроенцефалографії доведено, що малюнок і фізичні характеристики кожного руху людини, реалізуються за засобами визначених комбінацій гальмування і збудження центральної нервової системи (ЦНС), що виражено у взаємодії нейром'язового комплексу. В умовах функціонального рухового порушення, при то патології нервової або опорно-рухової системи (м'язово-зв'язного і кістково-суглобного апарату), зміни процесів пов'язаних з реалізацією викликаних потенціалів, відбуваються на всьому об'ємі провідних тканин людини, незалежно від патологічного очагу, що являється причиною рухового порушення. Мова йде про так звану *модель рефлекторних кілець*, із залученням в процес гальмування і збудження всіх тканин організму, які беруть участь в циклі активації потенціалу дії і спокою.

Таким чином, моделюючи рухи людини, виходячи із математичного розрахунку фізіологічно нормальних векторів, амплітуд, швидкості і м'язового опору гравітації, відбувається установча програма формування фізіологічно нормальної комбінації гальмування і збудження нейропотенціалів в організмі людини. У даному випадку мова йде про стимуляцію за засобами біологічних зворотних зв'язків.

Хоча вплив стимуляції ЦНС зі сторони опорно-рухового апарату (ОРА) (за засобами нейром'язових зв'язків) вже давно вивчено і описано в теорії, на практиці це не діє. Техніка використання прийомів і маніпуляцій, яке впливають на організм людини, часто не досягає бажаного результату. До цієї ж проблеми можна віднести і застосування фізичних і технічних засобів. Їх безграмотне використання у реабілітаційних технологіях може бути не тільки безрезультатним, але і нести в собі шкідливе патологічне перенесення.

Таким чином, більш грамотно і конструктивно підійти до вирішення проблеми практичного використання реабілітаційних технологій, дозволить поглиблений підхід до вивчення біомеханіки людини при підготовці майбутніх спеціалістів в галузі фізичної реабілітації. Аналіз і подальше моделювання фізіологічно нормального малюнка рухів, при технічному використанні фізичних засобів, дозволить втілити на практиці теоретичні дослідження і напрацювання в області нейрофізіології. Більше того, це дозволить уникнути помилок і ризику патологічних перебігів у процесі реабілітації.

Підводячи підсумок, відмітимо наступне. Акцентуючи увагу в процесі перепідготовки спеціалістів в області реабілітації, на знаннях біомеханіки в патології і нормі, її порівняльному аналізі і властивістю математичного моделювання рухів, з'являється можливість підвищити рівень даної освітньої бази. Мова в основному йде про перепідготовку спеціалістів середньої ланки, які мають певні теоретичні знання, відносно рівня їх первинної освіти. До даної категорії слід віднести такі спеціальності як медичний масаж, лікувальна фізкультура і фізична реабілітація. Внесення в програму перепідготовки майбутніх реабілітологів вивчення біомеханіки (патологічної і нормальної), проведення спеціальних практикумів по математичному моделюванню і аналізу фізичних засобів (як теоретичному, так і в практичному використанні), створить більш грамотний прошарок спеціалістів середньої ланки в даній області. Отже, від цього залежатиме більш адекватне відношення населення і самих пацієнтів, до реабілітації як серйозної галузі. В сукупності, це призведе до загального підйому престижу ряду професій, пов'язаних з реабілітацією.

Біомеханічні тренажери – універсальні технічні засоби для оздоровлення, тренувань та реабілітації. В 1971 р. Агашин Ф.К., вивчаючи біомеханічні процеси, які проходять в організмі людини при виконанні нею рухових програм протягом близько 0,1 с (наприклад, удар в тенісі становить 0,005 – 0,01 с), експериментально встановив явище біомеханічного резонансу [10]. За минулі 25 років на основі цього явища створені біомеханічні хвильові тренажери, які знайшли призначення:

- в спорті для тренування сили і точності ударів, підвищення швидкості переміщення, стрибучості і спритності;
- в медицині для реабілітації після травм, хвороб;
- для профілактики захворювань серцево-судинної, нервово-м'язової, дихальної і інших систем, для проти травматичної підготовки, шляхом зміцнення зв'язково-суглобного апарату.

Програма реабілітації базується на філософському визначенні Ф.К. Агашина про єдину сутність духовної потреби людини, яка заключається в тому, щоб «свідомо віддавати добро, і щоб воно свідомо і оцінено було взяте». Науковий розділ програми базується на вивченні явища *біомеханічного резонансу* активних ланок людини, відкриття, зробленого Агашиним Ф.К [10]. Сутність біомеханічного резонансу полягає в тому, що об'єктивно спостерігається зростання амплітуди відгуку активної ланки людини або сукупності її активних ланок при зовнішніх періодичних механічних впливах в діапазоні частот від 5 Гц до 20 Гц (переважно від 10 Гц до 15 Гц). Методичний розділ оснований на використанні біорезонансного підходу до методології оздоровлення, тренувань і реабілітації (ОТР) людини, визначає вибір біомеханічних тренажерів в якості універсального технічного засобу для реалізації програми ОТР. Явище біомеханічного резонансу пояснює користь таких занять, як верхова їзда, яка застосовувалась раніше в лікувальних цілях, їзда в візку по тряській дорозі, описана академіком А. Микуліним вправа йогів з підійманням на носках і різким опусканням на п'ятки.

Підтримувати організм в оптимальному ступені тренованості і призначені тренажери, біомеханічні станки, *хвильові тренажерні комплекси.* Дошкільникам, учням, працівникам, пенсіонерам вони допоможуть поставити школу правильних, умілих рухів, школу дихання, дозволять укріпити профілактичний бар'єр стійкості здоров'я, а бажаючим штурмувати висоти спортивної і професійної майстерності стануть незамінними «персональними тренерами». Колова діаграма переходів від здоров'я до хвороби і навпаки наочно показує, що один і той самий технічний засіб може виступати в якості ліків, і, при непомірних дозуваннях, призвести до хвороби. Виходячи із загальних принципів біоме-

ханічної підготовки, зазначимо тільки тимчасовий інтервал занять на біомеханічних тренажерах: для підтримки профілактичного бар'єру здоров'я; для тренувань;для реабілітації.

Багаторічні, і не систематичні випробування біомеханічних станків і тренажерів для тренувань швидкісно-силових якостей і влучності спортсменів, а також отримані результати по оздоровленню спортсменів і населення дозволяють зробити висновок про те, що даний клас тренажерів є ефективним засобом впливу на людину. Відмічаючи, що біомеханічні станки і тренажери основані на природніх якостях людини, з'являється можливість зробити висновок про те, що хвильові тренажери являються універсальними технічними засобами за призначенням: оздоровлення, відбір, тренування і реабілітація. В той же час хвильові тренажери універсальні по видам спорту, що забезпечує можливість на одному типі тренажеру, замінюючи тільки об'єкт взаємодії, тренуватись легкоатлетам, веслярам, футболістам, тенісистам і іншим спортсменам. Застосування єдиного хвильового принципу дії технічних засобів для оздоровлення, відбору, тренувань і реабілітації дозволить більш ефективно розвивати суміжні галузі знань і отримувати високі результати в спорті і в спортивно-оздоровчій медицині.

Висновки. 1. В роботі простежується, що професіонали в галузі спортивної медицини використовують біомеханічні принципи, щоб зрозуміти механізми травматизму, виділити необхідні травми, визначити шляхи реабілітації, і контролювати відновлення.

2. В специфіці якісний біомеханічний аналіз техніки вправ може допомогти фахівцям спортивної медицини забезпечити необхідні режими пацієнта для досягнення бажаного тренувального ефекту.

3. Якісний аналіз лікувальної фізкультури вимагає міждисциплінарного підходу, інтеграції клінічної підготовки з біомеханічними особливостями людини.

4. У спортивній медицині необхідно враховувати межі впливу болю, страху, мотивації та конкурентоспроможності на біомеханічні показники.

Список літератури:

1. Robert H Deusinger Biomechanics in Clinical Practice PHYS THER. 1984; 64:1860-1868.
2. Frederick E. C. Kinematically mediated effects of sport shoe design Journal of Sports Sciences (JSS), 1986.
3. Biomechanik sportlicher Bewegungen / Von Dr.Ing. et paed. habil. Gerhard Hochmuth /Sportverlag, Berlin, 1971, 216 c.
4. Бернштейн Н. А. Исследования по биодинамике ходьбы и бега. Труды научно-тех. – М.: комитет НКПС. – 1921. – 63 с.
5. Бернштейн Н. А. Общая биомеханика. – М.: ВЦСПС. – 1926.
6. Иваницкий М. Ф. Анатомия человека. – М.: ФиС. – 1985.
7. Котикова Е. А. и др. Биомеханика физических упражнений. ФиС. – 1939.
8. Лесгафт П. Ф. Анатомия мышечной системы. – М-Л.: ФиС. – 1938.
9. Биомеханика мышц и структура движений. Научный совет РАН по проблемам биомеханики (современные проблемы биомеханики). – Нижний Новгород. – 1992. – Вып. 7.
10. Агашин Ф. К., Агашин М. Ф., Ткачук А. П. Биомеханические станки (волнары) как база новых технологий олимпийской подготовки спортсменов и оздоровительной работы с населением России. В сб. «Олимпийский бюллетень № 2». – М., «РГАФК», 1995 г.

Червинко А.Э., Горго Ю.П.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт»

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ИЗУЧЕНИЯ БИОМЕХАНИКИ ЧЕЛОВЕКА ПРИ ПОДГОТОВКЕ СПЕЦИАЛИСТОВ ПО ФИЗИЧЕСКОЙ РЕАБИЛИТАЦИИ

Аннотация
Исследованы теоретические вопросы использования биомеханических принципов, для понимания механизмов травматизма. Выделены наиболее распространенные травмы, определены пути их реабилитации и контроля восстановления. Анализ применения лечебной физкультуры также требует междисциплинарного подхода, прежде всего интеграции клинической подготовки и опыта и знаний по биомеханике. В вопросах спортивной медицины необходимо учитывать предельные ограничения использования биомеханических принципов, с учетом боли, страха, мотивации, психологии и конкурентоспособности.

Ключевые слова: биомеханика, реабилитация, физическая реабилитация, биомеханический резонанс, волновые тренажеры, лечение, профилактика

Chervinko A.E., Gorgo Yu.P.
National Technical University of Ukraine
«Kyiv Polytechnic Institute»

SOME CHARACTER OF HUMAN BIOMECHANICS STUDY IN THE TRAINING OF PROFESSIONALS STUDY ON THE PHYSICAL REHABILITATION

Summary
Theoretical issues of using biomechanical principles for understanding the mechanisms of injury were investigated. The most common injuries were selected, the ways of their rehabilitation and control of recovery were determined. The analysis of the physical therapy usage also requires a multidisciplinary approach, especially the integration of clinical training and experience and knowledge in biomechanics. The limiting restrictions of the usage of biomechanical principles should be considered in the sports medicine issues, taking into account pain, fear, motivation, psychology and competitiveness.

Keywords: biomechanics, rehabilitation, physical rehabilitation, biomechanical resonance, wave simulators, treatment, prophylaxis.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

УДК 320.019.51+339.138

МІФОЛОГІЧНІ ВИМІРИ МАРКЕТИНГОВИХ КОМУНІКАЦІЙ

Кіслов Д.В.
Національна академія державного управління
при Президентові України,
Київський торговельно-економічний університет

У статті розглядається сучасний рівень використання засобів міфотворчості та міфологічних технологій в системах маркетингових комунікацій органів державної влади та аналізується дискурс навколо проблем і методологій взаємовідношень реальності та міфічності у політичних, іміджевих та соціально-психологічних технологіях нашого часу. Міф є засобом засвоєння інформації колективною свідомістю а також засобом маніпуляції особливо ефективно в періоди конфліктних ситуацій загрозливою політичної системі зовнішніх і внутрішніх маркетингових комунікацій. У статті акцентується увага на специфічні засоби маркетингових комунікацій, які з достатком використовують в вестернізованих системах державного управління замість немаркетингові форм (агітації і пропаганди), для успішного втілення цілеспрямованих завдань реформ, трансформацій соціуму повинні використовувати комбіновані методи міфотворчості і генерування міфологем. Висновки отримані в результаті основного матеріалу статті апелюють на користь постановки задач наукових досліджень в галузі формування сучасної системи маркетингових комунікацій органів державної влади в Україні, що, в свою чергу, вимагає розробки нових системних і комплексних методів та підходів до міфотворчої, міфогенеруючої діяльності та їх безпеки для державного формування на практиці.

Ключові слова: державне управління, маркетингові комунікації, конфлікти, міфологія, міфотворчість, органи державної влади, реальність.

Постановка проблеми. Історично міф був і залишається суттєвим підґрунтям приватного, суспільного та державного життя. Він виконував та виконує функцію регулюючого механізму впливу на суспільну та індивідуальну свідомість. В умовах домінування ринкової парадигми міфологічна складова маркетингових комунікацій продовжує відігравати важливу роль в системах взаємодії органів державної влади і соціуму, особливо в сфері соціально-політичних відносин. Врівноваження складових раціонального, реального і міфологічного в сфері державного управління шляхом формування політичної свідомості та етичного й цивілізованого соціального буття громадян є важливою, актуальною науковою й практичною проблемою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Міф як феномен, зокрема соціально-політичних відносин у суспільстві, був предметом дослідження багатьох вчених зі світовим ім'ям, у тому числі в працях: Аристотеля, Р. Барта, М. Бердяєва, М. Вебера, К. Гаджиєва, В. Ф. Гегеля, Е. Гуссерля, М. Еліаде, З. Косідовського, Е. Кассірера, А. Левановського, Л. Леві-Брюля, К. Леві-Стросса, С. Московичі, О. Панаріна, К. Поппера, Ж. Сартра, Г. Тарда, З. Фрейда, Е. Фромма, В. Халіпова, О. Шпенглера, К. Юнга, К. Ясперса та в роботах багатьох інших фахівців.

Соціальні та політичні міфи досліджували сучасні українські вчені: В. Андрущенко, В. Бебик, М. Головатий, О. Донченко, Д. Дуцик, М. Кармазіна, І. Кресіна, В. Менжулін, М. Михальченко, Г. Почепцов, Ю. Романенко, Ю. Шайгородський. В сучасній російській політологічній літературі міфологічна тематика представлена достатньо широко, зокрема, в дисертаційних дослідженнях Н. Горбатова, О. Рюмкової, С. Рябцева, І. Сисоєва, М. Чикурова, М. Шульги та багатьох інших авторів.

Різновиди політичних протистоянь та конфліктів були досліджені такими зарубіжними авторами як: У. Бясно, Д. Ден, М. Дойч, Р. Дулітл, Х. Корнеліус, У. Масенбурк, Дж. Скот, Дж. Ролз, Ш. Фейр, Р. Фішер, Дж. Хеймс. Серед російських вчених ці проблеми висвітлені в працях: В. Аксентьєва, А. Анцупова, В. Ачкасова, Б. Коваленко, С. Ланцова, Е. Суслова, А. Циганкова.

Питання використання різних засобів під час соціально-політичних протистоянь висвітлювали також і українські дослідники: О. Батрименко, Т. Білецька, Т. Бодун, К. Василенко, В. Воднік, Г. Зеленько, А Єзерров, М. Цюруп та інші вчені.

Проблеми державного маркетингу розглядались у працях А. Андерсена, А. Другова, П. Друкера, Н. Лі, І. Рассказової, К. Романенка, С. Сендецької, В. Шепеля. Завдання маркетології в системі державного управління в сучасному українському вимірі відображені у роботах Є. Ромата [1]. Проблеми співвідношення реального та нереального, правдивого і неправдивого представлені в праці А. Соколова [2, с. 80–91].

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Міфологічна складова маркетингових комунікацій органів державної влади різних рівнів в умовах трансформаційних змін останнього часу, їх роль та значення відображені та проаналізовані на даному етапі не достатньо. Це особливо стосується соціальних наслідків новітньої міфотворчості, що потребує додаткового осмислення співвідношення міфу та сучасної реальності, а також визначення ознак міфологічності в науковому дискурсі нашого часу.

Вибірковий синтез концептуальних підходів та положень, що містяться в працях з проблем використання міфотворчості у маркетингових комунікаціях і в управлінських процесах під час соціально-політичних протиборств дозволяє висвітлити ти проаналізувати характерні риси та тенденції цього явища.

Мета статті: охарактеризувати сучасний рівень використання засобів міфотворчості та міфологічних технологій в системах маркетингових комунікацій органів державної влади.

Виклад основного матеріалу. Практицизм, різні постмодерністські течії, сучасні філософські та соціальні концепції сучасності не дають відповіді націям, народам і країнам на актуальну для них проблему знаходження адекватних методів і заходів, які б дозволили вдало протистояти новим цивілізаційним викликам й ефективно долати різноманітні негативні наслідки розвитку в умовах впровадження ще більш вдосконалених новітніх інформаційно-комунікаційних технологій. Це відбувається тому, що, як відмічають провідні українські вчені І Кресіна, А. Коваленко, В. Цвєтков «майже неможливо визначити якусь певну тенденцію розвитку, а тим більше – єдину парадигму досліджень і політичного дискурсу відносно існуючих трансформаційних процесів [3, с. 17]. При

© Кіслов Д.В., 2015

цьому всі закордонні та вітчизняні дослідники посилаються на неоднозначність і непередбачуваність змін і, навіть, на те, що «людство випробовує себе незвіданим» навмисно [4, с. 85].

В цих умовах старі політичні міфи поєднуються із сучасною міфотворчістю задля «закриття амбразури», з якої на людство обрушуються все нові й нові «залпи» складних проблем, викликів і загроз. Отже, форми маркетингових комунікацій, що увійшли в системи державного управління на зміну немаркетинговим формам впливу (агітації та пропаганді) на свідомість і поведінку громадян-споживачів, теж активно використовують відомі міфологеми та їх комбінації або переробки під сучасні модні філософські, популістські, постмодерністські та інші течії.

У зв'язку з тим, що, так звані, автори, ідеологи та апологети різних «перебудов», «трансформацій», «перезавантажень» та інших штучних процесів з гучними назвами, що прикривали зовсім іншу їх сутність, завжди бачили лише позитиви від розвитку за моделями, програмами та концепціями, які вони самі й вигадали. Будь-які наслідки від таких експериментів над націями й державами або заздалегідь ігнорувались, або приховувались, або залишались «поза кадром і поза кулісами» офіційної політичної гри. Якщо процес розвитку йшов важко, зі значними труднощами та іншими негативами, він отримував назву «перехідного» з необмеженими у часі та в показниках параметрами щодо його оцінювання. І тоді виникала безліч непопулярних заходів і рішень, які визначались як необхідні та безальтернативні. Тобто, міфологія очікуваного позитиву повинна була якось виправдовувати реальність негативів. Так сталося, наприклад, і з визначенням «перехідного» періоду розвитку України. При цьому під поняттям розвитку слід розуміти не тільки прогрес, а й регрес, не тільки покращення, а й погіршення умов життя основної маси населення, його якості, ресурсозабезпеченості тощо.

Сучасна політична і маркетингова діяльність вже не мислиться без міфологічної складової, що складно перетинається з елементами реального і деяких раціональних засад. Це дуже ускладнює панораму постмодерного типу політичної діяльності взагалі й політичної та державної маркетингової діяльності зокрема. Це дозволяє заповнювати інформаційний та ціннісний вакууми новими орієнтирами залежно від економічної та політичної кон'юнктури, соціально-психологічної ситуації, цілей суб'єктів і розробників, готовності масової свідомості до сприйняття міфологем замість реалій. При цьому такі нові орієнтири масової свідомості, що засновані на штучних міфологемах, можуть бути спрямовані на формування іншої, відмінної від традиційної або попередньої, парадигми світосприйняття, ідеології тощо. І тоді продукуються нові символи, які міфи наповнюють новим культурологічним або політологічним змістом, що в свою чергу змінюють відповідні пріоритети. Через це іноді змінюється сенс взаємовідносин держави і громадян, еліт і населення, різних прошарків і груп соціуму між собою [5, с. 90–91].

Державні маркетингові комунікації на наш час ще не достатньо досліджена сфера щодо застосування відомих маркетингових концепцій. Це стосується й використання міфологем у практиці органів державного управління. Є. Ромат вбачає причину цього не тільки в об'єктивній складності імплементації принципів маркетингу у жорстку та ієрархічну систему державного управління, але й у «неготовності та небажанні органів державної влади більшості країн, у тому числі, з розвинутою демократією, активно використовувати вказану концепцію».

Під час соціальних конфліктів або протестних акцій вище наведені фактори щодо використання новостворених міфів стають особливо помітним засобом пропаганди або спеціальних, у тому числі, воєнно-політичних маркетингових заходів (піару, політичної реклами, інформаційно-психологічних операцій). Це відмітив ще Х. Ортега-Гассет у своїй праці «Повстання мас» [6]. Він писав, що в таких складних конфліктних умовах на відміну від традиційної гуманітарної культури, де світ знань та ідей був упорядкованим та ієрархічно побудованим цілим, новий тип культури є мозаїкою випадкових, ледь пов'язаних поміж собою слабко структурних понять. В умовах постмодерністського соціально-політичного дискурсу така понятійна мозаїка стає вдалим підґрунтям для маніпулятивних операцій над суспільною соціально-політичною свідомістю мас. Саме спираючись на «мозаїчну культуру», по розумінню Ортеги-Гассета, вже в наш час відмічається, що вона зумовила появу такого феномена як «людина маси», тобто такого ж аморфного поняття як і «маси». І така людина стає ідеальним об'єктом для маніпуляцій, що безпосередньо реалізується в межах сприйняття нею міфотворчості комунікаторів засобів масової інформації [5, 7].

Досвід сучасної української дійсності – яскравий приклад такої містифікації. Вплив міфологеми, яка згодом стала детонатором масових протестних акцій у Києві, а потім і по всій країні був у тому, що попередньо у підсвідомість окремих прошарків населення на поняття «євроінтеграція» було автоматично перенесено сприйняття рівня та якості життя у провідних країнах Європейського Союзу (ЄС). Тому у свідомості та в емоційно-психологічному сприйнятті масами процесу підписання документа про асоціацію України з ЄС відображалось як засіб швидкого втілення таких вищих стандартів буття безпосередньо в сучасній українській дійсності. Тобто очікування омріяного ще у радянські часи «світлого майбутнього» як би проектувалось у свідомості на наш час, що ніяким чином не відповідало дійсності. І більшість населення за даними соціологічних опитувань повірили у позитивну можливість наслідків такої міжнародної угоди. Особливо це стосувалося молоді Центральних і Західних регіонів України. Різка відмова владних на той час в країні структур від Угоди про асоціацію відірвала міфологему від свідомості вже сталого у своєму виборі контингенту населення і повністю підірвала його довіру до такого типу державного управління. Ірраціональні, але дієві та рушійні сподівання і мрії значної частини населення були зруйновані, що закономірно призвело до реакції у вигляді протестних акцій. При цьому державні управлінські структури не були готові до нейтралізації, демпфірування та інших методів компенсації зруйнованого міфу на інший або до інших соціально-орієнтованих підходів у такого типу складних ситуаціях. На цей час не були підготовлені відповідні механізми швидкого реагування на конфліктну ситуацію через систему державних маркетингових комунікацій. Інструментарії такої системи ще не були розроблені і тому не могли бути задіяними для заспокоєння мас і угамування перших хвиль протестних настроїв. Цим скористались опозиційні на той час політичні сили у постійній боротьбі за владу. Втрачені міфологеми були підсилені ще й новими революційними гаслами, що дозволило реально змінити персоналії більшості центральних владних структур.

Таким чином, штучно створений міф, який не мав під собою реального підґрунтя, але був цілком привабливим для певних прошарків населення, за-

знавши крах, сам став «спусковим» механізмом жорстких протестних акцій, фізичних руйнувань і насилля. Відсутність чіткої державної концепції гнучкої системи маркетингових комунікацій в структурах управління, які були б здатні нести масам ясні й зрозумілі ідеї подальшого розвитку суспільства, призвели до складних соціально-політичних та економічних наслідків для країни взагалі. Так світлий позитивний і здавалося, що безвинний міф був здатний забарвитись у кров сотень жертв боротьби за його втілення.

У міфотворчій маркетинговій практиці більшості приватних телеканалів використовується також прийом «перенесення рейтингу». «Головним героєм» програм популярного телеканалу може виступати, наприклад, кандидат на посаду президента країни, який одночасно є й власником цього телеканалу. Тоді автоматично рейтинг телеканалу стає також рейтингом цього головного героя відповідних телепрограм.

Отже співвідношення раціонального та міфологічного в сучасних соціально-політичних умовах стану й розвитку соціуму є ключовими з позицій ефективності та результативності, необхідності й достатності використання технологічних інформаційно-психологічних засобів міфотворчості у системах маркетингових комунікацій органів державної влади.

Отже, всі специфічні засоби маркетингових комунікацій, які почали використовувати в системах державного управління замість немаркетингових форм (агітації та пропаганди), задля успішного втілення цілеспрямованих завдань реформ, перетворень і трансформацій соціуму повинні оперативно використовувати весь арсенал міфотворчих прийомів, а також заздалегідь прогнозувати та передбачати їх як позитивні, так і негативні наслідки, інерції й відхилення. Особливу увагу при цьому треба приділити комбінованим методам міфотворчості та генерування міфологем, їх інтерпретаціям, здатності до змін і замін при виникненні несподіваних проблем, викликів і загроз. Наукові розробки такого типу повинні насамперед мати головні принципи їх створення: цілеспрямованість та дієвість використання як ефективних наступальних механізмів управління.

Оскільки міф є засобом засвоєння інформації колективною свідомістю і ефективним засобом маніпуляції, то він може стати в періоди конфліктних ситуацій загрозливою двогострою політичною зброєю систем зовнішніх і внутрішніх маркетингових комунікацій, що вступили у жорстке протиборство. Але головною функцією міфу залишається переналілювання психічних реакцій людини від випадкового до постійного та стабілізація її мислення, самооцінки та самовизначення в конкретних умовах існування [5, с. 93]. В умовах конфронтації міфологем, що одночасно впроваджують в інформаційний простір комунікатори з різних опонуючих одна одній структур, це може приводити до значного зростання психічних розладів мас, тобто вести до колективного психозу та істерії. Тому першість у початку боротьби за міфотворчий вплив на свідомість населення буде означати перемогу тих політичних або військово-політичних сил, що виступають з наступальних ідеологічних позицій.

Міфи, що спонукають людину завзято вірити у найкращі перспективи у невизначеному майбутньому, націлені на те, щоб якомога менше звертали увагу на недоліки та труднощі сьогодення, в причинах яких, як правило, звинувачуються умовні або реальні вороги. Наприклад, Г. Почепцов стверджував, що через мас-медіа міф розгортається як сценарій, у якому заздалегідь визначені ролі друзів і ворогів головного героя. Він також відмічав, що «міф представляє собою особливі умови комунікації, оскільки в ньому є слухач, але не існує автора повідомлення, і тому міф стає таким переконливим, бо немає того, з ким сперечатись» [7, с. 150–151]. Отже міфи такого типу задаються аксіоматично та не підлягають перевірці на відповідність дійсності.

Використовуючи увесь арсенал механізмів й інструментаріїв інформаційно-психологічних операцій, сучасні мас-медіа задають міфологеми, зміст та сенс яких надається об'єктам: масам, аудиторіям, групам населення, військовим формуванням для найбільш ефективного впливу на їхню свідомість і подальшу поведінку [8, с. 182]. Це є достатньо типовим прикладом використання міфології та міфотворчості як у сучасних маркетингових комунікаціях, так і в інформаційно-психологічному протиборстві та в інформаційних війнах проти України [9, 10]. При цьому міф стає оперативним інструментом для реалізації цілей та завдань, що ставлять перед міфотворцями-комунікаторами олігархічні та медіакратичні кола, політичні та геополітичні гравці національної та світової арени задля здійснення своїх егоїстичних та приватних вузьких інтересів. В Україні існує певне протиріччя між темпами загального інформаційного накопичення та можливостями їх соціально-прикладного використання [10, с. 191]. Це дозволяє іноземним державам використовувати вищеозначене явище для управління деструктивними діями за допомогою міфотворчих маніпуляцій, що може представляти реальну загрозу національним інтересам країни.

У зв'язку з вищенаведеним виникають нові завдання щодо наукових досліджень у сфері формування сучасної системи маркетингових комунікацій органів державної влади в Україні, що, в свою чергу, потребує розробки новітніх системних і комплексних методів і підходів до міфотворчої, міфогенеруючої діяльності та їх безпекової практики. І, насамперед, повинно подолати застарілий стереотип підходів багатьох менеджерів і чиновників до державного маркетингу як до виключно рекламної сфери діяльності, а почати системно розглядати та досліджувати його в якості єдиного складноструктурованого й багатофункціонального комплексу з усіма відповідними ознаками, у тому числі, універсальності та цілісності, символічності та загальності, а також синхронності з сучасними соціально-політичними подіями.

Міф – це психологічно доступна і зрозуміла всім відповідь на проблеми загального значення і тому масова культура сучасності зростила нові аспекти міфологічності [11, с. 53]. Через системи маркетингових комунікацій цей символічний засіб впливу на соціум іноді виступає більш дієвим й ефективним ніж реальність тому, що він врятує маси та індивіди від того, щоб зовсім не втратити віру у розумність цього світу та його цивілізаційне майбутнє. Новостворені, а іноді й традиційні, міфологеми набувають в умовах постмодерністських тенденцій все більш нечітких дискурсивних форм, які значно ускладнюють визначення та цілі призначень міфу тому, що спотворюється й нівелюється межа між поняттями «добре» і «зле». Отже маркетингова міфотворчість потребує відповідального підходу, збалансованої доцільності, розуміння та простоти реалізації.

Висновки. 1. Міф у маркетингових комунікаціях сьогодення виступає у якості реалізатора політичних завдань боротьби за владу в умовах все більш жорстких соціально-економічних протиріч.

2. Міф є суттєвою складовою комплексного впливу на складні управлінські структури держав,

на свідомість, відчуття та поведінку мас, груп та прошарків населення, окремих індивідів.

3. З'явилися нові знання про роль, значення та можливості оперативного використання міфологем, що поширюються засобами масової інформації та комунікації в сучасному інформаційно-психологічному протиборстві, у конкуруючих маркетингових системах державного, приватного та іншого спрямування.

4. Інтернаціоналізація та взаємозалежність усіх сфер діяльності держави дозволяє через новітнє міфотворення здійснювати непрозорий прихований вплив як на соціальну систему, так і на систему життєзабезпечення країни, що може призвести до руйнації основних системозберегаючих елементів і зв'язків.

5. Сучасні міфи формуються таким чином, щоб впритул наблизитись до реальності та щоб їх предметами ставали явища і події, які знаходяться в безпосередньому полі зору дослідників і фахівців управлінської сфери діяльності.

6. Міф у маркетингових комунікаціях виступає як деякий універсальний оператор, що апелює до всезагальності, спираючись при цьому на цивілізаційні цінності сучасності, які культивують засоби масової інформації.

7. Міф у маркетингових комунікаціях виступає також своєрідним засобом інтерпретації світосприйняття та моделювання світових і національних тенденцій розвитку конкретної соціальної життєдіяльності мас і може бути використаний як двогостра інформаційна зброя задля загострення протиріч у конфліктних політичних ситуаціях.

Перспективи подальших розвідок. Вирішення управлінських задач за допомогою міфотворчості можливо тільки на основі міждисциплінарних комплексних досліджень з політології, соціології, психології, лінгвістики, маркетології, комунікології та права, що дозволить використовувати новітні міфологеми безпечно, без негативних наслідків.

Список літератури:

1. Ромат Є. В. Управління маркетингом / Є. В. Ромат // Енциклопедія державного управління: у 8 т. – К.: НАДУ, 2011. – Т. 1. – С. 677.
2. Соколов А. В. Общая теория социальной коммуникации: учебное пособие / А. В. Соколов. – СПб.: Изд-во Михайлова В. А., 2002. – 461 с.
3. Цвєтков В. В. Суспільна трансформація і державне управління в Україні: політико-правові детермінанти / В. В. Цвєтков, І. О. Кресіна, А. А. Коваленко. – К.: Концерн «Видавничий Дім Ін. Юре», 2003. – 496 с.
4. Иноземцев В. Л. Расколотая цивилизация / В. Л. Иноземцев. – М.: Academia. – Наука, 1999. – 740 с.
5. Шайгородський Ю. Ж. Політика: взаємодія реальності і міфу / Ю. Ж. Шайгородський. – К.: Знання України, 2009. – 400 с.
6. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс / Х. Ортега-и-Гассет [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www/gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/gas_voss/index/php
7. Почепцов Г. Г. Имиджелогия / Г. Г. Почепцов. – М.: «Рефл-бук», К.: «Ваклер», 2004. – 576 с. – Серия «Образовательная библиотека».
8. Кіслов Д. В. Інформаційні війни: монографія / Д. В. Кіслов. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2013. – 300 с.
9. Жарков Я. М. Інформаційно-психологічне протиборство (еволюція та сучасність): монографія / Я. М. Жарков, В. М. Петрик, М. М. Прясяжнюк та ін. – К.: ПАТ «Віпол», 2013. – 248 с.
10. Поляруш А. А. Информационная война против Украины: причины и социально-политические технологии / А. А. Поляруш, А. М. Юрченко. – К.: «Кий», 2011. – 200 с.
11. Головлева Е. Л. Массовые коммуникации и медиапланирование: учебное пособие / Е. Л. Головлева. – М.: Академический Проект; Деловая книга, 2009. – 352 с. – (Фундаментальный учебник).

Кислов Д.В.
Национальная академия государственного управления
при Президенте Украины,
Киевский торгово-экономический университет

МИФОЛОГИЧЕСКИЕ ИЗМЕРЕНИЯ МАРКЕТИНГОВЫХ КОММУНИКАЦИЙ

Аннотация
В статье рассматривается современный уровень использования мифотворчества и мифологических технологий в системах маркетинговых коммуникаций органов государственной власти, а также анализируется дискурс вокруг проблем и методологий взаимоотношений реальности и мифичности в политических, имиджевых и социально-психологических технологиях нашего времени. Миф является средством усвоения информации коллективным сознанием а также средством манипуляции особенно эфективным в периоды конфликтных ситуаций угрожающей политической системе внешних и внутренних маркетинговых коммуникаций. В статье акцентируется внимание на специфические средства маркетинговых коммуникаций, которые с изобилием используют в вестернизированных системах государственного управления вместо немаркетинговых форм (агитации и пропаганды), для успешного воплощения целенаправленных задач реформ, трансформаций социума должны использовать комбинированные методы мифотворчества и генерирования мифологем. Выводы полученные в результате основного материала статьи апеллируют в пользу постановки задач научных исследований в области формирования современной системы маркетинговых коммуникаций органов государственной власти в Украине, что, в свою очередь, требует разработки новых системных и комплексных методов и подходов к мифотворческой, мифогенерирующей деятельности и их безопасности для государство-формирования на практике.
Ключевые слова: государственное управление, маркетинговые коммуникации, конфликты, мифология, мифотворчество, органы государственной власти.

Kislov D.V.
National Academy of Public Administration
under the President of Ukraine,
Kiev Trade and Economic University

MYTHOLOGICAL DIMENSIONS OF MARKETING COMMUNICATIONS

Summary
The article deals with the current level of use of myth and mythological technologies in marketing communications of public authorities and analyzes the discourse around issues and methodologies of relationships and mythical reality in political, fashion and social-psychological technologies of our time. Myth is a means of learning information collective consciousness and manipulation tool is particularly effective in times of conflict threatening the political system of internal and external marketing communications. The article focuses on the specific means of marketing communications that use of the abundance of the western public administration systems in place are not marketing forms (agitation and propaganda), for the successful implementation of targeted objectives of reform, transformation of society must use the combined methods of generating myth and mythology. The conclusions derived from the basic material of the article appealing for objectives of research in the formation of modern system of marketing communications of public authorities in Ukraine, which in turn requires the development of new and complex system of methods and creative approaches to myth, myth-generating activities and their security state formation in practice.
Keywords: state management, marketing communications, conflict, mythology, myth-making, public authorities.

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

УДК 316.723

МОЛОДЕЖНЫЕ СУБКУЛЬТУРЫ: ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПОНЯТИЯ И УСЛОВИЯ ВОЗНИКНОВЕНИЯ

Дорожкин А.С.
Республиканский институт высшей школы

В данной статье рассматриваются различные подходы к определению понятия «субкультура». В частности, непосредственное внимание уделяется характеристике феномена молодежных субкультур. В статье приводятся некоторые причины возникновения субкультур, рассматривается их связь с культурой в целом.

Ключевые слова: субкультура, молодежь, контркультура, социальная структура, доминирующая культура, массовое сознание.

Для современного общества, живущего в новом веке, присуще усиление социально-экономических, этнических, политических, социально-культурных и других различий между социальными группами, что особенно отчетливо проявляется в нормативно-статусных установках и жизненных позициях граждан. Глобальные изменения в социальной и культурной жизни обусловливают необходимость социально-психологических исследований субкультуры. Различная деятельность и проявления, неформальных молодежных объединений выступает одной из форм адаптации нового поколения к тем требованиям и проявления, неформальных молодежных объединений выступает одной из форм адаптации нового поколения к тем требованиям и проблемам, с которыми она сталкивается при самоактуализации, а также представляет собой особый способ интеграции молодёжи в различные сферы жизнедеятельности.

Целью данной статьи является изучение субкультур и причин их образования.

Объектом же исследования в данной работе является субкультура как социально-культурный феномен.

Понятие «субкультура» в научный оборот вошло сравнительно недавно. Так, в справочной литературе до середины 80-х годов XX столетия этот термин найти не удастся. Кроме того, в первых работах отечественных исследователей, касавшихся этого понятия, отношение к нему было подчеркнуто отрицательным: говорилось что субкультура – это не только порождении капиталистического общества, но и признак его загнивания.

В отечественных справочных изданиях понятие «субкультура» появилось лишь во второй половине 80-х годов XX столетия. В это время понятию «субкультура» перестали придавать, во-первых, отрицательное значение «загнивания капиталистического общества»; во-вторых, его стали использовать для характеристики не только капиталистического общества, но и социалистического, каковым был СССР; однако при этом, в-третьих, сохранился негативный оттенок его в трактовке, который, если речь идет о субкультурах преступного мира или мафии, возможно, оправдан, но в случаях с молодежной и профессиональной субкультурами приводит к определенным сложностям в толковании.

Понятие же «субкультура» трактуется следующим образом:

1. культура, чей-либо социально-демографической группы;

2. в чем-то ограниченная культура социальной общности, обусловленная бедностью её социальных связей, неполнотой или затрудненностью доступа её к культурному наследию.

В ряде случаев группы, поставленные в невыгодное, неравноправное положение в обществе или временно лишенные свободного доступа к культурному наследию и возможностей для саморазвития, развивают упрощенные формы культуры, заменяющие её нормальные, естественные формы и в той или иной степени противостоящие культуре как целому. Таковы, например, субкультура преступных групп и организации типа мафии.

Несколько сложнее дело обстоит с демографическими и профессиональными группами, культура которых (например, молодежи, ученых, моряков дальнего плавания) хотя и не противостоит целостной национальной культуре, имеет все же существенные особенности. Молодежь развивает собственную культуру, в частности создает свой жаргонный язык, моды, музыку, нравственный климат – более богатую в некоторых отношениях, чем культура взрослых. Её особенности объясняются, с одной стороны, избытком жизненной энергии, богатством воображения у молодежи, а с другой стороны – отсутствием у неё экономической и социальной самостоятельности. Устойчивость профессиональной субкультуры во многом связанна с экстремальностью жизненных условий её участников, чрезмерно напряженным трудом, недостаточной или односторонней стимуляцией со стороны среды.

В настоящее время это понятие, освободившись от негативного оттенка значения, заняло в отечественной науке полноправное место. Согласно современной точке зрения субкультура – это «особая сфера культуры, суверенное целостное образование внутри господствующей культуры, отличающееся собственным ценностным строем, обычаями, нормами».

В рамках субкультуры нормы, ценности, представления, а также стереотипы базовой культуры общества интерпретируются, то есть, так или иначе, изменяются каким-либо конкретным, но необязательно замкнутым сообществом. В результате, субкультурные нормы, ценности, представления и стереотипы отличаются от аналогичных, принятых в рамках традиционной культуры, поскольку первые оказываются скорректированными для конкретных сообществ в рамках определенной социокультурной системы. В свою очередь представители той или иной субкультуры разделяют нормы, ценности, а также представления, принятые в рамках их субкультуры.

Для любой субкультуры существует обязательный набор характерных черт, отсутствие какой-либо из них ставит под вопрос возможность отнесения того или иного социокультурного образования к субкультуре. Это следующие черты:

· Специфический стиль жизни и поведения;

· Свойственные данной социальной группе своеобразные нормы, ценности, мировосприятия (о чем уже говорилось), что часто приводит представителей данной субкультуры к нонконформизму;

© Дорожкин А.С., 2015

· Наличие более или менее явного инициативного центра, генерирующего идеи.

Современные индустриально развитые общества, а также общества, переходящие в постиндустриализму, представляют собой также систему множества различных субкультур, каждую из которых любой человек может выбрать для себя. Более того, современный человек не только может, но и вынужден делать выбор среди субкультур, число которых неуклонно возрастает в силу ускорения темпа жизни и социокультурной динамики. Почему?

Дело в том, что традиционная, официальная, или так называемая базовая культура общества, не является для конкретного человека вопросом выбора, поскольку если он родился в рамках данной культуры, то впитал её, как говориться, с молоком матери, то есть в процессе роста. Как младенца при крещение не спрашивают, хочет ли он того или нет, так и при передаче ребенку базовой культуры его не спрашивают, хочет он принимать её или нет. Он растет, живет и действует в данном культурном пространстве. А вот в отношении определенных субкультур он может решать, принимать или нет. Но поскольку все люди разные, они выбирают те субкультуры, которые отвечают их требованиям и нуждам.

Каждая субкультура хранит собственную эзотерическую (тайную, скрытую, предназначенную исключительно для «посвященных») чистоту, поскольку подробности того или иного субкультурного существования не поддаются обобщению. При этом каждая субкультура, в отличие от базовой культуры, в которую первая включена и является её составной частью, подвержена очень быстрым изменениям и выступает инновационной областью для базовой культуры.

Рассмотрев понятие «субкультура», я хочу перейти к феномену молодежной субкультуры, для которого характерно следующее:

· молодежная субкультура представляет собой социальную общность, каждый представитель которой сам причисляет себя к ней, то есть идентифицирует себя с ней. Члены такой общности могут формировать как группы непосредственного контакта (компании, объединения, тусовки), так и виртуального общения (киберпанки);

· вхождение молодого человека в ту или иную молодежную субкультуру означает принятие им и разделение ее норм, ценностей, мировосприятия, манер, стиля жизни, а также внешних атрибутов принадлежности к данной субкультуре (прическа, одежда, украшения, жаргон и т.п.);

· как правило, молодежные субкультуры возникают вокруг какого-либо «центра», либо инициатора тех или иных инноваций, либо выразителя тех или иных пристрастий к музыкальным стилям, образу жизни, отношениям к определенным социальным явлениям и т.д.;

· значимые для той или иной молодежной субкультуры идеи и ценности получают внешнее выражение в обязательной для ее членов символике и атрибутике группы:

– посредством нее молодые люди узнают «своих»;

– она выделяет данных молодых людей среди «чужих»;

– она работает на объединение и сплочение группы;

– она позволяет молодым людям демонстрировать и отстаивать свою позицию в социальной среде [1].

Подводя промежуточный итог, стоит отметить, не всегда существовали четкие понятия касающиеся термина «молодежная субкультура».

У представителей разных наук разные взгляды на это определение, ведь существует множество критериев по которым разные ученые дают свое понятие этим определениям.

Некоторые причины появления молодежных субкультур.

Возникновение такой, а не иной, с указанными особенностями молодежной субкультуры обусловлено целым рядом причин, среди которых В.Т. Лисовскому наиболее значимыми представляются следующие.

1. Молодёжь живёт в общем социальном и культурном пространстве, и поэтому кризис общества и его основных институтов не мог не отразиться на содержании и направленности молодёжной субкультуры. Именно поэтому не бесспорна разработка специально молодёжных программ, за исключением социально-адаптационных или профориентационных. Любые усилия по коррекции процесса социализации неизбежно будут наталкиваться на состояние всех социальных институтов российского общества и прежде всего системы образования, учреждений культуры и средств массовой информации. Каково общество – такова и молодёжь.

2. Кризис института семьи и семейного воспитания, подавление индивидуальности и инициативности ребёнка, подростка, молодого человека как со стороны родителей, так и педагогов, всех представителей «взрослого» мира не может не привести, с одной стороны, к социальному и культурному инфантилизму, а с другой – к прагматизму и социальной неадаптированности и к проявлениям противоправного или экстремистского характера. Агрессивный стиль воспитания порождает агрессивную молодёжь, самими взрослыми приготовленную к межгенерационному отчуждению, когда выросшие дети не могут простить ни воспитателям, ни обществу в целом ориентации на послушных безынициативных исполнителей в ущерб самостоятельности, инициативности, независимости, лишь направляемых в русло социальных ожиданий, а не подавляемых агентами социализации.

3. Коммерциализация средств массовой информации, в какой-то мере и всей художественной культуры, формирует определённый «образ» субкультуры не в меньшей степени, чем основные агенты социализации – семья и система образования. Ведь именно просмотр телепередач наряду с общением – наиболее распространённые виды досуговой самореализации. Во многих своих чертах молодёжная субкультура просто повторяет телевизионную субкультуру, которая лепит под себя удобного (читай: выгодного) зрителя. [6]

Общая причина образования молодёжных субкультур – недовольство жизнью, а в социологическом аспекте – кризис общества, неспособность его ответить базовым потребностям молодёжи в процессе её социализации. [2] В последнем заключена причина сугубо молодёжного состава неформальных объединений. Действительно, казалось бы, самые обиженные жизнью – пенсионеры – не спешат на «тусовки» – там чисто молодёжная гегемония.

А дело в том, что «люди, кому за 50» уже занимают предоставленную только им прочную нишу в общественной системе, чего никак нельзя сказать о «новом поколении»; за это «место под солнцем» и разворачивается настоящая битва. Молодёжи с обществом, не желающим решать её проблемы и не принимать её такой, какой она хочет быть.

Возьмём для примера крайний случай. Все без исключения «пиплы» настаивают на своей

непринадлежности к обществу, или иначе – независимости. Это – важная черта «Системного» самосознания.

В. Тернер, говоря об общинах западных хиппи, отнес их к «люминальным сообществам», то есть возникающим и существующим в промежуточных областях социальных структур (от лат. «люмен» – порог).

Здесь собираются «люминальные» личности, лица с неопределенным статусом, находящиеся в процессе перехода или выпавшие из общества. Откуда же и почему появляются «выпавшие» люди? Здесь два направления. Первое: в этом выпавшем, неопределенном, «подвешенном» состоянии человек оказывается в период перехода с позиции одной на позицию другой социальной структуры. Потом он, как правило, находит свое постоянное место, обретает постоянный статус, входит в социум и покидает сферу контркультуры. Такие рассуждения заложены в основе концепций В. Тернера, Т. Парсонса, Л. Фойера. И второе: новое поколение ступает в пустоту. Не молодёжь из имеющейся социальной структуры (как у Парсонса или Тернера), а сама структура ускользает изпод её ног. Здесь и начинается бурный рост молодежных сообществ отталкивающих от себя мир взрослых, их ненужный опыт. И результат пребывания в лоне контркультуры здесь уже другой: не встраивание в прежнюю структуру, а строительство новой. В ценностной сфере смена культурной парадигмы: ценности контркультуры «всплывают» и ложатся в основу организации «большого» общества. А прежние ценности опускаются в подземный мир контркультур [5]. На самом деле эти два направления не отвергают друг друга, а дополняют. Речь идет просто о разных периодах в жизни общества, или его разных состояниях. В стабильные периоды и в традиционных обществах (изучавшихся Тернером) выпавшие люди – это действительно те, кто в данный момент, но временно, находится в процессе перехода.

В конце концов, они входят в общество, там устраиваются, обретают статус. В периоды перемен выпавшими становятся в той или иной мере значительные прослойки. Иногда это задевает чуть ли не каждого. Не все уходят в хиппи, но многие проходят через контркультурное состояние (попадают в зону действий контркультуры).

Ни одна система не может охватить все без остатка. Неизбежно, что то из нее выпадает. Это остатки прежних мифов, ростки нового, информация проникающая от чужих и не вписывающаяся в основной миф. Все это оседает в сфере экстернальной культуры. Итак, «Система» – пример сообщества, куда стекаются выпавшие из социальной структуры. [3] Эти люди не имеют определенного положения, прочной позиции – их статус не определён. Состояние неопределенности играет особую роль в процессах самоорганизации. Сфера неопределенности – те социальные пустоты, где мы можем наблюдать процессы зарождения структур сообществ, превращение бесструктурного состояния в структурное, т.е. самоорганизации.

Подводя итог, хотим отметить, что молодежь – это движущая сила любого общества и его будущее. Молодежная субкультура, безусловно, важна для социума, играя важную роль в социализации и становлении личности молодого человека. Она с одной стороны влияет положительно, когда дает толчок к саморазвитию и реализацию творческих способностей молодежи, а с другой, в некоторых случаях, может культивировать приоритет потребления готовой продукции над креативом, а так же стимулировать девиантное поведение, в зависимости от своей направленности и идеологии [4].

Проблематика молодёжной субкультуры и молодежных объединений достаточно нова для нашего общества, поэтому она еще носит более теоретический характер и требует глубокого осмысления сквозь призму не только культурологической науки, но и других сфер жизнедеятельности общества и социальных институтов.

Список литературы:

1. Громов А. В., Кузин О. С. «Неформалы, кто есть кто?» М., 1999.
2. Шабанов Л. В. «Социально-психологические характеристики молодежных субкультур: социальный протест или вынужденная маргинальность». – Томск: Томский государственный университет, 2005. – С. 109-160, 43-58.
3. Арефьев А. Л. «Поколение, которое теряет Россия» // СоцИс: Социологические исследования. – М., 2002. – № 8. – С. 97-105.
4. Гатиатуллина Э. Р. Проблемы изучения неформальных групп // Наука и устойчивое развитие: Сборник статей III Всероссийской научной конференции. – Нальчик: КБИГИ, 2009. – С. 197–203.
5. Данилова М. А., Сиразетдинова А. М. «Ценности жизни и культуры современной молодежи России» // Общество, государство, личность: проблемы взаимодействия в условиях рыночной экономики. – Казань, 2004. – Ч. 1. – С. 227-229.
6. Социология молодежи / Под ред. В. Т. Лисовского. СПб., 1996. – С. 32.

Dorozhkin A.S.
Republican Institute for Higher Education

YOUTH SUBCULTURES: DEFINITION OF CONCEPT AND CONDITIONS APPEARANCE

Summary
This article describes the different approaches to the definition of «subculture». In particular, the immediate focus is on the characteristics of the phenomenon of youth subcultures. The article describes some causes of subcultures, is considered their relationship with the culture as a whole.
Keywords: subculture, youth counterculture, social structure, the dominant culture, the mass consciousness.

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК 321:342.3

ТЕОРЕТИЧНІ ПЕРСПЕКТИВИ ТИПОЛОГІЇ ДЕМОКРАТИЧНОГО СПЕКТРУ ГІБРИДНОГО ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ

Сарбаш К.О.
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

Досліджені дві типології демократичного субтипу гібридних політичних режимів, які спираються на функціональний і неоінституціональний підходи. З’ясовані слабкі сторони та враховані переваги методології цих наукових напрямів у вивченні демократичного спектра гібридів. Ґрунтовно проаналізовані критерії типологізації дефектних демократій (функціональні й інституційні виміри дефектів). На підставі уточнення сутнісних аспектів гібридного режиму, запропоновані рекомендації щодо ускладнення та вдосконалення типологізації даного явища. Обґрунтовано доцільність конструювання двоспектральної, багатовимірної типології гібридного політичного режиму та розробки його відповідної двополюсної моделі.
Ключові слова: гібридний тип політичного режиму, авторитарний субтип, демократичний субтип, демократичний спектр, підтипи демократії.

Постановка проблеми. Політологічне дослідження в ідеалі повинне розгортатися, балансуючи на межі «достатності» між емпіричними й теоретичними способами та рівнями. З одного боку, політичне мислення суб’єкта пізнання не повинне занурюватись у «теоретичні хащі», а з іншого – не вдаватись до «квантофренії» в сорокінському значенні цього слова. В нашому випадку, поряд із випереджаючим накопиченням кількісних даних щодо конкретних різновидів «дефектних демократій» і різноманітних «пом’якшених форм авторитаризму», постала нагальна потреба узагальнення та критичного осмислення вже існуючих концепцій, вироблення теоретико-методологічного підґрунтя пізнання гібридного типу політичного режиму. Заразом, розв’язання вказаних теоретичних проблем, при правильному їх прикладному застосуванні, здатне вирішувати питання, що стоять перед практичною політологією та політиками – вироблення науково-обґрунтованих стратегій виходу з «сірої зони» режимів та демократизації перехідного стану суспільства. Першому кроку на шляху до вироблення системної, об’ємної та цілісної моделі гібридного режиму здатне посприяти здійснення багаторівневої та двовимірної типологізації гібридного політичного режиму (далі – ГПР).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемність наявних спроб типологізації ГПР у аспекті наукової розробки теми полягає, по-перше, в їхній однобічності (типологізуються лише субтипи, що охоплюють демократичний або авторитарний спектр гібридного типу політичного режиму); по-друге, у недостатньому теоретичному обґрунтуванні (багато в чому через відсутність системних і есенціалістських підходів дослідженні ГПР); по-третє, у методологічній невиваженості (адже правильна та послідовно проведена типологізація вкрай копітка епістемологічна робота); по-четверте, в об’єктивно складному предметі пізнання, що характеризується, принаймні, двоаспектною сутністю та різновекторністю динаміки свого розвитку. Попри різні недоліки, авторські розробки типологій ГПР запропонували наступні західні дослідники: М. Віґель, Л. Даймонд, Д. Кольєр, Г.-Й. Лаут, С. Левіцкі та Л. Вей, В. Меркель й А. Круасан, Л. Морліно, Ф. Шмітер.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Перелічені вище науковці типологізували режими передусім одного зі спектрів гібридного типу політичного режиму – демократичного чи авторитарного субтипів ГПР – систематизуючи або пропонуючи свою термінологію, яка б номінувала відповідні підтипи. Проте, ще й досі в політичній науці не існує методологічних рекомендацій щодо синтетичного характеру поєднання даних концепцій обох спектрів ГПР в одну цілісну, системну та послідовну політологічну «метаконцепцію». Тому в даній статті автор поставила перед собою низку теоретичних завдань, зокрема: проаналізувати здобутки системно-функціонального та неоінституціонального підходів у дослідженні певних аспектів демократій (включно з «пошкодженими» її формами); спираючись на отримані дані вивести певні конструктивні положеня, які слугували б складовими теоретичних і методологічних засад вивчення ГПР; тим самим посприяти створенню теоретичного підґрунтя подальшого поєднання у двополюсну модель ГПР окремих евристично потенційних розробок із обох спектрів даного об’єкту пізнання в єдину стратегію дослідження.

Мета статті. Головною ціллю даної роботи є з’ясування евристичних можливостей певних типологій демократичного субтипу ГПР задля виявлення теоретичних перспектив системного двополюсного дослідження даного некласичного типу політичного режиму.

Виклад основного матеріалу. В умовах нелінійності результатів «третьої хвилі» демократизації та невідповідності транзитологічної парадигми осмислення сутності й особливостей режимів «сірої зони», різноманітні концепції ГПР опинилися в ситуації відсутності надійного теоретичного й методологічного підґрунтя. На сьогодні переважна більшість цих розвідок теоретично мало розроблені й обґрунтовані та спираються переважно на довільні методики узагальнення емпіричного масиву даних, так і не виробивши послідовних підходів дослідження.

Поточна робота у своєму філософсько-теоретичному аспекті ґрунтується в першу чергу на ідеально-типологічному підході. Зважаючи на смислове перевантаження значень основних термінів теорії політичних режимів, а також на неузгодженість змісту більшості основних понять некласичних політико-режимних концепцій, у дворівневому конструюванні «чистих» типів вбачається «розвантаження» шляхом ідеалізації (у веберівському розумінні) підтипів демократії. В нашому випадку це т. зв. демократичний субтип ГПР і його підтипи.

Одним із центральних понять теорії політичних режимів чи не найбільш аналізованим і до [необхідності досягнення на практиці] якого постійно приходять науковці є концепт «демократія». У транзитології, консолідології та різноманітних наукових студіях із дослідження «демократій із прикметниками», зазвичай цей термін уточнюють і означують

© Сарбаш К.О., 2015

дескрипторами: «західна», «консолідована», «конституційна», «конституційно-правова», «ліберальна» тощо. Це робиться зовсім не для позначення її «ідеальної», «вищої» чи «досконалої» форми, проте з метою характеристики політичної системи, що максимально повно увібрала в себе як процедурні, так і нормативні (змістовні) риси й у прикладній площині відповідає критеріям демократичної форми організації публічної влади.

У плані проліферації понять, відповідно поставленим завданням, нами використовується категорія «функціональна демократія», яка набуло поширення передусім у німецькій традиції системного підходу дослідження феномену політичного режиму. Професор Вюрцбурґського університету фахівець із порівняльної політології Ганс-Йоахім Лаут у своїх працях обґрунтовує доцільність використання в контексті типології демократії саме зазначеного терміна. Адже важко не погодитись із тим, що відмінність більшості режимів ґрунтується на підставі різниці характеру *функціонування* інститутів політичної системи суспільства, а не самої політико-інституційної підсистеми останньої, що в сучасному світі у більшості демократичних та авторатарних режимах майже не відрізняється.

Підхід Г.-Й. Лаута оригінальний і ще не проаналізований у вітчизняних наукових оглядах з питань демократизації. Він ставить перед собою завдання розробки функціональної *міри* демократії, яка теоретично обґрунтована й операціонально охоплює відмінності між справно функціонуючою демократією, а також політичними системами, які, по-перше, не є нормативно цілком демократичними, по-друге, не є навіть процедурно-мінімальними демократіями [1].

Наслідуючи Роберта Даля, Г.-Й. Лаут розуміє демократію не в якості самоцінності, а як комбінацію інших певних суспільно-політичних цінностей. Німецький дослідник вважає, що вирішальні критерії для визначення демократичності режиму проявляються у трьох вимірах (він називає їх ще «центральними нормами демократії»): свобода, рівність та обмеження публічної влади. Включення контролю як повноцінного виміру демократії, поряд зі свободою та рівністю, виокремлює підхід Г.-Й. Лаута з-поміж більшості інших теорій демократії, хоча питання про горизонтальну підзвітність і громадянський контроль влади отримують останніми роками все більше уваги [2]. Для належного функціонування демократії всі три виміри вважаються однаково важливими й повинні бути збалансованими (у випадку, наприклад, державної влади, її поділ має відбуватися не лише горизонтально, він повинен ґрунтуватися на організаційному та діяльнісно-практичному розподілі *функцій* даного виду політичної влади).

Таким чином, щоб бути функціонально спроможною демократія повинна виконувати, принаймні, три функції: задовільняти й гарантувати громадянські свободи (умовно назвемо цю функцію ліберальною), забезпечувати «політичну та правову» рівність (егалітарна функція), здійснювати самообмеження державної влади шляхом взаємоконтролю гілок влади та через підзвітність (функція контролю) [3]. Порушуючи хоча б одну вимогу, демократія вже не може вважатися функціональною.

Залежно від типу порушення та невиконання конкретної функції Г.-Й. Лаут виокремлює підтипи дефектних демократій: «неліберальна демократія» (відсутність свободи), «неегалітарна демократія» (відсутність рівності) та неконтрольована демократія» (відсутність контролю) [цит. за: 4, с. 402]. На жаль, вчений не проводить паралелі з емпіричними підтвердженнями його теоретичної схеми, хоча логіка побудови ідеальних типів цього і не вимагає. Цей недолік (саме так можна охарактеризувати відсутність зіставлення теоретичних розробок і емпіричних даних з позиції методологічних запитів концепції ГПР) компенсує теорія дефектної демократії Вольфґанґа Меркеля.

За подібною теоретичною схемою вивчають демократію В. Меркель і його співавтори (А. Круасан, Г.-Ю. Пуле, П. Т'єрі та ін.). Його система обґрунтувань ідеї дефектних демократій концептуально цікавить нас починаючи із того місця загальної стратегії дослідження субтипу демократії, де Г.-Й. Лаут зупиняється. Результати досліджень В. Меркеля та його колег були викладені у великій кількості публікацій, спецвипуску фахового журналу та монографіях вказаних авторів. У статті ми спиратимемось на один російськомовний переклад роботи (2000 р.) та на три статті (2004 р.) наукового колективу на чолі з В. Меркелем, опубліковані в англомовному журналі «Демократизація», що дозволяє простежувати певні еволюційні доповнення і теоретичне вдосконалення теорії дефектних демократій.

Методологія дослідження дефектних демократій традиційно для німецької політології складна й амбітна. Доповнюючи визначальні для далевської поліархії виміри політичної участі та політичної конкуренції третім – конституційно-правовим – В. Меркель окреслює контури розуміння демократії як такої. Дані три виміри конкретизуються у шістьох параметрах функціонування влади (легітимація, доступ, монополія, структура, обсяг і спосіб), які уточнюються, своєю чергою, завдяки п'ятьом «частковим режимам» (критеріям) [5, с. 7–9]. В пізніше опублікованих працях В. Меркель дробить останні вже на десять критеріїв і вводить у дію за допомогою 34 показників, однак ці два етапи аналізу, через обсяг, який необхідний для пояснення, ми не розглядатимемо.

Для досягнення завдань, поставлених у роботі, нас цікавить, передусім, початковий етап його громіздкого дослідження – конструювання «чистих» типів (а саме параметри на підставі яких В. Меркель виокремлює підтипи дефектних демократій і результат, зокрема номінативний аспект). Критерії типологізації вже висвітлені, кінцеві ж результати, які широко охоплюють режими демократичного спектру ГПР, наведені нижче.

Типологія, запропонована німецьким політологом, складається з п'яти підтипів: один функціональний (вчений називає його по-різному: конституційна, конституційно-правова, ліберальна демократія) та чотири дефектних підтипів демократії. Конституційно-правову демократію В. Меркель із колегами відносять теж до категорії «демократії з прикметниками», інші ж підтипи за своєю сутністю, коректніше зараховувати вже до інтегральної категорії ГПР, а не до демократії у «генетично-чистому» розумінні.

В ранніх своїх статтях дослідник виокремлював три підтипи дефектних демократій: ексклюзивну демократію, неліберальну демократію та демократію з зарезервованими доменами (останній підтип А. Круасан і В. Меркель ще називають: «анклавною демократією», «опікунською демократією» чи «демократією з «групами вето»«) [5]. Здійснюють це німецькі політологи відповідно зазначеним вище критеріям і корелюючи їх із параметрами трьох вищезгадуваних вимірів, точніше на підставі домінуючого в тому чи тому підтипі демократії дефекту. Іншими словами: демократія характеризується певним інституційним мінімумом в їхньому харак-

тері функціонування; набір цих політичних інститутів відповідає сутнісним вимірам, а порушення конкретного виміру й визначає підтип демократії та властивий їм інституційний дефект.

Таким чином, окрім конституційно-правової демократії (яка «створює інституційний мінімум для реалізації демократичних критеріїв панування» [5, с. 10] і забезпечує належну «логіку функціонування» у всіх трьох вимірах), В. Меркель виокремлює: підтип ексклюзивної демократії (на підставі порушення демократичності виборчих процедур або обмеження виборчого права чи суверенітету народу стосовно доступу до влади), неліберальний підтип демократії (часткове недотримання/відсутність гарантій громадянських прав і свобод), демократію з зарезервованими доменами (функціонально-інституційна неефективність уряду, пов'язана з порушенням конституційних гарантій «права» та монополії на владу) [5].

В пізніших публікаціях дослідник виокремив із останнього виміру ще один дефект і запропонував розглядати поняття делегованої демократії в якості окремого підтипу дефектної демократії (на підставі порушення горизонтальної підзвітності уряду) [6, с. 50]. До цього В. Меркель сумнівався в послідовності О'Донелом «обґрунтування цього поняття через «пошкодження» ліберальної конституційно-правової демократії» [5, с. 12]. Усі підтипи, що згадувалися раніше є «чистими» з позиції ідеально-типологічного підходу, а в реальному політичному житті, вони реалізуються у змішаних формах.

В підсумку, група дефектних підтипів демократичного гібридного режиму характеризується «значною мірою функціонування демократичного виборчого режиму для вибору правителів, які, однак, через перебої в операційній логіці («functional logic») одного чи більше компонентів, втрачають додаткові контрфорси, що у функціональній демократії є необхідним для забезпечення *свободи, рівності й контролю* (курсив наш – К. С.)» [6, с. 43]. Тобто, неоінституціональний підхід, на який спираються дослідники, по-перше, не суперечить функціональному Г.-Й. Лаута; по-друге, в деяких принципах логічно випливає з нього; і, по-третє, в багатьох аспектах доповнюють один одного.

Неоінституціоналізм як один із підходів багатогранної методології дослідження дефектної демократії сприяє кращому розумінню основних *причин* дефектів, на що, зокрема, і був розрахований підхід Макса Вебера, як засіб, яким він намагався вдосконалити методологію соціології знання, ставлячи за мету *зрозуміти й пояснити* соціальні явища. Наприклад, використовуючи каузальний метод у вивченні конкретних дефектних демократій в Азії, Східній Європі та Латинській Америці, В. Меркель (та А. Круасан.) звертають увагу на те, що дефекти, характерні для неліберальної демократії та демократії з зарезервованими доменами, успадковуються інститутами (включно з неформальними) й неінституціоналізованими практиками з недемократичного минулого, у той час як делегована демократія формується вже в процесі транзиту та подальшої реконфігурації політичних інститутів [7]. Крім цього підтверджується теоретична валідність даної теорії емпіричними даними, яка систематизуючи емпіричний матеріал завдяки типології свідчить про свою користь для концепції гібридних режимів.

З праць авторів аналізованої теорії, які орієнтовані переважно на емпіричні дані, можна вивести деякі узагальнення; ці умовиводи можна б було розцінювати в якості певних тенденцій розвитку дефектних демократій, які паралельно стосуються функціонування ГПР загалом. Пропонуємо невичерпний їх перелік: більшість ГПР демократичного субтипу; дефектні демократії не обов'язково характеризують перехідний стан суспільства; не є поширеним серед дефектних демократій авторитарний реверс; серед дефектних демократій, домінують неліберальні демократії, риси яких часто поєднуються із практиками делегованості; дефектні демократії коливаються в природі їх дефектів; ексклюзивні демократії стають все більш рідкісними; в кожному регіоні деякі конкретні дефекти мають типові риси [6, 7, 8].

Висновки і пропозиції. На шляху досягнення генералізованої мети – побудови інтегральної теорії гібридних режимів – етапним видається спосіб апробування синтезу найбільш системних методологічних розробок, кожна з яких виконує свою роль у дослідженні даного політичного феномену. В статті, ґрунтуючись на функціональному та неоінституціональному підходах, ми спробували поєднати результати відповідним чином сконструйованих підтипів демократичного спектру ГПР.

З'ясування сутнісних вимірів функціонування демократії (потенційних сфер гібридизації демократичного субтипу чи «арен демократичного суперництва в артократіях» [9]) – один із основних теоретичних напрямів дослідження, котрий видається найбільш перспективним на початковому етапі пізнання двоаспектних властивостей гібридного режиму. На підставі виявлення основного дефекту (дисфункції) у конкретному вимірі, стає можливим спрощення й ідеалізація складності та багатоманіття даного політико-режимного явища з подальшим конструюванням «ідеального» типу (субтипу демократії). Відповідно, уможливлюється конкретизація невідповідності характеру діяльності політичних інститутів їхньому функціональному призначенню, ступінь інституціоналізації та міра демократичності.

«Вимірювання міри демократії» (Г.-Й. Лаут) можна продовжити методом шкалювання й на авторитарний спектр гібридного типу режиму, з'ясовуючи ступінь жорсткості застосування способів реалізації політичної влади та рівень монополізації публічної влади конкретним видом авторитаризму. Вимірювання авторитарності недемократичного спектру ГПР – перша перспектива, яку відкриває типологія його демократичного субтипу. В підсумку, конструюється лінійна площина двополюсної моделі гібридного режиму. Таким чином, наступний крок на шляху створення когнітивної моделі даного режиму вбачається в її об'ємному наповненні змісту.

Друга перспектива, яка відкривається типологією «дефектних демократій», полягає в тому, що з'являється когнітивний зразок, принаймні за симетрією з яким, можна сконструювати недемократичні підтипи ГПР, з подальшою розробкою системної типології вже авторитарного спектру гібридних режів. Адже існуючі концепції «електорального авторитаризму» (А. Шедлер) та «конкурентного авторитаризму» (Л. Вей і С. Левіцкі), з цим завданням не справляються. На наш погляд, побудувати цілісну типологію авторатарного спектру ГПР можна шляхом розробки багатофакторної типологі та полівимірного спектрального моделювання.

Список літератури:

1. Weir S. Political power and democratic control in britain / S. Weir, D. Beetham. – Routledge, 2002. – 518 p. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://books.google.ru/books?id=8lIpqOchGWEC&pg=PA35&dq=The+political+system+in+Britain&lr=&hl=uk#PRA2-PT1,M1
2. Schedler A. The self-restraining state: power and accountability in new democracies / A. Schedler, L. Diamond, M. Plattner. – Boulder, London: Lynne Rienner Publishers, 1999. – 395 p.
3. Lauth H.-J. The matrix of democracy. A three-dimensional approach to measuring the quality of democracy and regime transformations / H.-J. Lauth // Wьrzburger Arbeitspapiere zur Politikwissenschaft und Sozialforschung (WAPS). – 2015. № 6. – Pp. 1-30.
4. Bogaards M. How to classify hybrid regimes? Defective democracy and electoral authoritarianism / M. Bogaards // Democratization. – 2009. – Vol. 16. – № 2. – Pp. 399-423.
5. Меркель В. Формальные и неформальные институты в дефектных демократиях / В. Меркель, А. Круассан // Полис. – 2002. – № 1. – С. 6–17.
6. Merkel W. Embedded and defective democracies / W. Merkel // Democratization. – 2004. – Vol. 11. – № 5. – Pp. 33-58.
7. Merkel W. Consolidated or defective democracy? Problems of regime change / W. Merkel, A. Croissant // Democratization: Special Issue. – 2004. – Vol. 11. – № 5. – 246 p.
8. Merkel W. Conclusion: good and defective democracies / W. Merkel, A. Croissant // Democratization. – 2004. – Vol. 11. – № 5. – Pp. 199-213.
9. Levitsky S. The rise of competitive authoritarianism / S. Levitsky, L. Way // Journal of Democracy. – 2002. – Vol. 13. – № 2. – Pp. 51–65.

Сарбаш Е.А.
Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПЕРСПЕКТИВЫ ТИПОЛОГИИ ДЕМОКРАТИЧЕСКОГО СПЕКТРА ГИБРИДНОГО ПОЛИТИЧЕСКОГО РЕЖИМА

Аннотация
Исследованы две типологии демократического субтипа гибридных политических режимов, опирающихся на функциональный и неоинституциональный подходы. Выяснены слабые стороны и учтены преимущества методологии этих научных направлений в изучении демократического спектра гибридов. Основательно проанализированы критерии типологизации дефектных демократий (функциональные и институциональные измерения дефектов). На основании уточнения сущностных аспектов гибридного режима, предложены рекомендации по совершенствованию типологизации данного явления. Обоснована целесообразность конструирования двухспектральной, многомерной типологии гибридного политического режима и разработки его соответствующей двухполюсной модели.
Ключевые слова: гибридный тип политического режима, авторитарный субтип, демократический субтип, демократический спектр, подтипы демократии.

Sarbash K.O.
National Pedagogical University named after M.P. Dragomanov

THEORETICAL PERSPECTIVES TYPOLOGY DEMOCRATIC OF SPECTRUM OF HYBRID POLITICAL REGIME

Summary
We studied two typologies of democratic subtype of hybrid political regime which are based on the functional and non-institutional approaches. Were clarified weaknesses and taken into consideration benefits of the methodology of these scientific directions which are used in the study of the democratic spectrum of hybrids. Thoroughly analyzed the criteria for a typology of defective democracies (functional and institutional dimensions of defects). Based on the specification of the essential aspects of the hybrid regime were proposed recommendations for the improvement of the typology of the phenomenon. The expediency of construction duo spectral multidimensional typology of hybrid political regime and the development of its respective two-pole model.
Keywords: hybrid type of political regime, authoritarian subtype, democratic subtype, democratic spectrum, subtypes of democracy.

НАШІ АВТОРИ

1. **Андрусяк Олександр Васильович** – доцент кафедри внутрішньої медицини, клінічної фармакології та професійних хвороб, кандидат медичних наук Буковинського державного медичного університету
2. **Березка Софія Вікторівна** – асистент кафедри практичної психології, аспірант кафедри психології Донбаського державного педагогічного університету
3. **Бут Анастасія Олександрівна** – магістр Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова
4. **Гайдичук Володимир Стефанович** – доцент кафедри внутрішньої медицини, клінічної фармакології та професійних хвороб, кандидат медичних наук Буковинського державного медичного університету
5. **Голюк Євген Леонтійович** – кандидат медичних наук Інституту травматології та ортопедії Національної академії медичних наук України
6. **Горго Юрій Павлович** – доктор біологічних наук, професор, професор кафедри фізичної реабілітації Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
7. **Гузь Катерина Віталіївна** – студентка Інституту соціології, психології та соціальних комунікацій Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
8. **Деніна Руслана Валентинівна** – кандидат медичних наук, доцент кафедри внутрішньої медицини № 2 та медсестринства Івано-Франківського національного медичного університету
9. **Дербак Марія Антонівна** – кандидат медичних наук, доцент, доцент кафедри пропедевтики внутрішніх хвороб медичного факультету Ужгородського національного університету
10. **Дорожкин Андрей Сергеевич** – аспирант Республиканского института высшей школы
11. **Єзерська Наталія Валеріївна** – здобувач Київського національного університету імені Тараса Шевченка, практичний психолог Українського фізико-математичного ліцею Київського національного університету імені Тараса Шевченка
12. **Залявська Олена Василівна** – асистент кафедри внутрішньої медицини, клінічної фармакології та професійних хвороб, кандидат медичних наук Буковинського державного медичного університету
13. **Кайряк Орина Романівна** – студентка Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського
14. **Кіслов Денис Васильович** – кандидат політичних наук, доцент, докторант Національної академії державного управління при Президентові України, доцент кафедри маркетингу та реклами Київського торговельно-економічного університету
15. **Козак Марта Ярославівна** – кандидат біологічних наук, доцент кафедри соціології та соціальної роботи Національного університету «Львівська політехніка»
16. **Компанєєтс Михайло Олександрович** – аспірант Київського національного університету культури і мистецтв
17. **Кривда Руслан Григорович** – кандидат медичних наук, доцент кафедри судової медицини Одеського національного медичного університету
18. **Лазорко Ольга Валеріївна** – кандидат психологічних наук, доцент, докторант кафедри загальної та соціальної психології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
19. **Лах Мар'яна Романівна** – аспірант кафедри теорії та методики дошкільної освіти Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
20. **Отич Дарія Дмитрівна** – кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри соціальної психології та психотерапії Інституту соціології, психології та соціальних комунікацій Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
21. **Пантелеєв Павло Григорович** – асистент кафедри патофізіології Луганського державного медичного університету
22. **Перчук Оксана Володимирівна** – старший викладач кафедри обліку, аудиту та контролінгу Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
23. **Пилипчук Володимир Петрович** – кандидат економічних наук, професор кафедри маркетингу Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
24. **Плаксива Тетяна Сергіївна** – студентка Національного медичного університету імені О.О. Богомольця
25. **Поліщук Ірина Ігорівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри маркетингу та реклами Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
26. **Попова Анжела Миколаївна** – кандидат технічних наук, асистент кафедри міжнародної економіки Харківського національного автомобільно-дорожнього університету
27. **Пугач Олександра Анатоліївна** – аспірант, асистент кафедри фінансів і банківської справи Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка
28. **Рожков Юрій Григорович** – асистент кафедри англійської філології Національного університету біоресурсів і природокористування України
29. **Романенкова Юлія Вікторівна** – завідувач кафедри образотворчого мистецтва, доктор мистецтвознавства, професор Інституту мистецтв Київського університету імені Бориса Грінченка

30. **Русланова Ніна Геннадіївна** – аспірант Харківського національного університету міського господарства
31. **Сажко Галина Іванівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри інформатики та комп'ютерних технологій Української інженерно-педагогічної академії
32. **Сарбаш Катерина Олександрівна** – аспірантка кафедри соціальної філософії та філософії освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
33. **Сіняговська Інга Юріївна** – кандидат педагогічних наук, докторант відділу дидактики Інституту педагогіки Національної академії педагогічних наук України
34. **Склярук Анастасія Володимирівна** – докторант Інституту соціальної та політичної психології Національної академії педагогічних наук України
35. **Соловій Романа Дмитрівна** – студентка медичного факультету Івано-Франківського національного медичного університету
36. **Сорочан Вікторія Олегівна** – аспірант кафедри міжнародної економіки та туризму Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського
37. **Стечак Галина Михайлівна** – викладач Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького
38. **Стоєва Маргарита Ігорівна** – студентка Одеського національного медичного університету
39. **Суханов Володимир Юрійович** – керівник гуртка Енергодарського Центру дитячої та юнацької творчості
40. **Терьошкіна Наталія Євгенівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки та організації виробництва Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова
41. **Токар Анна Іванівна** – магістр Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова
42. **Трохимчук Тетяна Володимирівна** – студент Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національно торговельно-економічного університету
43. **Ужва Алла Миколаївна** – кандидат економічних наук, доцент Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського
44. **Фаласеніді Тереза Миколаївна** – аспірант кафедри соціології та соціальної роботи Національного університету «Львівська політехніка»
45. **Франчук Олександра Юріївна** – викладач кафедри практичної психології Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
46. **Червінко Олександр Едуардович** – аспірант кафедри фізичної реабілітації Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
47. **Чирва Інна Василівна** – аспірант Полтавської державної аграрної академії
48. **Шатковська Богдана Вікторівна** – студентка медичного факультету Івано-Франківського національного медичного університету
49. **Шевчук Оксана Романівна** – викладач Чортківського державного медичного коледжу
50. **Шейко Віталій Ілліч** – доктор біологічних наук, професор, професор кафедри анатомії і фізіології людини Київського університету імені Бориса Грінченка
51. **Шепарська Ольга Олександрівна** – студентка Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
52. **Шеховцова Вікторія Іванівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри інформатики та комп'ютерних технологій Української інженерно-педагогічної академії
53. **Шиманська Анна Анатоліївна** – здобувач Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
54. **Яценко Олександра Віталіївна** – аспірант, викладач кафедри банківської справи Одеського національного економічного університету

Науковий журнал

«Молодий вчений»

№ 9 (24) вересень, 2015 р.

Частина 2

Щомісячне видання

Коректор: О. Скрипченко

Дизайн: А. Юдашкіна

Комп'ютерна верстка: Н. Ковальчук

Контактна інформація редакції журналу.
Поштова адреса: 73005 Україна, м. Херсон,
а/с 20, Редакція журналу «Молодий вчений»
тел.: +38 (0552) 399 530
info@molodyvcheny.in.ua
www.molodyvcheny.in.ua

Підписано до друку 22.09.2015 р.
Формат 64x90/8.
Папір офсетний. Цифровий друк.
Ум.-друк. арк. 19,96. Тираж 100 прим.
Зам. 0915-34.

ТОВ «Видавничий дім «Гельветика»
73034, Україна, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.